

GÁBORI KOVÁCS JÓZSEF

**A centralista *Pesti Hirlap*
politikai stratégiái**

1844–1847

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK
176. szám

Szerkeszti:

FÓRIZS GERGELY

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET

GÁBORI KOVÁCS JÓZSEF

**A centralista *Pesti Hirlap*
politikai stratégiái**

1844–1847

Argumentum Kiadó, Budapest • 2016

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

Ez a kötet ingyenesen jutott el a könyvtárba
a Nemzeti Kulturális Alap könyvtámogatási programja keretében.
A megjelenés éve: 2016.

Lektorálta:

VÖLGYESI ORSOLYA

A borítón látható kép a Landerer és Heckenast Nyomda
és a Pesti Hirlap szerkesztőségének székhelyét,
a pesti Horváth-házat ábrázolja.
Carl Vasquez *Horváth-ház és Landerer Lajos könyvnyomtató műhelye*
című metszetének forrása:
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény

© Gábori Kovács József, 2016

ISBN 978-963-446-769-4
HU ISSN 0075-0840

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
ALAPFOGALMAK	19
Stratégia és taktika	19
Centralisták és municipalisták	28
Politikai pozíciókijelölés és fogalmi felosztás	58
KÍSÉRLET A MUNICIPALISTÁK MEGGYŐZÉSÉRE HÍRLAPI VITA ÚTJÁN. POLITIKAI POZÍCIÓK AZ ELLENZÉK SZAKADÁSAKOR	65
A centralisták laphoz jutása és az ellenzék egységének megbomlása	65
<i>Eötvös és Metternich</i>	65
<i>A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái</i>	68
<i>A centralisták elképzelései a lapban rejlő anyag lehetőségekről</i>	82
<i>Példányszámcsökkenés és elszigetelődés. Szalaytól Csengeryig (1844. július 1.–1845. július 1.)</i>	92
<i>Csengery. Növekvő példányszám?</i>	95
<i>A centralisták politikai pozíciójának változásai 1844–45-ben</i>	96
<i>Az országgyűlés vége előtt</i>	96

Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése	105
Szemere Bertalan és a centralisták küzdelme az ellenzék egységének helyreállításáért	133
<i>Szemere és a centralisták</i>	133
Szemere a centralisták oldalán	134
Együtt az ellenzék egységének megteremtéséért	139
A centralisták közeledési kísérletei a nemesi ellenzékhez	147
<i>Közeledési kísérletek a publicisztika útján</i>	147
<i>Szerkesztőváltás a centralista Pesti Hírlap élén.</i> <i>Csengery Antal szerkesztői székbe kerülése</i>	163
<i>A Körök egyesülése.</i> <i>Kísérlet az ellenzék összefogására 1845 őszén</i>	171
A falu jegyzője	175
 STRATÉGIAVÁLTÁS. A KOMPROMISSZUMBÓL EREDŐ ÚJ POLITIKAI POZÍCIÓ	
Centralista stratégia a lap megtartására	193
<i>Az Eötvös által kidolgozott stratégia</i>	193
<i>A Pesti Hírlap újra az egész ellenzék orgánuma</i>	201
Alkalmazkodás az új helyzethez. Pozíciókijelölés a vámügyi vita során	209
<i>Kettős vámrendszer és az ezzel kapcsolatos reformtervek</i>	211
<i>Vámszövetség vagy védvámrendszer.</i> <i>A centralisták vámügyi elképzelései 1846 májusa előtt</i>	221
<i>Önmeghatározás a kompromisszum adta keretek között.</i> <i>Vita a vámügyben</i>	232
Kísérlet a reformellenzék politikai pozíciójának befolyásolására. A vita első szakasza	233

Új vámügyi tervezet; új centralista politikai pozíció. A vita második szakasza	240
Vámügyi kompromisszum. Kossuth és a kormányfelelősség eszméje	254
AZ ORSZÁGGYŰLÉS ELŐTT.	
KÍSÉRLET A REFORMELLENZÉK POLITIKAI POZÍCIÓJÁNAK BEFOLYÁSOLÁSÁRA	276
Csengery és Szalay óvatos távolodása a reformellenzék zömének politikai pozíciójától	286
A befolyásolási kísérlet	297
<i>Szalay és a kifejtés technikájának módoszatai</i>	298
<i>Közös reformpont: a jobbágyfelszabadítás</i>	305
<i>Igazodás és elhajlás I.</i> <i>A municipalisták korteskedés elleni javaslatának továbbfejlesztése</i>	314
<i>Igazodás és elhajlás II.</i> <i>Az országgyűlési teendők kijelölése</i>	319
ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS	335
BIBLIOGRÁFIAI RÖVIDÍTÉSEK	341
NÉVMUTATÓ	361
IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK	
A sorozatban megjelent kötetek	367

ELŐSZÓ

Könyvemben a centralisták által a reformkor utolsó éveiben alkalmazott politikai stratégiákat vizsgálom. Úgy vélem, hogy a *Pesti Hirlap* 1844 júliusában kézhez kapó csoportosulás tagjai stratégiaileg tudatosan próbálták megszervezni politikai tevékenységüket. A szakirodalom egy része azonban politikailag tapasztalatlanak, taktikai érzék nélkülinek tartja a centralistákat.¹ A csoport tagjai ugyanis fellépésükkor rögtön hirdetni kezdték törvényhozási központosítást célzó eszméiket, és részben írásaikkal, részben pedig a Kossuthnal való ellentét révén szakadást idéztek elő az ellenzéken belül. Az opposzició zömével való ellenséges viszony miatt pedig lapjuk támogatottsága jelentősen csökkent, de az előfizetők számának visszaesése és a reformellenzék egyre sűrűsödő szóbeli támadásai nem váltottak ki a közvélemény számára is érzékelhető reakciót a központosítókból. Munkámban rámutatok arra, hogy a csoport tagjai azért nem változtattak tevékenységük irányultságán helyzetük rosszabbra fordulása ellenére sem, mert már a lap átvétele előtt is tudatában voltak agitációjuk várható következményeinek. Úgy látták viszont, hogy eszméiket a közvélemény csak kevésbé ismeri, ezért a lap átvételekor legfontosabb feladatuknak elveik minél alaposabb kifejtését tartották, hogy ezáltal megteremtsék annak lehetőségét, hogy a közvélemény, benne a reformellenzék zöme is megismerje és elfogadja ezen eszméket. A centralista elképzelések elfogadtatása után pedig az ezek mentén megszövegezett törvényjavaslatokat kívánták az országgyűlésen törvénybe iktatni. A központosítók előzetes elképzeléseinek vizsgálata révén tehát kimutatható,

¹ GERŐ 1993, 112–116; FENYŐ 1997, 321; ERDŐDY 2015, 83.

hogy a centralizáció eszméjének hirdetését a csoport helyzetének és lehetőségeinek felmérése előzte meg. Úgy tűnik, hogy a stratégiai gondolkodás is a csoport erényei közé tartozott, még akkor is, ha egyes esetekben taktikai hibákat követtek el, illetve a lap átvételekor nem tudtak megegyezni a követendő politikai stratégiában.

Eötvös József és Szalay László ugyanis elveik ismertetését eltérő módon kívánták megkezdeni. Szalay a centralista eszmék azonnali, maradéktalan kifejtése mellett állt ki, Eötvös azonban óvatosságra intette barátját, és elveikből mindig csak annyit óhajtott felfedni, amennyi az adott körülmények között éppen elfogadásra számíthatott. Szalay – és a centralisták többsége – nem fogadta meg Eötvös tanácsát, és a *Pesti Hirlap* átvétele után nyíltan megkezdte eszméik tárgyalását. Eötvös azonban igyekezett tartani magát saját stratégiájához. Könyvemben amellet érvelek, hogy a kortársak által a centralisták cikkeiből kimutatott következetlenségeket jórészt az Eötvös és Szalay által alkalmazni kívánt stratégiák különbségei okozták.²

A körülmények centralisták számára kedvezőtlen alakulása – az adminisztrátori rendszer térnyerése és a konzervatívok előretörése, valamint a reformellenzék zöméhez fűződő viszony megromlása – miatt a központosítók által alkalmazott egyik stratégia sem érhetett célt. A források azonban arra engednek következtetni, hogy Eötvös József 1845 novemberében új stratégiát ajánlott társainak. E terv mentén haladva pedig az ugyanebben a hónapban tartott ellenzéki tárgyaláson a centralisták teret engedtek a megyerendszert védelmező ellenzékieknek a *Pesti Hirlapban*. Úgy gondolták ugyanis, hogy ezzel a lépéssel elérhetik, hogy az ellenzéki vezetők újra oppozíción belüli erőként tekintsenek rájuk. Ezt követően pedig a lap visszatérhet a centralista eszmék hirdetéséhez, melyekkel egy idő után a reformellenzék is megbarátkozik. Az oppozíció zömének tett engedmények eredményeképpen valóban enyhült is a viszony az ellenzék csoportosulásai között. Erre abból következtethetünk, hogy az 1846. februári konferencia már enyhítette a centralistákra szabott korlátozásokat. A *Pesti Hirlap* pedig később, 1847-ben már több kérdésben is újra

² Lásd pl. KOVÁCS Lajos, *Pesti Hirlap és a' Centralisatio III*, EH, 1845. április 28., 34. sz., 266; X. Z. [TELEKI Domokos], *Központosítás és önvédelem*, EH, 1845. július 29., 60. sz., 473–474.

a központosítás mellett nyilatkozott, Eötvösék fő eszméje, a parlamentáris kormány pedig a centralisták által vett értelemben került be az *Ellenzéki Nyilatkozat*ba. Úgy tűnik tehát, hogy az események 1846–47-es kedvező alakulása mellett Eötvös említett stratégiája is szerepet játszott abban, hogy az 1845 novemberében a reformellenzékkel szemben látszólag alul maradt centralisták 1847-ben újra számottevő erőként jelenhettek meg a politikai porondon.

Könyvemben rámutatok, hogy Eötvös József már 1844 nyarától, társai pedig 1845 tavaszától közeledni próbáltak a reformellenzék megerendszert védelmező szárnyához. A hozzájuk eszméiben és személyében is közel álló, az ellenzék egységesülésének szükségességét először kimondó Szemere Bertalan beszédeire támaszkodva pedig ők maguk is számos alkalommal érveltek az egyesülés mellett. Eközben pedig többször is kijelentették, hogy mindaddig nem kívánják megváltoztatni az általuk rendszeresen bírált megerendszert hatáskörét, amíg nem tudnak más alkotmányos garanciákat szerezni.

A megerendszer ideiglenes fenntartására vonatkozó kitétele a centralisták korábbi monográfiája nem említi,³ aminek – úgy vélem – textológiai okai vannak. Ő ugyanis jobbra nem az 1844–45-ben a *Pesti Hirlap*ban megjelent Eötvös-írásokat vizsgálta, hanem a *Reformot*.⁴ Ebben, mint ismeretes, a szerző a lapban 1845 végé-

³ Fenyő István kapcsán vö. az Eötvös országgyűlési beszédeivel foglalkozó résszel: FENYŐ 1997, 237–240, 246–248; valamint cikkei elemzésével: i. m. 257–263. A szóban forgó kitétele megemlíti ugyanakkor pl. HORVÁTH 1868, 42; BEKSICS 1882, 82–83; FERENCZI 1903, 112; SÖTÉR 1967, 129.

⁴ A *Reform*ban nem szereplő írások közül Fenyő a *Budapesti Híradó* ellen írt vitacikkekre, valamint *Agricola leveleire* fordított figyelmet: FENYŐ 1997, 263–266. – Eötvösnek a *Pesti Hirlap*ban az említett időszakban publikált írásait a szakirodalom egy része is csak röviden ismerteti: SCHLETT 1987, 84–86, 89–97. Ferenczi Zoltán saját kifejezésével élve csak „felsorolja” a szóban forgó írásokat: FERENCZI 1903, 114–116, 143, 155–156. A cikkeket szintén csak röviden tárgyalják: VOINOVICH 1904, 57–58; VARGA 1981, 183; BÖDY 2004, 31–35; TAXNER–TÓTH 2005, 170–173; DEVESCOVI 2007, 146.

ig közölt írásait szerkesztette röpirattá,⁵ és e műben Eötvös eszméi jóval koherensebben jelennek meg, mint az alapjául szolgáló hírlapi cikkekben. Ez pedig részben annak is köszönhető, hogy ide – vélhetően funkcióvesztés miatt – már nem kerültek be azok a napi politikai helyzetre vonatkozó utalások, melyeket a *Pesti Hírlap*ban publikált írások még tartalmaztak. Ezen utalások nélkül pedig a centralisták és Eötvös 1844–1845-ben végrehajtott politikai manőverei nem tárhatók fel teljes mértékben, és a szövegek pontos ismerete nélkül Eötvös eszméinek esetleges változásai sem követhetők. Sőt Eötvös művei 1844–1845-ös befogadástörténetének vizsgálata sem lehetséges. Ráadásul a *Pesti Hírlap* átvétele után elsőként publikált, négy részből álló cikksorozatának is csupán első két darabja került be a *Reformba*.⁶ Az említett kitétel pedig ennek a cikksorozatnak a kimaradt, negyedik részében jelent meg először a *Pesti Hírlap*ban.⁷ Jellemző egyébként Eötvös írásainak textológiai megközelítésére, hogy az író-politikus publicisztikai szövegeit összegyűjtő kötetek egyike sem tartalmazza a szóban forgó cikksorozat *Reform*ból kimaradt darabjait.⁸

Az Eötvös írásai mögött felsejlő taktikai megfontolások feltáratlansága tehát véleményem szerint a vizsgált szövegkorpusz hiányos voltára vezethető vissza. Emiatt szükségesnek látszik egy olyan elemzés elvégzése is, melynek fókuszában Eötvös esetében kifejezetten a *Pesti Hírlap*ban megjelent írások állnak. E vizsgálatnak pedig a *Reformon* keresztül csak kevésbé megismerhető napi politikai vonatkozásokra, az írások mögött meghúzódó stratégiai és taktikai megfontolásokra kellene elsősorban koncentrálnia. Egy ilyen irányú kutatásnak ugyanakkor a centralista kör többi tagjának a lapban megjelent cikkeire is ki kell terjednie. Ennek a vizsgálati szempontnak

⁵ EÖTVÖS 1846.

⁶ A szóban forgó cikksorozat: E. [EÖTVÖS József], *Központosítás és helyhatósági rendszer I–IV*, PH, 1844. július 4., 366. sz., 451–452; PH, 1844. július 11., 368. sz., 469–470; PH, 1844. július 14., 369. sz., 476–477; PH, 1844. július 25., 372. sz., 503–504.

⁷ E. [EÖTVÖS József], *Központosítás és helyhatósági rendszer IV*, PH, 1844. július 25., 372. sz., 503–504.

⁸ Vö. GÁBORI KOVÁCS 2014/b, 217–218.

az érvényességét megerősíti, hogy a szakirodalmi tételek jelentős része megállapítja: a centralisták rögtön a *Pesti Hirlap* átvétele után megkezdték elveik ismertetését, a megye elleni harcot, és a polgári átalakulás után felépítendő államszervezet alapelveiről értekeztek.⁹ Eötvösök írásait azonban eddig senki sem olvasta össze a folyóirat átvételekor még éppen zajló 1843–44-es diéta ekkoriban történt eseményeivel. Pedig egy ilyen típusú vizsgálat láthatóvá tette volna azt is, hogy a kortársak állításaival ellentétben a központosítók – legalábbis időlegesen – nagy hangsúlyt fektettek az éppen aktuális kérdések tisztázására.

Részben talán szintén a főleg a *Reformra* koncentráló elemzésnek tudható be, hogy a *Pesti Hirlap* és az *Erdélyi Híradó* között 1845 tavaszán–nyarán lezajlott centralizáció körüli vitával egyedül Papp Ferenc foglalkozott részletesebben. Ám ő is csak Kemény Zsigmond szemszögéből vizsgálta a polémia.¹⁰ E vita feldolgozása talán már korábban is láthatóvá tette volna, hogy a centralisták jóval az 1845. novemberi ellenzéki tárgyalás előtt keresni kezdték a kapcsolatot a reformellenzők megerendszert védelmező szárnyával.

A *Pesti Hirlap* átvételét követően a centralista kör magját alkotó négy publicista – Csengery Antal, Eötvös József, Szalay László, Trefort Ágoston – közül Csengery tevékenységét ismerjük legkevésbé. Munkásságának monografikus szinten csak egy feldolgozása született, egy ismeretterjesztő kis kötet *A múlt magyar tudósai* sorozatban.¹¹ Jellemző, hogy Csengerynek még a lapszerkesztői székbe kerülésének ideje sem általánosan ismert, többen is 1845 végére¹² vagy 1846 elejére teszik,¹³ pedig ez 1845. július 1-jén történt. Csengery

⁹ BEKSICS 1882, 65, 73; BEKSICS 1883, 46; ANTALFFY 1983, 112; MÉREI-VÖRÖS 1983, 946 (a szóban forgó fejezetet Vörös Károly jegyzi); SCHLETT 1987, 82–83; ERDŐDY 2015, 85.

¹⁰ PAPP 1922, 308–312. A polémiairól Ferenczi Zoltán ejtett még szót: FERENCZI 1903, 115, 117. Kosáry Domokos csak Teleki Domokos egyik megjegyzését idézi a vitából: MST I, 764–765.

¹¹ SZÁNTÓ 1984.

¹² MÉREI-VÖRÖS 1983, 946 (a szóban forgó fejezetet Vörös Károly jegyzi); ERDŐDY 2015, 85.

¹³ BÓDY 2004, 36; DEÁK 2010, 71.

munkásságának kismértékű feldolgozottsága részben annak tudható be, hogy korábban a *Pesti Hirlap*ban publikált írásai jórészt ismeretlenek voltak. A centralista lap cikkeinek jelentős része ugyanis aláírás nélkül vagy jelekkel ellátva jelent meg, ami nagyban megnehezítette a lap, illetve a centralista kör kutatóinak dolgát is. Ez Barla Gyula 1970-ben Kemény Zsigmond kapcsán írt soraiból is kiderül: „A névtelenséget Csengery honosította meg, aki minden cikket így szeretett volna kiadni, Beksics szerint óvatosan vigyázva a lap egy-egy szellemére, irányvonalára. A névtelen cikkek vizsgálatához minden előmunkát hiányzik, téveszteni tehát könnyű. [...] A kutatás jelenlegi állapotában a döntés az ingoványos talaj miatt nehéz, a másik oldalról, Csengeryék felől is meg kellene indítani a vizsgálatot.”¹⁴ A Csengery-cikkek összegyűjtése és kiadása kutatásom kezdetéig sem valósult meg. E cikkek attribúciójára így módszertani javaslatot tettem,¹⁵ majd e metodikát követve azonosítottam is a Csengeryhez köthető szövegeket, melyeket később szintén szeretnék könyv alakban megjeleníteni. A Csengerynek tulajdonított írásokat olvasva, valamint azok tartalmát, fogalomhasználatát, írói jel-, illetve álnévhasználatát stb. vizsgálva ugyanakkor helyenként olyan politikai manőverek sejlének fel, melyek szintén a stratégiai és taktikai megfontolások fokozottabb szemrevételét teszik szükségessé.

Mindezen új ismeretek birtokában az 1845. novemberi és 1846. februári ellenzéki konferenciákon történtek, illetve az értekezletek előzményeinek felülvizsgálata is elengedhetetlennek tűnik. Eötvös József két levelét, melyek rávilágítanak az 1845. novemberi ellenzéki tárgyalás előzményeire, már többször is kiadták.¹⁶ A leveleket tárgyaló szakirodalmi tételek azonban nem figyeltek fel arra, hogy az üzenetekben az író-politikus egy olyan új stratégiát is ajánlott társainak, melynek követésével Eötvös szerint lehetségesnek látszott, hogy a centralisták a *Pesti Hirlapot* továbbra is kezükben tartsák,

¹⁴ BARLA 1970, 144–145.

¹⁵ GÁBORI KOVÁCS 2009.

¹⁶ Eötvös József Szalay Lászlóhoz, 1845. november eleje. In: EÖTVÖS 1967, 157; ua. in: EÖTVÖS 1976/a, 152–157; Eötvös József Szalay Lászlóhoz, 1845. november 15. In: EÖTVÖS 1967, 163–166; ua. in: EÖTVÖS 1976/a, 157–160.

és idővel visszatérjenek benne elveik hirdetéséhez is.¹⁷ Az ellenzéki konferenciák utáni, oppozíción belüli egyezkedéseket ismertető egyetlen forrás, Teleki László Wesselényi Miklóshoz írott levele pedig mindmáig kiadatlan,¹⁸ és a téma kutatói közül egyedül Ferenczi Zoltán hivatkozott rá.¹⁹ (Ferenczi ugyanakkor nem számolt Eötvös fentebb említett két levelével.) E három üzenet nem kellő mértékű feldolgozottsága azért is sajnálatos, mert segítségükkel megrajzolható a stratégiailag tudatosan gondolkodó centralista csoport képe.

A részletesebben feltárt előzmények ismeretében tovább árnyalom és egy átfogó stratégiai terv részeként mutatom be a centralisták 1846–1847-es tevékenységét is. Kifejtem, hogy az 1846 tavaszán–nyarán a Kossuth Lajos és Csengery Antal között zajló vámügyi vita során már előkerültek a centralista program egyes elemei, Eötvösök pedig 1847-ben a központosítás eszméjének hirdetéséhez a Csengery által 1846-ban kijelölt politikai pozícióra támaszkodva tértek vissza.

Mindent egybevetve úgy vélem, hogy a centralisták tevékenységének eddiginél pontosabb megértéséhez leginkább a tetteik mögött valószínűsíthető stratégiai és taktikai megfontolások vizsgálatával lehet eljutni. Ezt azért is gondolom így, mert Deák Ágnessel egyetértésben úgy látom, hogy a centralisták és a megyerendszert védelmező ellenzékiek eszméi csak néhány ponton tértek el egymástól.²⁰ Az elérendő reformok – jobbágyfelszabadítás, nemesi adómentesség eltörlése, ösiség megszüntetése, népképviselői országgyűlés cenzusos választójog alapján, évenkénti országgyűlés a magyar fővárosban, sajtószabadság, a szabadságjogok érvényesülése, büntető törvénykönyv – többségénél pedig még a megvalósítás módjában is egyetértettek. A fő különbséget az ellenzéki csoportok között az

¹⁷ Lásd például SÖTÉR 1967, 134–135; FENYŐ 1997, 322–323; BÖDY 2004, 36; TAXNER-TÓTH 2005, 189.

¹⁸ Teleki László Wesselényi Miklóshoz, OSZK Kézirattár, Levelestár, 1846. február 19.

¹⁹ FERENCZI 1903, 120.

²⁰ DEÁK 2000, 526. Ezt egyébként már a 20. század elején Ferenczi Zoltán is hangsúlyozta, Deák Agnest idézve pedig Taxner-Tóth Ernő is utalt rá: FERENCZI 1903, 110–114; TAXNER-TÓTH 2005, 189–190.

általuk követni kívánt stratégiában látom. Ahogy Deák Ágnes is megjegyezte, a centralisták útkeresése „bizonyos pontokon (a párt-tá szerveződés szükségessége, a program kompromisszumoktól mentes, nyílt vállalása) találkozik a Kossuth-féle elképzelésekkel, ugyanakkor stratégiájuk fő eleme a politikai intézményrendszer egyszeri aktussal történő gyökeres reformja.”²¹ Már itt fontosnak tartom megjegyezni azonban, hogy vizsgálódásaim fókuszába nem a „politikai intézményrendszer” reformjának módját helyezem. A centralisták politikai stratégiáját meghatározó cél véleményem szerint ugyanis a könyvemben vizsgált korszakban a központosítás eszméjének a reformellenzékkel történő elfogadtatása volt. Az intézményrendszer átalakítása pedig csak ezután kerülhetett volna Eötvösök tevékenységének fókuszába.

Jelen könyv disszertációm javított változata, így nemcsak azoknak tartozom köszönettel, akik közvetlenül e munka elkészülésében voltak segítségemre, hanem azoknak is, akik figyelemmel kísérték doktori dolgozatom születését; mindenekelőtt konzulensemnek, Gyapay Lászlónak. Köszönettel tartozom továbbá a Miskolci Egyetem Történettudományi, illetve Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézeteinek, ahol elsajátíthattam a kutatáshoz szükséges alapokat.

Köszönetemet szeretném kifejezni a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának is, tanárai közül pedig főként az írásaimat rendszeresen véleményező Kecskeméti Gábornak és Porkoláb Tibornak. Rendkívül hálás vagyok továbbá a *Tudományos Írás* szemináriumon megjelent doktoranduszoknak, akikkel az óra keretében kölcsönösen értékeltük egymás írásait. Az eszmecserével szerintem én jártam jobban. Ugyanitt szeretném megköszönni a doktoriskolai bürokrácia szakavatott ismerőinek, Szabó Gyulánénak és Kozma Barbarának azt a számtalan és rendkívül sokrétű segítséget, amit az évek során tőlük kaptam.

Disszertációm megírásához elengedhetetlen volt a Miskolci Egyetem predoktori ösztöndíjának kétszeri, illetve a Jedlik Ányos doktorjelölti ösztöndíj egyszeri elnyerése. A könyvvé alakításhoz szükséges időért a Magyar Tudományos Akadémia posztdoktori ösztöndíj-

²¹ DEÁK 2000, 527.

nak, valamint ezzel együtt jelenlegi munkahelyemnek, az MTA Irodalomtudományi Intézete XIX. századi Osztályának lehetek hálás. Készülő könyvem terveit az osztály vitasorozatának keretein belül is bemutathattam 2015 februárjában, amikor is a jelenlévők sok érdekes meglátással segítettek munkámat.

Köszönöm opponenseimnek, Erdődy Gábornak és Takáts Józsefnek véleményeiket, valamint a személyes beszélgetéseken kapott tanácsokat egyrészt nekik, másrészt pedig Dobszay Tamásnak, Fazekas Csabának és Velkey Ferencnek. Pajkossy Gábornak a disszertáció első fejezete *Századokban* való megjelenése előtt kapott javaslatokért, Völgyesi Orsolyának pedig lektori jelentéséért vagyok hálás. Sorozatszerkesztőmnak, Főrizs Gergelynek szakmai tanácsai mellett az NKA Könyvtámogatási Pályázatának benyújtásakor, valamint a kiadóval való kapcsolattartás során nyújtott segítséget is köszönöm.

Végezetül pedig, akikkel kezdenem kellett volna: köszönöm barátaimnak, családtagjaimnak, hogy az elmúlt években elviselték hóbortjaimat, és támogattak törekvésemben. Különösen feleségemnek, édesapámnak, valamint édesanyámnak, aki ma már nem lehet közöttünk.

ALAPFOGALMAK

Stratégia és taktika

Könyvem célja a centralisták tevékenysége mögött a reformkor utolsó éveiben meghúzódó stratégia leírása, illetve e stratégia szükségszerű változásainak és következményeinek ismertetése. Célkitűzésemnek megfelelően mindenekelőtt a stratégia – és vele összefüggésben a taktika – általam használt fogalmát tisztázom.

A stratégia görög eredetű szó, és „mint műszó a 16. század végétől váltotta fel a háború művészete kifejezést, de elsődleges jelentése továbbra is a háború megnyerésének a művészete”.¹ A *Magyar értelmező kéziszótár* meghatározása szerint is a stratégia katonai értelemben magát a „hadászat”-ot jelenti. Politikai értelemben „[n]agyobb arányú szervezett tevékenységben alkalmazott eljárások összessége”. Tudományos értelemben pedig a „[s]ikerre vezető céltudatos cselekvés terve, módja”.² Bíró Gáspár, miután áttekinti a nemzetközi politikában használatos stratégiafogalmakat, megállapítja, hogy bár „a stratégia szót a legkülönbözőbb területeken használják, a katonai értelemben vett stratégiafogalom az, amely a nemzetközi politikai viszonyokban napjainkban is meghatározó”. „A politikai primátusa a katonai fölött általános, folyamatos, közvetlen, valamint egyes esetekben részletekre is kiterjedő ellenőrzést jelent.”³ Ennél is egyértelműbben a Liddell Harttól idézett megfo-

¹ Bíró 2003, 56.

² *Magyar Értelmező Kéziszótár*, 2003, 1200. (*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* nem tartalmaz stratégia szócikket.)

³ Bíró 2003, 56–57. – Kiemelés az eredetiben.

galmazás írja le a stratégia és a külpolitika kapcsolatát: A stratégia „a katonai eszközök elosztásának és alkalmazásának művészete a politika céljainak megvalósításáért. [...] A magasabb vagy »nagyszabású« stratégia (*grand strategy*) szerepe egy ország vagy egy országcsoport minden forrásának az összehangolása és összpontosítása a háború politikai céljának elérésére. [...] Míg a stratégia látókörét beszűkíti a háború, a *grand strategy* a háború utáni időszakra, az elkövetkező békére is tekintettel van.”⁴

A taktika szintén görög eredetű szó, hozzánk a latin nyelvből került. A latin nyelvben használatos jelentése megegyezik a stratégiáéval: a hadakozás mestersége. Görög jelentése viszont szűkebb körű, és a görög elrendez, felállít szóból származik, a „sereg felállítását illető, az elrendezéshez tartozó, azzal kapcsolatos” átvételei.⁵ A taktika felhasználási területe tehát szűkebb, mint a stratégiáé, és sokszor annak részeként értelmezhető. Katonai hasonlaltal élve: a stratégia a katonai erő – emberanyag, kiképzés, fegyverzet, egyenruha, élelem stb. – megteremtését, az ellátás és szállítás megszervezését, a vele végzett elterelő, bekerítő stb. hadműveleteket, a csapatér kiválasztását, a csatarend felállítását és a csata levezénylését, valamint az ellenség üldözését és a győzelem eredményeinek kihasználását jelenti, a taktika pedig csupán a csapatok hadrendbe állítását.

A politikatudományi kutatásokban belpolitikai összefüggésben a politikai stratégiák vizsgálata a nyolcvanas évektől kapott szerepet.⁶ A témába vágó munkák azt vizsgálják, hogy a modern politikai kampányok milyen módon, milyen hatásokkal hasznosítják a marketingstratégiákat.⁷ Ilyen stratégia azonban a reformkorban még nem létezett, az 1840-es évek politikai elitje így kampányát értelemszerűen nem építhette erre. A politikai stratégiákat marketing szempontból vizsgáló művekben kidolgozott módszertani ke-

⁴ LIDDELL HART 1991, 321–322 alapján idézi BÍRÓ 2003, 57.

⁵ Vö. BENKŐ 1976, 826.

⁶ Vö. TÖRÖK 2006, 149; FRANK 2006, 198.

⁷ A marketingstratégiákra általában lásd például: PORTER 2006. Ezek politikai használatára pedig például: NEWMAN 2000; CARVILLE–BEGALA, 2002; FAUCHEAUX 2003; LILLEKER–LEES–MARSHMENT 2005; PAQUETTE 2002, PAQUETTE 2005; TÖRÖK 2006; BURTON–MILLER–SHEA 2015.

ret emiatt csak korlátozott mértékben alkalmazható a reformkori politikai csoportok tevékenységének leírására. Völgyesi Orsolya szerint „a piaci szférában érvényes viszonyok és kommunikációs stratégiák” elemeinek a jelenléte „inkább a polgári viszonyok között érvényesülő választási rendszerekben ragadható meg, az elemzések [értsd: az eddig megjelent elemzések – G. K. J.] is jórészt erre, illetve politológiai szempontból az erősen mediatizált jelenkori folyamatokra irányulnak.”⁸ Frank Tibor kutatásai ugyanakkor kimutatták, hogy Kossuth 1851-es amerikai körútján megismerkedett a politizálás ott használatos kampányfogásaival, és útja során sikerrel alkalmazta is azokat. Frank úgy véli, Kossuth „ösztönösen és nagyfokú politikai érzékenységgel, ó- és újvilági tapasztalataira is építve, rendkívül hatékonyan működött e tekintetben”.⁹ A magyar politikus felismerte, hogy a kedvező imázs kialakítása hasznos lehet a képviselt ügy szempontjából, valamint hogy csak egyetlen nagy horderejű üggyel – a független Magyarországgal – azonosíthatja magát, és hogy lényegében reklámkampányt kell folytatnia Magyarország felszabadításáért. Ennek érdekében Kossuth szinte az egész Egyesült Államokat beutazta, és több mint 600 beszédet tartott. Frank szerint az a mód, ahogyan Kossuth hazájával azonosította magát, közel van ahhoz a fogalomkörhöz, melybe a marketing-szakirodalom a korporatív identitást sorolja.¹⁰ Frank nyomán pedig Völgyesi sem tartja fölöslegesnek vizsgálni „a politikusi imázsra épülő kampánytechnikák jelenlétét” a Kossuth 1847-es megválasztása körüli manőverekben.¹¹ A centralisták politikai stratégiája azonban nem egy választási kampány megnyerésére, hanem elveik megismertetésére és terjesztésére irányult,¹² azaz stratégiájukban csak minimális szerep juthatott a politikusi imázsnak. Ráadásul a *Pesti Hírlap*ot a centralisták közül leghosszabb ideig szerkesztő Csengery Antal úgy vélte, nem személyeket, hanem ügyeket kell

⁸ VÖLGYESI 2014, 435.

⁹ FRANK 2006, 199.

¹⁰ FRANK 2006, 198–200. Kossuth utazásairól lásd i. m. 203, a beszédek számáról i. m. 185.

¹¹ VÖLGYESI 2014, 435.

¹² Lásd lentebb.

szolgálni.¹³ Mindebből következően pedig még a Völgyesi által leírt kampánytechnikákat – a szavazóknak a támogatók útján történő agitációja, etetés-itatás, felvonulás, a korteskedő arisztokraták paraszti viseletbe öltöztetése stb. – sem alkalmazhatták a centralisták. Jelen kötet ezért a Völgyesi által használt kutatási módszertant sem követheti. Mindennek ellenére úgy vélem, hogy a fentebb említett politológiai munkákban használt fogalmi meghatározások kiindulópontul szolgálhatnak a centralisták által a reformkorban alkalmazott politikai stratégiák körülírására.

Stratégiai szempontból vizsgálva, a politikai tevékenység három szintje különíthető el:

1. a politikai tevékenység remélt végeredménye, azaz a politikai célok,
2. a célok eléréséhez szükséges átfogó terv, vagyis a stratégia/stratégiák,
3. a stratégia megvalósulását szolgáló lépések, azaz az eszközjellegű taktika.¹⁴

Egy reformkori példán bemutatva: az 1847-ben megnyíló országgyűlésre készülő Kossuth célja az „*egész program*”, azaz a reformellenzék közös programjának teljes körű, mielőbbi megvalósítása volt. Ehhez szakítania kellett az oppozíciónak a polgári átalakulást fokozatos reformok útján megvalósítani szándékozó stratégiájával. Új stratégiája – amelyet Gergely András a „radikális reform stratégiájának” nevez – a kormány, és vele együtt az abszolutizmus megbuktatására, majd az ellenzék kormányra kerülése után a reformok elfogadtatására irányult. Taktikája pedig a kormány hitelének csökkentése lett, mikor az országgyűlés kezdetén a válaszfelirati vita során a királyi előterjesztést megköszönni hivatott feliratba a kormány törvényellenes intézkedéseit sérelmező részeket kívánt beiktatni. Később azonban taktikaváltásra kényszerült. A főrendek ugyanis visszautasították a válaszfelirat-tervezetet, így annak elfogadtatása érdekében az ellenzék hosszú, terméketlen vitába lett volna kény-

¹³ SZÁNTÓ 1984, 52.

¹⁴ VÖ. TÖRÖK 2006, 149.

telen bonyolódni. Kossuth azonban helyett váratlan fordulattal a válaszfelirat félretételét indítványozta. Ezt annak érdekében tette, hogy az országgyűlés megkezdhesse az aktuális reformkérdések tárgyalását. A sérelmeket ugyanakkor csak ideiglenesen tetette félre, és azokat egyenként, külön feliratokban kívánta felterjeszteni. „Olyan taktika kezdetét jelentette ez, mely lehetővé tette az abszolútizmus és intézményei elleni ellenszenvből keletkezett amúgy is nagy politikai feszültségnek nemcsak a fenntartását, hanem immár az országgyűlés egész tartamára való kiterjesztését is.”¹⁵

A stratégiai tervezés során az első lépés mindig a cél meghatározása, a stratégia csak ezt követően, a célok ismeretében választható ki. A kampánystratégiák esetében a politikai cél meghatározása egyszerű, hiszen nem lehet más, mint a választáson való jó szereplés. Ez pedig a párt lehetőségeihez mérten jelentheti a kormányalakításhoz szükséges szavazatok számának elérését, a parlamentbe kerülést, vagy csupán az állami támogatás elnyeréséhez szükséges szavazatszám megszerzését.¹⁶ A fő cél mellett, vagy ennek alárendelten más célok elérésére is törekedhet a párt.¹⁷ Például tartalmi változások elérésére, stabil támogatói bázis vagy saját identitás kialakítására. „Nem »választási helyzetben« pedig számtalan politikai cél definiálható, akár hosszú, akár rövid távon”,¹⁸ ám ezek közül az egyik általában jóval fontosabb a többinél.¹⁹ Ezt azért is szükséges kiemelni, mert az általam tárgyalt időszakban nem került sor követválasztásra. Mindemellett úgy vélem, hogy a centralistáknak volt egy hosszú távú, vagy ha úgy tetszik, végső célja, illetve egy rövidebb távú célkitűzése is. A jelen könyv által vizsgált időszak kezdő- és végpontját pedig e rövid távú cél megvalósításának kezdetéhez, illetve eléréséhez kötöttem. Véleményem szerint a hosszú távú cél megvalósulásához nemcsak jelen esetben, hanem általában is egy

¹⁵ MÉREI-VÖRÖS 1983, 1213. (A fejezetet Vörös Károly jegyzi.) A válaszfelirati vitát lásd MÉREI-VÖRÖS 1983, 1210–1213; Kossuth céljára, stratégiájára, taktikájára lásd: GERGELY 1986, 629–631.

¹⁶ VÖ. LILLEKER–LEES-MARSHMENT 2005, 5; TÖRÖK 2006, 149.

¹⁷ FARRELL 1996, 183.

¹⁸ TÖRÖK 2006, 150.

¹⁹ LILLEKER–LEES-MARSHMENT 2005, 4.

vagy több rövid távú cél elérésén át vezet az út. A hosszú és a rövid távú célokat, valamint az ezek eléréséhez szükséges manővereket pedig fontosnak tartom elkülöníteni. Politikai stratégia, vagyis a cél megvalósulását szolgáló átfogó terv²⁰ készítése ugyanakkor elengedhetetlen a hosszú és a rövid távú cél eléréséhez is.

A cél ismeretében a politikai erő már kidolgozhatja, majd alkalmazhatja a stratégiát. A stratégia készítését és alkalmazásának lehetőségeit számos tényező – az intézményi környezet, az adott párt politikai helyzete, az előzmények, a társadalmi és a gazdasági környezet – befolyásolhatja.²¹ A stratégiának alkalmazkodnia kell a célhoz, így csakis a célhoz viszonyítva értékelhető, önmagában nem. A cél kitűzését és a stratégia megfogalmazását ugyanakkor meg kell hogy előzze a párt identitásának, elveinek és programjának a kidolgozása. A stratégia ugyanis csupán ezek pozicionálásával, a politikai piacon való megjelenítésével foglalkozik.²² A stratégiai tervezés öt feladatnak kell hogy megfeleljen. „Legyen:

1. minta, amely a politikai viselkedés következetességét biztosítja az adott időszakban;
2. terv, amely tartalmazza a politikai cselekvés vázlatát;
3. pozíció, amelyet a szereplő el kíván érni az adott piacon;
4. megközelítés, amely meghatározza politikai cselekvéseit;
5. trükk, amit a versenytársak kicselezésére alkalmaz”²³

A stratégia tehát a politikai erő cselekvésének vezérfonalát meghatározó terv, mely nélkül a párt nem képes a politikai színtéren kezdeményezőként fellépni. A világosan kijelölt politikai irányvonal, illetve stratégia nélkül a választók is ellentmondásosnak érezhetik a csoport tevékenységét. Mivel pedig a politika interakciók világa, ahol a riválisok tevékenysége és a külső körülmények módosulása miatt a lehetőségek is gyakran változhatnak, a stratégia folyama-

²⁰ FAUCHEUX 2003, 20; TÖRÖK 2006, 150.

²¹ Uo.

²² I. m. 151.

²³ BARBER 2000, 7. után idézi TÖRÖK 2006, 151.

tos felügyeletre, szükséges esetben módosításra, cserére szorul.²⁴ Ronald Fauchaux megfogalmazása szerint a stratégiának kell elég rugalmasnak lennie ahhoz, hogy a kampányhoz igazítsák, mivel a kampányt nem lehet a stratégiához igazítani.²⁵

A stratégiai tervezés taktikai szintje a váratlan eseményekre adott válaszokat, illetve a stratégiából adódó napi kezdeményezéseket foglalja magában. A taktikai lépések egy része előre tervezhető, míg más részük csak a körülmények ismeretében jelölhető ki.²⁶ A cél kiválasztásakor, és az ennek eléréséhez szükséges stratégia alapjainak lefektetésekor teendőinkkel rendszerint még nem vagyunk teljesen tisztában. Taktikai lépéseink közül ezért csupán az első néhányat fogalmazhatjuk meg. Mindez persze azt is jelenti, hogy a stratégia csak nagy vonalakban írható körül, különben a későbbiekben nem rendelkeznenk elég mozgástérrel az időközben szükségessé vált taktikai lépések megtételére. Ebből következik az is, hogy a stratégia alkalmasságát minden, a kitűzött céllal kapcsolatba hozható és időközben felmerülő kérdés próbára teszi. Rosszabb esetben hatékonyságát, és ezáltal a cél elérésének esélyét is csökkentheti. A taktika ebben az értelmezésben a stratégia részének tekinthető, hiszen a stratégia fenntartásának szándéka hívja életre. Ugyanakkor több is, mint a stratégia része, hiszen a stratégia fenntartása érdekében sokszor előre eltervezettség nélkül veszik használatba, időnként a stratégiától idegen elemekből is építkezve. Előfordulhat ugyanis, hogy a stratégia fenntartása érdekében annak alkalmazója olyan taktikát kénytelen választani, amely csökkenti a stratégia hatékonyságát. A stratégia és a taktika viszonya ebben az értelmezésben tehát gyakran ellentmondásos, a stratégia mégsem képzelhető el taktika nélkül, hiszen kivitelezése csakis a taktika segítségével lehetséges. A jól megválasztott taktika azonban nem szakadhat el a stratégiától, mivel célja elsősorban az, hogy a stratégia érvényesülését segítse, és csak másodsorban törekszik arra, hogy az éppen napirenden lévő

²⁴ I. m. 150–151.

²⁵ FAUCHEAUX 2003, 26. A stratégia rugalmasságáról lásd még pl. PAQUETTE 2002, 11.

²⁶ Eddig TÖRÖK 2006, 151.

ügyben sikert érjen el. A taktika sikere tehát csakis a stratégia sikerességén mérhető le.

Mint fentebb jeleztem, a centralistáknak az általam vizsgált időszakban két célkitűzésük is volt, egy hosszabb és egy rövidebb távú. A hosszú távú célt Eötvös József fogalmazta meg Szalay Lászlóhoz írott egyik levelében: „A cél Magyarország egysége – nemzeti érdekek és érzelmek tekintetében, az eszköz *törvényhozásunk*.”²⁷ Eötvös itt jól láthatóan a reformellenzék zöme által is támogatott érdekegyesítést jelölte meg célként, amit a törvényhozás révén kívánt elérni. A levélrészletből azonban nem derül ki, hogy Eötvös és centralista társai a törvényhozást, és ezzel együtt az akkori államszervezet legjelentősebb intézményét, a megyerendszert alapjaiban kívánták megváltoztatni, „Magyarország egységét” pedig e módosított intézményrendszer segítségével akarták elérni. Az általam vizsgált időszakban e cél elérése érdekében első lépésként arra törekedtek, hogy az általuk preferált eszméket a reformellenzék egészével elfogadtassák. Ezáltal óhajtottak elveiknek társadalmi bázist biztosítani, majd e bázis támogatásával az országgyűlésen a centralista eszmék alapján készített törvényjavaslatokat törvénybe iktatni, főként pedig az általuk a reformellenzék zömétől eltérően értelmezett parlamentáris kormány eszméjének érvényt szerezni.²⁸ Könyvemben az ennek a rövid távú célkitűzésnek a megvalósításához vezető lépéseket vizsgálom, vagyis ezt a célt tekintem a centralisták ez idő tájt alkalmazott stratégiáját/stratégiáit meghatározó célkitűzésnek.

A liberális ellenzék a centralisták fellépése előtt már jobbra egységesen nyilatkozott a legfontosabb reformkérdésekben. A *Pesti Hírlap* 1844. július eleji centralista kézre kerülése azonban szakadást idézett elő az opposzíción belül. Az egység csak az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírásával, vagyis a közös programot képviselő Ellenzéki Párt megalakulásával állt helyre 1847. június 7-én. A *Nyilatkozat* magában foglalta a centralista csoport legfontosabb kívánalmait is, azaz annak aláírásával és a párttá szerveződéssel a központosítók

²⁷ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 28. In: Eötvös 1976/a, 144–147. (Az idézetet lásd 145.)

²⁸ A centralista elvekről bővebben lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

erre az időszakra kitűzött célja részben teljesült is. A könyvben vizsgált periódus kezdő időpontját ennek következtében a centralisták laphoz jutásához, vagyis a stratégia megvalósításának kezdetéhez igazítom; végét pedig az Ellenzéki Párt alapító dokumentumának tekinthető *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírásához.

A centralisták rövid távú céljából következik, hogy időközben változó stratégiájuk az ellenzék többi töredékének megnyerésére, illetve a velük való szövetségekötésre irányult. Művemben emiatt fontos szerepet kap a centralisták és a reformellenzék zöme közötti viszony alakulásának leírása is.

A központosítók tevékenységének leírása során mindenekelőtt a sajtószövegekre koncentráltam, hiszen Csengeryék leginkább lapjukban érvelhettek eszméik mellett. A vizsgált időszak ugyanis jórészt éppen két – az 1843–44-es, és az 1847–48-as – országgyűlés közé esik. A korszak másik jelentős rendi fórumán, a megyegyűlésen pedig a megyei politizálásban járatlan és attól idegenkedő centralisták csak ritkán fordultak meg. Feltehető viszont, hogy az ellenzéki értekezleteken rendszeresen érveltek eszméik mellett. E konferenciák eseményeiről, illetve az ott folytatott polémiákról azonban csak kevés forrásból szerezhetünk tudomást.

Mivel a politikai csoportok közötti vita a tárgyalt időszakban jórészt a hírlapok hasábjain zajlott, többnyire egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen térek ki a többi centralista politikai szempontból is jelentős, könyv alakban megjelent műveire. Eötvös *Reformja* helyett²⁹ – a fentebb már említett okokból kifolyólag – inkább az összeállításánál figyelembe vett írásokat vizsgáltam. Eljárásom indokai közé tartozik az is, hogy a *Reform* szinte teljesen visszhang nélkül maradt, míg a *Pesti Hírlap*ban megjelent cikkeket hosszú polémia követte. Nem tárgyalom Eötvös *Magyarország 1514*-ben című regényét sem, egyrészt mivel ennek a műnek a megjelenése már kívül esik a könyvem által elemzett időszak időhatárain,³⁰ másrészt pedig meggyőzőnek érzem Szilágyi Márton arra vonatkozó érvelését, hogy „a regényben megjelenített történelem víziója átfő-

²⁹ EÖTVÖS 1846.

³⁰ A regény első füzeté valószínűleg 1847 júliusában jelent meg. Vö. FERENCZI 1903, 143; DEVESCOVI 2007, 155.

góbb annál, hogysem egyszerően aktuálpolitikai jelentést kellene tulajdonítani neki”.³¹ Nem vontam be a vizsgálandó források körébe Kemény Zsigmond *Korteskedés és ellenszerei* című röpiratát sem, mivel annak megírásakor – 1843–44-ben – jelenlegi ismereteink szerint Kemény még nem állt kapcsolatban Eötvösökkel.

Végezetül – az ide vonatkozó bőséges szakirodalom felsorolása nélkül – jelezni szeretném, hogy tisztában vagyok azzal, hogy a múlt eseményei nem ismerhetők meg maradéktalanul. Egymás mellett tehát több, egymásnak ellentmondó történeti konstrukció is felépíthető, több narratíva is elbeszélhető. Éppen ezért az események leírása, és az általam összeválogatott adatokból adódó következtetések levonása során törekszem is az esetlegesség hangsúlyozására, főleg mivel tudjuk, hogy a konzekvenciák is szerepet játszanak abban, hogy a kínálgó adatok közül melyeket soroljuk az általunk használtak közé.

Centralisták és municipalisták

A reformkori politikai életben számos csoportosulás igyekezett elérni, hogy az általuk preferált eszméket törvénybe iktassák. Mivel azonban munkámban a centralisták és municipalisták viszonyának alakulását vizsgálom, a politikai csoportok meghatározásakor is rájuk koncentrálok. A politikai élet más tényezőit – az újkonzervatívokat, Széchenyit és híveit stb. – csak akkor tárgyalom részletesebben, ha ez gondolatmenetem megértéséhez szükségesnek látszik. A centralista és municipalista csoportosulások leírása és körülhatárolása azonban nem problémamentes. A centralista csoport – Szabad György kifejezésével élve – a „liberális ellenzék laza alakzatába” tartozott,³² vagyis csupán egy volt a reformellenzék alkotó számos párttöredék közül. E csoportosulások többsége a végrehajtandó reformok nagy részében, illetve ezek megvalósításának módjában egyetértett, és csupán egyes kérdésekben, vagy a kivitelezés részleteiben vallott más nézeteket a többinél. Ugyanakkor például a régi

³¹ SZILÁGYI 2004, 433.

³² SZABAD 1971/b, 659.

gravaminális ellenzék egyes tagjait sokszor csak a sérelmi ügyek napirenden tartásával lehetett az ellenzék kötelékében tartani. Az ellenzék laza alakzatát végül az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírása, vagyis az Ellenzéki Párt létrejötte emelte az addiginál magasabb szerveződési szintre. Ez a dokumentum ugyanis megjelölte azokat a reformpontokat, melyek eléréséért a párt a továbbiakban munkálkodott, így ezt követően az ellenzéken belüli viták már csak a megvalósítás módjára korlátozódtak.

A centralista és municipalista elnevezések még a korszakban alakultak ki, és azóta hagyományozódnak a történeti irodalomban. A centralista név a reformellenzék törvényhozási központosítást sürgető csoportját jelöli. A municipalista megnevezéssel pedig a megyerendszert védelmező ellenzékieket szokás körülhatárolni annak ellenére, hogy soha nem létezett olyan csoport, mely elsődleges feladatának a törvényhatóságok védelmét tekintette volna. A centralistákon kívül ugyanis minden ellenzéki párttöredék egyértelműnek tartotta, hogy a polgári átalakulásnak a megyerendszerből kell kinudlnia, és a centralisták fellépése előtt csak a kormány abszolutista törekvéseivel szemben vélte védendőnek a megyék jogait. Maga a centralista–municipalista vitának nevezett polémia sem a központosítás–megyerendszer körüli nézetkülönbséggel kezdődött, hanem a *Pesti Hírlap* centralista kézbe kerülése körüli bonyodalmakkal. A polémia súlypontja pedig csak később tevődött át a kívánatos államberendezkedés kérdéskörére. Ráadásul a központosítók ekkor sem a reformellenzék – Eötvösök által – municipalistának nevezett szárnyával vitáztak, hanem csupán az ellenzék informális vezetőivel. A municipalista elnevezésnek így csupán a centralistákkal vitázó reformellenzékiekkel összefüggésben lehet létjogosultsága, önálló és általánosító használata értelmetlen és indokolatlan. A megnevezést ennek megfelelően – ha elkerülhetetlennek látszik – én is csak a központosítókkal szemben álló ellenzékiek megnevezésére fogom használni. A municipalistaként ábrázolt csoport haladó irányultságát azért fontos hangsúlyozni, mert a törvényhatósági rendszer akkori széles hatáskörét a hazai konzervatívok közül is sokan fenntartották volna. Mivel azonban a konzervatívok a társadalmi haladást nem szorgalmazták, a centralistákkal folytatott vitáik alapvetően más jellegűek voltak, mint a liberális csoportok egymás

közötti polémiaja, amely a szükséges reformok irányáról és mértékéről folyt.

Nem problémamentes ugyanakkor a centralista csoportot alkotó személyek elkülönítése sem a többi reformellenzékítől. Ezt az is mutatja, hogy az egyes személyek hovatarozásának megítélése időszakonként változott. A centralisták fellépésekor például Kemény Zsigmond Wesselényi Miklóshoz címzett egyik levelében Szalay Lászlót, Trefort Ágostont, Eötvös Józsefet, Lukács Móricot, Szemere Bertalant és Pulszky Ferencet sorolta e csoportba,³³ Wesselényi pedig a kapott névsort a szerkesztő Szalay elhagyásával tudatta Deák Ferencel.³⁴ Szemere és Pulszky azonban csak jóval később dolgoztak a *Pesti Hirlap*ba, Lukács pedig egyáltalán nem. Részben ennek is köszönhetően nem sokkal később Szemerét és Pulszkyt már nem tartották centralistának, az Eötvösékkal azonos elveket valló és velük korábban együtt munkálkodó Lukácsot azonban igen. Maga Pulszky először 1880-ban megjelent visszaemlékezéseiben a tréfásan „Magyarország hét bölcsének” is nevezett centralisták közé Eötvöst, Szalayt, Trefortot, Csengeryt, Lukácsot, Madách Imrét és Szontágh Pált sorolta.³⁵ Beksics Gusztáv szerint Szalay, Eötvös, Trefort, Csengery és Kemény képezte a „csoport zömét”,³⁶ míg Lukács, Szontágh és Madách csak rokonszenvezett velük.³⁷ Úgy vélte ugyanakkor, hogy Lukácséknál nagyobb joggal lehetne a központosítók közé sorolni Pulszkyt, Tóth Lőrincet, Gorove Istvánt, Irinyi Józsefet és Irányi Dánielt. Ám utóbbiakat „elveik különbözősége, vagy munkásságuk szakaszos volta miatt” csak munkatársaknak nevezte.³⁸ A kutatók nagy része ma a Pulszky által megnevezett személyeket tartja centralistának. A szakiroda-

³³ Kemény Zsigmond Wesselényi Miklóshoz, 1844. július 26. In.: KEMÉNY 2007, 22–25.

³⁴ Bárá Wesselényi Miklós Deák Ferenchez, 1844. szeptember 27. In.: WESSELÉNYI 1904, 307–309.

³⁵ PULSZKY 1958, 210–211. Az elnevezést lásd még pl. FERENCZI 1903, 114; ANTALFFY 1983, 110; SCHLETT 1987, 62; DEVESCOVI 2007, 142.

³⁶ BEKSICS 1882, 44–45.

³⁷ I. m. 46.

³⁸ I. m. 46–49; az idézetet lásd 46.

lom egy része még Kemény Zsigmondot,³⁹ illetve Irinyi Józsefet is központosítónak véli.⁴⁰ A legújabb munkák pedig amellett érvelnek, hogy Szemere Bertalan is közéjük tartozott.⁴¹ Jómagam a centralistákat egy baráti társaságból kifejlődő, dinamikusan változó csoportnak vélem, melynek meghatározó tagjai a kezdetektől fogva a baráti társaságot alkotó Eötvös József, Szalay László és Trefort Ágoston voltak. Velük hármukkal hosszabb-rövidebb ideig más politikusok és publicisták is együttműködtek reformelképzeléseik megvalósítása érdekében. Munkámban azokat a személyeket fogom centralistáknak tekinteni, akik az általam vizsgált időszakban munkálkodtak együtt szorosabban Eötvösökkel: Csengery Antalt, Irinyi Józsefet, Kemény Zsigmondot, Szemere Bertalant. Szemere és a centralisták kapcsolatát hosszabban is elemzem.⁴² A centralistákkal 1846 őszétől szintén szorosan együttműködő Kemény Zsigmond politikai hovatartozásáról azonban olyannyira megoszlanak a vélemények, hogy e témában már most fontosnak tartom kifejteni nézeteimet.⁴³ Az író-politikust a központosítókhoz soroló szakirodalmi tételekkel ellentétben Szekfü Gyula a centralistáknál konzervatívabb alkotóként mutatta be Keményt,⁴⁴ és úgy látta, hogy az Eötvösökkel való

³⁹ Lásd például PAPP 1922, 219; BARLA 1970, 132–136; ANTALFFY 1983, 104; SZABÓ 1993, 162; KOSÁRY 2002, 260; KECSKEMÉTI 2008/b, 226; SCHLETT 2009, 536–543.

⁴⁰ Lásd például OLTVÁNYI 1994, 152; KECSKEMÉTI 2008/b, 226. – Irinyi osztotta a centralisták eszméit. (Irinyi centralizációval kapcsolatos nézeteire nézve lásd I. J. [IRINYI József], *Átalakulásunk I–IV*, PH, 1845. február 16., 431. sz., 104–105; PH, 1845. február 20., 432. sz., 113–114; PH, 1845. február 23., 433. sz., 123–124; PH, 1845. február 27., 434. sz., 131–132.) A rokonságot Irinyi és a centralisták elvei között Fenyő István és Oltványi Ambrus is kimutatta: OLTVÁNYI 1994, 152; FENYŐ 1998, 259–266. Irinyi azonban kapcsolatban állt a radikálisokkal is. GERGELY 2003, 227. (A vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi.); FENYŐ 1998, 269, 271.

⁴¹ SZEMERE 1994; GÁBORI KOVÁCS 2012, 575–583; FENYŐ 2012.

⁴² Lásd ebben a kötetben: *Szemere Bertalan és a centralisták küzdelme az ellenzék egységének helyreállításáért*.

⁴³ Ezt már korábban is megtettem, lásd GÁBORI KOVÁCS 2015, 501–502.

⁴⁴ SZEKFÜ 1987, 15.

együttműködés során „sem vallotta teljes egészükben nézeteiket”.⁴⁵ Szekfü másodikként említett megállapításával Rigó László, Szegedy-Maszák Mihály és Fenyő István is egyetért, bár ők alapvetően liberális gondolkodóként tekintenek Keményre.⁴⁶ Veliky János szintén a reformkori liberális csoportok között jelölte ki az író-politikus helyét,⁴⁷ míg Fehér M. István „szabadelvű-konzervatív szellemiségű alkotó”-nak nevezte őt.⁴⁸ Kosáry Domokos *A magyar sajtó* történetében szintén amellelt foglalt állást, hogy Kemény a centralista programot „Szalayéknál érezhetően konzervatívabb polgári szempontból támogatta”.⁴⁹ Jómagam Takáts Józseffel egyetértve olyan konzervatívnak vélem Keményt, aki „a feudális rendszer megszüntetésére és a jogegyenlőségre nézve elfogadta a liberális javaslatokat”, viszont az átalakulást „a történeti alapból kiindulónak, fokozatosnak, s a különféle társadalmi érdekeket figyelembe vevőnek szerette volna látni”.⁵⁰ Takáts megállapítása természetesen csak jogtörténeti szempontból releváns, hiszen Kemény politikatörténeti megközelítésben semmiképpen sem tekinthető konzervatívnak. A konzervatívokkal való együttműködést ugyanis mereven elutasította, és eszmerendszerükkel sem szimpatizált. Politikatörténeti szempontból Keményt a centralista és municipalista csoportok között álló liberálisnak tekintem.⁵¹

Eötvösék fellépése előtt a reformellenzék különböző csoportjai

⁴⁵ I. m. 37.

⁴⁶ RIGÓ 1974, 516; RIGÓ 1983, 465–501; SZEGEDY-MASZÁK 1989, 316–317; FENYŐ 1997, 354–363.

⁴⁷ VELIKY 2014.

⁴⁸ FEHÉR M. 2014, 65.

⁴⁹ MST I, 775. (A vonatkozó fejezetet Kosáry Domokos jegyzi.)

⁵⁰ TAKÁTS 2007/a, 56. Takáts arra is rámutatott, hogy Kemény egyik 1842-es cikksorozatában id. Szász Károly és Friedrich Karl von Savigny nyomán a történelmi iskola szellemében foglalt állást a kodifikáció mellett érvelő Szalay ellen. (TAKÁTS József, *Arany János szokásjogi gondolkodása*, in: TAKÁTS 2007/b, 202–233. Keményre nézve különösen 219–220. TAKÁTS 2007/a, 55–56.) Takáts legutóbb Kemény rajongásfogalmát is a konzervatív hagyományból eredeztette. (TAKÁTS 2012; uo. in: Takáts 2014, 165–176.)

⁵¹ Vö. GÁBORI KOVÁCS 2014/a.

jobbára azonos elveket vallottak, és az oppozíciónak ez az elvkö-zössége bomlott meg a centralisták mindössze néhány ponton eltérő eszméi miatt. Alapvetően minden ellenzéki a polgári átalakulás eléréseért küzdött, és ehhez ugyanazokat a reformokat látta szükségesnek: ösiség eltörlése, állami kármentesítéssel történő kötelező örökváltság, közteherviselés, népképviselői országgyűlés cenzusos választójog alapján, évenkénti országgyűlés a magyar fővárosban, kormányfelelősség, sajtószabadság, a szabadságjogok érvényesülése. Mindemellett Kossuth tevékenysége nyomán gazdasági reformokat is meg kívántak valósítani: védvámrendszer, iparfejlesztés, fiumei kikötő, fiumei vasút. A centralisták által óhajtott reformok azonban néhány ponton eltértek a reformellenzék zömének kívánataitól. A különbségek elsősorban a fennálló államszervezet átalakítását érintették: a megyerendszer és a törvényhozás hatáskörét és szerepét, a felelős kormány megvalósításának módját, a városok belrendezésének és országgyűlési szavazatjogának kérdését, valamint a vámügyet és ehhez kötődően Magyarország Birodalmon belüli helyzetét. Mivel munkám későbbi szakaszaiban a centralisták elveit részletesebben is tárgyalom, e fejezetben főként a reformellenzék eszméivel, illetve stratégiai megfontolásaival foglalkozom behatóbban.

A nemesi reformellenzék nézeteit a megyerendszerről Wesselényi Miklós a Takáts József által „a reformkori liberális nemesi gondolkodás egyik legkiválóbb” teljesítményének nevezett⁵² *Balítéletekről* című művében foglalta össze.⁵³ Értelmezésében Magyarország polgári alkotmánnyal rendelkezik, melynek „alapja azon kezességekben, garantiákban áll, mellyek fenmaradásának zálogai”.⁵⁴ Az általa említett garanciák közül csak a témám szempontjából fontosakat említtem meg. A kezességek egy része az országgyűlés működésébe

⁵² TAKÁTS 2007/a, 16.

⁵³ A mű 1830 őszére nagyrészt elkészült, írását az erdélyi politikus valószínűleg 1831 nyarán fejezte be, de csak 1833-ban jelent meg. DÁVID Gábor Csaba, *Wesselényi Miklós Balítéletekről című művének keletkezése*, in: DÁVID 2013, 9–23 (különösen 10–11, 15); Trócsányi Zsolt a mű elkészültét 1831 novemberére tette: TRÓCSÁNYI 1965, 141.

⁵⁴ WESSELÉNYI 1986, 174.

van építve, országos dolgok felől ugyanis csak itt lehet döntéseket hozni, és itt minden résztvevő szabadon ki is fejtheti véleményét. Diétákat háromévente tartani kell, amit az is elkerülhetetlenné tesz, hogy az adókat és a védelemre szükséges katonákat „s egyéb segedelmek”-et csak ez szavazhatja meg, és mindig csak három évre. Az országgyűlésen kívül „a’ törvények’ megtartásának őrei” a törvényhatóságok, melyek egy része az országgyűlés működésére is befolyással van. A diétára a követeket ugyanis a törvényhatóságok küldik. E követeket pedig minden befolyástól mentesen választhatják, és „kötelező utasítást” adhatnak nekik. Wesselényi szerint ez biztosítja az ország számára, hogy beleegyezése nélkül semmi se történjen. A törvény továbbá eltilt mindenkit „akármilyen törvénysértő dologban cselekvőleg venni részt”. Ez a törvényes nem tehetés – *vis inertiae* –, amit megfelelő használat esetén Wesselényi olyan áthághatatlan gátnak érez, melyen a végrehajtó hatalom nem léphet túl.⁵⁵ A törvényhatóságok erejüket és függetlenségüket egyrészt annak köszönhetik, hogy közgyűléseikben minden birtokos szabadon szólhat; a közgyűlés pedig kéréseit, észrevételeit, óvásait közvetlenül a királynak címezheti, neki írhat fel. Másrészt a törvényhatóságok előjáróikat háromévente, szabadon, maguk választhatják. Az előjárók „felelettel” [értsd: számadással – G. K. J.]⁵⁶ a megyének tartoznak, így csakis a közbizalom elnyerésével szerezhetik, és tartathatják meg posztjukat. A törvényhatóságok erejét ugyanakkor növeli egymástól való függetlenségük és nagy számuk, mivel a korlátlan hatalomnak így egyesével kell törvénytelenésre bírnia a megyéket. Ezt Wesselényi szerint egy-egy megyével még meg lehet tenni, de mind az ötvenkettővel már nemigen.⁵⁷ A szabadságot mindemellett az igazságszolgáltatás függetlensége is garantálja. A felső törvényszékek csak a törvénytől függenek, a megyékben a szolgabírói és alispáni ítélőszékekbe pedig a bírákat a vármegye rendjei választják. A bírák felelősségre vonhatóságát biztosítja, hogy az ítéletekben ejt-

⁵⁵ Eddig i. m. 157–159.

⁵⁶ FELELET, [...] 4) Számadás, okadás. *Valakit feleletre vonni. Ezért felelettel tartozol. A felelet terhe minket nyom.* (CZUCZOR–FOGARASI, II, 692–693.)

⁵⁷ WESSELÉNYI 1986, 160.

hető hibák „nem többek közt oszlanak meg”. A felsőbb vármegyei ítélőszékekben pedig a vármegye minden felelős tagjának helye van, akik hivatalukkal a nyilvánosság miatt nem élhetnek vissza. Az ítélőszékek összetételét ugyanis folyton változtatják, így a rendek a visszaélőket nem nevezik ki újra.⁵⁸

Jól látható Wesselényi művéből, hogy a megyék a korabeli államszervezet talán legfontosabb elemét alkották, melyek utasításai-
kon keresztül még az országgyűlésen hozott törvényekre is komoly befolyással voltak. A szerző kiemelte továbbá, hogy a törvényhatóságok közgyűléseik révén még az eszmék ütköztetésében, az ismeretszerzésben és a közvélemény formálásában is komoly szerepet játszottak. Ráadásul e gyűléseken „már idején bele tanulhat az ifjú” az országos ügyek intézésébe,⁵⁹ azaz a vármegyeszervezet a politikai iskola funkcióját is ellátta.

Deák Ferenc 1835. június 10-én a szólásszabadság ügyében elmondott beszédében a megyei intézményről vallott liberális nézeteket még Wesselényinél is tömörebben foglalta össze. Deák szerint Magyarország alkotmányos létének egyik fő biztosítója egy olyan szervezet, „melyhez hasonlóval Európa legszabadabb nemzetei sem dicsekedhetnek, s ezen megbecsülhetetlen kincs: a megyei municípium, hol nemcsak a közigazgatás tárgyai, a törvények teljesítése s minden önkényes sértéstől megóvása, de maga a törvényhozás is a nemzet törvényesen egybegyűlő tagjainak szabad tanácskozása alá tartozik. Ezen municípiumok álltanak ört dönthetetlen morális erővel alkotmányunkért, innen forrásoznak, s oda térnek vissza gyakorlatilag a nemzetnek minden jussai, s törvényhozási hatóságunk is innen ered, ezen alapul. Szóval a megyei municípium azon institúció, melynél fogva mindazok, kik az alkotmányos jussok osztályosai, szabad tanácskozásukban úgy a közigazgatásban, mint a törvényhozásban személyes és közvetlen részvételt gyakorolhatnak.”⁶⁰ A szólásszabadság tehát alapvető joga volt a nemesi nemzet

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ I. m. 161.

⁶⁰ DEÁK Ferenc, *Országgyűlési beszéd Wesselényi Miklós báró és a szólásszabadság védelmében*: Pozsony, 1835. június 10. In: DEÁK 2001, 107–113. Az idézetet lásd i. m. 107.

megyegyűléseken megjelent tagjainak. Mint Deák is rámutatott, a megyéknek közigazgatási és végrehajtói feladatai is voltak, emellett pedig – ahogy azt a *Balítéletekről* is írja – igazságszolgáltatási feladatai is. A törvények „minden önkényes sértéstől” megóvása alatt Deák elsősorban a Wesselényi által említett *vis inertiae*-re, vagyis alkotmányellenesnek tartott rendeletek és törvények végre nem hajtásának kötelességére gondolhatott, illetve a királyhoz való felírás jogára. A törvényhozás pedig a Wesselényi által szintén felhozott utasítási jog miatt tartozott a nemzet tagjainak tanácskozása alá. Az idézett szövegrész utolsó két mondata pedig arra mutat rá, hogy a nemesi reformellenzék elgondolásában az alkotmány fennmaradása egyértelműen a megyerendszernek volt köszönhető, és az adott pillanatban is ez biztosította a megyei életben résztvevők jogait. Érthető tehát, hogy a nemesség miért tekintett egész Európában egyedülálló intézményként a municípiumokra, és miért gondolta, hogy „Európa konstitucionális népei” is érezték ezen intézmény bevezetésének szükségességét.⁶¹ Ez ugyanakkor azt is megmagyarázza, hogy e tekintetben az idegen alkotmányos modellek felmutatása miért váltott ki komoly ellenkezést a liberális politikai elit jelentős részéből.

Wesselényi szerint az ősi – a korabeli értelmezés szerint 800 éves – alkotmány fő vonásai „épen az újabb, világosabb kor’ sajátjai”, és ezeket már kezdetektől fogva birtokolja. Emiatt pedig korábban kiemelkedett más nemzetek alkotmányai közül. Ez az alkotmány tehát alapvetően liberális, azaz a korszaknak megfelelő:⁶² „Az uralkodás’ bölcs korlátozása, ’s törvényes hatalmának megszentelése; – a’ törvényhozó ’s végrehajtó hatalmak’ nemes és helyes arányban lett megosztása; – a’ személy’ ’s vagyon sérthetlen bátorsága; – minden polgári dolgok’ nyilvános folyta: mindezek olly vonások, mellyek nálunk eredetiek ’s mellyek akkor már diszlettek, midőn azoknak nemléte más nemzetek közt gyászt és zavart okozott.”⁶³ Az

⁶¹ Az idézetet lásd i. m. 107. Ugyanerről lásd még például A. n. [KOSUTH Lajos], *A’ kérdések legkényesbise [I]*, 1843. július 20., 266. sz., 483–484.

⁶² Vö. WESSELÉNYI 1986, 162.

⁶³ I. m. 173.

alkotmány modernnek tartott elemei között pedig a kormány felelőssége által nyújtott alkotmányos garanciát is az ősi alkotmányból eredezteti, mikor megjegyzi, hogy az uralkodó „tetteinek gyarlósága szülte veszélyei” lehetősége ellen bátorságba tette magát nemzetünk a ’végrehajtó hatalom’ indító ’s tevő eszközeinek kérdés és büntetés aláhuzhatása által. Több századokkal ezelőtt honi volt már nálunk ezen intézet, melyet az újabb kor másott drága kincsként vívott ki magának.”⁶⁴ Nem egyértelmű, hogy a szerző pontosan melyik törvényre utal, de valószínűleg az 1507. évi 7. törvénycikkre, mely kimondta, hogy a diétának azt a tanácsost, aki „ennek az országnak a szabadsága és közjava, valamint annak törvényei ellen merne cselekedni”, jogában áll „mint a haza árulóját és az ország szabadságának megzavaróját, érdeme szerint, vagyonában és személyében megbüntetni”.⁶⁵ Ugyanerre a törvényre egyébként máskor is hivatkoztak a liberálisok a kormányfelelősség kapcsán.⁶⁶

Mindemellett annak Wesselényi – és vele együtt a liberális ellenzék is – tudatában volt, hogy a nagyra tartott ősi alkotmány csak a republikánus értelemben vett nemzet, azaz a nemesi nemzet tagjai számára biztosítja a fentebb említett jogokat.⁶⁷ Az alkotmányt azonban addigi formájában mindenféleképpen fenntartandónak vélte, mivel úgy gondolta, hogy segítségével gátat lehet vetni az udvar abszolutisztikus törekvéseinek. Ehhez azonban az ellenzéknek ki kell állnia a rendi jellegű alkotmányos fórumok (elsősorban a vármegye) fenntartása mellett,⁶⁸ majd ezeket kell a modern, polgári jellegű intézményrendszer alapjaivá fejleszteni. Wesselényi tehát még az opozíció által követendő stratégiát is bemutatta a műben.⁶⁹

⁶⁴ I. m.. 173–174.

⁶⁵ A törvény címe: *Ha a királyi tanácsban valaki az ország decretumai ellen cselekednék, azt az ülnökök kötelesek az országgyűlésen följelenteni.* (Magyar törvénytár 1000–1526, 699.)

⁶⁶ Bővebben lásd ebben a kötetben: *Vámügyi kompromisszum. Kossuth és a kormányfelelősség eszméje.*

⁶⁷ WESSELÉNYI 1986, 162–163.

⁶⁸ I. m. 155–162.

⁶⁹ *A Balítéletekről* c. műhöz lásd például TRÓCSÁNYI 1965, 122–154; TRÓCSÁNYI 1970, 68–84; MÉREI–VÖRÖS 1983, 688–690 (a vonatkozó

A meglévő intézményrendszerben gondolkodó Wesselényi érthető módon elsősorban az ebben a szisztémában legnagyobb számban szerephez jutó és legfontosabb pozíciókat betöltő középnemesi réteg támogatására számított,⁷⁰ de elképzeléseit a kisenemesi, nemesi értelmiségi és a nagybirtokosi réteg egy része is preferálta. Az ő segítségükkel kívánta elérni a nemtelenek jogokban részesítését a nemesség jogainak kiterjesztése révén. Ezt nevezték a korszakban jogkiterjesztésnek, vagy egy másik elterjedt kifejezéssel a nép beemelésének az alkotmányosság sáncaiba.⁷¹ A jogkiterjesztés révén a nemtelenek értelemszerűen a törvényhatóságokban juthattak volna jogokhoz. A *Balítéletekről* írása közben Wesselényi azonban kifejtette, hogy a parasztság nagy részét még nem tartja elég érettnek a megyei életben való részvételre. Részvételüket ezért ott kezdetben csakis képviselőkön keresztül tudja elképzelni oly módon, hogy egy-egy helységet egy vagy több személy képviseljen. Ez a helyzet persze később a parasztság műveltebbé válásával változhatna.⁷²

A jogkiterjesztéssel Wesselényi – és a reformellenzék – célja az akkori nemzetfogalom átértelmezése, majd az új, több társadalmi csoportot magában foglaló nemzet megteremtése volt. „A régi »natio« fogalma több jelentéssel is bírt. Elsősorban a nemesi közösséget értették rajta, de mellette volt egy etnikulturális és egy a közhatalommal összefüggő politikai tartalma is. A republikánus politikai nyelv különböző közösségi eszmék kifejezésére volt alkalmas, központi eleme, a »haza« is többféle értelmezést nyert, de leginkább a rendi »natio« szemléletének felelt meg. A politikai testet alkotó nemesség, amely előjogai alapján különböztette meg

fejezetet Gergely András jegyzi); GERGELY 2003, 196–197 (a vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi).

⁷⁰ Lásd például TRÓCSÁNYI 1970, 73–74.

⁷¹ A kifejezésre lásd például a *Pesti Hirlap* cikkeit: A. n. [KOSSUTH Lajos], *Szavazat és költségvetés*, PH, 1841. október 2, 79. sz., 663–664; A. n. [Uő], *Városi belszerkezet*, PH, 1841. november 10., 90. sz., 753–754; A. n. [Uő], *Ismét és ismét adó*, PH, 1842. április 24., 137. sz., 285–286; A. n. [Uő], *Még egy szó a' sz.[abad] kir.[ályi] városokról*, PH, 1842. július 31., 165. sz., 537–538.

⁷² WESSELÉNYI 1986, 232. Wesselényi elképzeléséről a nemtelenek jogainak biztosításáról lásd még TRÓCSÁNYI 1970, 76.

és különítette el magát, a nemesi jogok kiterjesztésével kívánta kitágítani a közösség kereteit, azt egységesnek tételezve, de úgy, hogy közben megtartja politikai testület jellegét.”⁷³ Az új elemeket – a polgárságot és a parasztságot – már csak azért is be kívánták emelni a nemesi közösségként értelmezett nemzetbe, hogy ezeket a csoportokat is érdekeltté tegyék az immár átértelmezett alkotmányosság védelmében. Ezt az elgondolást nevezték a korban érdekegyesítésnek.⁷⁴ Az érdekegyesítés nemzetiségi vonatkozásairól, mivel a centralista–municipalista vitának nem képezte részét, nem ejtek szót. Ez az eszme ugyanakkor gyorsan terjedt,⁷⁵ megjelent már például Széchenyi 1831-ben kiadott *Világ* című művében is,⁷⁶ az 1832–36-os országgyűlésen pedig Kölcsey Ferenc fogalmazta meg a legszemléletesebben.⁷⁷

Az 1840-es évek elején azonban a korteskedés jelensége a megyerendszer egyes hiányosságaira irányította a figyelmet. Az ebben a helyzetben követni kívánt ellenzéki stratégiáról Wesselényi és Kossuth Lajos publicisztikájából, és ehhez fűződő levelezésükből szerezhetünk tudomást. Wesselényi 1843-ban *Nemzeti kórállapot* című cikksorozatában ítélte el a korteskedést, mely értelmezésében a választási vesztegetés mellett a „nyers erő” tanácskozásokat, valamint végzések hozatalát megakadályozni hivatott felhasználását is jelentette.⁷⁸ A szerző a törvényhatósági rendszert alapjában véve

⁷³ MIRU 2011, 193–194.

⁷⁴ Wesselényi az érdekegyesítésről: WESSELÉNYI 1986, 233.

⁷⁵ Az érdekegyesítés eszméjének terjedésére lásd GERGELY András, *A nemzeti és nemzetiségi érdekegyesítés formálódása*. In: GERGELY 1987, 121–135; DÉNES 1993, 131.

⁷⁶ SZÉCHENYI 1903, 346. Erről lásd még PÉTER László, *Volt-e magyar társadalom a XIX. században? A jogrend és a civil társadalom képződése*. In: PÉTER 1998, 148–186 (különösen 158); GERGELY 2011, 62.

⁷⁷ Kölcsey az 1834. március 1-jei kerületi ülésen hozta szóba az érdekegyesítés kérdését, az egyházi nemesek részére felállítandó külön törvényezék kérdésének tárgyalásakor. SZÓCS 1996, 106.

⁷⁸ B. WESSELÉNYI Miklós, *Nemzeti kórállapot I–VI*, PH, 1843. június 15., 256. sz., 397–398; PH, 1843. június 18., 257. sz., 407–408; PH, 1843. június 22., 258. sz., 415–416; PH, 1843. június 25., 259. sz., 424–425; PH, 1843. június 29., 260. sz., 433–434; PH, 1843. július 2., 261. sz.,

javíthatónak vélte, elsősorban a megyei szerkezet képviselativé alakításával.⁷⁹ Kossuthnak, a cikket megjelentető lapszerkesztőnek az íráshoz fűzött jegyzetéből derült ki egyértelműen, hogy a képviselati rendszert a jogkiterjesztéssel kívánták elérni. A megvalósítás során pedig a nemesség tagjait mind meghagyták volna jogaik élvezetében. A nemesség jogait alapvetően Wesselényi sem csökkentette volna. A tisztválasztási jogot érintetlenül kívánta hagyni, és csupán a tanácskozási és tanácsadási – azaz a hivatalviselési – jogot kötötte volna minimális feltételekhez. E jussokkal szerinte csak azoknak a nemeseknek kellene bírniuk, akik írni-olvasni tudnak, és ismerik a tanácskozás nyelvét. Illetve akik „legalább egy kis fogalom”-mal bírnak „a) a’ fejedelem ’s hon, vagyis a’ törvény, felsőbb rendeletek ’s előjárók iránti kötelességekről; – b) a’ fejedelem, a’ nemzet, ’s nemesség jogairól; – c) a’ polgárság ’s parasztság helyzetéről; – d) az országgyűlés ’s a’ megye hatása köréről.” A kiváltságosoknak tudásukról bizottság előtt kellene számot adniuk.⁸⁰ A hivatalviselési jogát tehát Wesselényi alacsony értelmi cenzushoz kötötte volna. Sajnálatlaltal elismerte ugyanakkor a köznemesség nagy részének műveletlenségét, ám úgy vélte, hogy hajlama ennek ellenére sincs a kicsapongásokra, arra csupán „ármány ’s gonoszság által” vették rá. Jogaitól megfosztani tehát nem szabad, „hanem lehet és kell azt eszközölni; hogy azon köznemességet illy eszeveszett csoporttá ’s dulongó csordává tenni ’s alljasítani ne lehessen”.⁸¹ A megvesztegetésnek ennek megfelelően megelőző és büntető szabályok behozatalával kívánt véget vetni, melyek kidolgozására a kormányt, a törvényhozást és a törvényhatóságokat is felhívta. Az erre vonatkozó javaslatokat azonban nem ismertetem, mivel nem tartoznak szorosan a tárgyhoz.

Kossuth *A’ kérdések legkényesbike* című írásában Wesselényi

441–442. A korteskedés értelmezésére Vö. B. WESSELÉNYI Miklós, *Nemzeti kórállapot I*, PH, 1843. június 15., 256. sz., 397.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ B. WESSELÉNYI Miklós, *Nemzeti kórállapot VI*, PH, 1843. július 2., 261. sz., 441.

⁸¹ B. WESSELÉNYI Miklós, *Nemzeti kórállapot II*, PH, 1843. június 18., 257. sz., 408.

cikkeire is reflektálva kifejtette: a kicsapongások meggyőzték arról, hogy a nemesség önmagában nem lesz képes keresztülvinni a jogkiterjesztést.⁸² A megyerendszert azonban továbbra is fenn kívánja tartani, sőt a jogkiterjesztés során a vármegyékben biztosítana jogokat a népnek. Emellett a megyeszervezettől elkülönült települések és országrészek politikai berendezkedését is a törvényhatóságokéhoz tenné hasonlóvá. A képviseleti rendszer behozatalát azonban az adott pillanatban még nem tartotta kivihetőnek.⁸³ Egyedül a szabad községek képvisellete mellett állt ki, sőt ezt vélte a legsikeresebb módszernek a kialakult helyzet megoldására. Úgy vélte, ennek segítségével megkezdődhetne a megyerendszer képviseletivé alakítása, egyrészt mivel a községek is a megyegyűléseken való részvételre kapnának jogot. Másrészt pedig a már jogokat nyert, azaz „kellőleg előkészített részletek, a’ még elő nem készített egészenk utját” egyengetnék. Ez alatt Kossuth a cikk egy korábbi szakasza szerint azt értette, hogy a szabad községek példája igazolná, hogy a magukat még meg nem váltott helységeknek érdemes tárgyalniuk az örökváltságról.⁸⁴ Mindez ráadásul azt is jelentené, hogy „a’ *honoratorok* nem a’ néptől elszakadva, nem külön status gyanánt [...], hanem mint a’ népnek választottjai avattatnának föl a’ közállomány részeseivé; ’s értelmi gátat képeznének az értetlen nyers erő ellenében, a’ megyei rendszernek a’ népképvisellet melletti fenállását közvetítenék, és elhárítanák hazánkról azon veszélyt, hogy a’ nép maga magát képviselje, mert értelmesen képviseltetnék.”⁸⁵ A szabad községek lakói ugyanis Kossuth elképzelése szerint a nemességtől eltérően nem egyénenként kapnának szavazati jogot a megyegyűléseken, hanem 400-500 személy választhatna egy képviselőt. Az idézett szövegrészt értelmezve tehát: a nép köréből származó nem nemesi értelmiségi réteg nem szakadna el a néptől, képviselőiket ugyanis közösen választanák a megyegyűlésre. A nép képviselői pedig nem a néptől idegen nemesek vagy a képzet-

⁸² A. n. [Kossuth Lajos], *A’ kérdések legkényesbike [I]*, 1843. július 20., 266. sz., 483–484.

⁸³ A. n. [Uő], *A’ kérdések legkényesbike II*, 1843. július 23., 267. sz., 491–492.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

len földművesek köréből kerülnének ki, hanem az említett két csoportnál erre alkalmasabb honoráciorok közül. A megyegyűléseken pedig az értelmes és tanult honoráciorok ellensúlyozhatnák a tudatlan nemességet, és értelmesen képviselhetnék a népet, melynek nagy részét Wesselényihez hasonlóan Kossuth sem tartja érettnak a politikában való részvételre. Mindemellett az ezen a módon történő rendezéssel a megyei rendszer sem szenvedne csorbát.⁸⁶

Kossuth a magukat megváltott szabad községekben értelmi és vagyoni cenzus bevezetését szorgalmazza.⁸⁷ A nemesség jogaira vonatkozóan ugyanakkor elfogadja Wesselényi minimális értelmi cenzusra vonatkozó javaslatát, ám ő ezt pusztán a titkos szavazás bevezetésével megoldhatónak véli. E szavazati mód behozására pedig még türelmi időt is biztosítana. Emellett még igen alacsony vagyoni cenzust is javasol: „a’ mint voksa csak annak van, a’ ki nyilvánosan felszólal: úgy felszólalnia csak annak lehessen, ki nemzeti öltözetben ’s oldalán karddal van jelen; a’ másképp öltözetteknek helyök a’ gyűlésteremben csak a’ sorompón kívül vagy a’ karzaton lehetvén. – A’ ki még csak illy állapotban sincs, hogy magának egy még olly egyszerű nemzeti öltözetet ’s oldalára kardot szerezhetett volna, az nehezen van olly állapotban, hogy egy kis szellemi műveltségre szert tehetett volna.”⁸⁸ Megállapítható tehát, hogy a törvényhatósági közgyűléseken történtek miatt mind Wesselényi, mind Kossuth bizalma megrendült a megyei nemességben, illetve abban, hogy a segítségükkel végre lehet hajtani a képviselői rendszer behozatalát. A nemesség műveletlen tömegeit mégsem kívánták kizárni a megyegyűlésen való részvételből. Ennek okát Kossuth 1843. május 26-án – még az elemzett cikksorozatok megjelenése előtt – Wesselényihez írott egyik levelében fejtette ki: „[A] nemesség még most minden mindenben – még csak a kir. városok alkotmányos állása sincsen legalisálva; még nincs semmi elem a nemességen kívül, melly által csak más elemnek is behozatalát eszközölhetnők; miért is úgy látzik, nem tanácsos a kérdést akkint állítani, hogy attól a nemesség

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ A. n. [Uő], *Adalék a’ teendők többi részeihez*, 1843. július 27., 268. sz., 499–500.

⁸⁸ I. m. 500.

szükségesképen elforduljon, mert úgy most még egyedüli hatalma, nemcsak a kérdés kivitele ellen, hanem ellenünk, felekezetünk ellen, és minden oly elemnek behozatala ellen forduland, mely idővel a szabadságnak renddeli párosításában hathatós gyámolúl szolgálhatna. – Ez pedig annál nagyobb tekintetet érdemel, minél bizonyosabban mondhatom, hogy az olygarchia; a középrendnek, mely értelmiségénél s képzettségénél fogva is, a Tiedhez hasonló néhány magasztos polgár jellemén kívül, a liberalismusnak egyedüli vehiculuma; az olygarchia mondom ennek természetes ellensége lévén, már is azzal agítal a köznemesség közt, hogy a mi pártunk ötet személyes jogaiból ki akarja vetkeztetni, már is jelentek meg a Világban, Nemzeti ujságban, sőt Jelenkorban is cikkek, melyek pártunkat azzal gyanusítják, hogy mi a köznemességet csak féktelen, szilaj csordának tekintjük; és hidd el, vannak s naponként sűrűbben lesznek emberek, kik még azzal is gyanusítandnak, hogy mi csak azért festjük a megyei kicsapongásokat illy irtózatossáknak, miszerint a megyei institutiot depopulárizáljuk s oly állapotot idézzünk elé, melynek következése legyen, hogy minden rendbarát magát inkább kegyre kényre a kormány karjaiba vesse.”⁸⁹ Látható, hogy Kossuthékat taktikai megfontolások vezették, és kerülni igyekeztek minden olyan lépést, melyel az elveiket leginkább támogató középnemességet maguk ellen fordíthatták. Világosan kitűnik ugyanakkor az is, hogy a nemesség egy része számára még Kossuthék egyébként valóban óvatos megnyilatkozásai is elfogadhatatlanok voltak. Kossuth a levél hátralevő részében még az éppen kezdődő megyegyűlésen követendő taktikát is igyekezett meghatározni, de erre a számunkra most kevésbé fontos kérdésre nem térek ki. Mindössze egy részletet idézek belőle, melyben minden eddiginél világosabban megmutatkozik Kossuth kiábrándultsága a középnemesség tömegeiből. A lapszerkesztő Wesselényitől kérdi: „tanácsosnak tartod-e a megyei kicsapongások kérdését, most azon szempontból venni discussio alá; (s pedig *most*, épen *most*, midőn azok a megyei köztanácskozások szőnyegén forognak) hogy a nemesség *tömege eszeveszett csoport*, hogy a *nagyszámnak választásokba, s köz-*

⁸⁹ Kossuth Lajos Wesselényi Miklóshoz, 1843. május 26. In: KOSSUTH 1902, 190–193. Az idézetet lásd 191.

*tanácskozásokba befolyása vétkes, káros, botrányos képtelenség; hogy a dolog jobban volna, ha minden választás a kormány kezében volna, mint hogy a buta tömegnél van sat.; mondom tanácsos-e a thesist így állítani, mintha csak anarchia és absolutismus közt kellene választanunk? s reménylhet-e, hogy illy argumentatio foglalán; a közrend érdekében annyira kívánatos törvények alkotásába azon nemesség bele egyezzek, mell illy szinekkel állítatik elé, s mellynek még is beleegyezése nélkülözhetlen??*⁹⁰

Kossuthék tehát egyelőre nem kívántak szembekerülni a köznemesség tömegeivel. Arra azonban kifejezetten a centralistákról írva már Deák Ágnes is felhívta a figyelmet, hogy az 1843–44-es országgyűlés idején az addig a reformokat az országgyűléseken lépésről lépésre kivívni próbáló ellenzéki stratégia helyett⁹¹ „Kossuth is meghirdeti a jövőre nézve az átalakulási program kompromisszumoktól mentes hirdetését, ezzel vállalva egy elveit tekintve egységesebb, ugyanakkor várhatóan szűkebb ellenzék létét”. Kossuth ekkor „új, a rendi politikai intézményrendszerhez immáron nem kötődő politikai harci terepeket is fel kíván sorakoztatni a sajtó mellé az egyesületek, a Védegyelet s a pártszerveződés formájában, ami fokozhatja majd a politikai nyomást a rendi politikai társadalomra is.”⁹² Bár Deák Ágnes írásából nem derül ki, de új stratégiáját a szerkesztő *Kiábrándulás* című írásában hirdette meg. Kossuth ekkor már nyíltan kimondta, hogy nem lát olyan elemet a magyar társadalomban, „melly a’ nemzeti ujjászületés roppant munkáját végbevihesse”. Ezért ilyet teremteni kell.⁹³ A szerkesztő csalódottságát nyilvánvalóan az okozta, hogy be kellett látnia, a törvényhozás fennálló rendszere mellett a reformok nem kivihetők. A törvényhatóságok többsége ugyanis belátható időn belül nem lesz hajlandó a reformok önkéntes vállalására. Ha pedig ezt mégis megtennék, a főrendek vetnék vissza a reformjavaslatokat.⁹⁴ Csalódottságának kifejtése és az átalakulást vezető új társadalmi csoport iránti igényének kijelentése

⁹⁰ Az idézetet lásd i. m. 192.

⁹¹ A lépésről lépésre haladó ellenzéki stratégiáról lásd GERGELY 1986, 629–630.

⁹² Az idézetet lásd DEÁK 2000, 526.

⁹³ A. n. [KOSSUTH Lajos], *Kiábrándulás*, PH, 1843. december 7, 306. sz., 835.

⁹⁴ Vö. VARGA 1981, 178.

után pedig röviden új stratégiáját is ismertette: „A’ körülményekkel alkudozást másoknak hagyjuk; lesz ember a’ gáton akár mennyi, hisz az alkudozás korunk kórsága; – a’ mi minket illet, mi nem alku-szunk. Mi honunk népéből *magyar nemzetet* óhajtunk, melly abba hogy *nemzet*, ’s abba hogy *magyar* becsületét helyezze, mi legalább is az étellel felér, ’s azért lelkesülni képes legyen, mint olly dologért, melly legalább is az étellel felér.” Az új nemzet megteremtéséhez felhasználandó eszközök közül itt a sajtót és az egyesületeket említette meg.⁹⁵ Gergely András ugyanakkor rámutatott, hogy Kossuth 1847-ben már az ekkor megnyíló országgyűlésen kívánta elérni a teljes reformprogram mielőbbi megvalósítását.⁹⁶ Könyvemben én is amellett érvelek, hogy Kossuth elképzelése a reformokat az országgyűléseken lépésről lépésre kivívni próbáló ellenzéki stratégia felgyorsításáról találkozott a centralistákéval. Kérdés persze, hogy ha Kossuth kezében marad a *Pesti Hirlap*, ő hogyan oldotta volna meg a rá váró feladatot.

A megyei beágyazottsággal nem rendelkező, és a megyei politizálásra valószínűleg emiatt is jóval kevesebb hangsúlyt fektető centralisták azonban nem tudták magukévá tenni a reformellenzék törvényhatóságokkal kapcsolatos elképzeléseit. Ők a megyei viszszaéléseket a rendszer lényegéből fakadó hibáknak tartották, és úgy vélték, hogy ezek csak mélyreható változtatásokkal orvosolhatók. Az országos ügyek eldöntését és végrehajtását egyaránt országos szintű, központi szervekre, a törvényhozásra, illetve a kormányra kívánták bízni. A megyerendszer által nyújtott alkotmányos garanciákat pedig nem tartották elégségesnek a kormány esetleges törvénytelen tevékenységének megakadályozására. Úgy gondolták, a végrehajtó hatalom visszaélései ellen a legjobb garancia, ha magát a kormányformát alakítják át úgy, hogy a kormányzat ne tudjon törvénytleneségeket elkövetni. Ezt a kormányfelelősség bevezetésével kívánták elérni. E céljukkal a reformellenzék zömének vezetői is egyetértettek. A parlamentáris – egyes cikkekben „parlamentí” – kormány fogalma alatt azonban Eötvösök nem csupán a kormány-

⁹⁵ A. n. [KOSSUTH Lajos], *Kiábrándulás*, PH, 1843. december 7, 306. sz., 835. A cikkről lásd például: VARGA 1981, 178–179.

⁹⁶ GERGELY 1986, 629–631. Lásd még ebben a kötetben: *Stratégia és taktika*.

felelősséget értették, hanem a többségi kormány elvét is. Ezen eszme szerint a kormányzat tagjait az országgyűlésen többségben lévő pártból kell választani.⁹⁷ A parlamentnek felelős magyar kormány, illetve a centralisták által a legfontosabb döntéshozó szervnek megtenni kívánt országgyűlés zavartalan működéséhez ugyanakkor szükségesnek tartották a megyék hatáskörének korlátozását is. Egyrészt a megyék által követeiknek adott és az országgyűlés hatékony működését akadályozó követutasítások, illetve ezzel együtt a követek visszahívási jogának eltörlését. Ezen utasítások ugyanis lehetlenné tették az országgyűlésen az egyezkedést, és ezáltal a kompromisszumok kialakulását, ráadásul ezek miatt a követek is sokszor kényszerültek arra, hogy meggyőződésük ellen cselekedjenek. Másrészt a megyerendszer hívei által az alkotmány garanciáinak tartott törvényhatósági jogköröket – például a *vis inertiae*-t – is eltörlték volna Eötvösék. Úgy látták ugyanis, hogy ezek akadályozzák az állam hatékony működését. Ugyanezt gondolták a törvényhatóságok státútum- (rendelet-) alkotási jogáról is, melynek révén a megyék egész területükön érvényes szabályokat hozhattak. A státútumok ugyanis megyénként teljesen eltérő állapotokhoz vezethettek, ami szintén nehezíthette a központi hatalom akaratainak érvényesülését.

A centralisták tehát azzal párhuzamosan, hogy minden törvényhozói hatalmat az országgyűlésnek és minden végrehajtói hatalmat a kormánynak kívántak juttatni, a megyék ilyen jellegű jogköreit is megszüntették volna. A bíróságokat pedig függetlenítették volna a megyétől, aminek így csupán a közigazgatási, a több helyhatóságot érintő ügyek koordinációjának funkcióját hagyták volna meg. Ebben a hatalmi ágak szétválasztása eszméjének megvalósítása mellett szerepet játszhatott, hogy Eötvösék a megyei tisztviselők feladatkörét túlságosan sokrétűnek érezték ahhoz, hogy egy-egy ember sikerrel láthassa el azt. Azaz a centralisták a szakigazgatás hívei voltak. Úgy vélték, a megyei tisztviselők helyét a kormányzat fizetett alkalmazottainak kellene átvenni, akik felelősséggel is a kormánynak tartoznának. A csak közigazgatási funkciókat ellá-

⁹⁷ Részletesebben lásd ebben a kötetben: *Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése; Vámügyi kompromisszum. Kossuth és a kormányfelelősség eszméje.*

tó megye így semmilyen befolyást nem gyakorolna az öngazgatás egységeire, a községekre és városokra – azaz a helyhatóságokra. A helyhatóságok függetlenek lennének egymástól, és összességük alkotná az államszerkezetet. Lakosságuk szabad és egyenlő jogokkal rendelkezne, és szabadon választott szerveikkel kormányozná magát. A megye csak összekötő szerepet vállalna a községek és városok közt, a végrehajtást illetve annak ellenőrzését pedig a parlamentáris kormány végezné. A törvényhatóságok jogkörének csökkentésével megszűnő kormány fölötti ellenőri funkciót pedig a helyhatóságok vennék át választott képviselőik révén.

Az önkormányzatok szükségességével a liberálisok korabeli szabadságértelmezéséből következően a nemesi reformellenzék is egyetértett.⁹⁸ A korabeli liberális felfogás ugyanis fontosabbnak tartotta a politikai szabadságjogokat az egyéni szabadságjogoknál. Egyéni szabadságjogok alatt a vállalkozás, cselekvés, gondolkodás, hit stb. szabadságát, vagyis a magánéleti szabadságot, míg politikai szabadságjogokon az államéletbe való beleszólást, a társadalom állam feletti kontrolljának megeremtését, és a nemzeti önrendelkezés megvalósítását értették. Az egyéni szabadságjogokat negatív, míg a politikai szabadságjogokat pozitív szabadságnak is nevezik.⁹⁹ Kossuth szabadságértelmezésében például szorosan összefonódtak e szabadságjogok kategóriái, vélhetően a régi magyar szokásjogi gondolkodás eredményeként, melyet nem „lehet adekvátan a köz és a magán szempontjai szerint értelmezni”.¹⁰⁰ Ráadásul, mint ebben a szokásjogban, Kossuth politikai gondolkodásában is fontos szerepet játszott a republikanizmus, mely az állam ügyeivel való foglalkozást, a köz érdekét az egyéni érdek elé helyezte.¹⁰¹ Ennek következtében tartotta Kossuth nagy fontosságúnak az egyesületi eszmét,

⁹⁸ Vö. VARGA 1981, 84.

⁹⁹ GERGELY 1998, 802. A negatív és pozitív szabadságok mibenlétéről, illetve magyarországi értelmezésükről lásd még például: GRAY 1996, 82–87; DÉNES 1998, 114–131; KISS, 2008.

¹⁰⁰ MIRU 2011, 24. A politikai és egyéni szabadságjogok összefonódásáról a magyar liberális gondolkodásban lásd uo., míg ugyanerről Kossuth esetében lásd i. m. 40–66.

¹⁰¹ MIRU 2011, 40–66. Különösen 63.

valamint a közigazgatás különböző szintjein már létező, illetve a még létrehozható önkormányzatokat, a helyi és országos, de kiváltképpen a törvényhatósági önkormányzatot. Ahogyan Miru György megfogalmazta, Kossuth „[a]z önkormányzatot nem egy felsőbb hatalom által átruházott jogként, hanem az egyént megillető természetes jognak az egyén közösségeire történő kiterjesztéseként értelmezte. [...] Az önkormányzat egyensúlyozza ki az egyéni és közösségi érdeket, hogy az egyének magukénak érezzék közösségeiket, s hajlandók legyenek azért áldozatot is vállalni. Az önkormányzatok védik meg az egyéni szabadságot is, amelynek érvényesülését Kossuth sosem hanyagolja el, az önkormányzás óv meg attól, hogy a közérdek előtérbe nyomulása figyelmen kívül hagyja, elnyelje az egyéni szabadságot. A negatívként értelmezett egyéni szabadság tehát az autonóm egyén közéleti aktivitásán, önkormányzatain keresztül tudja megvédeni és kibontakoztatni szabadságát.”¹⁰² Kossuth szabadságértelmezése szerint tehát a politikai szabadságjogok nélkül az egyéni szabadságjogok sem érvényesülhetnek, a politikai szabadságjogok megléte az egyéni szabadságjogok teljesülésének előfeltétele. Mindennek tükrében érthető, hogy Kossuth a már létező törvényhatósági önkormányzatok fenntartására is nagy hangsúlyt fektetett. Főleg mivel a megyéket a reformellenzék zömével együtt ő is az alkotmány védőbástyáinak tartotta. A centralisták értelmezése szerint viszont nem léteztek olyan középszintű ügyek, melyek a törvényhatóságok hatáskörébe tartoztak volna. Eötvösök csak a helyhatósági önkormányzatok hatáskörébe tartozó helyi, illetve a törvényhozás hatáskörébe sorolható országos ügyek létét ismerték el. Ebből kifolyólag jogtalannak ítélték a megye beavatkozását a csak a község lakosait érintő ügyekbe, és a megye hatáskörének csökkentését már csak emiatt is szükségesnek vélték.

Eötvösök a megyerendszerrel azért sem tudtak megbarátkozni, mert úgy látták, hogy ez az intézmény a műveletlen, és ezért a politizálásra alkalmatlan nemesség tömegei számára biztosít politikai jogokat. A centralisták ráadásul a jogkiterjesztés koncepciójával sem értettek egyet, mivel a nemesi előjogokat túl széles körűnek vélték ahhoz, hogy az másokra is kiterjeszthető legyen. Eötvös

¹⁰² I. m. 63–64.

idevágó érvelése szerint például a megyegyűlések a jogkiterjesztés után kezelhetetlen méretűvé duzzadnának. Mindezek miatt úgy vélték, az értelmi, illetve vagyoni cenzusnak a nemességre is ki kell terjednie. Ám Eötvös taktikai okokból ezt a cenzust Kossuthoz hasonlóan egyelőre nem kívánta alkalmazni.¹⁰³

Mint az Kossuth korábban idézett írásából kiderült, a reformellenzék a törvényhozásban a szabad királyi városok szavazatai számának növelésével kívánt olyan elemet teremteni, mely a liberális megyei követekkel karöltve segített volna kivívni a reformokat.¹⁰⁴ A városi ügy monográfusa szerint a szakirodalomban nincs egyetértés azzal kapcsolatban, hogy mikor, hány szavazattal rendelkeztek a városok.¹⁰⁵ Szerinte azonban az 1825–27-es országgyűlés óta bírtak csak egy vokssal, bár itt az is előfordult, hogy országos üléseken az elnök – a kormányzat számára kedvező alsótáblai többség megszerzése érdekében – nyolc szabad királyi város szavazatát külön-külön vette számításba.¹⁰⁶ Az 1832–36-os országgyűlésre készülő megyék között már általános volt az a nézet, hogy a városi követek számát differenciálni kell a városok nagyságához mérten. E követek szavazatainak számáról azonban nem alakult ki konszenzus a megyei tervezetekben. Abban viszont egyetértettek, hogy a városoknak ki kell kerülniük a Kamara befolyása alól, és felügyeletüket kizárólag a Helytartótanácsnak kell ellátnia, illetve, hogy a városok rendszerint konzervatív jellegű igazgatási szisztémáját demokratizálni kell¹⁰⁷, ami a polgárjog kiszélesítésével és széles körű cenzusos választójog bevezetésével járna. A reformellenzék azért ragaszkodott a városi szerkezet demokratizálásához, mert attól tartott, hogy ha a városok a belső reformok végrehajtása nélkül kapják meg a diétai szavazatokat, a városi követek továbbra is konzervatív utasításokat

¹⁰³ E. [EÖTVÖS József], *Népkepviselet és annak akadályai I–III*, PH, 1845. május 1., 461. sz., 285; PH, 1845. május 2., 462. sz., 289; PH, 1845. május 4., 463. sz., 293.

¹⁰⁴ Lásd főként a fentebb Kossuth Wesselényi Miklóshoz címzett, 1843. május 26-i leveléből elsőként idézett szövegrészt.

¹⁰⁵ Szócs 1996, 19–25.

¹⁰⁶ I. m. 25–26.

¹⁰⁷ I. m. 39–41.

kapnának az oligarchikus városi tanácsoktól, emiatt pedig a konzervatívokat támogatnák az országgyűlésen.¹⁰⁸ A megyerendszert fenntartani kívánó ellenzékiek elképzelése a városok szavazatjogának biztosításáról az 1843–44-es országgyűlésen megegyezett a centralistákéval, az erről szóló törvényjavaslatot pedig a municipalista Szentkirályi Móric dolgozta ki. E szerint a megyék negyvenkilenc szavazatával szemben a városok tizenhatot nyertek volna, a városi szavazatok számának növelését pedig Szentkirályi a reformellenzék elveinek megfelelően összekötötte a belszerkezet reformjával. Míg azonban a municipalisták e reformokkal addigi támogatóik számát szándékoztak növelni,¹⁰⁹ addig a centralisták minden valószínűség szerint saját társadalmi bázis megalapozására törekedtek. A városi ügy kifejezetten centralista színezetű megoldását Csengery Antal dolgozta ki 1845-ben. Csengery a „semmit rólunk nélkülünk” elv jegyében el kívánta választani a belszerkezet reformját az országgyűlési szavazatjogétól. Úgy vélte ugyanis, hogy a városoknak joguk van dönteni saját igazgatási szisztémájuk reformjáról. Ezért előbb kell szavazati jogot biztosítani a városoknak, amit egy egyszerű választási törvény útján meg lehet valósítani.¹¹⁰ Csengery valószínűleg úgy vélte, hogy a választási törvény már önmagában is megoldotta volna a belrendezés kérdését, hiszen az a polgárság szélesebb rétegének biztosított volna szavazati jogot.

A reformellenzék, Kossuth, illetve a centralisták vámügyi nézeteinek alakulását munkám egy későbbi pontján részletesen elemzem.¹¹¹ Emiatt itt erről csak röviden, Magyarországnak a Habsburg

¹⁰⁸ Lásd például SZABAD 1977, 76–83; KOSÁRY 2002, 257–258; VELIKY János, *A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről – Kossuth ipartámogató politikájának eszmerendszere*. In: VELIKY 2009, 144–145; MIRU 2011, 70–71.

¹⁰⁹ Lásd például VELIKY János, *A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről – Kossuth ipartámogató politikájának eszmerendszere*. In: VELIKY 2009, 138–172, különösen 144–145.

¹¹⁰ CSENGERY Antal, *Városi ügy II*, PH, 1845. január 26., 425. sz., 55. Bővebben lásd ebben a kötetben: *Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése*.

¹¹¹ Lásd ebben a kötetben: *Kettős vámrendszer és az ezzel kapcsolatos reformtervek*.

Bíróadalomban elfoglalt helyzete kapcsán emlékezem meg. Kossuth kezdetben a liberálisokhoz hasonlóan a szabad kereskedelem híve volt. Friedrich List német közgazdász tanait megismerve azonban a védvámrendszer hívévé vált, és úgy vélte, Magyarországnak ipara fejlesztése érdekében védővámokra van szüksége. Kossuth érvelése nyomán az 1843–44-es országgyűlésen már a liberális ellenzék is a védvámrendszer mellett szállt síkra.¹¹² Az elvi agitáció mellett Kossuth tevékenyen is részt vett a hazai ipar támogatásában. A fejlődésben kulcsszerepet szánt az egyesületeknek,¹¹³ és tevékeny részt vállalt például az Iparegyesület 1841-es,¹¹⁴ a Magyar Kereskedelmi Társaság 1843-as,¹¹⁵ a Védegylet 1844-es¹¹⁶ és a Gyáralapító Társaság megalakításában és működtetésében.¹¹⁷ 1842-től szorgalmazta a vukovár–fiumei vasút megépítését, hogy a magyar termékek ne az osztrák fennhatóság alatt álló Triesztn keresztül kerüljenek ki a világi piacra.¹¹⁸ Magyarország jövőjét ugyanakkor Kossuth a Habsburg Birodalomban képzelte el, és az önállóság kérdésköréből csupán

¹¹² Lásd bővebben ebben a kötetben: *Kettős vámrendszer és az ezzel kapcsolatos reformtervek*. Lásd még pl. SZABAD 1977, 87–96; KOSÁRY 2002, 249–256; VELIKY János, *A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről – Kossuth ipartámogató politikájának eszmerendszere*. In: VELIKY 2009, 149, 151–154; MIRU 2011, 71–72.

¹¹³ Lásd például: SZABAD 1977, 85–86; VELIKY János, *A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről – Kossuth ipartámogató politikájának eszmerendszere*. In: VELIKY 2009, 138–172; MIRU 2011, 81.

¹¹⁴ SZABAD 1977, 87–89; KOSÁRY 2002, 250–251, 254–255; VELIKY János, *A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről – Kossuth ipartámogató politikájának eszmerendszere*. In: VELIKY 2009, 140–144.

¹¹⁵ Lásd például SZABAD 1977, 93, 95–96; KOSÁRY 2002, 321–322; VELIKY János, *A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről – Kossuth ipartámogató politikájának eszmerendszere*. In: VELIKY 2009, 140.

¹¹⁶ Lásd például: SZABAD 1977, 92–95; KOSÁRY 1942; KOSÁRY 2002, 256–257, 317–345; VELIKY János, *A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről – Kossuth ipartámogató politikájának eszmerendszere*. In: VELIKY 2009, 140, 149–154.

¹¹⁷ SZABAD 1977, 93; VELIKY János, *A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről – Kossuth ipartámogató politikájának eszmerendszere*. In: VELIKY 2009, 140.

¹¹⁸ Lásd például: GERGELY 1982; KOSÁRY 2002, 256–257; VELIKY János,

az Erdéllyel való uniót vetette fel.¹¹⁹ Számos alkalommal fellépett viszont az általa a politikai önállóság előfeltételének tekintett gazdasági önállóságért. Ez idő tájt egyébként a magyar politikai elit is hasonló módon járt el, miközben „a birodalom egészének struktúráját vizsgáló írásoknak nem alakult ki hagyománya a reformkori Magyarországon”. Ez alól csak Wesselényi *Szózat a ’magyar és szláv nemzetiség’ ügyében* című munkája kivétel.¹²⁰ Deák Ágnes szerint mindennek politikai okai voltak. A magyar liberális ellenzék ugyanis Magyarország és az örökös tartományok államjogi viszonyát hagyományosan a perszonálunió alapján képzelte el. A perszonáluniót a Pragmatica Sanctióból eredeztették, és megerősítve látták az 1790. évi 10. törvénycikkben is. E törvény szerint „Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg [...] független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró, [...] tulajdon törvényei és szokásai szerint [...] igazgató és kormányozandó ország”.¹²¹ Ennek a törvénynek a szellemében Kossuth is fontosnak tartotta hangsúlyozni Magyarországnak önrendelkezési jogát.¹²² Az ő értelmezésében ez a törvény tiltja, hogy Magyarország és a másik birodalomfél között a Pragmatica Sanctióban kimondott közös fejedelem személyén túlmutató egység jöjjön létre, hiszen a közös fejedelem személyéből még nem következik a közbirodalmi egység. Ebből kifolyólag az ausztriai abszolutista kormány nem rendelheti alá Magyarország érdekeit Ausztriáénak, illetve a Birodaloménak. Az egységes kormányzás már csak azért sem lehetséges, mert Ausztria nem rendelkezik al-

A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről – Kossuth ipartámogató politikájának eszmerendszere. In: VELIKY 2009, 140; MIRU 2011, 72.

¹¹⁹ Vö. GERGELY 2003, 217. (A fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi.) Lásd még például: DÉNES 1993, 137–138.

¹²⁰ DEÁK 1996, 18–20. Az idézetet lásd i. m. 19. Wesselényi műve: WESSELÉNYI 1843.

¹²¹ *Magyar törvénytár 1740–1835*, 159.

¹²² Lásd például KOSSUTH Lajos, *Vámügy*, H, 1846. május 22., 41. sz., 697–702; ua., KOSSUTH 1911, 454–462. A cikkről részletesebben lásd ebben a kötetben: *Új vámügyi tervezet; új centralista politikai pozíció. A vita második szakasza.*

kotmánnyal, Magyarország viszont igen. Magyarország azonban a fejedelem közösségéből adódó, Ausztriát is érintő kérdésekben méltányosságból hajlandó a kiegyenlítésre, amire viszont a törvények értelmében az ausztriai kormány nem kényszerítheti.¹²³ Az 1790. évi 10. törvénycikkbe foglalt kormányzati önállóságot a felelős kormány teszi valósággá. A miniszteri felelősségre Kossuth már 1832-ben egy zempléni megyegyűlésre készített jegyzeteiben is utalt,¹²⁴ majd 1844. augusztus 27-én Pest megye közgyűlésén is ejtett szót róla.¹²⁵

A ténylegesen fennálló viszonyok azonban nem a perszonalunión alapultak, „hiszen a magyar államjogi különállás lényegében csak a rendi országgyűlésben megtestesülő törvényhozásban érvényesült, illetve a végrehajtás területén a municípiumok rendszerében, de a függő viszony a birodalmi kormányzattól direkt és meghatározó jelentőségű volt.”¹²⁶ A perszonalunió véelme ugyanakkor nem tette lehetővé, hogy a magyar liberálisok a Habsburg Birodalom Magyarország határain túli viszonyaiba elegendjenek.¹²⁷ Az első dokumentum, mely hivatalosan is kifejtette, hogy a magyar alkotmányosság legfőbb garanciája az örökös tartományok intézményrendszerének alkotmányossá tétele lehetne, az *Ellenzéki Nyilatkozat* volt 1847-ben. Az erre vonatkozó konkrét politikai követelést Kossuth fogalmazta meg 1848. március 3-án, az országgyűlés alsótábláján. A bi-

¹²³ MIRU 2011, 131.

¹²⁴ 45. *Sátoraljaiúj hely, 1832. június–szeptember: Kossuth részvétele a rendszeres munkálatok megyei megvitatásában: a) Kossuth feljegyzései az országgyűlés reformjára vonatkozó albizottsági határozatokról.* In: KLÖM VI, 1966, 325–329. Az idézetet lásd i. m. 327. Lásd még: SZABAD 1998, 94.

¹²⁵ Vö. SZABAD 1977, 79–83. Kossuthról és a felelős kormányról lásd még például SZABÓ 1993, 162; MIRU 2011, 126–138; ebben a kötetben: *Vámiügyi kompromisszum. Kossuth és a kormányfelelősség eszméje.*

¹²⁶ DEÁK 1996, 19.

¹²⁷ A *Reformban* Eötvös is akként nyilatkozott, hogy Magyarország számára közönyös az örökös tartományok alkotmányossága. EÖTVÖS József, *Reform.* In: EÖTVÖS 1978, I, 527. Vö. GERGELY 1990, 4.

rodalom másik felének ellenzéke ugyanakkor szintén csak 1847-ben kezdte keresni a kapcsolatot a magyar liberális ellenzékkel.¹²⁸

Visszatérve közvetlenül a vámügyi kérdésre: a Védegyletek a centralisták is tagjai lettek, ám ők Kossuthal ellentétben az örökös tartományokkal kötendő vámszövetség hívei voltak. Úgy vélték ugyanis, hogy a két birodalomfél egymáshoz viszonyított helyzete nem teszi lehetővé, hogy védővámokat állítsanak fel egymással szemben. Ezzel pedig egyértelműen ahhoz a ténylegesen fennálló helyzethez igazodtak, amelyet a reformellenzék zöme törvényellenesnek ítélt. Magyarország önrendelkezési jogát ugyanakkor Csengeryék is rendszeresen hangsúlyozták.

A centralisták a szükséges reformokról jobbra egységes koncepciót alakítottak ki, azonban a csoportfegyelem nem volt olyan erős, hogy időnként ne alakulhattak volna ki nézetkülönbségek. Fellépésükkor például nem tudtak megegyezni a követendő stratégiában. Eötvös ugyanis azt szorgalmazta, hogy nézeteikből csak annyit tegyenek nyilvánossá, amennyit feltétlenül szükséges, nehogy a kelteténél több ellenzékit fordítsanak maguk ellen. Első cikksorozatában próbálta is ehhez tartani magát, azonban társai nem fogadták meg tanácsát, és kívánataikból többet fedtek fel, mint Eötvös. Ezt követően már az író-politikus is kénytelen volt a Szalayék által kijelölt politikai pozíciót magáénak vallani.¹²⁹

Mindent egybevetve úgy gondolom, hogy a két ellenzéki csoport nézetei közötti különbség kifejezésére leginkább a már a korszakban is használt centralizáció–decentralizáció, felelős kormány–megyei rendszer fogalompárok a legalkalmasabbak. (Azzal a megszorítással persze, hogy a kormányfelelősséget az ellenzéki vezetők többsége is meg kívánta valósítani, ám ők némileg eltérően értelmezték azt, mint Eötvösök.) Ez azonban nem jelenti azt, hogy más felosztások ne lennének alkalmazhatóak. A magyar nemesi liberalizmusról szóló első átfogó tanulmány szerzője, Szabó Miklós a két csoportot például az alapján különítette el, hogy az európai liberalizmus általa klasszikus angolszásznak, illetve kontinentálisnak nevezett áramla-

¹²⁸ DEÁK 1996, 20.

¹²⁹ Lásd bővebben ebben a kötetben: *A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái*.

tai közül melyikhez álltak közelebb. Ezeket a típusokat Szabó az alapján különböztette meg, hogy mit tekintettek fő ellenfelüknek. A klasszikus liberalizmus az egyéni szabadságra nézve a legnagyobb veszélyt az abszolutizmusban látta, míg a kontinentális liberalizmus a feudális hatalmi helyzetekből fakadó önkényességben. Ez utóbbi ennek megfelelően részletes törvényi szabályozást, vagyis zárt kodifikációt, jogállamot akart. A klasszikus liberalizmus ezzel szemben a szokásjog fenntartása mellett érvelt, és úgy vélte, a törvényi szabályozás korlátozza az állampolgárok szabadságát.¹³⁰ A kontinentális liberalizmus a közigazgatásban a szakigazgatás híve volt a választott laikusokkal szemben, és célul tűzte ki a közegészségügy javítását, a népoktatást, az állami vasútépítkezéseket, az állami postahivatalt, valamint a munkás és munkaadó viszonyának szabályozását is.¹³¹ Szabó szerint a municipalisták a liberalizmus klasszikus, míg a centralisták a kontinentális ágához tartoztak, vagyis előbbiek az abszolutizmust, míg Eötvösék a feudális hatalmi helyzetekből fakadó önkényességet tekintették fő ellenfelüknek.

A szakirodalom egyik többször visszatérő érve a centralisták politikai érzéketlensége mellett, hogy mivel az adminisztrátori rendszer megújítása révén a kormány is akkoriban indított támadást a megerendszer ellen, Eötvösék a legalkalmatlanabb időt választották e szisztéma kritikájára.¹³² Ez az érv azonban nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyja az említett események időrendjét, még akkor is, ha egyes idevágó munkák pontosan rögzítik is az időpontokat.¹³³

¹³⁰ A klasszikus angolszász és a kontinentális liberalizmus részletes jellemzését lásd SZABÓ 1989. A magyar liberális csoportok elhelyezését e rendszerben lásd SZABÓ 1993; TAKÁTS 2007/a, 26–29; TAKÁTS József, *Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején*. In: TAKÁTS 2007/b, 171–202, különösen 176–177. Szabó a municipalista irányzatot a középnemes földbirtokosság nemesi liberalizmusának nevezte.

¹³¹ SZABÓ 1989, 50–51. Magyarországon a centralisták és a municipalisták elképzelése eltért a szakigazgatás bevezetéséről – a centralisták akarták ezt –, azonban az ez után felsorolt kérdésekben lényegében egyetértettek.

¹³² ANGYAL 1915, 31; VARGA 1981, 185; FENYŐ 1997, 320; DEVESCOVI 2007, 153–154; ERDŐDY 2015, 83.

¹³³ FENYŐ 1997, 320.

A centralisták ugyanis már a lap 1844. júliusi átvételekor kitűzték a centralizáció jelszavát, míg az adminisztrátori rendszer felújítására csak hónapokkal később, 1844 novemberében került sor. Egy később történt, előre nem látható esemény következményeivel érvelni egy korábbi cselekvés ésszerűtlensége mellett pedig nyilvánvaló anakronizmus. A centralistákat ez esetben legfeljebb amiatt érhetné vád, hogy az említett szisztéma bevezetésekor nem hagytak fel a törvényhatóságok hiányosságainak bemutatásával.¹³⁴ Az adminisztrátori rendszerben rejlő veszélyek azonban csak később, 1845 elejére váltak igazán láthatóvá. Nem véletlen, hogy a reformellenzék zömének centralisták elleni támadásai is ekkor kezdtek sűrűsödni.¹³⁵ Eötvös vélhetően erre is reagálva fejthette ki az adminisztrátori rendszer ugyanezen év márciusában tartott vitáján a Pest megyei közgyűlésen, hogy addig nem kíván lemondani a megyerendszer által nyújtott garanciákról, míg jobbakat nem tudnak szerezni.¹³⁶ Ugyanezt a kitéelt egyébként korábban már az országgyűlésen és a *Pesti Hirlapban* is hangsúlyozta.¹³⁷ Ugyanakkor az adminisztrátorok tevékenysége utólag egyértelműen a megyerendszer által nyújtott alkotmányos garanciák elégtelenségét, és ezáltal a centralisták agitációját igazolta, ahogyan a megyékben már jó ideje állandósul-

¹³⁴ Varga János így is értékeli a helyzetet, majd idevágó tanulmányában valamivel később ő is megállapítja, hogy a centralisták a legalkalmatlanabb pillanatban kezdték meg a megyerendszer elleni támadást. VARGA 1981, 183, 185.

¹³⁵ GERGELY 2003, 228. (A vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi.)

¹³⁶ Y. L. [CSENGERY Antal?], *Pest*, PH, 1845. március 16., 439. sz., 175. (A cikk a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg.)

¹³⁷ E. [EÖTVÖS József], *Központosítás és helyhatósági rendszer IV*, PH, 1844. július 25., 372. sz., 503–504; E. [Uő], *Egység és bizodalom*, PH, 1844. augusztus 22., 380. sz., 573–574; ua. *Egység és bizalom* c. in: EÖTVÖS 1978 II, 24–35. Az országgyűlésen 1844. március 7-i beszédében ejtett szót erről: EÖTVÖS József, *A szabad királyi városok szabályokat alkotó jogáról*. In: EÖTVÖS 1975, 438. Nem sokkal Eötvös után a *Törvényhatósági dolgok* rovatban Irinyi József is hangsúlyozta ezt a kitélt: I. J. [IRINYI József], *Pest*, PH, 1844. szeptember 1., 383. sz., 604–605.

ni látszó korteskedés is.¹³⁸ Mindemellett arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az akkori államberendezkedést és a nemességet 1843-ban már Kossuth is bíráló alá vette. Saját tevékenységét pedig kiábrándultsága miatt a politikai térről egyre inkább szociális térre helyezte. Eötvös javaslatára ráadásul a kormányzati felelősség behozatalának kérdését a Pest megyei közgyűlés 1845 augusztusában a követutasítást kidolgozó bizottság hatáskörébe utalta, melynek Eötvös és Kossuth is tagjai lettek.¹³⁹ Mindent egybevetve úgy tűnik tehát, hogy a centralista kritika éppen a megfelelő időben érkezett, hiszen a megtépzott tekintélyű törvényhatósági rendszer helyett alternatívát is kínált az alkotmányosság védelmére, eközben pedig a megyerendszer ideiglenes fenntartásának szükségességét is elismerte a csoport. Más kérdés persze, hogy Eötvösék arról nem tettek említést, hogy a Habsburg Birodalom, illetve a törvényhozás adott keretei között a kívánt változtatásokat hogyan hajtanák végre.

A centralisták fellépése után tehát a reformellenzék két fókuszpont körül csoportosult. Ezek a csoportok eltérő fogalmakkal, kifejezésekkel, jelszavakkal írták le céljaikat. E célok sok esetben különböztek a korábban az ellenzék által elérni kívánt eredményektől, és a célokat megnevező fogalmak sem voltak azonosak a korábbiakkal. Természetesen az újonnan kialakult csoportok célkitűzései és fogalomrendszere egymástól is eltért. Mivel könyvemben e csoportok viszonyának alakulását is vizsgálom, a továbbiakban mindelelőtt az ellenzéki csoportok jellegzetességeinek és fogalomrendszereinek vizsgálatához a részben az eszmetörténettől kölcsönzött módszereket ismertetem.

¹³⁸ A megye népszerűségét ekkoriban megingató okokra már Ferenczi Zoltán is felhívta a figyelmet. FERENCZI 1903, 110.

¹³⁹ VÖLGYESI 2005, 107–108. Lásd még I. J. [IRINYI József], *Pest*, PH, 1845. augusztus 29., 529. sz., 141–142 (a cikk a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg); FERENCZI 1903, 118.

Politikai pozíciókijelölés és fogalmi felosztás

A fogalmi változásoknak köszönhetően a reformkor utolsó éveiben a centralisták és a municipalisták által megnevezett célok bizonyos időközönkénti összevetése lehetőséget nyújt a két csoport közötti viszony alakulásának feltérképezésére. Az ellenzék egységesülésének folyamata így legkönnyebben talán ezeknek a politikai pozícióknak a változásán mérhető le. A politikai pozíciókijelölések vizsgálatának elméleti hátterét Reinhart Koselleck dolgozta ki.¹⁴⁰ Politikai pozíción Koselleck nyomán az egyes politikai csoportok tevékenységét meghatározó fogalmi kereteket értem. Azokat a fogalmakat, melyekből elveik meghatározásakor kiindultak, és azokat is, melyek elfogadtatásáért és törvénybe iktatásáért küzdöttek. Az ezt körülölelő kontextusba tartoznak ugyanakkor azok a fogalmak, elméletek, kifejezések, melyekkel szemben saját elveiket meghatározták. Művemben így rendszerint e fogalmakat is vizsgálom kell. A csoportok politikai erőterében elfoglalt helyét, vagyis a többi csoportosuláshoz való viszonyát és ezek közötti állását mindennek következtében politikai helyzetnek fogom nevezni.

Koselleck rámutatott, hogy a francia forradalom után kiéleződött és szerkezetében is megváltozott az a szemantikai küzdelem, amely a politikai és társadalmi pozíciók definiálása és így azok fenntartása vagy érvényesítése körül zajlott. A fogalmak ekkor már nem csupán az adott körülményeket rögzítették, hanem a változások nyomán felmerült vagy később felmerülő új szükségletek mentén a jövőben elfoglalandó politikai pozíciókat is körül kívánták írni, hogy azok aztán megszerezhetőek legyenek.¹⁴¹ Ennek következtében egyes fogalmak jelentése elavult, míg mások az új követelmények eredményeként új jelentéssel telítődtek, sőt számos új fogalom is kialakult.

¹⁴⁰ Lásd például Reinhart KOSELLECK, *Fogalomtörténet és társadalomtörténet*. In: KOSELLECK 2003, 121–147; Uő, *'Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont' – két történeti kategória*. In: KOSELLECK 2003, 401–430.

¹⁴¹ Reinhart KOSELLECK, *Fogalomtörténet és társadalomtörténet*. In: KOSELLECK 2003, 128.

Német nyelvterületen 1770 körül jelent meg „új szóalkotások és új jelentéssel felruházott régi szavak sokasága”. Ezek nem csupán a nyelvkháztartást, hanem „a politikai és társadalmi tapasztalás terét (*Erfahrungsraum*) is mélyen átalakították, és új várakozási horizontot (*Erwartungshorizont*) jelöltek ki”.¹⁴² A tapasztalati teret és a várakozási horizontot Koselleck történeti kategóriaként használja. A történeti kategória utólag megalkotott és definiált fogalom. Ellen-tétpárja a már a vizsgált korszakban is ismert és használt történelmi fogalom.¹⁴³ A tapasztalati tér és várakozási horizont tehát ex post, a vizsgált korszak eseményeinek leírására létrehozott fogalmak.

A tapasztalati tér az egyes személyek vagy csoportok által birtokolt tapasztalatok összességét, míg a várakozási horizont a tapasztalati térhez kapcsolódó, jövőre vonatkozó elképzeléseket jelenti. A két fogalom tehát nem független egymástól, ugyanakkor más természetűek: „a kettő egymásba fonódik, nem alternatívákat jelölnek ki, hanem az egyik a másik nélkül tökéletesen elképzelhetetlen. Nincs tapasztalat várakozás nélkül, nincsenek várakozások tapasztalatok nélkül.”¹⁴⁴ Az újkorban bekövetkezett változások azonban leoldották a várakozásokat a tapasztalatokról, vagyis a várakozásokat ekkor már nem lehetett közvetlenül a tapasztalatokból levezetni. Ekkoriban tehát a változások felgyorsulása miatt e két fogalom egyre távolabb került egymástól.¹⁴⁵ A politika világában Koselleck a tapasztalatok és a várakozások között már a korábbi korszakokban is „komoly és tudatos” különbséget feltételez.¹⁴⁶ E téren a különbség tehát nem az újkorban alakult ki, de más területek változásaihoz hasonlóan ekkor tovább nőtt. Koselleck az újkori alkotmányfogalmak vizsgálata során mutat rá, hogy a tapasztalati tér és a várakozási

¹⁴² I. m. 127.

¹⁴³ A történeti kategória és történelmi fogalom meghatározását lásd Reinhart KOSELLECK, *'Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont' – két történeti kategória*. In: KOSELLECK 2003, 402.

¹⁴⁴ I. m. 404.

¹⁴⁵ Vö. i. m. 413–430; Reinhart KOSELLECK, *Fogalomtörténet és társadalomtörténet*. In: KOSELLECK 2003, 127–128.

¹⁴⁶ Reinhart KOSELLECK, *'Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont' – két történeti kategória*. In: KOSELLECK 2003, 414.

horizont közötti különbség áthidalása a politikai cselekvés feladatává válik.¹⁴⁷

Attól függően, hogy az egyes fogalmak mögött mennyi felhalmozott tapasztalat áll, Koselleck három csoportra osztja őket. A teljes egészében a múltból táplálkozó és megszerzett tapasztalatokat összegző fogalmakat tapasztalati fogalomnak nevezi. Példaként a szövetség (*Bund*) fogalmat említi, mely az egyszeri szövetkezés (*Bündnis*) fogalommal ellentétben már egy intézményesült állapot megragadására szolgál. Tapasztalatokat teremtő fogalmak alatt olyanokat ért, melyek rendelkeznek tapasztalati tartalommal, mégsem vezethetők le maradéktalanul a meglévő tapasztalatokból. Ilyenek az 1800 körül megszülető szövetségfogalmak, az államszövetség, a szövetségi állam és a szövetségi köztársaság. Ezek a hanyatló birodalom szövetségi szerveződésformáit próbálták a jövőben hasznosítható fogalmakba önteni prognosztikus erővel, hiszen a későbbiekben bekövetkező alkotmányos valóságot még nem ismerhették. E fogalmak tehát már új várakozási horizontot jelöltek ki, de ezt korábbi tapasztalatokra alapozva tették. A harmadik csoportba, a tisztán jövőbe mutató, várakozási fogalom kategóriájába tartozik a Kant által megalkotott népszövetség kifejezés, melynek nem volt tapasztalati tartalma.¹⁴⁸

A külföldről átvett fogalmakat Koselleck a tapasztalatot teremtő fogalmak közé sorolja, mikor az ebbe a csoportba tartozó szövetségi köztársasággal kapcsolatban megjegyzi: „Johannes von Müller Montesquieu *république fédérative* fordulata nyomán alkotta meg”. Koselleck állásfoglalásában persze szerepet játszhatott, hogy a fogalomnak német nyelvterületen is volt tapasztalati tartalma.¹⁴⁹ A centralisták célként tűzték ki a kormány és a miniszterek felelősségének megvalósítását. Az ezekhez kapcsolódó fogalmakat jelölő kifejezések szintén ebben a korszakban születtek külföldi mintára műszóként, ráadásul ezeknek is volt tapasztalati tartalmuk. A korábbi törvényekből ugyanis a kormányfelelősség is kiolvasható volt.¹⁵⁰

¹⁴⁷ I. m. 427.

¹⁴⁸ I. m. 425–427.

¹⁴⁹ I. m. 426.

¹⁵⁰ Eötvös József, *Reform*. In: EÖTVÖS 1978, I, 516–518; *Pest, 1847. június 7.*

Ezeket a fogalmakat tehát ugyanúgy a tapasztalatokat teremtő fogalmak közé kell sorolni, mint a Koselleck által említett államszövetséget, szövetségi államot vagy éppen a szövetségi köztársaságot. Hasonló a helyzet a municipalisták által kívánt reformok többségével is. A jogkiterjesztés fogalma például megyei szinten kívánta részesíteni a nemesi előjogokból a lakosok egy részét. Az akkori politikai berendezkedést tehát nem változtatta volna meg jelentősen, csupán a választójogot rendezte volna népképviselési alapon az addigi nemesi privilégiumokon alapuló szavazati jog helyett. Tapasztalati tartalma tehát a jogkiterjesztés fogalmának is volt, azonban ez is teremtett új várakozási horizontot. Így ezt a fogalmat is a tapasztalatot teremtő fogalmak közé kell sorolnunk. A két csoport által használt fogalmak hasonló mértékű tapasztalati tartalmára már Eötvös is figyelmeztetett, sőt szerinte a centralista fogalmak tapasztalati tartalma nagyobb is volt. A centralista reformjavaslatokat kísérleteknek minősítő municipalistákkal vitázva írta: „ha jelen megyei szerkezetünkben oly intézményhez ragaszkodunk, mely a haladással össze nem fér: nem kísérlet-e ez is? s pedig annyival veszélyesebb, mivel ennek eredményére nézve más országok példája előttünk nem áll?”.¹⁵¹

A reformkori ellenzéken belüli csoportok által kijelölt politikai pozíciók összevetését az teszi szükségessé, hogy úgy tűnik, a Koselleck által leírthoz hasonló átrendeződés a politikai fogalomhasználatban Magyarországon a reformkorban is folyt. (Ezt vizsgáló, nagyobb lélegzetvételű fogalomtörténeti munka ugyanakkor még nem született.) Veliky János szerint a reformkorban „szinte robbanásszerűen feltűntek a magyar szóhasználatban az új, alkotmányos berendezkedés kulcskifejezései. A politika szókészletének megújításában liberális politikusok – Széchenyi csakúgy, mint Kossuth – jártak élen, s ebben az időben olyan polgári tartalommal bíró fogalmak nyerték el magyar megnevezésüket, mint a felelős kormány és a miniszteri felelősség, a népképviselési országgyűlés, a községi önkormányzat,

Az ellenzéki nyilatkozat Deák Ferenc által összefoglalt végleges szövege. In: KLÖM XI, 152–157; különösen 154. Lásd még ebben a kötetben: *Vámügyi kompromisszum. Kossuth és a kormányfelelősség eszméje.*

¹⁵¹ Eötvös József, *Reform*. In: Eötvös 1978, I, 502.

a közvélemény intézménye.”¹⁵² Veliky a centralistákat nem említi ugyan a politikai szókészlet megújítói között, de az általa felsorolt fogalmak Eötvösök reformprogramjának szerves részét alkották. Ráadásul az öt pont közül kettő – felelős kormány, miniszteri felelősség – részben a centralisták agitációjának eredményeképpen került be a reformellenzék programjába. Az egyes fogalmak, illetve az ezeket megnevező kifejezések pontos eredetét tehát szintén a különböző csoportok szinkrón pozíciói időbeli sorozatának összevetésekor ismerhetjük meg.

A reformkori Magyarországon azonban nem csupán új fogalmak jelentek meg, hanem – a Koselleck által hozott német példákhoz hasonlóan¹⁵³ – számos régi fogalom is új tartalommal telítődött. Ezt már a kortársak is érzékelték. Eötvös József például 1842-ben, a *Kelet népe és Pesti Hírlap* című írásában – nem szorítkozva csupán a magyarországi fogalmak értékelésére – mutatott rá erre: „Az emberiségnek természetből adott tulajdona haladás; – minden nép nagyobb vagy kisebb mértékben megfelel e törvénynek, s alkotmányai, melyek csakugyan köntösöknél nem egyebek, szükségképp követik e változásokat, mik a nemzetek benső lényegében e haladás által történtek. – Sokszor e változások szinte észrevehetetlenek: az alkotmány formái ugyanazok maradtak, s ha a dolgok nevét tekintjük, nincs semmi új, mit bennök látnánk; – de ha a dolgok mélyébe tekintünk, kétségkívül látni fogjuk, hogy a régi név mindenütt új eszméket rejt magában, s hogy a királyi hatalomtól le azon viszonyig, melyben az utolsó munkás az országhoz áll, nincs egy szociális fokozat, melynek állapota nem változott volna, mely elődöihez képest nem éppen oly különböző állást foglalna el, mint ahogy tőlök művelődésére nézve különbözik. – Nézzünk akármely abszolút kormányt napjainkban, s hasonlítsuk össze azzal, mi száz vagy csak ötven esztendő előtt annak neveztetett; tekintsük az angol népnek

¹⁵² VELIKY János, *Reformkor – a változások kora (Bevezetés)*. In: VELIKY 2009, 10. A politika nyelvének megújítását Dénes Iván Zoltán és Takáts József is körülbelül erre az időszakra teszi. (TAKÁTS 2007/a, 20; DÉNES 2008/a, 28.)

¹⁵³ Reinhart KOSELLECK, *‘Tapasztalati tér’ és ‘várakozási horizont’ – két történeti kategória*. In: KOSELLECK 2003, 425–427.

állapotját utolsó dinasztiai forradalmától reformjáig, hol az alkotmányi formákra nézve változások alig történtek, s látni fogjuk: alkotmányilag a szavaknak értelme hányszor változik!”¹⁵⁴

A reformellenzéken belüli csoportok politikai pozíciójának összevetését az teszi lehetővé, hogy a „hazai politika a ’40-es évek közepén egyre *korszerűbbé* válik: hagyományosan uralkodó réteghez tartozó tényezői a nemesi mentalitást félretéve sokszor *polgári szerepkörbe helyezkednek*. [...] [P]olitikai helyzetük kijelölése is mindinkább alkotmányos eszközökkel, a nyilvánosság keretei között, gyakran *pozíciószerző szemantikai viták* keretében zajlik, ahol a pozíciókat a szereplők előbb nyelvileg igyekeznek megfogalmazni, hogy később egyáltalán megszerezhetők, elfoglalhatók legyenek.”¹⁵⁵ A szemantikai vitákat tehát előbb-utóbb felváltják a hatalmi viták, melyek már a kijelölt pozíciók megvalósításáért zajlanak. Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy már a szemantikai viták is bírnak hatalmi jelleggel, hiszen e polémiák során az új fogalmakat bevezető fél a régi fogalmak kiszorítására törekszik. A régi fogalmak védői pedig az új fogalmak meghonosodását kívánják megakadályozni. A vita kezdetén egyértelműen a régi fogalmak pártolói vannak előnyben, hiszen az ő fogalmaik ismertek és elismertek, míg a másik csoport által bevezetni kívánt fogalmak ismeretlenek, és így nem is számíthatnak azonnali elfogadásra. Az új fogalmak pártolóiak így a szemantikai vita során ismeretterjesztő tevékenységet is kell folytatniuk. Nem elég tehát megnevezniük az általuk elérni kívánt célokat és a megvalósításhoz szükséges fogalmakat, illetve érvelni azok mellett, hanem előbb még – a közvélemény számára érthetően – definiálniuk is kell azokat. Az ő esetükben tehát az ismeretterjesztő és pozíciókijelölő tevékenység nem is választható el egymástól.

Az egyes politikai csoportok által kijelölt politikai pozíciók összevetésére, valamint a köztük lévő különbségek és hasonlóságok meghatározására e szemantikai és hatalmi viták révén nyílik lehetőség. Hosszabb távon pedig az egyes időpontokban kijelölt pozíciók összehasonlító vizsgálata lehetővé teszi a kívánt pozíciók változá-

¹⁵⁴ EÖTVÖS József, *Kelet népe és Pesti Hírlap*. In: EÖTVÖS 1978, I, 283–284.

¹⁵⁵ VELIKY János, *Polgári szerepkörök és változáskoncenpciók*. In: VELIKY, 2009, 235.

sának és így a különböző politikai csoportok egymásra hatásának, közeledésének vagy éppen távolodásának érzékelését. Ha két különböző politikai csoport által használt fogalmi elnevezések, illetve fogalmi tartalmak (és persze a kitűzött célok, jelszavak) idomultak egymáshoz, az minden valószínűség szerint a két csoport közeledését jelzi, kivéve, ha az egyik csoport az általa használt elnevezések és tartalmak megváltoztatásával csupán a másik csoport támogatóinak megnyerésére törekszik. A kijelölt pozíciókban mutatkozó változások okainak meghatározásához az elsődleges kontextus, vagyis a vizsgált szövegek elkészítésének kontextusa nyújthat segítséget.¹⁵⁶

Koselleck a fogalomtörténet és a társadalomtörténet viszonyát vizsgáló tanulmányában a fentebb említett fogalmi átalakulás leírása után megjegyzi még, hogy a „mondottakból egy minimális módszertani követelmény fakad, nevezetesen az, hogy a múlt társadalmi és politikai konfliktusait a korabeli fogalmi elhatárolások közegeiben, a részt vevő felek nyelvhasználatának önértelmezésében kell feltárnunk”.¹⁵⁷ E társadalmi és politikai konfliktusok mibenléte ugyanis érthetetlen lenne számunkra, ha a fogalmak mai jelentése mentén közelítenénk hozzájuk. Dolgozatomban e módszertani követelmény megvalósítására is töreksem.

A centralisták célja a vizsgált korszakban a reformellenzék eszmerendszerének centralista színezetűvé alakítása volt. Az ennek érdekében alkalmazott stratégia azonban időnként változott. A továbbiakban Csengeryék tevékenységét e stratégia változásai mentén bontom időszakokra, és az egyes periódusokat külön vizsgálom.

¹⁵⁶ Az elsődleges kontextus elnevezésre lásd TAKÁTS József, *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett*. In: TAKÁTS, 2007/b, 78–91.

¹⁵⁷ Reinhart KOSELLECK, *Fogalomtörténet és társadalomtörténet*. In: KOSELLECK 2003, 129.

KÍSÉRLET A MUNICIPALISTÁK MEGGYŐZÉSÉRE HÍRLAPI VITA ÚTJÁN. POLITIKAI POZÍCIÓK AZ ELLENZÉK SZAKADÁSAKOR

A centralisták laphoz jutása és az ellenzék egységének megbomlása

Eötvös és Metternich

Varga János és Gergely András kutatásai kimutatták, hogy az 1843–44-es országgyűlésen a főrendi ellenzék tagjaként jelen lévő Eötvös József olyannyira reménytelennek ítélte a vitára bocsátott reformok helyzetét, hogy emlékiratban fordult Metternich kancellárhoz. Ebben az 1843 közepén keletkezett memorandumban – melynek szövege nem ismert – Eötvös a városok szavazatjogának kiterjesztéséről értekezett.¹ A városi ügy különösen fontos volt a centralisták számára, hiszen ezen keresztül akartak áttörést elérni a reformok terén.² Szalay az országgyűlésre is mint Korpona, Trefort pedig mint Zólyom város követe érkezett.³

A memorandumra adott válaszában Metternich kérte, hogy Eötvös más tárgyakról is ismertesse nézeteit a kormánnyal. Eötvös a kérésnek eleget téve még 1843. december 2-án újabb, általunk

¹ VARGA 1981; GERGELY 1990; FENYŐ 1997, 251–252; VELIKY János, *Eötvös József bizonytalan alkotmányos pozíciója – Metternichhez küldött politikai memorandumai 1843-ban*. In: VELIKY 2009, 83–96, különösen 83–92.

² Lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

³ Lásd például FENYŐ 1997, 215; DEVESCOVI 2007, 141. Trefort követségére lásd még MANN 1982, 27; Szalayéra ANTALFFY 1983, 89.

nem ismert szövegű emlékiratban foglalta össze reformelképzeléseit. Az ehhez mellékelte, ismert szövegű kísérőlevélben a szerző kifejtette, hogy Magyarországon a törvényhozás adott berendezkedését figyelembe véve csak akkor kerülhet sor reformokra, ha azokat a kormány irányítja. Így, ha javaslatai megegyeznek a kormány elképzeléseivel, azok kivitelezésére felajánlja szolgálatát. Metternich nem fogadta el az ajánlatot, azonban úgy tűnik, Eötvös jelentkezését követően utasította Landerert, hogy provokálja ki Kossuth felmondását a *Pesti Hirlap*nál, majd az így megüresedett szerkesztői széket kínálja fel a már régóta lap után vágyakozó centralistáknak,⁴ személy szerint Szalay Lászlónak, aki 1844. január 2-án elfogadta a felkérést. Nem sokkal korábban maga Szalay is tárgyalt a kormány embereivel, akik hivatalt ajánlottak neki, amit azonban ő elutasított.⁵ Az viszont kérdéses, hogy Szalay, illetve a többi centralista, valamint az ellenzékiek tudtak-e Eötvös említett emlékiratairól. Veliky János megállapítása szerint Eötvös csak igen ritkán és akkor is csupán Metternich körén belül utalt memorandumaira, így az ellenzékiek feltételezhetően nem tudtak ezek létéről.⁶ Széchenyi és Horváth Mihály ugyanakkor tudomással bírtak az emlékiratokról,⁷ ám Széchenyi ekkor Metternich köréhez tartozott, Horváth pedig jóval később hivatkozott Eötvös írásaira, így nem tudjuk, mikor került az információ birtokába.⁸ Eötvös azonban egyik Szalayhoz írott levelében nyíltan utalt a kormánnyal való kapcsolatára, így va-

⁴ FENYŐ 1997, 252.

⁵ GERGELY 1990, 2; Részletesebben elemzi – VELIKY János, *Eötvös József bizonytalan alkotmányos pozíciója – Metternichhez küldött politikai memorandumai 1843-ban*. In: VELIKY 2009, 86–87. Landerer folyamodását a szerkesztőcsere iránt a Helytartótanács 1844. május 15-én fogadta el: Pest Megyei Levéltár, XV.5-c 167, 1844. május 15., 2103. sz., 594.

⁶ VELIKY János, *Eötvös József bizonytalan alkotmányos pozíciója – Metternichhez küldött politikai memorandumai 1843-ban*. In: VELIKY 2009, 83–96, különösen 86. Dénes Iván Zoltán szintén úgy véli, hogy a reformellenzék nem tudtak az emlékiratokról. (DÉNES 2008/b, 117.)

⁷ VELIKY János, *Eötvös József bizonytalan alkotmányos pozíciója – Metternichhez küldött politikai memorandumai 1843-ban*. In: VELIKY 2009, 83–96, különösen 83.

⁸ HORVÁTH 1868, III, 12.

lószerűnek látszik, hogy a centralisták közül legalább Szalay tudott a memorandumokról. Eötvös a levélben azt az értesülését osztotta meg Szalayval, mely szerint Kossuth Bécsben a *Hírnök*kel szerződésre lépett. A hírt Eötvös kétes hitelűnek tartja, ám mint írja: „olyan, mire készen lehetünk, s melyet, főképp ha a kormány egyszerű látni fogja, hogy bizony nem az ő malmán örülünk, később előbb elkerülni nem fogunk.”⁹ Az idézett szövegrészből egyrészt kiderül, hogy a centralisták a bécsi kormány várakozása ellenére sem kívánták támogatni annak terveit. Másrészt viszont Eötvös nem magyarázza meg barátjának, hogy a kormány miért várna támogatást a centralistáktól, ami arra utal, hogy Szalay tudott Eötvös kormányzattal való kapcsolatáról.

Metternich beavatkozását a hírlapi viszonyokba az indokolta, hogy Kossuth a *Pesti Hírlap* szerkesztése során bebizonyította, a kor politikai életének alakításában egyre nagyobb szerepet kap a publicisztika. Ennek eredményeképpen a kormány igyekezett megszerelni az irányító szerepet ezen a téren is. A *Világ*, a hazai konzervatívizmus orgánuma 1844 júliusától Dessewffy Emil személyében új szerkesztővel, új néven – *Budapesti Hiradóként* – jelent meg, és a másik konzervatív lap, a *Nemzeti Ujság* vezetése és külseje is megújult 1845 elejétől.¹⁰ Ráadásul a *Budapesti Hiradó* első számától kezdve heti négy alkalommal jelent meg, míg a *Pesti Hírlap* továbbra is csak kétszer egy héten. A *Világ* újjászervezése időben pontosan egybeesik a *Pesti Hírlap* szerkesztő- és politikai irányváltásával, így egyértelmű, hogy a megújulásával sokkal színvonalasabbá váló konzervatív lap elsődleges célja a liberális sajtóorgánum elbizonytalanodó olvasóinak megnyerése volt a konzervatívok által propagált eszmék számára. Ebben a törekvésében szegődött mellé a néhány hónap múlva szintén megújuló, és immár heti négy alkalommal megjelenő *Nemzeti Ujság*, miközben az egyre inkább a konzervatívok felé húzó Széchenyi *Jelenkor* című lapja a kormánytól függetlenül vette fel a harcot a *Pesti Hírlappal*, mely csak

⁹ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 30. In: EÖTVÖS 1976/a, 149.

¹⁰ MST I, 778–788; DÉNES 1989, 88; FENYŐ 1997, 263; DÉNES 2008/b, 122–123. A konzervatív publicisztikáról részletesen: DÉNES 2008/b, 121–178.

hónapokkal a konzervatív sajtóorgánumok után, 1845. április 1-jétől jelenhetett meg hetente négyszer. Metternichnek pedig azáltal, hogy a centralisták kezébe adta a *Pesti Hirlapot*, sikerült összetűzéseket generálnia Eötvösök és a municipalisták között. Ez utóbbiak szimpatizánsai az elvi különbségek miatt nem voltak hajlandók tovább jártni a lapot, melynek egyébként publicisztikai stílusa sem nyerte el a tetszésüket.¹¹ A hirtelen minden irányból tűz alá kerülő *Pesti Hirlap* előfizetőinek száma 1844 végére 5200-ról 500-ra csökkent,¹² amiben nagy szerepet játszhatott az is, hogy a centralisták nem tudtak megegyezni a követendő stratégiában.

A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái

Arra már Veliky János is rámutatott, hogy Eötvös József a centralista politikai pozíció kijelöléséhez nagyon óvatosan látott hozzá.¹³ Eötvös ugyanis úgy vélekedett, hogy csak annyit kellene nézeteikből megosztani az olvasókkal, amennyit feltétlenül szükséges, és „mindent mi nagy ellenszegülést gerjeszthetne”, el kell hallgatni, amíg nem szükséges nyilatkozniuk róla.¹⁴ Ennek megfelelően kezdetben minimumra szorította kívánatait annak ellenére, hogy a centralizáció kifejezést már első cikkében megemlítette,¹⁵ Szalay pedig második írásában jelszóul tűzte ki.¹⁶ Eötvös az említett cikkben kifejtette, hogy központosítás alatt csoportja mindössze a közadó kulcsa meghatározásának és a közlekedési eszközök, illetve a közmunkák elrendezésének az országgyűlésre bízását érti, valamint, a megyék statútárius jogának eltörlését, azaz a törvényhatóságok ne

¹¹ MST I, 762; SZÁNTÓ 1984, 44–45.

¹² SZALAY 1913/a, 111.

¹³ VELIKY 1998, 17.

¹⁴ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. június 22. In: EÖTVÖS 1967, 136–137.

¹⁵ E. [EÖTVÖS József], *Központosítás és helyhatósági rendszer I*, PH, 1844. július 4., 366. sz., 451–452.

¹⁶ [SZALAY László], *[A' Budapesti Hiradó' pártja a' keresztvíz felett]*, PH, 1844. július 7., 367. sz., 461; ua. in: SZALAY 1988, I, 199–201.

hozhassanak saját hatáskörükben rendeleteket.¹⁷ Ekkor írta le először azt a centralisták által később rendszeresen hangsúlyozott elvet is, hogy a törvényhatóságok által nyújtott alkotmányos garanciákról csak akkor fognak lemondani, ha helyettük más biztosítékokat tudnak szerezni.¹⁸ Az Eötvös által a centralistáknak javasolt stratégiát a *fokozatos elfogadtatás stratégiájának* nevezhetnénk, hiszen célja a centralista eszmék hosszú távon, lépésről lépésre történő kifejtése, illetve a reformellenzék zömével ugyanilyen módon történő elfogadtatása volt. Fő taktikai eleme pedig a Dobszay Tamás által a verbális szoktatás taktikáiként leírt eljárások *mérsékelt* típusa.¹⁹ A verbális szoktatásnak ezt a mérsékelt, óvatos, szelídebb hangnemű változatát Deák Ferenc használta előszeretettel. „Deák egyrészt óvatos a célkitűzésben, reformjavaslatai mérsékelték. Taktikájának lényege: oly módon hozni szóba, hogy ezek nem gyökeres újítások, hanem a fennálló rendi alkotmány okos és szükséges kiegészítései. Másrészt a meggyőzésben is mérsékelt utat választ: éles vita és kioktatás helyett »barátságos társalkodás« keretében, lassan-

¹⁷ A cikksorozat adatait lásd *Előszó* 6. jegyzet.

¹⁸ E. [EÖTVÖS József], *Központosítás és helyhatósági rendszer IV*, PH, 1844. július 25., 372. sz., 503–504. Ugyanezt a kitételt később lásd még például E. [Uő], *Egység és bizodalom*, PH, 1844. augusztus 22., 380. sz., 573–574; ua. *Egység és bizalom* c. in: EÖTVÖS 1978 II, 24–35; T. Á. [TREFORT Ágoston], *Reform*, PH, 1845. március 13., 438. sz., 165; E. [EÖTVÖS József], *Állásunk*, PH, 1845. március 23., 441. sz., 189–190; ua. in: EÖTVÖS 1978 II, 105–114; E. [Uő], *Ügyünkben II*, PH, 1845. július 3., 496. sz., 5–6; ua., in: EÖTVÖS 1978 II, 147–151; CSENGERY Antal, *[Az olvasóhoz]*, PH, 1845. július 1., 495. sz., 1. Eötvös Pest megye 1845. március 10-i, valamint augusztus 27-i közgyűlésén is hangsúlyozta ezt az érvet: Vö. Y. L. [CSENGERY Antal?], *Pest*, PH, 1845. március 16., 439. sz., 175; I. J. [IRINYI József], *Pest*, PH, 1845. augusztus 29., 529. sz., 141–142 (mindkét cikk a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg); VÖLGYESI 2005, 102. Eötvös március 10-i beszédére reagálva a Pesti Hírlap *Törvényhatósági dolgok* rovata is ugyanilyen értelemben nyilatkozott: Y. L. [CSENGERY Antal?], *Pest*, PH, 1845. március 16., 439. sz., 175. Lásd még VÖLGYESI 2005, 102–103, 6. jegyzet.

¹⁹ DOBSZAY 2007, 141–144.

ként kívánta bevinni a köztudatba a reform gondolatát.”²⁰ Eötvös és Deák mindketten tagjai voltak az 1839–40-es országgyűlésen a büntetőtörvénykönyv-javaslat kidolgozására kiküldött országos választmánynak, melynek munkája során Eötvös közelről is láthatta Deák taktikáját, így nem meglepő, hogy a fentebb idézett levélrészletben Deák módszeréhez hasonlóan Eötvös a centralista elvek fokozatos kifejtését javasolta.

Szalayt is az óvatosság motiválhatta, mikor 1843-ban az országgyűlésen első centralista elveket tartalmazó beszédében rámutatott, hogy ha az adott pillanatban a municípiumok jogainak megszorítására törekedne, a haza „érdekei ellen” vétene.²¹ 1844-ben azonban már nem fogadta meg Eötvös óvatosságra intő tanácsát – vélhetően, mivel álbölcsek szokásának tartotta az elgondolások kíméletes, óvatos kifejtését²² –, és 1844. július 7-i cikkében a konzervatív *Nemzeti Ujsággal* vitázva az Eötvösétől eltérő célokat jelölt meg. „A’ haladási párt azért, mert az évenkénti országgyűlést, az utasítás nélküli követet, a’ verificationnak az illető táblára bizatását zászlójának symbolumai közé írá, annak világos tanuságát adá: hogy már nem barátja a’ központ nélküli municipalis szétdaraboltságnak.”²³ A reformellenzék zöme az évenkénti országgyűlést és a követek mandátumának országgyűlési ellenőrzését valóban elfogadta, az utasítások eltörlését azonban nem.²⁴ Ráadásul magával a központosítás eszméjével sem értettek egyet. A reformellenzék többségének Eötvösék elleni támadásait így nem csak a centralisták által propagált eszmék okozhatták, hanem Szalay eljárása is, melynek során olyan eszméket is tulajdonított az ellenzéknek, melyeket az nem vallott magáénak. Az Eötvös által megnevezett reformponto-

²⁰ I. m. 141–142.

²¹ SZALAY 1843. (A szóban forgó beszéd az 1843–44-es országgyűlés kerületi ülésén, 1843. szeptember 27-én hangzott el.)

²² SZALAY László, *Fox*. In: SZALAY 1846, 33–69. Különösen: 47. Lásd még lentebb.

²³ [ÜÖ], [*A’ Budapesti Hiradó ’pártja a’ keresztvíz felett*], PH, 1844. július 7., 367. sz., 461; ua. in: SZALAY 1988, I, 199–201.

²⁴ Lásd ebben a kötetben: *Közeledési kísérletek a publicisztika útján*.

kat ugyanakkor a reformellenzék zöme elfogadta.²⁵ A Szalay – és egyébként Eötvöst leszámítva centralista társai – által alkalmazott stratégiát az *azonnali elfogadtatás stratégiájának* nevezhetnénk. Fő taktikai eleme pedig a Dobszay Tamás által a verbális szoktatás radikális típusaként leírt eljárással egyezik meg. A reformellenzék ezzel akkor élt, ha úgy vélte, hogy „csak látványos, agitatív akciókkal lehet a közvéleményt megmozdítani”. Ekkor határozottabb fellépéssel, nyíltabban fogalmazták meg reformterveiket, hogy azok ezáltal megszokottá, és ha lehetséges, elfogadottá váljanak.²⁶ A szoktatás határozottabb típusához sorolható az a később említendő eset is, mikor Kossuth 1842-ben a Magyarországon addig kevésbé ismert védvámrendszeri elvet kívánta megismertetni és elfogadtatni az ellenzékkel.²⁷ Kossuth agitációja akkor sikerrel járt, hiszen a liberálisok az 1843–44-es országgyűlésen már a vámügyben ezt az elvet pártolták.²⁸ Nem zárható ki, hogy Kossuth korábbi tevékenysége is mintául szolgált Szalayéknak 1844–45-ben, főleg mivel 1842-ben Trefort is több cikket írt List tanairól Kossuth lapjába, és így közelről figyelhette az akkori szerkesztő manővereit. Ráadásul nem sokkal korábban Kossuth is az átalakulási program kompromisszumoktól mentes megvalósítása mellett állt ki.²⁹ A reformellenzék vezetői tehát – többek között – ugyanazért a tevékenységért támadták a centralistákat, amit korábban Kossuth, és Dobszay megállapítása szerint számos más reformellenzéki is folytatott.³⁰

Szalay stratégiája elemeinek kiválasztásakor azonban nem csu-

²⁵ Lásd KOVÁCS Lajos, *Pesti Hírlap és a 'Centralisatio II'*, EH, 1845. április 22., 32. sz., 249–250. (Részletesebben lásd ebben a kötetben: *Közeledési kísérletek a publicisztika útján.*)

²⁶ DOBSZAY 2007, 142–144.

²⁷ Lásd ebben a kötetben: *Kettős vámrendszer és az ezzel kapcsolatos reformtervek.*

²⁸ KOVÁCS 1894, 153; SZABAD 2002, 77; KOSÁRY 2002, 253–256; KAPOSÍ 2010, 153–156.

²⁹ Lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták.*

³⁰ Bővebben lásd még Kossuth kapcsán ebben a kötetben: *Kettős vámrendszer és az ezzel kapcsolatos reformtervek.* A reformellenzékiekkel, például Wesselényi Miklóssal, Rhédey Józseffel és Kossuthtal kapcsolatban is lásd DOBSZAY 2007, 142–144.

pán hazai előzményekre támaszkodhatott. Szalay a *Státusférfiak és szónokok* könyvének O'Connell-életrajzában idézi az ír politikus 1844. február 5-én saját védelmében mondott védőbeszédét.³¹ E szónoklatban O'Connell szintén a reformkívánatok határozott kifejtése mellett érvel: „Én hálát adok Istenemnek, hogy nékem is részem volt a' negereknek a' rabszolgaság alóli felmentésében, 's valóban nem tejjel és mézzel folyó beszédek, nem theasztali csevegés által kényszerítettek a' rabszolgabirtokosok az emberi nem' nagy részének emancipálására. Azáltal, hogy felköltjük a' közneheztelet, 's hogy a' szavazatokat együvégyűjtjük: nagy, és mély gyökereket vert előítéletek szüntethetnek meg.”³² O'Connell perének állását a magyar liberálisok is figyelemmel kísérhették, hiszen a *Pesti Hírlap* is rendszeresen beszámolt róla.³³ Mivel pedig a per éppen akkor zajlott, mikor a centralisták a lap átvételére készültek, nem zárható ki, hogy a követendő stratégián gondolkodó Szalayra az ír politikus véleménye is hatott. Főleg mivel a lap egyik tudósítása a Szalay szempontjából fontosnak tartott beszédrészletre is kitért.³⁴

Ugyancsak a *Státusférfiak és szónokok* könyvében, a rabszolgákkal való kereskedés eltörlésének 1788-as vitájának ismertetésekor Fox életrajzában írja Szalay: „Midőn találkoztak, kik simogatva szerettek volna szólani ez ügyhez, az érdekeket kimélve 's a' személyeket legyezgetve, mi annyi álbölcsnek szokása; midőn mondatott, mit bizonyos oldalon még ma is mondogatnak, de már

³¹ SZALAY László, *O'Connell*. In: SZALAY 1846, 351–427. A beszéd 393–405.

³² Az idézetet lásd i. m. 398–399.

³³ A perről a lap a *Külföldi Napló* rovatban számolt be: *Nagybritannia és Irland*, PH, 1844. február 8., 324. sz., 90–91; PH, 1844. február 11., 325. sz., 98; PH, 1844. február 18., 327. sz., 116–117; PH, 1844. február 22., 328. sz., 125–126; PH, 1844. február 25., 329. sz., 134–135; PH, 1844. február 29., 330. sz., 142–143; PH, 1844. március 3., 331. sz., 152–153; PH, 1844. március 7. 332. sz., 160–161; PH, 1844. június 13. 360. sz., 405; PH, 1844. június 16., 361. sz., 414. O'Connell beszédét lásd: *Nagybritannia és Irland*, PH, 1844. február 29., 330. sz., 142–143; PH, 1844. március 3., 331. sz., 152–153; PH, 1844. március 7. 332. sz., 160–161.

³⁴ *Nagybritannia és Irland*, PH, 1844. március 3., 331. sz., 153.

most magának a' rabszolgaságnak eltöröltetéséről van szó, – hogy az emberiség' ügyvédei szerfelett fekete színekben tüntetik fel a' gyalázatot, – Fox füleikbe mennydörgé: hogy mind az, mit az ültetvényesek' iszonyú vadságáról 's a' rabszolgahajók' kapitányainak könyörületlenségéről beszélnek, mind az való, mindannak valónak kell lenni".³⁵ Szalay tehát álbölcsek szokásának gondolta az elgondolások kíméletes, óvatos kifejtését – így vélhetően az Eötvös által a lap átvételekor javasolt stratégiát is –, és helyesnek vélte, hogy Fox teljes nyíltsággal mondta ki véleményét a vita során. E módszer előnyeit ugyanakkor O'Connell megfogalmazásában közvetíti a jogtudós: az előítéletek megszűnhetnek, és a hasonló véleményen lévők egymásra találhatnak a reformkívánatok nyílt kifejtésének köszönhetően.

Az Eötvös, illetve Szalay stratégiáiban szerephez jutó többi taktikai elem jobbra megegyezett. Elveiket mindketten elsősorban a *Pesti Hirlap* hasábjain kívánták kifejtetni, illetve Eötvös országgyűlési és megyegyűlési beszédekben is.³⁶ A diéta folyamán az ott városi követként jelen lévő Szalay is tartott országgyűlési beszédeket,³⁷ ám a szerkesztés gondja őt a lap átvétele után Pesthez kötötte. Eötvös fontosnak tartotta a jó kapcsolat megtartását az ellenzékkal, és ebben bizonyos fokig Szalay is egyetértett vele. Eötvös a centralisták „egyik főbb” feladatát Batthyány Lajos „minden módon” történő lekötelezésében látta, ezért Batthyány két, a szerkesztés körébe vágó kérését továbbította Szalaynak. Batthyány egyik kérése a Pesti Cukorgyár Egyesület gyűlésén történetekre vonatkozott. Ott ugyanis az alapszabályok meghatározása körül vita támadt, mely a Batthyány által kívánt irányba dőlt el. Erre válaszul Szabó Pál kijelentette, hogy inkább kilép az egyletből, mint hogy az alapszabályokat elfogadja. Batthyány azt kívánta Eötvösektől, hogy az esetről írt tudósításban ne ejtsenek szót a vitáról, vagy ha mégis

³⁵ SZALAY László, *Fox*. In: SZALAY 1846, 33–69. Az idézetet lásd 47.

³⁶ Lásd ebben a kötetben: *A centralisták elképzelései a lapban rejlő anyagi lehetőségekről*; *Vámügyi kompromisszum. Kossuth és a kormányfelelősség eszméje*.

³⁷ Szalay beszédeit lásd például: SZALAY 1843, SZALAY 1847. A beszédek-ről: ANTALFFY 1983, 90–101; FENYŐ 1997, 234–237.

megemlíti azt, előtte Eötvösön keresztül juttassák el hozzá a cikk szövegét. Valamint, ha Szabó Pál írta a centralista lapba, e textus tartalmát nyomtatás előtt tudassák Batthyányval.³⁸ Nem tudni, hogy Szalayék milyen lépéseket tettek Batthyány kérésének végrehajtására. Csak annyi bizonyos, hogy Szabó Pál nem publikált a vitával kapcsolatos cikket a lapban, és a Pesti Cukorgyár Egyesület szóban forgó üléséről is csak majdnem egy hónap múlva, augusztus 25-én jelent meg tudósítás, amely a vitát megemlítette ugyan, de nem részletezte.³⁹ Az időközben eltelt egy hónap elegendő lehetett arra, hogy Batthyányt tudósítsák a cikk tartalmáról, és az sem zárható ki, hogy Szalay eltávolította a szövegből a Batthyány által sérelmezett részeket. A segítő szándékot valószínűsíti, hogy Batthyány másik kérését Szalay rögtön teljesítette. A Batthyány ajánlásával küldött és Kuthy Lajos tollából származó cikket az Eötvös által írott levél keletkezését követően megjelenő szám azonnal hozta is.⁴⁰

Eötvöst mindemellett saját állítása szerint több alsó- és felsőtáblai követ is arra kérte, hogy az országgyűlés egyik határozatáról írjon cikket, amit ő el is küldött Szalaynak,⁴¹ továbbá Bezerédy István

³⁸ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 29. In: EÖTVÖS 1976/a, 147–148. Eötvös a kérést másnapi levelében röviden megismételte. Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 30. In: EÖTVÖS 1976/a, 149.

³⁹ VEREBY József, *Pesti Cukorgyár-Egyesület*, PH, 1844. augusztus 25., 381. sz., 586–587. Az ügyről lásd még MOLNÁR 2007/a, 213.

⁴⁰ K [KUTHY Lajos], *Figyelmeztetés a' selyemtenyészés ügyében*, PH, 1844. augusztus 1., 374. sz., 522. Kuthy Batthyány Lajos pártfoglaltja volt, és korábban a Kelet népe-vitában röpiratban védte meg Kossuthot Széchenyi azon állításával szemben, hogy Kossuth cikkei forradalomhoz vezethetnek. Mindemellett Széchenyi több, kevésbé fontos felvételével is egyetértett Kuthy, akinek véleménye a Batthyány körül tömörülő főnemesi ellenzékét tükrözte. (Vö. VARGA 1983, 94–100. Kuthy röpirata: KUTHY, 1841.)

⁴¹ A cikkről lásd: Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 30. In: EÖTVÖS 1976/a, 149; Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 31. In: EÖTVÖS 1976/a, 150. Eötvös leveleinek tanúsága szerint az országgyűlés július 29-i határozatáról van szó. Ez a börtönrendszer iránti egyik üzenet kinyomatását rendelte el, így Eötvösnek valószínűleg erről kellett

két levelét is ő juttatta el a címzettekhez Szalay közvetítésével.⁴² Ugyancsak a reformellenzék zömével való jó kapcsolat megtartását célozta Eötvös Szalayhoz intézett azon kérése, hogy barátja rögtön első cikkében jelentse ki, hogy a szerkesztést csak azért vállalta el, hogy Kossuth visszalépése után az ellenzék ne maradjon orgánium nélkül.⁴³ Eötvös kérését Szalay teljesítette is.⁴⁴ Nem tudni viszont, mi lett Eötvös Szalayhoz intézett azon kérésének sorsa, hogy Szalay írjon Csengerynek, hogy a pártjukhoz tartozó követek beszédeit, illetve azokét, akiket pártjukhoz szeretnének kapcsolni, bővebben közölje, hogy ezáltal megnyerjék őket maguknak.⁴⁵ Eötvös szövegéből nem világos ugyanakkor, hogy a pártjuk kifejezés alatt csak a centralistákat, vagy az egész reformellenzékét értette-e.

Az ellenzék egységének megtartása azonban úgy tűnik, Szalay számára kevesebb fontossággal bírt. Ő 1845 februárjában a csoportképviseleti beszédmodot használva kijelentette,⁴⁶ hogy ha az „ellenzék újabb dogmáinkban nem üdvös reformot, hanem vétke-

volna írnia. Vö. PH, 1844. augusztus 1., 374. sz., 524. Ilyen témájú cikk azonban nem jelent meg a lapban Eötvös tollából.

⁴² Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 31. In: EÖTVÖS 1976/a, 150.

⁴³ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. június 22. In: EÖTVÖS 1976/a, 143–144.

⁴⁴ SZALAY László, [*Az olvasóhoz*], PH, 1844. július 4., 366. sz., 451; ua. in: SZALAY 1988 I, 188–193.

⁴⁵ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 28. In: EÖTVÖS 1976/a, 144–147.

⁴⁶ A csoportképviseleti beszédmod kifejezést a Dávidházi Péter által alkalmazott nemzetképviseleti beszédmodra alapozva használtam. Dávidházi szerint: „[a]z *őseinktől* kapott nyelvi kincsről beszélve Toldy [...] egyetlen szóba sűrítette a nemzetképviseleti beszédmod három közösség-sugalló jellegzetességét: a többes szám első személyt, a (birtokosokat is összefogó) birtokviszonyt, valamint a genealógiai metaforát, s ezáltal ugyanazon történeti egységbe foglalta magát olvasóival.” (DÁVIDHÁZI 2004, 129.) Úgy vélem, hogy a Dávidházi által felsorolt közösség-sugalló jellegzetességek közül az első kettő a csoportképviseleti beszédmodra is jellemző, míg a genealógiai metafora helyett itt az ideológiai, vagy az egy intézményhez táozást kifejező kerül előtérbe, például a „pártunk”, vagy a „lapunk” kifejezések használata esetében.

eretnekséget fogna látni, külön ellenzékét fogunk képezni”.⁴⁷ Korábban, még a szerkesztői szerepkörre készülve Trefort révén az ellenzék több tekintélyesebb tagjának – Pulszky Ferencnek, Ghyczy Kálmánnak és Lónyay Menyhértnek – is szavát vette, hogy írnak az általa szerkesztett lapba.⁴⁸ Erre minden bizonnyal azért volt szükség, hogy Szalay az ő közreműködésük révén bizonyítsa és biztosítsa a folytonosságot Kossuth *Pesti Hirlapja* és a sajátja között. E lépést a fentebbi, elszakadást kilátásba helyező Szalay-idézet tükrében inkább az előfizetők számának csökkenésétől való félelem, és talán kevésbé az ellenzék egységének megtartása indokolta. Pulszkyék végül, látva, hogy Szalay milyen elveket akar velük népszerűsíteni, elálltak korábbi szándékuktól.

Szalay mindemellett Deák Ferenc centralisták tevékenységével kapcsolatos véleményét is tudakolta. Szalay levele ugyan nem ismert, de Deák válasza arra utal, az új szerkesztő tartott attól, hogy az ellenzék a *Pesti Hirlap* átvételét Kossuth ellen irányuló lépésként fogja értékelni. Deák igyekezett megnyugtatni barátját: „Mint Kossuth megvált a *Pesti Hirlap*-tól, örülök, hogy a lap ismét jó kezekbe, s még inkább, hogy a tiedbe került. Azért, hogy Kossuth visszalépése után átvetted a lapot, azt hiszem, senki által nem fogsz félreértetni. Ellenkezőleg köszönet! szívélyes, meleg köszönet neked, hogy ezt tevéd.”⁴⁹ Deák véleményének megkérdésztését talán az indokolta, hogy Szalay érzékelte a közhangulat centralistaellenes irányba fordulását. E folyamat megállítását csak egy municipalisták által is elismert ellenzéki vezető közbenjárásától lehetett remélni. Pártfogást pedig leginkább Deáktól remélhetett, hiszen vele évek óta baráti kapcsolatot ápolt.⁵⁰ Deák 1844 novemberében Kossuthoz

⁴⁷ SZALAY László, *Nyílt levél Considerant Victorhoz a 'Démocratie pacifique' főszerkesztőjéhez*, PH, 1845. február 2., 427. sz., 71–72; ua., *Nyílt levél Considerant Victorhoz* c. in: SZALAY 1988, II, 36–42.

⁴⁸ FENYŐ 1997, 254.

⁴⁹ Deák Ferenc Szalay Lászlónak, 1844. július 9. In: VÁCZY 1890, 137. Váczy a szöveget jegyzetben idézi. (A levél keletkezési idejét azonban pontatlanul adta meg. Valójában 1844. június 9-én íródott. Lásd Deák Ferenc Szalay Lászlóhoz, OSZK Kézirattár, Levelestár, 1844. június 9.)

⁵⁰ Szalay és Deák barátsága az 1840. évi V. törvénycikk alapján a büntető

írott levelében védelmébe is vette Eötvöst: „Eötvös, úgy hiszem, ellened nem konspirált. Hogy ígéretének ellenére nem írt lapjaidban, azt magyarázni nem tudom; de hogy most a *Pesti Hirlap*-ban oly tetemes részt vesz, azt Szalay iránti szoros barátságának tulajdonítom.” Deák ugyanakkor kijelentette, hogy a *Pesti Hirlap* centralizációs irányát nem helyesli. Eötvösök elszakadását viszont az ellenzékől „nagy szerencsétlenségnek” tartaná.⁵¹ A *Pesti Hirlap* új irányáról Wesselényihez írott egyik levelében is hasonló hangnemben nyilatkozott Deák. Kifejtette, hogy ő ugyan nem ért egyet a lap elveivel, ám a centralisták által kívánt központosítás nem azonos azzal, amit Dessewffy Aurél óhajtott. Dessewffy „a kormány hatalmát akarta központosítás által erősíteni a megyék ellenében, de a törvényhozásnak, mint a nemzet akaratja kifolyásának erősítésén nem igen igyekezett.”⁵² Ennyiben tehát Deák itt is védelmébe vette a centralistákat. Az események menetéből kikövetkeztethetően azonban e figyelmeztetések hatástalanok maradtak, hiszen tovább folytatódta az Eötvösök elleni támadások.

Szalay egyes, nem sokkal a szerkesztés átvétele után tett lépései ugyanakkor hozzájárulhattak a központosítók és a reformellenzék közötti viszony elmérgesedéséhez. A *Pesti Hirlap* 1844. augusztus 29-i számában megjelent tudósítás szerint Pest megye két nappal korábban kezdődött közgyűlése Kossuth javaslatát követően az uralkodóhoz küldendő feliratról határozott. Kossuth javaslatának lényege a tudósító szerint abban állt, hogy miután az országgyűlésen sem a sérelmek, sem a királyi proposíciók nem fogantatosítottak

törvénykönyv készítésére kiküldött bizottmány munkálatai során kezdődött. (SZALAY 1913/b, 85–86.) Szalay Gábor szerint „Deák későbbi időkben is minden fontosabb dolgot előzetesen megbeszélt Szalayval”. (I. m. 86.) Az 1843–44-es országgyűlés előtt is Deák tanácsolta Szalaynak és Trefortnak, hogy városi követként vegyenek részt a diétán. (FENYŐ, 1997, 215; DEVESCOVI 2007, 141.)

⁵¹ Deák Ferenc Kossuth Lajosnak, 1844. november 2-án és november 21-én. In: VÁCZY 1890, 121–137. Az idézetet lásd 128.

⁵² Deák Ferenc Wesselényi Miklósnak, 1844. november 27-én. In: VÁCZY 1890, 139–150. Az idézetet lásd i. m. 145. – Dessewffy Aurél nézeteit a kormány hatalmának erősítéséről a megyék ellenében lásd pl. DÉNES 2008/b, 44–46, 49.

hattak, a király „méltóztassék legalább a’ nevezetesebb tárgyaknak (mint városok’ rendezése ’stb.) sükert eszközöltetni.”⁵³ Kossuth a lap állítását egy augusztus 30-án keletkezett nyilatkozattal kívánta cáfolni, mely a *Pesti Hirlap* szeptember 1-jei számában meg is jelent. Kossuth szerint ő nem tett a folyóirat által említetthez hasonló javaslatot, és a megyegyűlés sem határozott ezzel azonos értelmű felirat küldéséről. Ráadásul a neki tulajdonított tervezet tartalmával nem is értett egyet. Mindemellett úgy vélte, hogy az adott helyzetben „regeneratorról kell elmélkedni”, nem pedig „a’ gravaminalis legulejusok’ ószerű sánczai mögül” puskázni.⁵⁴ Kossuth tehát még a sérelmi politika alkalmazásának vádját is fontosnak tartotta elutasítani. Nem tudni, ki volt a Kossuthot cáfolatra késztető írás szerzője, ám a lapjában azt közlő szerkesztőt is nyilvánvalóan felelősség terhelte a hibás közleményért. Szalay Kossuth nyilatkozatát saját, szerkesztőségi cikkébe foglalva közölte. Miközben pedig publicistáját mentegette, azt is elismerte, hogy „a’ haladás’ emberei ’s a’ gravaminalis legulejusok között semmi de semmi politikai rokonság nincsen”. Szalay szerint Kossuthot különben sem számíthatja senki a sérelmi politizálást folytatók közé. Írása végén a szerkesztő még az iránt is kifejezte sajnálkozását, hogy Kossuth „czáfolatát nem iktathatta olly lapba, mellynek ő szerkesztője”.⁵⁵ Szalay tehát amellet, hogy az elkövetett hibát elismerte, törekedett is Kossuth kiengesztelésére a cikkben.

Szalay tevékenysége Pest megye két országgyűlési követével is ronthatta a centralisták viszonyát. A *Pesti Hirlap* 1844. december 19-i száma ugyanis hozni kezdte a két küldött követjelentési beszédének „közzölhető helyei”-t.⁵⁶ Ráday Gedeon és Szentkirályi Móric, a pest megyei követek azonban a lap december 22-i számában nyílt levélben tiltakoztak a szerkesztők eljárása ellen. Az üzenetben

⁵³ ⊕, *Pest*, 1844. augusztus 29., 382. sz., 596. (A cikk a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg.)

⁵⁴ A nyilatkozatot lásd Szalay írásában a *Törvényhatósági dolgok* rovatban: Szerk. [SZALAY László], *Pest*, 1844. szeptember 1., 383. sz., 605–606.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ A. n., *Pest*, PH, 1844. december 19., 414. sz., 859–860. (A cikk a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg.)

arra kérték Szalayt, hogy ne folytassa a beszéd korábban félbeahagyott kiadását. Érvelésük szerint a szónoklat „nem csupán történetet, hanem egyszersmind hazánk’ legfontosabb közszükségei felett véleményt is foglal magában”, ezért megcsonkítva nem adható.⁵⁷ Szalay jó szándékát mutatja, hogy a beszéd hátralévő szakaszait már nem hozta a *Pesti Hirlap*, illetve, hogy a nyílt levelet közölte. Ráday és Szentkirályi ugyanakkor csak a *Budapesti Híradót* illette azzal a váddal, hogy beszédüknek csak azokat a részeit közölte, „a’ mi neki tetszett és kihagyta azt, a’ mit megemlíteni nem tetszett”.⁵⁸ A *Pesti Hirlap* csonkításait tehát vélhetően nem tekintették olyanoknak, ami a szónoklat értelmét jelentősen megváltoztatta volna. A centralista lapot pedig egyébként is közelebb érezhették magukhoz, hiszen a konzervatívoknak a két követ által sértőnek érzett eljárására is itt reagáltak. Mindemellett kétségtelen, hogy a lap szerkesztésekor elkövetett hibákból adódó incidensek nem hozták közelebb a reformellenzék vezetőit a központosítókhoz.

Úgy tűnik tehát, hogy Eötvös – és a szerkesztés első időszakában Szalay is – próbáltak mindent megtenni azért, hogy a centralisták jó kapcsolatukat megőrizték a reformellenzék zömével. Az ez irányú taktikai lépéseket azonban nem koronázta siker. A baráti viszony fenntartásának igénye persze nem jelentette azt, hogy az esetlegesen publikációs lehetőséghez jutó Kossuthal ne vállalták volna a polémiát.⁵⁹ Annak megnyerése ugyanis eszméik gyors terjedését eredményezhette volna. A reformellenzékkel ellenséges viszonyban lévő konzervatívokkal viszont Eötvös sem kívánt jó viszonyt ápolni, és azt javasolta Szalaynak, hogy az első, maradi részről érkező támadásra gorombán válaszoljanak.⁶⁰

⁵⁷ Gr. RÁDAY Gedeon–SZENTKIRÁLYI Móricz, *Tisztelt szerkesztő ur!*, PH, 1844. december 22., 415. sz., 869. (A nyílt levél a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg.)

⁵⁸ A Budapesti Híradó tudósítása: A. n., *Pest megyei követjelentési gyűlés dec. 16.*, BH, 1844. december 19., 98. sz., 420. (A cikk a *Megyéék és városok* rovatban jelent meg.)

⁵⁹ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 30. In: EÖTVÖS 1976/a, 149.

⁶⁰ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 28. In: EÖTVÖS 1976/a, 144–147.

Szalay Eötvösétől eltérő stratégiájából fakadóan cikkeiben eltérő politikai pozíciót jelölt ki, mint Eötvös. Ez a pozíció pedig több olyan elemet is tartalmazott, melyet a reformellenzék zöme elutasított, így érthető, hogy az ellenzéki vezetők és az olvasók egyaránt elfordultak a laptól. A centralistáknak azonban vélhetően akkor sem lett volna esélyük elveik elfogadtatására, ha az Eötvös által kijelölt úton haladnak.⁶¹ A politikus-író bevallása szerint ugyanis már rögtön az ő első cikkei után megkezdődtek a centralisták elleni támadások:⁶² „A’ helyhatósági élet’ eltiprása, nemzetiségünk’ veszélyeztetése, az alkotmányos szabadság’ meggyilkolása: ezek valának a’ vádak, mellyek kisebb ’s nagyobb körökben, a’ megyék’ tanácskozó termeiben mint baráti beszélgetések között a’ P.[esti] H.[írlap] ellen emeltettek. Csak még egy nyilatkozott a’ P.[esti] H.[írlap] dolgozó-társai közül; csak azok adattak elő, mik e’ lap’ szerkesztői által már akkor szükségeseeknek ’s kivihetőknek tartattak; [...] de a’ vészharang már megkondítatott, ’s úgy látszott, kik e’ honban a’ szabadság’ zászlói alatt küzdöttek, nem tehetnek ügyök’ előmozdítására semmi üdvösebbet, mintha ez uj, soraikból előlépett ellenséget, még mielőtt csak zászlóját tűzhette volna ki eltiporják.”⁶³ A centralisták elleni támadásokról Szalay már 1844 júliusában is említést tett.⁶⁴

A Szalay által kijelölt pozíciót látva már Eötvösnek is a jogtudós által megnevezett elveket kellett magáénak vallani. Ezt már 1844. augusztus végén meg is tette, mikor a csoportképviselési beszédmodot használva tette fel a kérdést: „mi az, mit a B.[udapesti] H.[íradó] indítványaink közt legveszedelmesebbnek tart? A’ verificatio, a’ petitiók, az utasítások’ megszüntetése, az évenkénti or-

⁶¹ Schlett István is ugyannerre a következtetésre jut, bár ő úgy véli, Szalay alapján véve Kossuth támadása miatt nem fogadhatta meg Eötvös óvatosságra vonatkozó tanácsát. SCHLETT 1987, 82.

⁶² Első cikkei alatt Eötvös a *Központosítás és helyhatósági rendszer* című cikksorozatot érti. Ennek adatait lásd *Előszó* 6. jegyzet.

⁶³ E. [EÖTVÖS József], *Ügyünkben I*, PH, 1845. július 1., 495. sz., 1–2; ua., *Ügyünkben I–IV* c. in: EÖTVÖS 1978, II, 141–147.

⁶⁴ [SZALAY László], *[Pesti Hírlap és Budapesti Híradó]*, PH, 1844. július 21., 371. sz., 493; ua. in: SZALAY 1988, I, 209–213.

szágygyülések”.⁶⁵ Eötvös tehát Szalay tevékenysége következtében arra kényszerült, hogy előre eltervezett stratégiájától eltérjen. A centralisták azonban programjukat teljes egészében csak később kezdték el kifejtetni. Szalay már 1844. augusztus 15-én felhívta a figyelmet arra, hogy „nem elég megpendíteni az alkotmányos központosítás’ eszméjét; szükség azt a’ közigazgatás’, a’ törvénykezés’, a’ nemzeti gazdaság’ stb. főkérdéseire közelebb is alkalmazni”. Ám azt is jelezte, hogy egyik fő feladatának lapja ezt csak az országgyűlés vége után fogja tekinteni.⁶⁶ Eötvös ezt megelőzően levélben már többször is figyelmeztette Szalayt, hogy „valóságos hatása” csak akkor lehet a lapnak, ha a diéta ideje alatt az „éppen az országgyűlés tanácskozása alatt levő tárgyakról” írnak.⁶⁷ Később pedig a centralista eszmék tárgyalásának időleges elhalasztását az olvasók előtt is az országgyűlés napirendjének követésével indokolta.⁶⁸ Szalayék tehát aktuálpolitikai megfontolásból hagyták későbbre végső céljaik alapos kifejtését.⁶⁹

Az előfizetők száma azonban így is 5200-ról 500-ra csökkent 1844 végére.⁷⁰ A centralisták ezután következő lépéseinek megértéséhez fontos tisztáznunk: hogyan látták a lap átvételekor az abban rejlő lehetőségeket. Az előfizetők számának gyors csökkenése ugyanis látszólag semmilyen hatást sem gyakorolt Eötvösökre,

⁶⁵ E. [EÖTVÖS József], *A' B. P. Híradónak válasz*, PH, 1844. augusztus 29., 382. sz., 591–592; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 35–42. A petíciójog lehetőséget biztosított volna az állam valamennyi polgára számára, hogy felkérje a törvényhozást ügyének elbírálására.

⁶⁶ [SZALAY László], *[Tájékoztató]*, PH, 1844. augusztus 15., 378. sz., 555; ua. in: SZALAY 1988, I, 219–224.

⁶⁷ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 30. In: EÖTVÖS 1976/a, 149; Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 31. In: EÖTVÖS 1976/a, 150.

⁶⁸ E. [EÖTVÖS József], *Ügyünkben I*, PH, 1845. július 1., 495. sz., 1–2; ua. *Ügyünkben I–IV c.* in: EÖTVÖS 1978, II, 141–147.

⁶⁹ Lásd még ebben a kötetben: *A centralisták politikai pozíciójának változásai 1844–45-ben.* A magyar sajtó története szerint is 1844. augusztus közepétől „a két hónap múlva befejeződő országgyűlés köti le” Szalay figyelmét. (MST I, 763.)

⁷⁰ SZALAY 1913/a, 111.

pedig az olvasók ennél egyértelműbben nem is jelezhatték volna nemtetszésüket. Ez csak abban az esetben érthető, ha a centralisták számítottak erre az eshetőségre, illetve ha Eötvös sejtette, hogy a lapot Metternichnek tett ajánlata folyományaként kapták meg. Ez utóbbi esetben ugyanis nem kellett tartaniuk attól, hogy az előfizetők számának csökkenése miatt Landerer más szerkesztőket állít a lap élére.

*A centralisták elképzelései
a lapban rejlő anyagi lehetőségekről*

Az, hogy egy lap alapításakor vagy átvételekor a leendő szerkesztők hogyan látják a folyóiratban rejlő lehetőségeket, rendszerint leszűrhető a lap kiadójával kötött szerződésükből. Ez Kossuth Lajos és Landerer Lajos *Pesti Hírlap* tárgyában kötött szerződésein keresztül jól szemléltethető.

Kossuth szerkesztői tiszteletdíja Landererrel 1840. december 31-én kötött első megállapodása szerint 2500 előfizetőig évi 1200 forint, minden újabb 100 előfizető után pedig további 50 forint.⁷¹ Kossuth az első félév sikere és a kiadó látványos gazdagodása után újabb és újabb, az addigiaknál egyre magasabb szerkesztői díjakat harcolt ki magának. Az 1841. október elsején kötött új szerződés a tiszta jövedelem harmadát – mintegy 6000 forintot – biztosította Kossuthnak. Az 1843 eleji megállapodás részleteit Kossuth Wesselényi Miklós-hoz írt egyik leveléből ismerjük. Az itt megadott adatok azonban nyilvánvalóan tévesek. Kossuth szerint ugyanis ő és a kiadó úgy egyeztek meg, hogy a szerkesztő $\frac{2}{3}$ -át kapja a 12 pengő forintos előfizetési díjból „a postabér, posta expeditionális tized, papiros és nyomtatási költség” levonása után fennmaradt 5 forint 45 krajcárnak. Kossuth állítása szerint így 17 000 forintot kapott Landerertől. Mivel azonban „minden kigondolható szerkesztői költségeket, személyzetet, levelezőket, levélpostát, hírlapokat, könyveket” is Kos-

⁷¹ MST I, 667; KOSÁRY 2002, 208.

suthnak kellett fizetnie, tiszteletdíja végül 9000 forintot tett ki.⁷² A Kossuth által megadott számok azért helytelenek, mivel az 5 forint 45 krajcárnyi összegből, melyen Landererrel egy-egy előfizető után osztottak, 3 forint 50 krajcárt kellett a szerkesztőnek előfizetőnként kapnia.⁷³ Ez pedig az akkori körülbelül 5200 előfizetővel számolva valamivel több, mint 19 900 forintot kellett hogy eredményezzen Kossuthnak.⁷⁴ Kossuth levelében tehát vagy az előfizetők számát túlozta el, vagy az általa kapott összeg nagyságát igyekezett alacsonyabbnak feltüntetni a valóságosnál. Az első esetben a Kossuth által végül tiszteletdíjként megkapott összeg valóban lehetett 9000 forint, míg a második esetben – ha elfogadjuk a szintén általa 8000 forintnyira becsült szerkesztői költségek nagyságát – ez a summa 11 900 forintot kellett hogy jelentsen. Bárhogy legyen is azonban, a Kossuth által honoráriumként kapott összeg az akkori szerkesztői fizetésekhez mérve még mindig igen tekintélyes volt. Az, hogy Kossuth ebben a szerződésében nem kötött ki maga számára olyan fix summát, melyet minden körülmények között megkap, azt mutatja, arra számított, hogy az előfizetők száma továbbra is növekedni – vagy legalábbis stagnálni – fog. A szerkesztőnek az előfizetői számmal kapcsolatos elképzeléseiben nem is kellett csatlakoznia, hiszen az a kívánt módon haladt, tehát a lap fejlesztésébe minden energiáját befektető Kossuth és a szokatlanul magas díjazás kifizetését vállaló kiadó egyaránt jól járt a megállapodással. Vagyis Kossuth csak jól járt volna, ha időben aláírják a hat évre tervezett szerződést. Landerer ugyanis az év végéig halogatta a szerződés megkötését, majd – feltehetően Metternich utasítására – még újév előtt felmondta azt. Kossuth Wesselényihez írott és fentebb

⁷² Kossuth Lajos Wesselényi Miklóshoz, 1844. április 18. In: KARDOS 1905 II, 138–144.

⁷³ 1 ft = 60 kr. A Kossuth által előfizetőnként kapott 3 forint 50 krajcár Kosáry Domokos számításaiban is megjelenik, azonban ő a szerkesztő által kapott teljes összeget – melyből Kossuth a szerkesztői költségeket még nem fizette ki – 18 000 forintra teszi. – MST I, 751; KOSÁRY 2002, 305.

⁷⁴ Az előfizetők akkori számát lásd Kossuth Lajos Wesselényi Miklóshoz, 1844. április 18. In: KARDOS 1905 II, 138–144.

idézett leveléből úgy tűnik, hogy az 1843 júliusától 1844. június végéig neki járó összeget az aláíratlan szerződés ellenére megkapta a szerkesztő.

Szalay 1844. január 2-án kapta meg a felkérést a *Pesti Hirlap* vezetésére, és január 31-én már közölte Heckenasttal, Landerer társával, hogy 1844. július 1-jétől egy évre négyezer forint tiszteletdíj ellenében vállalja a szerkesztést.⁷⁵ Kossuth honoráriumával ellentétben azonban ez a summa teljes egészében Szalayt illette, míg az összes felmerülő költséget Landerer állta. Az ez idő tájt kötött szerződésben – melynek pontos szövegét nem ismerjük – tehát Szalay Kossuthtól eltérően nem az előfizetők száma szerint növekvő összeget kötött ki magának, hanem egy fix summát, mely kevesebb mint fele volt a Kossuth által 1843-ra ugyanennyi előfizető esetére kikötött díjazásnak. Ezenkívül prémiumot sem kért arra az esetre, ha az előfizetők száma meghaladna egy bizonyos mennyiséget. Mindez azt mutatja, hogy az új szerkesztő úgy vélte, szerkesztése első évében az előfizetők száma nem fogja meghaladni a Kossuth vezetése alattit, sőt akár jelentősen vissza is eshet. Igaz lehet ugyanakkor az is, hogy Szalay azért kért jóval kisebb honoráriumot, mint Kossuth, mert Landerer neki nem is lett volna hajlandó annyit fizetni.

A Szalay szerződéséből levont következtetésnek ellentmondani látszanak a leendő szerkesztő által 1844. március 10-én Heckenasthoz címzett levélben írtak. Szalay szerint minden elképzelést felülmulóan állnak dolgaik. Pesten az az általános vélemény, hogy a lap átvételekor már jelentős számú előfizetőjük lesz, amivel ő is egyetért.⁷⁶ Szalay hasonló kijelentést tesz menyasszonyához írt egyik levelében is.⁷⁷ Ezekben az esetekben azonban a leendő szerkesztő valószínűleg szándékosan túlzott. A Szalay menyasszonyához írt sorok hihetőségét már a völegény egy korábbi levelében írtak is jócskán csökkentik. „*A' világ engem csak úgy fog méltónak találni Fanny' szerelmére, ha számokkal mutathatom meg néki, hogy*

⁷⁵ ESZTEGÁR 1901; FENYŐ 1997, 253.

⁷⁶ ESZTEGÁR 1901, 14.

⁷⁷ Szalay László menyasszonyához, özv. Máty Józsefnéhez, 1844. február 1. In: SZALAY 1913/a, 110–111.

a' jövendő is lebeg előttem".⁷⁸ A házasodni készülő Szalaynak tehát olyan állást kellett szereznie, mely előreláthatólag biztosítani fogja az ő és leendő felesége megélhetését. Márpedig erre az állami hivatalt visszautasító Szalay számára az adott pillanatban csupán a *Pesti Hírlap* átvétele biztosított lehetőséget. A leendő szerkesztőnek így a szerződés aláírása körüli időpontban arra kellett törekednie, hogy minél nagyobb bizalmat ébresszen maga iránt a kiadóban, valamint menyasszonya előtt is bizonyítania kellett, hogy nagy jövő előtt áll, még akkor is, ha ő maga nem volt is teljesen meggyőződve erről.

A centralisták tehát minden valószínűség szerint arra számítottak a szerződés aláírásakor, hogy az előfizetők száma legalábbis stagnálni, ha nem csökkenni fog. Ez nem meglepő, hiszen – mint ahogy azt Szalay beköszönő cikkében később jelezte⁷⁹ – tudták, hogy a *Pesti Hírlap*ot a legjobb korabeli publicista és szerkesztő kezéből veszik át, akit nehéz lesz feledtetniük az olvasókkal.

Eötvös 1844. június 22-én Szalayhoz írott levele pedig arról tanúskodik, hogy az író tisztában volt azzal, hogy elveik megosztják a közvéleményt: „Ülésből írok, és ezért talán kissé zavartan, [...] körülbelől csak mégis megértesz, s legalább talán jó[!] esik, ha annyi ellenkező hangok között, melyek most hihetőképp körülöttem zúgnak, egy barátit hallasz, mely egyébiránt nem oly magányosan áll, mint Pesten talán gondolod, nem kevesen lévén itt, kik néze-teinket osztják, s kik, ha csak egyszer felléptünk, nyilván fel fognak szólalni”.⁸⁰ Eötvösnek végül utóbbi feltételezésében csalódnia kellett, hiszen a hozzájuk hasonló elveket valló ellenzéki vezetők – például Szemere Bertalan – végül nem írtak a lapba.⁸¹ A Pesten hallható ellenséges hangokról egy hónappal később maga Szalay

⁷⁸ Szalay László menyasszonyához, özv. Mátyás Józsefnéhez, 1844. január 12. In: SZALAY 1913/a, 107–109. – Kiemelés az eredetiben.

⁷⁹ SZALAY László, [*Az olvasóhoz*], PH, 1844. július 4., 366. sz., 451; ua. in: SZALAY 1988 I, 188–193.

⁸⁰ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. június 22. In: EÖTVÖS 1976/a, 143–144. Az idézetet lásd 143.

⁸¹ Lásd lentebb, illetve Szemere kapcsán ebben a kötetben: *Szemere a centralisták oldalán*.

emlékezett meg a *Pesti Hirlap*ban.⁸² Eötvös 1844. július 28-án szintén Szalaynak küldött levele pedig azt mutatja, hogy a társai pozsonyi tartózkodása miatt a lap szerkesztését egyedül végző jogtudós már 1844 júliusában a feladat nehézségére és saját, ebből fakadó fáradtságára hívta fel barátja figyelmét. Eötvös válaszában írta: „Napjainkban a Centralizáció, hogy úgy mondjam, a levegőben van; csak ne vesz[í]tsd el kedvedet, reánk mindenben számolhatsz – hív társaid leszünk mindég, s ha éppen nagyon elfáradsz, az országgyűlésnek vége van, egypár hétre magunkra vállaljuk egész munkádat is, csakhogy magadat kipihenhesd, csak kedvedet tartsd meg, s gondold meg, a szerep, melyet viszesz, nehéz, de szép, egy nemzetet józan gondolatokra hozni vissza, azt, miről mint ifjak ábrándoztunk, férfi munkásságunk által lehetővé tenni, oly feladat, mely nem soknak jutott, s mely megérdemli, hogy érte kissé meg is erőltessük magunkat.”⁸³ Ugyanakkor e levélből az is kiderül, hogy Eötvös egy hónappal a lap átvétele után úgy érezte, hogy az iránta és társai iránt „mutatkozott reakció mindég inkább szűnik” és barátaik száma nő, ami központosítással kapcsolatos nézeteik kifejtésének köszönhető.⁸⁴ Az író ebben persze tévedett, amit az is jelzett, hogy a lap előfizetőinek száma az év végére a Kossuth korabelinek mintegy tizedére csökkent. Eötvös tévedésében szerepet játszhatott, hogy a később a centralista *Pesti Hirlap*ot ellenzéki orgánumnak elfogadni nem akaró Batthyány Lajos⁸⁵ ekkor barátságosan nyilatkozott a lap iránt, és két apró, a szerkesztés körébe vágó szívességet kért a centralistáktól.⁸⁶ Eötvös komfortérzetét az is növelhette, hogy több alsó- és felsőtáblai követ is arra kérte, hogy az országgyűlés egyik határozatáról írjon cikket,⁸⁷ valamint Bezerédj István

⁸² [SZALAY László], [*Pesti Hirlap és Budapesti Híradó*], PH, 1844. július 21., 371. sz., 493; ua. in: SZALAY 1988, I, 209–213.

⁸³ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 28. In: EÖTVÖS 1976/a, 146.

⁸⁴ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 28. In: EÖTVÖS 1976/a, 144.

⁸⁵ Lásd ebben a kötetben: *Vámügyi kompromisszum. Kossuth és a kormányfelelősség eszméje*.

⁸⁶ Lásd ebben a kötetben: *A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái*.

⁸⁷ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 30. In: EÖTVÖS 1976/a, 149; Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 31. In: EÖTVÖS 1976/a, 150.

is őt kérte meg, hogy két levelét Szalay közvetítésével juttassa el a címzettekhez.⁸⁸

Eötvös 1844. augusztus 7-én szintén Szalayhoz írott levele ugyanakkor az ellenzéki vezetők rövid ideig tartó közeledése után már újra szót ejt a centralisták elleni támadásokról. Eötvös ekkor egy cikket küld barátjának, aminek ő a *Mibe reménylhetünk* címet adná. Megírását azzal indokolja, hogy mint írja: „[a]nnyi kabala után, mely ellenünk tétetik, az agitációnak minden eszközei ellen, melyek főképp in partibus ellenünk irányoztatnak, szükség, hogy létünket mennyivel erősebben valami fennállóhoz kössük, nehogy csak a jövőre építve most bázis nélkül álljunk, ez nem lehet más, mint a törvényhozó test”.⁸⁹

Eötvös 1845 májusában publikált egyik cikkében is utal arra, hogy kevés „közkedvességet” szereztek maguknak.⁹⁰ 1846-ban megjelent *Reform* című könyve előszavának olvasója pedig arról győződhet meg, hogy a centralisták a kezdetektől fogva tisztában voltak elveik népszerűtlenségével és a rájuk váró feladat nehézségeivel. „Mi, kik e hon kifejlődését az eddig követett úton lehetségesnek nem tartottuk, [...] felhíva éreztük magunkat a meggyőződés nyílt kimondására, s pedig annyival inkább, mennyivel bizonyosabban tudtuk, hogy elveink nem népszerűek, s hogy éppen azért hosszú tárgyalásra s nézeteink minden oldalról felvilágosítására leend szükség, míg azok elfogadásra számolhatnak.”⁹¹ A népszerűtlen elvek propagálása azonban magában hordja az olvasók elvesztését

Lásd még ebben a kötetben: *A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái*.

⁸⁸ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 31. In: EÖTVÖS 1976/a, 150. Lásd még ebben a kötetben: *A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái*.

⁸⁹ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. augusztus 7. In: EÖTVÖS 1976/a, 151–152. Ilyen címmel nem jelent meg cikk a lapban, Eötvös valószínűleg az *Egység és Bizodalom* cím alatt megjelentet érti alatta. E. [Eötvös József], *Egység és bizodalom*, PH, 1844. augusztus 22., 380. sz., 573–574; ua. *Egység és bizalom* c. in: EÖTVÖS 1978 II, 24–35.

⁹⁰ E [Eötvös József], *Népképviselő és annak akadályai III*, PH, 1845. május 4., 463. sz., 293.

⁹¹ Eötvös József, *Reform*. In: EÖTVÖS 1978, I, 343.

nek veszélyét. A centralisták ennek tudatában már a *Pesti Hirlap* átvételétől kezdve igyekeztek tevékenységükkel a lehető legkevesbé ingerelni a municipalistákat.⁹² Veliky János pedig már korábban megállapította, hogy Eötvös József 1844 augusztusában megjelent *Egység és bizodalom* című cikkében a konzervatívokkal szemben a reformellenzék megerendszert védelmező szárnyához kívánt közeledni.⁹³ Tanulmányában Veliky egy a jelen kötet szempontjából is fontos észrevételt tett, mikor kijelentette: „1844 közepén Eötvös is félretette a (birodalmi)kormányzati reformpolitikáért folytatott, meglehetősen kimerítő harcát, és – bizonyos értelemben felidézve *A Kelet népe-vitában* elfoglalt álláspontját – újabb politikai fordulatot hajtott végre, melynek során egy időre a kormánnyal való kapcsolatok erőszakolása helyébe az ellenzék egységének (ideértve azokat is, akik a haladást alkotmányos biztosítékok beiktatásával képzelték el) építését emelte.”⁹⁴ Azt már Gergely András is megállapította, hogy Eötvös a központosított, erős kormány eszméjére a Metternichhez írt memorandumokat követően csak a centralista–municipalista vita után helyezte újra a hangsúlyt, és 1844-es országgyűlési beszédeiben csak fokozatosan közeledett a centralista állásponthoz.⁹⁵ Az író politikus 1844. március 7-i országgyűlési szónoklatában ráadásul kifejtette, hogy „miután [...] Magyarországon felelősség nem létezik, bár átlátjuk a municipiumok hiányait, a cent-

⁹² Lásd ebben a kötetben: *A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái*.

⁹³ VELIKY János, *Eötvös József bizonytalan alkotmányos pozíciója – Metternichhez küldött politikai memorandumai 1843-ban*. In: VELIKY 2009, 91. – Eötvös szóban forgó cikke: E. [EÖTVÖS József], *Egység és bizodalom*, PH, 1844. augusztus 22., 380. sz., 573–574; ua. *Egység és bizalom* c. in: EÖTVÖS 1978 II, 24–35.

⁹⁴ VELIKY János, *Eötvös József bizonytalan alkotmányos pozíciója – Metternichhez küldött politikai memorandumai 1843-ban*. In: VELIKY 2009, 91–92.

⁹⁵ GERGELY 1990, 4. Eötvös ide vonatkozó országgyűlési beszédei 1844. február 1-jén, március 7-én, március 26-án és május 9-én hagzottak el: EÖTVÖS József, *A túrmezei nemesség panasza ügyében, A szabad királyi városok szabályokat alkotó jogáról, Az utasításokról, Az országgyűlés évenkénti tartásáról*. In: EÖTVÖS 1975, 423–433, 434–443, 472–482, 508–516. Lásd még DEVESCOVI 2007, 146.

rális kormánynak nem adhatunk annyi erőt és befolyást, mennyit Magyarországnak kifejlődése [...] kíván”.⁹⁶ Ugyanazt a kitélt hangsúlyozta tehát már akkor is, mellyel később rendszeresen élt: amíg nem tudnak a törvényhatósági rendszernél jobb garanciákat nyújtani, addig nem kívánják megbolygatni ezt a rendszert. Május 9-én pedig félreérthetetlenül leszögezte, hogy ő nem a kormányhatalom, hanem csak a törvényhozás centralizációjára gondol.⁹⁷ Nem sokkal azután tehát, hogy Metternichkel tárgyalt, a birodalmi kancellár ellen is garanciát kínált, hiszen nem a kormány, hanem az országgyűlés számára kívánt nagyobb hatalmat a megyékkel szemben. Ahogy Gergely András megfogalmazta: „Eötvös tehát – Széchenyivel ellentétben – a reformokért cserébe nem kínált fel nagyobb ellenőrizetlen hatalmat a kormánynak, s nem mondott le Magyarországnak alkotmányos különállásáról. Ellenkezőleg.”⁹⁸

A centralistáknak a reformellenzék zömével való kapcsolatát valószínűleg javította volna, ha Kossuth publikációs lehetőséghez jut. A Kossuth-pártiak közül ugyanis többen is úgy gondolták, Kossuth Eötvösök miatt nem kap új lapot.⁹⁹ Maga Kossuth már utolsó cikkei egyikében megnyitotta a liberális ellenzék zömének centralisták elleni támadásai sorát: „Mint ki azon perczen van, hogy elváljon örökre kies honától, melyet parlagon vett át, s kietlenül és sok nehéz napot végigizzadott, míg csemetékkal beültetgeté; az elválás előtt végignézt ültetvényein [...] melyek most mind idegen kezekre mennek át, jót akarókra, becsületes s *tudós* kezekre, de melyek mégis idegen kezek, miket elődjök ültetvényihez nem csatol semmi emlékezet”.¹⁰⁰ Csengery szerint már Kossuthnak ez a megjegyzése is elég volt ahhoz, hogy a Szalay szerkesztette *Pesti Hirlap* a közön-

⁹⁶ EÖTVÖS József, *A szabad királyi városok szabályokat alkotó jogáról*. In: EÖTVÖS 1975, 438.

⁹⁷ EÖTVÖS József, *Az országgyűlés évenkénti tartásáról*. In: EÖTVÖS 1975, 515.

⁹⁸ GERGELY 1990, 4.

⁹⁹ Eötvös József Szalay Lászlóhoz, 1845. november eleje. In: EÖTVÖS 1967, 155–159.

¹⁰⁰ [KOSSUTH Lajos], *Partium 's Erdély*, PH, 1844. június 27., 364. sz., 435; ua. in: KOSSUTH 1911, 346.

ség hidegen fogadja.¹⁰¹ A Kossuthtal történekről Szalayt időről időre tájékoztató Szemere Bertalan sorai a centralisták Kossuth sorsa iránti érdeklődését mutatják. 1844. június 1-jén Szemere értesítette barátját, hogy Kossuthot „Bécsben biztatták, de nem a jövő év előtt. Utasítottatott szerezni a lévő lapok közül”.¹⁰² Szemere 1844. július 3-án azt is megírta Szalaynak, hogy a hírneves szerkesztő a *Mercurt* készül átvenni,¹⁰³ 1844. július 29-én pedig megemlítette, hogy Kossuth, úgy tűnik, publikálhat a *Hirnökben*.¹⁰⁴ Kossuth ugyanis a *Pesti Hirlaptól* való eltávolítása után igyekezett új lapot szerezni, azonban próbálkozásait a kormányzat rendre megghiúsította. Először *Budapesti Évlapok* címen szeretett volna saját folyóiratot indítani, majd az engedély megtagadása után – és az udvarnál kapott utasításnak megfelelően – a már létező lapok jó részével tárgyalt (*Jelenkor; Nemzeti Ujság, Hirnök, Mercur, Erdélyi Híradó*). Végül 1845-ben az Iparegyesület lapjánál, a *Hetilap*nál kapott publikációs lehetőséget, ahová azonban politikai témájú cikkeket nem írhatott.¹⁰⁵

Szalay 1844. július 4-i beköszönő cikkében azt állította, hogy ő végig úgy hitte, Kossuth más lapban fog publikálni.¹⁰⁶ Ugyanezen év szeptember 1-jén pedig a feletti sajnálkozását fejezte ki, hogy Kossuth nem lehet szerkesztő.¹⁰⁷ Eötvös Széchenyihez 1848. február 2-án írt levelét olvasva is arról győződhetünk meg, hogy a centralisták Kossuth laphoz jutását kívánták. „Én azt, hogy Kossuthnak lapja nem volt, mindig bajnak tartám, s úgy hiszem most is, hogy ezáltal csak Landerer erszénye nyert, s nem eszméink, melyek el-

¹⁰¹ CSENGERY 1851/a, 536.

¹⁰² Szemere Bertalan Szalay Lászlóhoz, 1844. június 1. In: SZEMERE 1994, 26–28.

¹⁰³ Szemere Bertalan Szalay Lászlóhoz, 1844. július 3. In: SZEMERE 1994, 28–29.

¹⁰⁴ Szemere Bertalan Szalay Lászlóhoz, 1844. július 29. In: SZEMERE 1994, 29–30.

¹⁰⁵ MST I, 751–759.

¹⁰⁶ SZALAY László, [*Az olvasóhoz*], PH, 1844. július 4., 366. sz., 451; ua. in: SZALAY 1988 I, 188–193.

¹⁰⁷ Szerk. [Uő], *Pest*, 1844. szeptember 1., 383. sz., 605–606. (A cikk a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg.)

lenkező esetben lassabban, de sokkal tisztábban terjedtek volna.”¹⁰⁸ Hasonló értelemben nyilatkozott Eötvös *Reform* című kötetének előszavában is. „De különben sem lehetne eljárásunk ártalmas az ellenzékre nézve, melyhez tartozánk; miután akkor nemcsak mi, hanem az egész ország is meg volt győződve, hogy Kossuth Lajos úr hírlapi szabadítékot nyervén, e párt, mennyiben nézeteinket elfogadni nem akarná, orgánum nélkül maradni nem fog. [...] Mi nyílt, becsületes vitát akartunk a megerendszer s központosítás elvének barátjai között, – s csak ettől vártuk tanaink győzelmét. [...] E remény meghiúsított. Kossuth Lajos úr hírlapi szabadítékot nem nyert”.¹⁰⁹

Eötvös két egykorú, Szalayhoz írott leveléből is úgy tűnik, az író-politikus – talán Szemere leveleinek hatására – biztosra vette Kossuth publikációs lehetőséghez jutását. Ez a két levél korántsem olyan bizakodó hangnemű, mint a későbbi visszatekintések. 1844 júliusában Eötvös kifejtette, hogy annak örülne leginkább, ha legalább hat hónapig terjeszthetnék tanaikat, mielőtt Kossuth lapot kapna. Ha már elveik ismertek lesznek, honfitársaik minden bizonnyal őket fogják pártolni. Kossuth pedig, ha nem akar a konzervatívokkal tartani, kénytelen lesz a centralisták mellé állni. Amennyiben mégsem ezt tenné, Eötvös hírlapi vitában le fogja győzni.¹¹⁰ A másik levél 1844 augusztusában keletkezett. Ebben Eötvös amellet érvelt, hogy ha Kossuth lapot kap, a centralistáknak a *Pesti Hírlap* „érdekét [értsd: vonzóerejét – G. K. J.¹¹¹] minden módon” növelniük kell. Ezt elősegítendő Eötvös a szerződésében megállapítottnál több cikket szándékozott írni.¹¹² A levelekben foglaltak arra utalnak, hogy a centralisták annak ellenére, hogy várták Kossuth laphoz jutását,

¹⁰⁸ Eötvös József Széchenyi Istvánhoz, 1848. február 2. In: EÖTVÖS 1976/a, 180.

¹⁰⁹ EÖTVÖS József, *Reform*. In: EÖTVÖS 1978, I, 343.

¹¹⁰ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 30. In: EÖTVÖS 1976/a, 149.

¹¹¹ „ÉRDEK [...] Azon vonzalom vagy inger, mely bennünket valamihez húz. *Érdekkel olvastam könyvedet. Ezen foglalatosság különös érdekekkel bir reám nézve.*” CZUCZOR–FOGARASI, II, 525.

¹¹² Eötvös József Szalay Lászlóhoz, 1844. augusztus 7. In: EÖTVÖS 1967, 152–153.

tartottak is attól. Ha tehették, elodázták volna addig, míg elveiket meg nem ismertetik, és el nem fogadtatják a közvéleménnyel.

Példányszámcsökkenés és elszigetelődés.

Szalaytól Csengeryig (1844. július 1.–1845. július 1.)

Szalay 1845. július elsején adta át szerkesztői székét centralista társának, Csengery Antalnak. Csengery Heckenasttal kötött szerződésének vizsgálatához elengedhetetlen a politikai kontextus ismerete. Kossuth *Pesti Hirlap*tól való eltávolításának kezdeményezésével egy időben, 1844 elején Metternich politikai irányváltást indított el a magyar belpolitikában, amivel az ellenzék visszaszorítását és a kezdeményezés visszaszerzését kívánta elérni. Az irányítást az újkonzervatívok kapták meg, akik a kormány vezetésével megvalósítandó reformok segítségével az ellenzék vitorlájából is ki akarták fogni a szelet. A Magyar Kancellária irányítását gróf Apponyi György vette át, míg az Erdélyi Kancelláriáét báró Jósika Samu. Az 1844 novemberében megújított adminisztrátori rendszer a kormányzat céljainak a megyékben történő megvalósulását volt hivatott biztosítani. A megyékben csak névleges hatalmat birtokló főispánok helyére akadályoztatásuk esetén már korábban is neveztek ki adminisztrátorokat, ám az ekkoriban megállapított és az államkincstárból fedezett magas fizetés (4-5000 Ft.) „tevékenységükkel szemben a kormány részéről támasztott új igényekre utal”.¹¹³ A fizetett állami alkalmazottnak tekinthető adminisztrátorok a választott

¹¹³ A korábban kinevezett adminisztrátorokról lásd MÉREI–VÖRÖS 1983, 927–928 (a vonatkozó fejezetet Vörös Károly jegyzi). A főispáni helyetteseket korábban nem feltétlenül tekintették a kormány eszközeinek, amit az is mutat, hogy Kende Zsigmond Kölcsey Ferenctől „illuminációs verset, azaz egy épület homlokzatára készült, közvilágítással kiemelt disztichont rendelt [...] 1829. március 16-ra, Vécsey Miklós főispáni adminisztrátor beiktatási ünnepére”, amit a költő meg is írt. (SZABÓ G. 2011, 132.) Eötvös a *Fogházjavításról* 1838-ban megjelent munkájában említi, hogy egy, a témához kapcsolódó könyvre a borsodi főispáni helyettes hívta fel a figyelmét. (EÖTVÖS 1838, 30.)

alispánok szerepkörét is átvették. Feladataik megkívánták, hogy állandóan megyéjükben lakjanak, ahol személyesen irányították a megyei közgyűlés, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás munkáját, biztosították a rendeletek gyors végrehajtását, kormánypárti tisztikar megválasztását. Mindezek érdekében megyei felhatalmazás nélkül is rendelkezhettek a karhatalommal, ami azonban nem egyszer önkényeskedéshez vezetett. 1845 első felében a megyék több mint felébe került adminisztrátor.¹¹⁴ A kormány rendeletei és az adminisztrátori rendszer bevezetése, illetve a „főispáni helyettesek” intézkedései sűrű tiltakozást váltottak ki a megyékben, mivel vagy vitathatatlanul törvényt sértettek, vagy az ellenzék érezte törvénysértőnek e rendeleteket és intézkedéseket. A tiltakozások azonban nem tudták meghátrálásra bírni a kormányt.

Apponyi politikájának hatására egyre inkább szűkült a liberális ellenzék bázisa. Ebben az 1843–44-es országgyűléshez fűzött remények meghiúsulása, a kormányzat által adott hivatalok és kitüntetések, valamint az újkonzervatívok megtévesztő reformjelszavai mellett szerepet játszott az is, hogy sokak szerint a liberális követelések túllépték a még elfogadható határt. Egy 1845. novemberi becslés szerint a liberálisok már csak tíz megyében számíthattak többségre.¹¹⁵

A belső harcokban örlődő liberálisok már csak azért sem tudtak egységesen fellépni a kormány intézkedéseivel szemben, mert már nem volt olyan politikai sajtóorgániumuk, mely meghatározta volna a követendő lépéseket, és amely körül csoportosulhattak volna. Kossuth a *Pesti Hirlaptól* való távozása után minden követ megmozgatott, hogy új laphoz jusson, a kormány azonban meghiúsította próbálkozásait. A centralisták kezére kerülő lap pedig nem propagálta a sérelmi politikát – mellyel az ellenzék vezetői korábban már többször is sikeresen fogták össze elvárásaikat –, hanem tovább folytatta a centralista reformelképzelések tárgyalását. Nem

¹¹⁴ Az adminisztrátori rendszerhez lásd például SCHLITTER 1909, 251–254; ANDICS 1975, 209–222; DÉNES 1989, 87.; GERGELY 2003, 225 (A vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi); VÖLGYESI 2005, 101–102; DÉNES 2008/b, 121–122; CZINEGE 2012, 614–631.

¹¹⁵ GERGELY 2003, 226. (A vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi.)

csoda hát, hogy a municipalisták egyre türelmetlenebbül figyelték a centralisták tevékenységét. Csengery szerint Batthyány Lajos egy ízben azt vágta a fejükhöz, hogy „[n]em reformerekre [...], izgatóra, vérebre, mely folyvást a kormány fülén csüggjön, van szüksége most a nemzetnek!”¹¹⁶ Megjegyzendő ugyanakkor, Völgyesi Orsolya kutatásai kimutatták, hogy a reformellenzék vezetői 1845-ben is megkísérelték létrehozni az ellenzék egységét a gravaminális politika mentén, előbb az adminisztrátori rendszer megújítására, majd az illír mozgalmakra válaszul. Ez alkalmakkor azonban már nem jártak sikerrel.¹¹⁷ Nem lehet tudni, hogy a sikertelenségben mekkora szerepet játszhatott az ellenzéki törekvéseket támogató sajtóorgánium hiánya. Mindenesetre Kossuth még Pest megye 1845. március 10-i közgyűlésén is keserűen utalt arra, hogy az ellenzék nem rendelkezik folyóirattal. Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy ő a centralista lapot továbbra sem volt hajlandó elismerni az oppozíció folyóiratának.¹¹⁸ Völgyesi Orsolya vizsgálódásának eredményei ugyanakkor cáfolni látszanak Kossuth 1844. augusztus 30-án kelt és a centralista lapban szeptember 1-jén megjelent nyilatkozatát, mely szerint ő már nem propagálja a sérelmi politikát.¹¹⁹

Batthyány, illetve a Kossuth-párti vezetők ingerültségében szerepet játszott az is, hogy sejtették, Kossuthot Eötvösök miatt távolították el a *Pesti Hírlap* éléről.¹²⁰ Mindezzel egy időben elmaradtak a korábban segítséget ígérő ellenzéki vezetők cikkei,¹²¹ valamint az előfizetők száma is mintegy a tizedére csökkent 1844 végére, ami mutathatta Eötvösök számára, hogy az ellenzék túlnyomó része nem

¹¹⁶ CSENGERY Antal, *Adalék Kossuth jellemzéséhez*. In: CSENGERY 1884/a, 408.

¹¹⁷ VÖLGYESI 2005.

¹¹⁸ VÖLGYESI 2005, 103, 105.

¹¹⁹ A nyilatkozatot lásd Szalay írásában: Szerk. [SZALAY László], *Pest*, 1844. szeptember 1., 383. sz., 605–606. (A cikk a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg.) A nyilatkozatról lásd még ebben a kötetben: *A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái*

¹²⁰ „[M]iután avval vádoltattunk hogy az ugy nevezett ellenzéket mi túrtuk ki a’ lapból jobban nem igazolhatjuk magunkat mind ha mindent elkövetünk hogy a’ lap ismét az ő kezeikbe adassék vissza.” – Eötvös József Szalay Lászlóhoz, 1845. november eleje. In: EÖTVÖS 1967, 157.

¹²¹ FENYŐ, 1997, 321.

ért egyet elveikkel. Mindeközben a többi lap is megkezdte a polémia-
át a *Pesti Hirlappal*. A municipalisták vezetőinek centralisták elleni
szóbeli támadásai már 1845 elejétől sűrűsödtek,¹²² amiben kétsége-
lenül nagy szerepet játszott az adminisztrátori rendszer megújítása
is, hiszen Kossuthéknak nem volt ínyére, hogy a centralisták annak
ellenére sem hagynak fel a megyerendszer kritikájával, hogy a kor-
mány is támadást indított e szisztéma ellen. Mindezen események
együttes hatása mellett az is sürgethette Szalayékat a szerkesztő-
váltásra és a tárgyalások megkezdésére az ellenzék többi részével,
hogy addigra már bizonyíthatóan belátták az ellenzék egységesülé-
sének szükségességét. Az előfizetők számának csökkenésével járó
bevételkiesés pedig Landerer lapkiadót érinthette érzékenyen, aki
ennek következtében valószínűsíthetően szintén sürgethette az egy-
re rosszabbra forduló helyzet megoldását.

Csengery. Növekvő példányszám?

Csengery Heckenasttal kötött szerződése nem maradt ránk, de rész-
leteiről értesülünk abból a megállapodásból, melyet az új szerkesztő
Szalayval, Eötvössel és Treforttal a *Pesti Hirlap*ba írandó cikkekkel
kapcsolatban kötött.¹²³ A szerződésben Csengery kötelezi magát,
hogy három társának közremunkálásáért tiszteletdíj fejében „azon
6000 ezüst forintból, melyekből szerkesztési díja áll, ha a P[esti]
Hírlap’ előfizetői a’ 2000 számot meg nem haladnák, – 380 ezüst
forintot fizet”. Ezt az összeget a lap három munkatársa együttesen
kapja, Csengery pedig arra is kötelezettséget vállal, hogy „3 ezüst
forintot fizetendvén neki a’ kiadó mindenik előfizető után a’ 2001től
in infinitum, – a 2001ső előfizetőtől, a’ 3000dik előfizetőig neki já-
randó summát” a már „említett dolgozótársaknak szinte tisztelet-
díj fejében átengedendi”. A szerződésből kitűnik, hogy Csengery
– csakúgy, mint korábban Szalay – tiszteletdíjként részesül egy fix
összegben. Szalayval ellentétben azonban ő abban az esetben, ha az

¹²² GERGELY 2003, 228. (A vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi.)

¹²³ *Szerződés Csengery Antal, Szalay László, Trefort Agoston és báró Eötvös József között.* In: SZALAY 1913/a, 113–114.

előfizetők száma meghaladna egy bizonyos határt, prémiumot kap, melynek egy részét átengedi az egyébként egy fix, bár elég alacsony összegre már számot tartó munkatársainak. Az, hogy Csengery kikötötte, az előfizetők számának 2000 fölé emelkedése esetén további honoráriumot kapjon a kiadótól, és társai is előre jelezték, hogy igényt tartanak az első ezer előfizető után járó prémiumra, azt mutatja, a centralisták ezúttal valóban reménykedtek abban, hogy az előfizetők száma a szerkesztőváltás után növekedni fog. Az előzmények ismeretében azonban ez a következtetés némileg meglepő. Hogyan hihették az akkor minden oldalról támadásnak kitett és szinte teljesen elszigetelődött centralisták, hogy az előfizetők száma ilyen mértékben növekedni fog? Bizakodásuk mögött valamilyen politikai manőver feltételezhető, ám ennek mibenlétére csak a csoport tevékenységének tüzetesebb vizsgálata után mutathatók rá.¹²⁴

A centralisták politikai pozíciójának változásai 1844–45-ben

Az országgyűlés vége előtt

A centralistáknak az átalakulás kérdéseiről láthatóan átfogó elképzelésük volt, amit rögtön fellépésük után ismertetni is kezdtek. Az 1843–44-es országgyűlés bezárásáig azonban szinte csak az éppen a diéta elé kerülő ügyeket tárgyalták, hogy a törvényhozókat az egyes ügyekben a centralisták által kívánt megoldás elfogadására bírják.¹²⁵ Eszméiket minden részletre kiterjedően pedig csupán az országgyűlés bezárása után kezdték ismertetni.

Az országgyűlésen 1844 júliusa és novembere között számos kérdés merült fel, melyek főleg a polgári átalakulást és a gazdasági fejlődést célozták. A polgári átalakulás kérdésében a városi ügy,

¹²⁴ Lásd ebben a kötetben: *Közeledési kísérletek a publicisztika útján; Szerkesztőváltás a centralista Pesti Hirlap élén. Csengery Antal szerkesztői székbe kerülése.*

¹²⁵ Lásd ebben a kötetben: *A fokozatos, és az azonnali elfogadtatás stratégiái.*

a nem nemesek birtok- és hivatalképessége, illetve a közteherviselés irányába mutató háziadó kerültek napirendre. Ugyancsak a polgári átalakulás kérdésköréhez kapcsolódott a büntetőjogi munkálat vitája, melyben ekkor főleg az esküdszék és a börtönrendszer reformja körül zajlott a polémia. A gazdasági fejlődéssel összefüggésben az alsótábla a vámügyben a védvámrendszer mellett foglalt állást. Emellett Hitelintézetet és vukovár–fiumei vasutat kívánt, valamint a közmunkák új szabályozását. Az említett időszakban ezeken kívül a szabad vallásváltoztatás, a papi javaknak szükség esetén az állam közszükségeire fordítása és a megyei tanácskozások és választások rendjének megújítása kerültek még napirendre.¹²⁶

Szalayék a *centralizáció* kifejezést már fellépésükkor jelszóul tüzték ki,¹²⁷ és a törvényhozókra ezen eszme szellemében kívántak nyomást gyakorolni. Eötvös első cikkeiben azt állította, hogy központosítás alatt csoportja mindössze a közadó kulcsa meghatározásának és a közlekedési eszközök, illetve a közmunkák elrendezésének az országgyűlésre bízását érti, valamint, a megyék statutárius jogának eltörlését.¹²⁸ Ennek megfelelően a centralistáknak az országgyűlés ideje alatt kifejtett politikai pozíciója csak néhány ponton tért el a reformellenzékétől. Szabad György már korábban megállapította, hogy az „országgyűlésen Eötvös állásfoglalása – a városi kérdés egyes vonatkozásait kivéve – mind a jogügyi reformok, mind a vallási egyenjogúság ügyében és a nyelvkérdésben összhangban állt a reformellenzék célkitűzéseivel és taktikájával”.¹²⁹ Ahol viszont a centralisták véleménye eltért a reformellenzékétől, ott Eötvösök rendszerint a központosítás eszméje mentén igyekeztek eljárni. Szalay 1844. július 7-i cikkében egyenesen amellet érvelt, hogy az egész ellenzék a centralizációt kívánja, hiszen „az évenkénti

¹²⁶ VÖ. MÉREI–VÖRÖS 1983, 1287–1289.

¹²⁷ Lásd ebben a kötetben: *A fokozatos, és az azonnali elfogadtatás stratégiái*.

¹²⁸ A cikksorozat adatait lásd *Előszó* 6. jegyzet.

¹²⁹ SZABAD 1971/b, 660. Fenyő István könyvéről írott recenziójában Deák Ágnes általánosan véve is úgy látja, hogy a reformkívánatokat tekintve a centralisták és a reformellenzék zöme között csak „másodlagos jelentőségű különbséget állapíthatunk meg.” DEÁK 2000, 526.

országgyűlést, az utasítás nélküli követet, a 'verificationnak az illető táblára biztatását zászlójának symbolumai közé'' írta.¹³⁰ E javaslatok tételével Szalay ugyanakkor a törvényhatósági választásokat is centralista alapon kívánta rendezni, amit az utasítások eltörlésének kívánata mutat leginkább, hiszen ezt a reformellenzék zöme nem akarta törvénybe iktatni,¹³¹ még akkor sem, ha Szalay ezt állította. A megyerendszerrel szemben egyébként is a képviseletivé alakítandó¹³² törvényhozást erősítették volna a centralisták.¹³³

A képviseleti rendszer felé mutató fontos lépésnek tekintették volna a centralisták, ha a városok szavazatjogot kapnak, így a városi ügyben e mellett érveltek.¹³⁴ Eötvös ugyanakkor elutasította azt a tervet, miszerint a polgárság a megyékben kapjon szavazatot.¹³⁵ Úgy vélte ugyanis, hogy a törvényhatóságokban a polgárság mindig kisebbségben maradna a nemességgel szemben, ami azt

¹³⁰ [SZALAY László], [*A' Budapesti Híradó' pártja a' keresztvíz felett*], PH, 1844. július 7., 367. sz., 461; ua. in: SZALAY 1988, I, 199–201.

¹³¹ Lásd például KOVÁCS Lajos, *Pesti Hírlap és a' Centralisatio II*, EH, 1845. április 22., 32. sz., 249–250. Elemzését lásd: *Közeledési kísérletek a publicisztika útján*. – Deák Ferenc egyik levelében ugyanakkor szintén a követutasítások eltörlése mellett nyilatkozott, bár úgy látta, ennek még nem jött el az ideje: Deák Ferenc Wesselényi Miklósnak, 1844. november 27-én. In: VÁCZY 1890, 139–150 (különösen 144).

¹³² A törvényhozás képviseletivé alakításáról lásd például T. Á. [TREFORT Ágoston], *Haladók és Conservatívek*, PH, 1844. szeptember 8., 385. sz., 617; [SZALAY László], [*Remény és aggodalom a' dietának berekesztésekor*], PH, 1844. november 7., 402. sz., 761; ua. in: SZALAY 1988, II, 8–10.

¹³³ Vö. például E. [EÖTVÖS József], *Városi ügy*, PH, 1844. szeptember 5., 384. sz., 609–610; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 43–50; T. Á. [TREFORT Ágoston], *Haladók és Conservatívek*, PH, 1844. szeptember 8., 385. sz., 617; I. J. [IRINYI József], *A' Nemzeti Ujságnak*, PH, 1844. október 13., 395. sz., 701–702.

¹³⁴ [SZALAY László], [*Pár szó két főfő ügyről*], PH, 1844. augusztus 29., 382. sz., 591; ua. in: SZALAY 1988, I, 225–228; E. [EÖTVÖS József], *Városi ügy*, PH, 1844. szeptember 5., 384. sz., 609–610; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 43–50.

¹³⁵ Erre az elképzelésre lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

eredményezné, hogy továbbra is a nemesség választaná a követeket. Ennek következtében pedig a polgárság érdekei továbbra sem lennének képviselve az országgyűlésen. Mielőtt azonban a városok szavazati jogot kapnának, belső szerkezetüket át kell alakítani, és a városi igazgatást intéző zárt testületeket olyanokká kell formálni, melyek a „lakosok minden osztályainak érdekeit képviselik”. Az új testület függetlenségét biztosítani kell – oly módon, hogy a „középponti kormány” felügyeleti joga is megmaradjon a városok fölött –, és az abban való részvételre csak azoknak szabad jogot adni, akik erre megfelelő képességekkel rendelkeznek. Az e testület által megválasztott követeket aztán a városi polgárokénak kell tekinteni.¹³⁶ Látható, hogy Eötvös a kérdésben a reformellenzék zöme által is preferált rendezési módot támogatta.¹³⁷ Eötvös tehát ekkor még a municipalistákhoz hasonlóan nem választotta külön a városok szavazati jogának és belső szerkezetük rendezésének kérdéseit. Ezt Csengery Antal tette meg 1845 elején, így a városok centralista alapú reformjának főbb pontjai csak később alakultak ki.¹³⁸ Eötvös elképzelése azonban némileg eltért az időközben az országgyűlésen tárgyalt városügyi törvényjavaslattól. A javaslat 388. §-a úgy rendelkezett, hogy „[a]z országgyűlési követek az összes polgárok által kijelölés nélkül közvetlen választatnak.”¹³⁹ Eötvös ezzel szemben úgy nyilatkozott, hogy a városi követeket az újjászervezett városi tanácsnak kellene választania, illetve hogy ebben a testületben csak azoknak kellene jogot adni a részvételre, akik ehhez megfelelő képességekkel rendelkeznek. E képességek mibenlétét nem részletezte, de vélhetően többet követelt volna a képviselők-től a városi törvényjavaslat által kívánt írni- olvasni tudásnál.¹⁴⁰

¹³⁶ E. [Eötvös József], *Városi ügy*, PH, 1844. szeptember 5., 384. sz., 609–610; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 43–50.

¹³⁷ A reformellenzék elképzelésére lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

¹³⁸ Lásd ebben a kötetben: *Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése*.

¹³⁹ *Törvény cikkely: A királyi városokról*. In: *Országgyűlési iratok II*, 101. sz., 105–135. Az idézett paragrafust lásd: i. m. 130.

¹⁴⁰ I. m. 114.

A centralizáció eszméjéből fakadó kívánatot, a „középponti kormány” felügyeleti jogát azonban a törvényjavaslat is biztosította volna, hiszen ezt a jogot kizárólag a magyar kormányként működő Magyar Királyi Helytartótanácsra kívánta ruházni.¹⁴¹

Eötvös és Szalay 1841. és 1843. között Deák oldalán vett részt a büntetőjogi munkálat kidolgozásában,¹⁴² így nem meglepő, hogy ennek országgyűlési tárgyalása idején a centralisták támogatták a törvényjavaslatot, és azon csak apróbb változtatásokat tettek volna. Szabad György szerint „Deák nemcsak aktív segítőtársra talált Eötvösben, hanem arra a politikusra is, aki az 1843/44 évi országgyűlés főrendi tábláján, Batthyány Lajos oldalán a munkálattokban javasolt esküdtszéki rendszer bevezetésének a kérdésében az ellenzék taktikai követelményeinek is eleget tevő utóvédharcot megvívta.”¹⁴³ (Hozzáteszem, az esküdtszék intézményét maga a törvényjavaslat nem, csak az e tárgyban fogalmazott, és például Deák, Eötvös, Bezerédj István, Klauzál Gábor és Pulszky Ferenc által is aláírt különvélemény kívánta meghonosítani.)¹⁴⁴ A centralisták a *Pesti Hírlap*ban ekkor a börtönrendszer reformját, büntető törvénykönyvet, és a büntető eljárás reformját – tehát lényegében a törvényjavaslat elfogadását – követelték esküdtszékekkel, és „közvádoló-collegium” alakításával.¹⁴⁵ Az esküdtszékek kérdésében Eötvösék véleménye megegyezett a reformellenzéki vezetőkével, olyannyira, hogy az alsótábla az esküdttbíráskodás intézményét el is fogadta,¹⁴⁶ ám végül a felsőtábla visszavetette az erre vonatkozó törvényjavaslatot.¹⁴⁷ A „közvádoló-collegium” Szalay által ajánlott

¹⁴¹ I. m. 129.

¹⁴² FERENCZI 1903, 101–104; SZABAD 1971/b, 660.

¹⁴³ SZABAD 1971/b, 660.

¹⁴⁴ *Külön vélemény az esküdtszékek mellett.* In: *Országgyűlési iratok* I, 19. sz., 119–131.

¹⁴⁵ [SZALAY László], *[Pár szó két főfő ügyről]*, PH, 1844. augusztus 29., 382. sz., 591; ua. in: SZALAY 1988, I, 225–228.

¹⁴⁶ FENYŐ 1997, 204.

¹⁴⁷ Uo. A büntetőjogi munkálat második részének átvizsgálását a kerületi ülés 1844. augusztus 17-én fejezte be. Az esküdtszék bevezetését végül a főrendek 1844. szeptember 10-én utasították el. (MÉREI-VÖRÖS 1983, 1287.)

megvalósítási módja azonban eltért az országgyűlésen tárgyalt büntetőtörvénykönyv-javaslat közvádlókra vonatkozó álláspontjától. A javaslat szerint ugyanis a közvádlókat törvényhatóságokként választották volna,¹⁴⁸ míg Szalay elképzelése szerint a „közállomány” érdekében, mint a’ közállomány’, nem mint egyes törvényhatóság” képviselői jártak volna el tisztükben.¹⁴⁹ Szintén a centralizációs irányt erősítette volna a törvényjavaslatban nem, viszont az említett különvélemény és Szalay által is kívánt „cassatioszék”. E legfelsőbb törvényszék nem fellebbviteli helyként szolgált volna, hanem az egyes ügyekben alkalmazott eljárások helyességét és törvényszerűségét vizsgálta volna. A törvénytelennek talált ítéleteket pedig megsemmisíthette, és új eljárást kezdeményezhetett volna.¹⁵⁰ Szalay ugyanakkor a büntetőtörvénykönyv-javaslat által korlátozni kívánt kegyelemjog maradéktalan fenntartása mellett érvelt.¹⁵¹ A közpon-tosítás eszméjére támaszkodva akarta Szalay a petíció (kérelmi) jogot is elfogadtatni, „mert általa a’ municipiumok’ közbenjárása nélkül is intézkedő hatalommá válik az országgyűlés”.¹⁵² A petíció joggal bármely személy által a törvényhozás elé vitt panaszos ügyet tárgyalhatta volna a diéta. Ezt a jogot Eötvös is támogatta az országgyűlés felsőtábláján 1844. január 30-án elmondott beszé-deben.¹⁵³

¹⁴⁸ B. Büntető törvénykönyv: Második rész: Büntető eljárás. In: Országgyűlési iratok I, 19. sz., 82–119. Különösen 85–86.

¹⁴⁹ [SZALAY László], *[Pár szó két fő fő ügyről]*, PH, 1844. augusztus 29., 382. sz., 591; ua. in: SZALAY 1988, I, 225–228.

¹⁵⁰ [Uő], *[Kegyelmezési jog]*, PH, 1844. szeptember 12., 386. sz., 626–627, ua. in: SZALAY 1988, I, 229–234. A cassatioszéket lásd még például T., *Cassatioszék*. In: HECKENAST 1850, 103–105. A különvéleményben pedig: *Külön vélemény az esküdtisékek mellett*. In: Országgyűlési iratok I, 19. sz., 129.

¹⁵¹ [SZALAY László], *[Kegyelmezési jog]*, PH, 1844. szeptember 12., 386. sz., 626–627; ua. in: SZALAY 1988, I, 229–234. A kegyelmezési jog a javaslatban: A: A’ Büntetésekről és büntetésekről: Első rész: A: Általános rendeletek. In: Országgyűlési iratok I, 19. sz., 31–77; különösen 39.

¹⁵² [SZALAY László], *A’ Hiradó’ mult vasárnapi homiliájára rövid jegyzet*, PH, 1844. október 6., 393. sz., 683; ua. in: SZALAY 1988, I, 240–242.

¹⁵³ EÖTVÖS József, *A rendek Turmezei nemesség panasza iránti második*

Az ipar és kereskedelem fejlesztését szolgáló kérdések országgyűlési tárgyalása során a centralisták támogatták a fiumei vasút és kikötő építését,¹⁵⁴ hiszen ezeknek köszönhetően a magyar ipari és mezőgazdasági termékek exportja jóval könnyebbé vált volna.¹⁵⁵ A vasutak építését általában is helyeselték. Eötvös 1844 szeptemberében olyan intézkedésekről érkezett, melyek elősegíthetik ezek keletkezését. Úgy vélte, ideális esetben a vasutakat országos költségen kell építeni, ezt azonban az adott pillanatban Magyarországon számos körülmény – például a nemesi adómentesség – gátolja. Ezért engedélyezni kell a vasútépítést társaságoknak is, és különböző intézkedésekkel – párhuzamos vonalak építésének megtiltása, kamatbiztosítás – segíteni is kell ilyen egyesületek alakulását.¹⁵⁶ Egyik cikkében Trefort is a párhuzamos vonalak engedélyezése ellen foglalt állást,¹⁵⁷ ugyanakkor úgy vélte, országos vasútvonalakat csakis országos erővel szabad építeni.¹⁵⁸ Ez szintén a centralizáció irányába mutat. Az esetben pedig, ha ugyanannak a vasútvonalnak a megépítésére korábban már két társaság is alakult, Trefort azt kívánta előnyben részesíteni, amelyik több haszonnal kecsegtetett az ország egészére nézve. Például a bécs–pesti vonal kivitelezésére alakult két társaság közül az egyik a Duna jobb, a másik a bal partján kívánta megépíteni saját pályáját. Trefort a bal parti vállalkozást támogatta, amire fő indoka az volt, hogy az ország nagyobb része a folyó bal oldalán feküdt. Döntésében szerepet játszott továbbá, hogy ez a pálya Debrecenig folytatható lesz, míg a jobb parti nem.¹⁵⁹ Szintén

üzenete a főrendekhez tárgyában In: FÖRENDI NAPLÓK, 1844. január 30. 46–50.

¹⁵⁴ Lásd például [SZALAY László], *Nyílt levél Triestből*, PH, 1844. szeptember 1., 383. sz., 601; O. [Uő], *Nyílt levél Triestből*, PH, 1844. szeptember 26., 390. sz., 657. Trefort hosszasan sorolja a fiumei vasút megépítéséből származó előnyöket. T. Á. [TREFORT Ágoston], *Egynehány szó az adóról*, PH, 1844. július 28., 373. sz., 513.

¹⁵⁵ A fiumei vasút történetét részletesen leírja GERGELY 1982.

¹⁵⁶ E. [EÖTVÖS József], *Középponti vasút*, PH, 1844. augusztus 8., 376. sz., 537–538; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 9–23.

¹⁵⁷ TREFORT Ágoston, *A' Bécs-pesti vasutról*, PH, 1844. július 7., 367. sz., 461.

¹⁵⁸ T. Á. [Uő], *Közlekedési eszközök*, PH, 1844. október 6., 393. sz., 683.

¹⁵⁹ Uő, *A' Bécs-pesti vasutról*, PH, 1844. július 7., 367. sz., 461.

a központosítás irányába mutató kívánsága volt, hogy a vasútvonalak Budapestről induljanak ki. A vasútvonalak építését pedig csak azért szerette volna a különböző megyékben egyszerre elkezdni, hogy a megyei közmunkákat is igénybe lehessen venni az építkezésnél.¹⁶⁰

Kossuth és a centralisták egyetértettek az egyesületek és a Duna bal partján építendő vasútvonal támogatásában, és a vasutak finanszírozásának módjában is;¹⁶¹ a vasutak pesti kiindulópontjában azonban már nem. Eötvösékhez hasonlóan Kossuth is úgy vélekedett, hogy végül minden vasútvonalnak a fővárosban kell összpontosulnia, ám úgy vélte, az építés kezdőpontjának kiválasztásakor mindenekelőtt az adott vasútvonal közvetlen céljával kell tisztában lenni. A kiindulópontot tehát praktikus érvek alapján kell megválasztani. A kereskedelmi szempontból létfontosságú fiumei vasút kezdőpontjául ilyen érvek alapján Vukovárt kívánta megtenni, és az országgyűlésen az alsótábla is e vonal megépítését tekintette elsődlegesnek.¹⁶² E vasútvonal megépítését ugyanakkor a centralisták is támogatták.

Az ipar és kereskedelem fejlődésében meghatározó szerepet játszó vámműgyben a centralisták a vámszövetség hívei voltak. Ez Trefort egyik, 1845 márciusában keletkezett írásából vált nyilvánvalóvá.¹⁶³ E cikk megjelenéséig – és 1846 áprilisáig többnyire ezután is – a centralisták vagy a védvámrendszer létesítése, vagy a status quo fenntartása mellett érveltek. Ennek okát vélhetően abban kell

¹⁶⁰ T. Á. [Uő], *Közlekedési eszközök*, PH, 1844. október 6., 393. sz., 683.

¹⁶¹ Az egyesületi tevékenységre és okaira lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*. Kossuth álláspontját a vasutakkal kapcsolatban lásd például: Szerk. [KOSSUTH Lajos], *Vasutak*, 1843. október 1., 287. sz., 668–669.

¹⁶² Kossuth álláspontjára lásd például [Uő], *Fiumei vasút*, 1842. december 4., 201. sz., 851–852. KOSSUTH Lajos, *Tájékozás a fiumei vasút rendeltetése iránt*, H, 1846. február 6., 11. sz., 217–221. Az országgyűlés álláspontját lásd fentebb.

¹⁶³ T. Á. [Uő], *Tájékozásul a vámkérdésben*, PH, 1845. március 9., 437. sz., 157–158.

keresnünk, hogy nem akartak újabb ponton szembekerülni a védvámrendszert propagáló municipalistákkal.¹⁶⁴

A polgári átalakulás kérdései kapcsán a centralisták a reformellenzék zöméhez hasonlóan a közteherviselés mellett cikkeztek, és a nemesi adómentesség eltörlését kívánták.¹⁶⁵ Trefort egyenesen úgy vélte, a nemességnek még a közmunkákban is részt kell vennie.¹⁶⁶ Az adott pillanatban azonban csak a pénzügyi választmány által országos vállalatokra javasolt 3 millió forintnyi adót gondolta megszavaztathatónak. Erre az összegre szerinte elsősorban a közlekedési eszközök és a hitelintézet megvalósítása miatt lett volna szükség.¹⁶⁷ A polgári átalakulás és a gazdasági fejlődés kérdése így szorosan összekapcsolódott a centralisták elképzeléseiben.

Szalayék tehát az országgyűlés 1844. november 13-ai bezárásáig szinte csak az ott felmerülő kérdéseket tárgyalták. Ezeket az ügyeket azonban – ahol lehetett – a centralizáció elve alapján kívánták rendezni. A csoport eszméi és céljai az országgyűlés lezárultát követő időszakban csak kevés esetben változtak. Új rendezési elvet csak a városi ügyben dolgozott ki 1845 elején Csengery Antal, és Trefort Ágoston jelezte ugyanezen év tavaszán, hogy a centralisták nem a védvámrendszer, hanem a vámszövetség hívei. Számos esetben azonban jóval részletesebben tárgyalták elveiket, mint az országgyűlés ideje alatt.

¹⁶⁴ Bővebben lásd ebben a kötetben: *Vámszövetség vagy védvámrendszer. A centralisták vámuügyi elképzelései 1846 májusa előtt.*

¹⁶⁵ T. Á. [TREFORT Ágoston], *Egynehány szó az adóról*, PH, 1844. július 28., 373. sz., 513; [SZALAY László], *Nyílt levél Triestből*, PH, 1844. szeptember 1., 383. sz., 601; O. [Uő], *Nyílt levél Triestből*, PH, 1844. szeptember 26., 390. sz., 657; T. Á. [TREFORT Ágoston], *Adó, és vámviszonyok' rendezése*, PH, 1844. október 27., 399. sz., 735.

¹⁶⁶ T. Á. [TREFORT Ágoston], *Közmunkák*, PH, 1844. augusztus. 25., 381. sz., 581. Ezt a kitétele később megismétli. T. Á. [Uő], *Közlekedési eszközök*, PH, 1844. október 6., 393. sz., 683.

¹⁶⁷ T. Á. [Uő], *Egynehány szó az adóról*, PH, 1844. július 28., 373. sz., 513.

Az országgyűlés bezárása után.

A politikai pozíció részletes kifejtése

Az 1843–44-es országgyűlés a kormánynak és az ellenzéknek egyaránt csalódást okozott,¹⁶⁸ hiszen mindössze 13 törvénycikk született. Batthyány Lajos például 1844. november 5-i levélfogalmazványában, tehát nem sokkal a diéta bezárása előtt írta: „Az országgyűlés gyalázatosan rosszul halad, [...] sok év óta ez a legszánalmasabb országgyűlés”.¹⁶⁹ A fontosabb reformkívánatok közül csak a magyar államnyelvvé emelése, a protestáns lelkészek előtt kötött vegyes házasságok elismerése, a nem nemesek birtok- és hivatalképességének kimondása, a közmunkák szabályozása és az országgyűlési költségek nemesség általi átvállalása valósult meg.¹⁷⁰ A kudarc fő okát a szakirodalom az udvar halogató taktikájában jelöli meg.¹⁷¹ Ezzel szemben Kosáry Domokos szerint az igazi baj az volt, hogy „a politikai befolyással bíró társadalmi faktorok nagyobb részben még mindig nem akartak komolyan reformot”.¹⁷² A kortársak közül az ellenzékiek „a felsőtábla és a kormány maradiságát, a konzervatívok az ellenzék Kossuth által befolyásolt elemeinek radikalizmusát okolták az országgyűlés balsikeréért”.¹⁷³ Az ellenzéki vezetők közül Kossuth már a diéta lezárása előtt, az 1844. augusztus 27-i pesti gyűlésen a kormányt és a főrendeket nevezte meg mint a várható kudarc felelőseit.¹⁷⁴ Batthyány Lajos a felsőtábla november 10-i ülésén nyilvánította ki bizalmatlanságát a kormánnyal szemben.¹⁷⁵

¹⁶⁸ KAUTZ 1868, 386; KOSÁRY 2002, 317. A reformerek kudarcélményéről lásd még például DEVESCOVI 2007, 144.

¹⁶⁹ Pozsony, 1844. november 5. Batthyány levélfogalmazványa ismeretlenhez. In: MOLNÁR 2007/a, 639–640.

¹⁷⁰ Vö.: MÉREI-VÖRÖS 1983, 913–914.

¹⁷¹ Lásd például i. m. 914–916; GERGELY 2003, 224 (A vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi).

¹⁷² KOSÁRY 2002, 319.

¹⁷³ Uo. Az ellenzék állásfoglalására lásd még például DÉNES 2008/b, 116–117, 119; a konzervatívokéra i. m. 118–119.

¹⁷⁴ KOSÁRY 2002, 317.

¹⁷⁵ MOLNÁR 2007/a, 195.

A centralisták közül Szalay László a *Pesti Hírlap*ban szintén az arisztokráciát tette felelőssé a kudarcért.¹⁷⁶ Eötvös József is kevesellte ugyan az országgyűlésen elért eredményeket, de például a közteherviselés elvének kimondását a magyar törvényhozás addigi legnagyobb lépéseként értékelte.¹⁷⁷ A csoportképviseleti beszéd-módot használva azonban kifejtette, hogy a sikertelenség okát „mi sem a’ véletlenben, [...] sem egyes emberekben nem keressük; – az ok mélyebben fekszik – fekszik azon bizodalmatlanságban, melly létezni fog mindaddig, míg a’ felelősség’ kimondása által e’ bajnak gyökerei nem vágattak el; fekszik abban, hogy egy t.[örvény] hozás helyett 52 törv.[ény]hozást birunk, mellyeknek mindegyike a’ másiktól különváltirányt követ, ’s hogy nincsen hely, hol a’ nemzet’ központosított érzete szabadon nyilatkozhatnék, hol érdekei valóságosan képviseltetnének.” Ezt követően kimondta, hogy amíg ez az állapot nem változik, csoportja lehetetlennek tartja Magyarország alkotmányos kifejlődését. A továbbiakban ezért azon elvek elfogadtatásáért fognak küzdeni, melyek szerintük elengedhetetlenek az alkotmányossághoz: „Felelős kormány ’s törvényhozási öszpontosítás, ez vala első szavunk, mellyel a’ journalistica’ mezején fölléptünk; ’s ha eddig kételkedtünk volna is, a’ lefolyt törvényhozás’ egész folyamatja meggyőzött: hogy igazunk vala, midőn kinyilatkoztattuk, hogy Magyarország’ kifejlődése csak ezen föltételek alatt lehetséges”.¹⁷⁸

A centralistákat tehát az országgyűlés kudarca csak megerősítette meggyőződésükben, és továbbra is az államberendezkedés gyökeres átalakítására törekedtek. A reformellenzék zömével ellentétben azonban ők nem egyesületi téren kívántak nyomást gyakorolni a kormányra, hiszen Szalay László az országgyűlés végeztével legfőbb feladatnak a következő diétára való készülődést tekintette. Eötvös-

¹⁷⁶ [SZALAY László], *Zalai szózatok*, PH, 1844. október 10., 394. sz., 693; ua. in: SZALAY 1988, II, 1–7.

¹⁷⁷ E. [EÖTVÖS József], *Tájékoztató*, PH, 1844. november 21., 406. sz., 795–796; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 51–58. Batthyány Lajos hasonlóképpen értékelte a nem nemesek birtokképeségének kimondását. (MOLNÁR 2007/a, 193.)

¹⁷⁸ E. [EÖTVÖS József], *Tájékoztató*, PH, 1844. november 21., 406. sz., 795–796; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 51–58.

höz hasonlóan ő is jelezte, hogy lapja ugyanúgy az alkotmányos központosítás megvalósításáért fog küzdeni, mint eddig. Annál is inkább, mert az országgyűlés is elismerte 1844. november 4-ei határozatában, hogy az akkori állapotokon gyökeresen változtatni kell, hogy „részletes [értsd: részleges – G. K. J.¹⁷⁹] intézkedések az ország’ anyagi és szellemi kifejlődésére nem vezérelnek”. A követek pedig „különösen egy alkotmányosan felelős kormányban látják” mind a törvények egyedüli biztosítását, mind az ország kifejlődésének egyedüli feltételét.¹⁸⁰ Szalayhoz hasonlóan Eötvös is a követendő irány kijelölését tartotta a legfontosabbnak, de az író-politikus meg is nevezte azokat a kérdéseket, melyek szerinte a következő országgyűlésen a leglényegesebbek lesznek: „*évenkénti országgyűlés, alkotmányos központosítás, utasítási jog’ eltörlése, és felelősség*”. Ezekén kívül kiemelte még a közteherviselés általánossá tételét, a hitelintézetek ügyét, a városi kérdést, a büntető törvénykönyvet, a megyei kihágások elleni rendelkezések szükségességét, valamint a kerületek rendezését mint olyan ügyeket, melyeknek már az 1843–44-es országgyűlésen meg kellett volna valósulniuk.¹⁸¹ A Szalay és Eötvös által 1844-ben kijelölt politikai pozíció lényegében nem különbözött a korábbitól, és a reformellenzékétől is csak az alkotmányos központosítás és az utasítások eltörlésének kívánatában tértek el.

Szalay büntető törvénykönyvvvel kapcsolatos nézetei sem változtak az országgyűlés bezárása előtti időszakhoz képest. A javaslat országgyűlési tárgyalását a kodifikáció, és ezzel együtt a centralizáció megkezdéseként, magát a tervezetet pedig a világon az egyik

¹⁷⁹ „RÉSZLETES [...] Az egésznek egyes részeire külön-külön kiterjeszkedő, azokat elemző, tárgyaló. *Részletes megvitatása valamely tárgynak*, azaz, nem általánosságban, hanem részeire feloldozva.” CZUCZOR-FOGARASI, V, 524.

¹⁸⁰ [SZALAY László], *[Készüljünk a’ jövő országgyűlésre]*, PH, 1844. november 27., 408. sz., 811; ua. in: SZALAY 1988, II, 11–14. A szóban forgó országgyűlés kerületi naplóiban nem található olyan 1844. november 4-én kelt határozat, mely az idézett részeket tartalmazná. (Vö. Kovács 1894, 313–322.)

¹⁸¹ E. [EÖTVÖS József], *A’ közelebb mult országgyűlés és a’ B. P. Hiradó.*, PH, 1844. december 5., 410. sz., 827–828.

legkorszerűbbként értékelte.¹⁸² Tetszését a javaslat alkotóinak munkamódszere is elnyerte, akiknek eredeti feladata az 1827. évi büntető törvénykönyvi munkálat tökéletesítése lett volna. Ők azonban a „lehetőségig tökéletes új tervet, azaz: vezéreszme’ fonalán alakult, magából kiinduló ’s magában bevégzett egész művet” igyekeztek létrehozni, ha úgy ítélték meg, hogy a korábbi munkálat egyes pontjai nem felelnek meg céljaiknak.¹⁸³ A javaslat készítői tehát annak a kodifikációnak a szellemében igyekeztek eljárni, amelynek Szalay volt az egyik legrangosabb magyarországi pártolója. A *Pesti Hirlap* szerkesztője ki is jelentette, hogy lapja a közjog területén ugyanazt az eljárást kívánja követni, mint a büntető törvénykönyv tervezetének alkotói.¹⁸⁴ Mindennek következtében Szalay e tárgyról írott cikksorozatában a javaslat mellett érvelt.¹⁸⁵

Az ipar és kereskedelem fejlesztését továbbra is támogatták a centralisták.¹⁸⁶ Trefort szerint ehhez az államon belül biztosítani kell a szabad kereskedelmet és az iparüzlet [értsd: iparüzés – G. K. J.] szabadságát. A céheket viszont nem eltörölni, hanem a kor kívánalmainak megfelelően átalakítani kívánta. Ez alatt az országgyűlésen

¹⁸² Sz. L. [Uő], *Büntető törvénykönyv III*, PH, 1845. szeptember 26., 545. sz., 207. A javaslatot lásd: *A: A' büntettekről és Büntetésekről: Első rész*. In: *Országgyűlési iratok I*, 31–77; *B: Büntető Törvénykönyv: Második rész*. In: *Országgyűlési iratok I*, 82–119; *C: A' börtön-rendszerről: Harmadik rész*. In: *Országgyűlési iratok I*, 166–202.

¹⁸³ Sz. L. [Uő], *Büntető törvénykönyv IV*, PH, 1845. szeptember 28., 546. sz., 211.

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ Sz. L. [Uő], *Büntető törvénykönyv I–X*, PH, 1844. december 12., 412. sz., 843–844; PH, 1845. április 1., 444. sz., 213; PH, 1845. szeptember 26., 545. sz., 207; PH, 1845. szeptember 28., 546. sz., 211; PH, 1845. október 3., 549. sz., 223; PH, 1845. október 5., 550. sz., 227; PH, 1845. október 10., 553. sz., 239; PH, 1845. október 14., 555. sz., 247; PH, 1845. október 26., 562. sz., 277; PH, 1845. november 4., 567. sz., 297.

¹⁸⁶ Szerk. [Uő], *c. n.*, PH, 1845. március 16., 439. sz., 175; T. Á. [TREFORT Ágoston], *Ipar I–III*, PH, 1845. július 29., 511. sz., 65; 1845. augusztus 10., 518. sz., 95; 1845. augusztus 14., 520. sz., 103; E. [EÖTVÖS József], *VIII Valljon lehető-e nálunk a 'parlamenti kormány'?*, PH, 1845. szeptember 23., 543. sz., 197.

a kereskedés dolgában kiküldött választmány által a kézműrendszer-ről készített törvényjavaslattal megegyező módon azon szabályok eltörlését értette, „mellyek által a' czéhrendszer egyedárussággá fajul el”. A szükséges változtatások közül azonban csak a kötelező vándorlás megszüntetését, és a kiemelkedő tehetségűek mesterré válásának megkönnyítését emelte ki.¹⁸⁷ A vámügyi kérdésben pedig 1845 tavaszán nyíltan kimondta, hogy csoportja az örökös tartományokkal kötendő vámszövetség híve. Addig ugyanis – vélhetően a municipalistákhoz való közeledés érdekében – Eötvösék a védvámrendszer mellett álltak ki. Ezzel a centralisták politikai pozíciója a korábbinál is távolabbra került a municipalistákétól.¹⁸⁸

A megyerendszer és a törvényhozás hatásköre és viszonya átalakításának szükségességéről már az országgyűlés alatt is írtak a centralisták, de a diéta bezárása után e tárggyal kapcsolatos nézeteiket részletesen is kifejtették; elsőként Irinyi József *Átalakulásunk* című cikksorozatában.¹⁸⁹ Ő a megyerendszert „valóságos roszt” szervezetnek nevezte, és e helyett egy jobb rendszer felállítását tartotta szükségesnek. Ez a parlamentáris kormányra épülő államszervezet lett volna. E kormányforma Irinyi szerint „az alkotmányos életnek mind legfőbb biztosítéka, mind alakja, mind [...] lényege is.” Úgy vélte ugyanis, hogy „az alkotmányos élet és szabadság nem abban áll, hogy az ország' polgárai politizálhassanak, 's némi illusorius befolyással birjanak a' törvényhozásban, hanem, hogy a' törvényhozás valósággal hatalom legyen az országban. A' parlamentaris kormány, azaz felelős ministerium tehát, mellynek kormányra lépte, 's ottani megmaradhatása az országgyűlési többségtől függ, 's azt feltételezi, (midőn aztán ekkép' az országban mindenek felett az országgyűlés, a' parliament, áll,) nélkülözhetlen dolog, ha valóban alkotmányos

¹⁸⁷ T. Á. [TREFORT Ágoston], *Iparüzlet' szabadsága 's czéhrendszer I–III*, PH, 1845. május 8., 465. sz., 301–302; PH, 1845. május 11., 467. sz., 309; PH, 1845. május 15., 468. sz., 315.

¹⁸⁸ Részletesen lásd ebben a kötetben: *Vámszövetség vagy védvámrendszer. A centralisták vámügyi elképzelései 1846 májusa előtt*

¹⁸⁹ I. J. [IRINYI József], *Átalakulásunk I–IV*, PH, 1845. február 16., 431. sz., 104–105; PH, 1845. február 20., 432. sz., 113–114; PH, 1845. február 23., 433. sz., 123–124; PH, 1845. február 27., 434. sz., 131–132.

életet, szabadságot akarunk”. „Az önálló alkotmányos lét, ’s mi ennek egy része, a’ saját kormány, teszi leginkább valamint a’ szabadságot, úgy a’ nemzetiséget is.”¹⁹⁰ A megyerendszer és a parlamentáris kormány ugyanakkor „öszve nem férhet”, hiszen a minisztérium csak úgy kormányozhat, ha szabad kezét kap. A törvényhatóságokon tehát változtatni kell.¹⁹¹ Ezt már csak azért is meg kell tenni, mert a megye hatásköre oly széles, hogy a megyei tisztviselők nem rendelkezhetnek elég képzettséggel minden szükséges szerepkör betöltésére.¹⁹² Irinyi e megállapítással nem csupán a törvényhatóságok hatáskörének csökkentése, hanem a hatalmi ágak szétválasztása és a specializálódott közigazgatás és igazságszolgáltatás bevezetése mellett is érvelt. Parlamentáris kormány alatt ugyanakkor láthatóan nem csupán a miniszteri felelősséget, hanem a többségi kormány elvét is értette.

A megyerendszerben szükséges változtatások felsorolását a követek küldésével kezdi. Úgy véli, nem a törvényhatóságoknak kellene követet küldeni az országgyűlésre, hanem képviseleti rendszert kellene bevezetni, melyben a képviselők számát a népesség számához kellene igazítani. Az utasításokat pedig el kellene törölni, hiszen a törvényhozásnak függetlennek kellene lennie a partikuláris érdekektől. Ha az utasítási jogot eltörölnék, a visszahívási jog is okafogyottá válna.¹⁹³ A megyén belüli, általa anarchikusnak nevezett állapotokat abból eredeztí, hogy a saját területén a megye „[r]észben egészen maga kormányoz, részben öröködik a’ kormányzás, végrehajtása felett azaz, hozzáintéztetnek a’ felsőbb parancsok, intézkedések”,¹⁹⁴ melyeket, ha törvényteleneknek vél, jogában áll felírni, vagy is azoknak végrehajtását felfüggeszteni, azaz a’ végrehajtást azoktól megtagadni”. Irinyi szerint viszont nem a megyékben kel-

¹⁹⁰ I. J. [Uő], *Átalakulásunk I*, PH, 1845. február 16., 431. sz., 104.

¹⁹¹ I. m. 104–105.

¹⁹² I. J. [Uő], *Átalakulásunk II*, PH, 1845. február 20., 432. sz., 113–114.

¹⁹³ Uo. Az Irinyi által az utasítások és a visszahívási jog ellen hozott érvek közül csak a legfőbbeket említettem.

¹⁹⁴ „INTÉZVÉNY, [...] 2) Írott rendelet, t. i. az igazgató vagy kormányzó hatóságnak az illető hivatalokhoz bocsátott rendelete, melyhez magukat tartaniok kell.” CZUCZOR–FOGARASI, III, 103.

lene intézkedéseket foganatosítani a kormány törvénytelennek ítélt intézkedései ellen, hanem a kormányt kellene úgy átalakítani, hogy ne hozhasson ilyen intézkedéseket. Erre pedig legjobb módszernek a parlamentáris kormány bevezetését találja.¹⁹⁵ Bár nyíltan nem mondja ki, de nyilvánvalóan a megyék felírási jogának eltörlését és a *vis inertiae* felfüggesztését kívánja. Az igazságszolgáltatásba az egység érdekében hierarchiális viszonyokat, vagyis egy „legfőbb felelbbviteli” széket akar behozni, mely alatt a többi szék egy rangban állna. Emellett a bírói függetlenséget is meg kívánja valósítani, amihez a kormány általi kinevezést látja az egyetlen lehetséges útnak. A közigazgatási hivatalnokokat szerinte azoknak az intézményeknek kellene kineveznie, amelyek „rendeleteit teljesítik”, azaz a jelenlegi rendszerben a megyerendszernek, később pedig a „parlamentaris kormány” bevezetése után a minisztériumnak. A megyék szabályalkotási jogát pedig el kívánja törölni. Ilyen jogot csak az egyes községeknek adna, de azoknak is némileg megváltoztatott formában, az adott községet érintő ügyekben, például „község’ háza, utcái és úti rendőrség, kövezet” ügyében.¹⁹⁶ Község alatt nem csak a szabad királyi városokat, hanem a szabadalmas vagy mezővárosokat, és a falvakat is érti. Ezeknek ugyanakkor nem kíván politikai hatáskört adni, csupán a saját ügyeik intézését engedélyezni számukra. Polgáraik sem a község, hanem a választókerület – ami csak a választásokkor jutna szerephez – tagjaiként küldenének utasítás nélküli követet az országgyűlésre. A községek ugyanakkor az igazságszolgáltatás országos hierarchiájába illeszkedő törvényszékek székhelyei lennének. Emellett kerületekbe, vagy más néven megyékbe tömörülnének, ami a hatáskörébe tartozó községek ügyeit intéznék.¹⁹⁷ Mindez azt jelenti, hogy Irinyi mind a megyéknek, mind a községeknek csak közigazgatási szerepet szánna. A megyét irányító hatóság ugyanakkor a községek követeiből állna, élükön a kormány képviselőjével. A megyék felettes szerve a minisztérium lenne, aminek tagjai meghatározott ügyekben intézkednének az egész ország területén. Irinyi úgy gondolja, a miniszteri rende-

¹⁹⁵ I. J. [Uő], *Átalakulásunk III*, PH, 1845. február 23., 433. sz., 123–124.

¹⁹⁶ Uo.

¹⁹⁷ I. J. [Uő], *Átalakulásunk IV*, PH, 1845. február 27., 434. sz., 131–132.

teknek mindenki engedelmességgel fog tartozni, de a minisztérium felelős lenne az országgyűlésnek, így ez válna a legfőbb hatalommá.¹⁹⁸ Az Irinyi által felvázolt rendszerben tehát a főhatalom kikerülne az uralkodó és tanácsadói kezéből, vagyis a nemzetébe jutna, és alkotmányos monarchia valósulna meg.¹⁹⁹ A közjövendelmek egy országos pénztárba folynának, amelyből az állam kiadásait fedezné az ezt kezelő miniszter. Neki minden évre előre költségvetés-tervezetet kellene benyújtania, majd számot is kellene adnia a bevételekről és kiadásokról. A minisztérium a parlamenti többséghez igazodna,²⁰⁰ vagyis Irinyi a parlamenti váltógazdaság eszméjét is beépítette tervezetébe.²⁰¹

Az 1843-as városügyi törvényjavaslat ugyanakkor egyes pontokon Irinyi tervezetéhez hasonló módon intézkedett volna. Szabályalkotási jogot e törvényjavaslat is biztosított volna a városoknak, méghozzá az Irinyi által kívánthoz hasonló módon. A javaslat értelmében a városok a saját belügyeikkel kapcsolatban hozhattak volna szabályokat minden olyan esetben, amelyről törvény nem rendelkezik.²⁰² A szabad községekről szóló törvényjavaslat nem értelmezi

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ I. J. [Uő], *Átalakulásunk I*, PH, 1845. február 16. 431. sz., 104–105; I. J. [Uő], *Átalakulásunk IV*, PH, 1845. február 27., 434. sz., 131–132.

²⁰⁰ Uo.

²⁰¹ Irinyi parlamentáris kormányral kapcsolatos véleményének részletes elemzését lásd lentebb.

²⁰² Az 1843-as országgyűlésen két törvényjavaslat is született a városok rendezésére. Az elsőt az alsótábla által rögtön az országgyűlés megnyitását követően kiküldött választmány dolgozta ki. A tervezet megszerkesztése Szentkirályi Móric nevéhez fűződik. (*Törvény cikkely. A' királyi városokról.* In: *Országgyűlési iratok II*, 101. sz., 105–135.) E javaslat megszületése után a városi követek, főleg a városi országgyűlési szavazatokat szabályozó rész elutasítása miatt egy másik tervezetet is készítettek. (VÁROSÜGYI TÖRVÉNY JAVASLAT.) Munkámban a centralisták álláspontját a Szentkirályi Móric által készített javaslattal hasonlítom össze, hiszen ez tükrözi a reformellenzék zömének elképzeléseit. A városok szabályalkotási jogáról a törvényjavaslat 47–63. §-ai intézkednek: 108–109. (A törvényjavaslatok létrejöttét lásd CZOCH 2006, 219, 8. jegyzet.)

a szabad község fogalmát,²⁰³ ami a községi rendezésről értekező Dobszay Tamás szerint tudatos lépés volt, „célja, hogy nyitva maradjon a szélesebb értelmezés lehetősége, minél több helységet lehessen a törvény hatálya alá érteni, s az előnyök reájuk is kiterjedjenek.”²⁰⁴ (A javaslat arra irányult, hogy törvény rendezze az úrbéri tartozásokat már megváltott községeket.) Nem határozható meg pontosan tehát, hogy Irinyi községfogalma miben tért el a rendezést szorgalmazó reformmellenzékétől, de hozzá hasonlóan az ellenzékiek is vélhetően több településtípust soroltak a községek közé. A törvényjavaslat mindamellett Irinyi elképzeléséhez hasonlóan a városok főfelügyelési jogát a magyar királyi Helytartótanácsra kívánta ruházni.²⁰⁵

Mind a centralisták mind pedig a reformmellenzék zöme kívánatai között szerepelt a hatalmi ágak szétválasztása. Ehhez az óhajhoz részben igazodva a városügyi törvényjavaslat a polgári ügyekben elválasztotta egymástól a közigazgatási és bírói hatalmat.²⁰⁶ A polgári névkönyv vitás ügyeinek rendezésénél pedig a szintén a centralisták és a reformmellenzék egy része által is kívánt esküdtbíráskodást is igénybe vette.²⁰⁷ Fontos különbség ugyanakkor a városügyi törvényjavaslat és Irinyi tervezete között, hogy előbbi a városi közgyűlés feladatává tette volna az Irinyi által eltörlendőnek tartott követutasítások kidolgozását.²⁰⁸

Az Irinyi által felvázolt községi rendszer kialakításáról Csengery értekezett bővebben, miközben centralista alapokon egy új tervezetet is kidolgozott a városok rendezésére. Ebben elutasította azt az elképzelést, mely a városok szavazatjogának kérdését „a' belrendezéstől függeszté föl, vagy miként divatos szójárás vala, a városokat előbb a' megyékhez kíváná assimilálni”. A reformmellen-

²⁰³ *Törvényi javaslat a' szabad Községekről.* In: *Országgyűlési iratok II*, 153. sz., 502–503.

²⁰⁴ DOBSZAY 2005, 556.

²⁰⁵ *Törvény czikkely. A' királyi városokról.* In: *Országgyűlési iratok II*, 101. sz., 129.

²⁰⁶ I. m. 125–126.

²⁰⁷ I. m. 113.

²⁰⁸ I. m. 121, 132.

zék zöme ugyanis csak akkor kívánt szavazati jogot adni a városoknak, ha előbb azok politikai berendezkedését a törvényhatóságokéhoz teszik hasonlóvá.²⁰⁹ Egész pontosan azt kívánták elérni, hogy a városi követválasztásra ne csak a városi patríciusok gyakoroljanak befolyást, hanem a városi polgárság nagy része is.²¹⁰ A városok így önálló közjogi életet élhetnének, és az „alkotmányos szabadság” a városokban is garanciákra lelhetne. Csengery szerint azonban – a centralista elveknek megfelelően – az alkotmányos garanciákat az egész nemzetenél, és nem a nemzet egyes „töredék”-einél kell keresni. Mint a csoportképviselői beszédmodot használva a centralisták nevében írta: „mi a’ nemzet’ összes érdekeit központosítani ohajtjuk a’ törvényhozásban épen a’ végett, hogy azután ott találjuk alkotmányos állásunk’ biztosítékát, hol az erők, hol az érdekek központosulva vannak. [...] [M]i tehát nem látunk a’ szavazati jog’ s belrendezés között olly szoros egybeköttetést, sőt némileg – mert a’ városi ügy csak első lépés, – épen a’ szavazati jog által reméljük kivívhatni azt, hova ti a’ belrendezés által törekszetek.” Az alkotmányos garanciák biztosításakor pedig a törvényhatósági élet további erősítése helyett Csengery „a’ számszerinti képviselet, a’ centralisatio’ tiszta formájára” kívánt támaszkodni. Ezért először országgyűlési szavazati jogot adott volna a polgárságnak, és csak azután rendezte volna a városok belügyeit, hogy arról ne „rólok nélkülök” szülessen döntés.²¹¹ Az idézett szövegrész utolsó mondata pedig valószínűleg arra utal, hogy a választási törvény már önmagában is megoldotta volna a belrendezés kérdését, hiszen a polgárság szélesebb rétegének biztosított volna szavazati jogot. A Csengery által e kérdésben kifejtett elv és az ezt alátámasztó érvelés egyaránt centralista megalapozású volt. A „rólok nélkülök” kifejezés

²⁰⁹ CSENGERY Antal, *Városi ügy II*, PH, 1845. január 26., 425. sz., 55. A municipalista véleményt lásd például KOSSUTH Lajos, *Városi bel-szerkezet*, PH, 1841. november 11., 90. sz., 753–754; DOBSZAY 2008, 118.

²¹⁰ Vö. DÉNES 1989, 82–83; VELIKY János, *A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről – Kossuth ipartámogató politikájának eszmerendszere*. In: VELIKY 2009, 144. Lásd még ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

²¹¹ CSENGERY Antal, *Városi ügy II*, PH, 1845. január 26., 425. sz., 55.

ugyanakkor a nemzeti önrendelkezés igényét kifejező híres kossuthi „semmit rólunk nélkülünk” parafrázisa, amit Csengery az alárendelt helyzetéből szabadulni igyekvő polgárság jogainak bővítése érdekében használt.²¹² A Kossuthtól származó elv parafrázálása minden valószínűség szerint a *Pesti Hirlap* korábbi szerkesztője politikai támogatóinak megnyerését célozhatta.

A szabad községek rendszerének kidolgozását Csengery a centralista elveknek megfelelően a törvényhozásra kívánta bízni. A községeket kivonta volna a megye intézkedési köréből, és „önkormányzási hatósággal” ruházta volna fel őket. Úgy vélte ugyanis, hogy a helyi kérdésekben a nép is képes döntést hozni, hiszen saját közvetlen érdekeit ismeri. Sőt mindenki „legjobbban végzi öndolgait”. Kossuth szabadságfogalmával egyetértésben még azt is kifejtette,²¹³ hogy a „szabad községi rendszer első láncszem, mely a ’ család után az embert a ’ statushoz fűzi; ’s tanítván mások ’ javáért is ten ni, áldozni, – ezáltal a ’ hazafiságnak, szabadságnak elemi iskolája”. A megyékkel ellentétben pedig a község – mérete miatt – nem jelent veszélyt az államra, hanem annak oltalmára szorul.²¹⁴ A községben a nép saját ügyeire közvetve, választás útján gyakorolhatna befolyást. Ehhez két testületet kellene választani, egy tanácskozót – képviselő-testület – és a Csengery által tanácsnak is nevezett, végrehajtó tisztviselői kart. A választást úgy kell elrendezni, hogy egyetlen osztály se maradjon képviselőlet nélkül, és az eddig a megyében politizáló nemességnek is bele kell olvadnia a községekbe, anélkül azonban, hogy előjogait magával vinné. Ugyanazoknak a feltételeknek kell tehát rájuk is vonatkozni, mint a községek többi lakosára. A képviselőket egyenes [értsd: közvetlen – G. K. J.] választással, a lakosság számával arányosan kell választani olyan mennyiségben, hogy testületük határozatképes legyen. A tisztviselői kar választásának módját azonban nem határozta meg pontosan.

²¹² A „semmit rólunk nélkülünk” elv értelmezését lásd KOSÁRY 2002, 249–250. A kifejezés eredetére lásd még SZILÁGYI 2013/b, 517.

²¹³ Kossuth szabadságfogalmát lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

²¹⁴ CSENGERY Antal, *Töredék eszmék a ’ községek ’ rendezése körül II*, PH, 1845. május 22., 472. sz., 333.

Ez szerint közvetlen és közvetett választással is történhet, de utóbbi esetben a képviselői testület létszámának nagyobbnak kell lennie. Azt viszont határozottan kijelentette, hogy a tisztviselőknek függetleneknek kell lenniük. Nem szabad tehát más állást betölteniük, olyan hivatalok pedig, „mellyeknek egyike ellenőrzi a’ másikat, rokonokkal ne tölthessenek be, ’s [...] egy kézben ne halmoztasanak össze”. A bíraskodást és a közigazgatást – vagyis a hatalmi ágakat – a községekben is külön kell választani, és a választhatóságot a nép minden osztályára ki kell terjeszteni. A község hatáskörébe kell hogy tartozzon a község vagyonának és jövedelmeinek, a községi közintézeteknek és alapítványoknak, valamint a község lakosait érintő ügyeknek a kezelése, továbbá a helyi ügyekben való törvényes bíraskodás, a helyi rendőrség irányítása, illetve az ezzel kapcsolatos szabályok és határozatok hozatala. E szabályok és határozatok azonban sem törvényekbe, sem megyei szabályokba nem ütközhetnek.²¹⁵

Csengery úgy vélte, a községi igazgatás hatáskörének átlépése, illetve hatóságának törvénytelen gyakorlása esetén veszélyeztetetheti az egyes polgár szabadságát. Az államnak ezért felügyeletet kell gyakorolnia a község felett, amit a megyén keresztül tehet meg. Csengery tehát a megyének főleg adminisztratív szerepet szánt, és a következő feladatokat adta volna annak: „Felügyel az egyes községek’ administratiojára, de abba nem avatkozik, csak ellenőrzi; hozzá intéztetnek, ’s általa adatnak ki a’ községeknek minden közkormányi intézmények,²¹⁶ rendeletek, mik a’ községi ügyeket illetik; nem csupán az igazságszolgáltatásban gyakorol felelősséget, hanem a’ felsőbb, az egész vidéket, kerületet illető rendőrséget is kezeli, nagyobb fontosságú ügyekben ’s a’ választási kihágásokra nézve pedig első folyamodványi bíróság; szóval gondja van mind-

²¹⁵ Uő, *Töredék eszmék a’ községek’ rendezése körül III*, PH, 1845. május 23., 473. sz., 337.

²¹⁶ „INTÉZMÉNY, [...] I. INTÉZET és INTÉZVÉNY, (1).” CZUCZOR–FOGARASI, III, 103. „INTÉZET, [...] I. Szélesb ért. rendelet vagy rendelkezés, mely által bizonyos dolgok elhelyeztetnek, czélszerűen alkalmaztatnak. *Felsőbb intézetek szerint cselekedni. Országos intézet, polgári intézet.* Ez értelemben szokottabban: *intézmény.*” CZUCZOR–FOGARASI, III, 103.

azon érdekekre, melyek a' kerületébeni községeket általában illetik, nem terjeszkedvén ki egyes községek' saját viszonyaira, 's a' kisebb érdekű helyi ügyekre. Felügyelői hatóságánál fogva a' közigazgatás' minden ágaiban időszaki jelentést kívánhat a' községektől; egyébiránt a' felügyeletet tisztviselői által gyakorolja, kik jelentést tesznek a' közgyűlésre; 's a' közgyűlés tanácskozik és határoz mind a' felsőbb rendeletek' foganatbavétele iránt, mind a' vidéki érdekek, szükségek szerint szabályok' hozatalát illetőleg. Illy tárgyak a' megyei politialis ügyek, községi költségvetés' előleges megvizsgálása, 's az országos vonalhoz vezető vicinalis utak' készítése 'stb.'" A községi érdekeket érintő ügyekben a községek képviselőinek is részt kell venniük a megyei tanácskozásokban. Csengery úgy vélte, a községi rendszer bevezetése az adott pillanatban számos nehézségbe ütközne, ezért átmeneti megoldásként abba is beleegyezett volna, hogy a magukat megváltó községek lakosaik száma szerint képviselőket küldjenek a megyegyűlésekre.²¹⁷ A képviseleti rendszer reformellenzék zöme által kívánt megvalósítási módjának ideiglenes elfogadása egyrészt a municipalistákkal való viszony javítását is célozhatta,²¹⁸ főleg mivel ezzel Csengery lényegében a megyerendszer ideiglenes fenntartásába is beleegyezett. Burkoltan tehát azt a centralisták által már sokszor használt kitévelt alkalmazta, mely szerint a megyerendszer által nyújtott alkotmányos garanciákról egyelőre nem mondanának le.²¹⁹ Ugyanakkor a képviseleti rendszer municipalista elképzelés szerinti megvalósulása után az új szisztéma a centralista elvek mentén még mindig átalakítható lett volna.

Csengery szerint a nemességnek nem szabad magával vinnie előjogait az új választási rendszerbe. A képviseleti rendszert tehát nem a reformellenzék zöme által kívánt módon – jogkiterjesztéssel –, a népnek az alkotmány sáncai mögé történő bevetelével kívánta megvalósítani. Nem sokkal Csengery cikkeinek megjelenése előtt

²¹⁷ Uő, *Töredék eszmék a' községek' rendezése körül IV*, PH, 1845. május 25., 474. sz., 341.

²¹⁸ A reformellenzék elképzelésére lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

²¹⁹ Uő.

Eötvös írt cikksorozatot a Pesti Hírlapban a jogkiterjesztés megvalósíthatatlanságáról, illetve arról, hogy még ha ez kivihető lenne is, azzal még nem valósulna meg a képviseleti rendszer.²²⁰ Eötvös szerint a nemesség „választási ’s egyéb politikai jogai” természete, valamint a választás akkori módja miatt a nemesi jogok nem terjeszthetők ki az egész népre. A nemesség ugyanis születésétől fogva rendelkezik választójoggal, és ezt tőle semmilyen körülmények között – például függő helyzetbe kerülés, börtönbüntetés, tudatlanság, műveletlenség – nem lehet elvenni. A nemesség választójogának kiterjesztése tehát egyenlő lenne az általános szavazatjoggal. Eötvös azonban úgy vélte, hogy a népképviselet csak „választási censussal együtt hozathatik be”. Ideálisnak pedig azt tartotta volna, ha ez a cenzus a nemességre is kiterjed. Érvelése szerint ellenkező esetben az újonnan választójogot kapók jogait értékelnék le. Kijelentette viszont, hogy addig, míg az alkotmány „egyedül a ’nemesség’ védelmére bizatik”, a választók számát nem akarja csökkenteni, így addig, amíg a nép nem részesül a választójogban, a cenzus behozatalát nem fogja javasolni. Még ugyanebben a cikkében azt is kijelentette, egyetért azzal az elvvel, hogy az eddig választójoggal bírók ezután se veszítsék el e jogukat. Mivel azonban fentebb egyértelműen a cenzusos választójog nemesekre való kiterjesztése mellett érvelt, mostani kijelentése arra utalhat, hogy nem kívánta szembeállítani eszméivel a kisnemesség azon tömegeit, amelyeket a kvalifikáció kizárt volna a választójogból. Annak kifejtése, hogy a cenzust csak ideiglenesen nem kívánja kiterjeszteni a nemességre, ugyanakkor már elegendő lehetett a köznemesség egy részének centralistákkal való szembefordítására. Eötvös ez esetben tehát nyilvánvaló taktikai hibát követett el, hiszen a cikkben kifejtett eszméi ellentétben

²²⁰ E. [Eötvös József], *Népképviselet és annak akadályai I–III*, PH, 1845. május 1., 461. sz., 285; PH, 1845. május 2., 462. sz., 289; PH, 1845. május 4., 463. sz., 293. Eötvös ugyanezeket az elveket fejtegette, igaz, nem ennyire részletesen [Uő], *Agricola’ levelei II*, PH, 1845. február 2., 427. sz., 72; ua. in: Eötvös 1978, II, 78–83; E. [Uő], *Szabadság az ó és új kor’ fogalma szerint III*, PH, 1845. június 8, 482. sz., 375; E. [Uő], *VIII Valljon lehető-e nálunk a ’parlamenti kormány’?*, PH, 1845. szeptember 23., 543. sz., 197.

álltak valószínűsíthető szándékával. Ez a hiba pedig talán az Eötvös és Szalay által a lap átvételekor követni kívánt stratégiák közötti különbségekből eredhetett. Eötvös óvatosságra törekvő stratégiáját ugyanis az író-politikus szándéka ellenére felülírta Szalayéknak az elvek maradéktalan kimondását preferáló stratégiája.²²¹ Ez vezethetett az alapvetően óvatosabb jellemű Eötvös esetében a cikkben tapasztalható félszeg megoldáshoz.

Visszatérve a választás kérdéskörére: az akkori rendszer alapján a megyei hivatalnokokat egyszerre és egy helyen választották meg. Ez azt jelentette, hogy a megye minden választója részt vett a csak a megye egyes részeit érintő választásokban, ami Eötvös értelmezésében „a’ jogok kiterjesztésével nem fér össze”.²²² Véleményét érvekkel nem támasztotta alá, ám vélhetően arra gondolt, hogy az önkormányzás elve nem engedi meg, hogy egy adott ügyben az érintetteknek kívül más is szavazhasson.²²³ Ráadásul ez az eljárás vagy kizárná a választásból azokat a szavazati joggal rendelkezőket, akiknek nem lenne elég pénzük a választás helyére utazni; vagy „mások’ költségein” vitetnének a választások helyére, azaz szavazatuk áruba bocsátására kényszerülnének.²²⁴

Eötvös arra is felhívta a figyelmet, hogy „[v]an egy szám, mellyentul a’ tanácskozási jogok’ gyakorlata lehetetlenné válik”, vagyis, ha a jogkiterjesztés megvalósulna, a megyegyűlések döntésképtelenné válnának. Éppen ezért – mint írta –, „hogy a’ képviseleti rendszertől üdvös eredményeket várhassunk, szükség, hogy az valósággal képviseleti rendszer legyen, és ne csak annak nevezessék; azaz, hogy a’ politicalai jogokkal felruházott polgárok el ne felejtsek: *miként közdolgaik’ kormányzását képviselőkre bízta, ’s csak azon befolyást*

²²¹ Bővebben lásd ebben a kötetben: *A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái*.

²²² E. [Üö], *Népképvisélet és annak akadályai II*, PH, 1845. május 2., 462. sz., 289.

²²³ Nézeteit az önkormányzás elvéről Eötvös a következő cikkben fejtette ki: E. [Üö], *Centralisatio ’s valóságos municipalis rendszer*, PH, 1845. január 9., 420. sz., 16.

²²⁴ E. [Üö], *Népképvisélet és annak akadályai II*, PH, 1845. május 2., 462. sz., 289.

tartották fel magoknak, melyet szabad választás 's minden érzelmeik 's kívánataik' korlátok nélküli kimondhatása által gyakorolhatnak. Hol a' nép a' másokra bízott hatalmat minden pillanatban visszaveszi, 's akármilyen okból a' közdolgokban nemcsak választás és kívánatainak szabad nyilvánítása, de határozatok által is a' közdolgokba befolyani kíván, ott a' képviseleti rendszer névben igen, de valóságban nem létezik". Ez egyben azt is jelenti, hogy Magyarországon még a nemesség sem rendelkezik képviseleti rendszerrel, sőt ez csak akkor lesz életbe léptethető, ha a nemesség lemond jogai egy részéről.²²⁵

Eötvös, és vele együtt a centralisták nézetei a népképviselétről tehát jelentősen eltértek a jogkiterjesztést kívánó municipalistákétól. Ráadásul, mint Irinyi *Átalakulásunk* című cikksorozatából kiderült, a centralisták a népképviselést nem megyei, hanem országgyűlési szinten kívánták megvalósítani, és a képviselőket sem a megyében, hanem újonnan létrehozott választókerületekben választották volna. Eötvösök mindezzel a nemesi előjogokat is jobban megnyirbálták volna, mint a reformellenzék zöme, még akkor is, ha a választójogi cenzust Eötvös ígéretének megfelelően a centralista eszmék ellenére végül nem kívánták kiterjeszteni a nemesekre. A nemesi adómentességet és az ösiséget ugyanakkor a municipalistákhoz hasonlóan Szalayék is el akarták törölni.²²⁶

²²⁵ E. [Uő], *Népképviselet és annak akadályai III*, PH, 1845. május 4., 463. sz., 293.

²²⁶ Az adómentesség eltörlésére lásd például E. [Eötvös József], *A' B. P. Híradóról*, PH, 1845. január 26., 425. sz., 55–56; ua. in: Eötvös 1978, II, 73–77; E. [Uő], *Adóügy*, PH, 1845. február 13., 430. sz., 84–93; ua. in: Eötvös 1978, II, 43–50; E. [Uő], *Agricola' levelei III*, PH, 1845. március 2., 435. sz., 139; ua. in: Eötvös 1978, II, 94–98; B. Eötvös József, *Felelet a' Jelenkornak*, PH, 1845. március 6., 436. sz., 147–148; ua. in: Eötvös 1978, II, 99–104; E. [Uő], *Per quam regulam nem jog a' magyar nemesség' adómentessége? I–III*, PH, 1845. március 27., 442. sz., 197–198; PH, 1845. április 3., 445. sz., 217; PH, 1845. április 4., 446. sz., 222; T. Á. [TREFORT Ágoston], *Még egy szózat a' conservativekhez*, PH, 1845. április 10., 449. sz., 235. Az ösiség eltörlésére lásd például T. Á. [Uő], *Örökösödési jog I–II*, PH, 1845. január 30., 426. sz., 63; PH, 1845. február 6., 428. sz., 79; T. Á. [Uő], *Az örökösödési jog 's a' conservativ*

Irinyi az *Átalakulásunkban* az alkotmányos monarchia mellett foglalt állást, és azt is kifejtette, hogy a szabadság legfőbb biztosítója a saját kormány. Arra már Eötvös mutatott rá, hogy a magyar kormány a törvények szerint független a birodalmitól.²²⁷ Érvelése szerint azonban a saját kormány léte nem veszélyeztetheti a birodalmat, hiszen mint Eötvös írta, az összeköttetés „*az európai statusrendszer és geographiai helyzetünkénél fogva*” Magyarországnak és a monarchiának is hasznára van.²²⁸ Földrajzi helyzet alatt Eötvös vélhetően elsősorban az Orosz Birodalom közelségére gondolt. A korszak magyar politikusai ugyanis attól tartottak, hogy az oroszok magukhoz kívánják csatolni a Habsburg Birodalom – és ezzel együtt Magyarország – szlávok lakta területeit, vagy ezekből a területekből egy önálló, ám az oroszokat támogató szláv államot hoznának létre.²²⁹ A centralisták tehát meg kívánták őrizni hazájuk birodalmi összeköttetéseit, ám annak érdekében, hogy Magyarország érdekei ne szoruljanak háttérbe a birodaloméi mellett, a magyar kormányt a törvényeknek megfelelően függetleníteni akarták a birodalmitól, és a magyar országgyűlésnek kívánták felelőssé tenni. Eötvös ennek érdekében még arra is kísérletet tett, hogy bizonyítsa,

lapok, PH, 1845. április 6., 447. sz., 225; T. Á. [Uő], *Ősiség I-II*, PH, 1845. április 25., 458. sz., 273; PH, 1845. április 29., 460. sz., 281.

²²⁷ E. [EÖTVÖS József], *III További észrevételek a' B. P. Híradó' irányában*, PH, 1845. november 16., 574. sz., 325; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 220–224; E. [Uő], *IX Valljon lehető-e nálunk a' parlamenti kormány?*, PH, 1845. szeptember 25., 544. sz., 201–202. Erre Irinyi már az országgyűlés bezárása előtt is rámutatott I. J. [IRINYI József], *A' Nemzeti Ujságnak*, PH, 1844. október 13., 395. sz., 701–702.

²²⁸ E. [EÖTVÖS József], *IX Valljon lehető-e nálunk a' parlamenti kormány?*, PH, 1845. szeptember 25., 544. sz., 201–202; E. [Uő], *IV További észrevételek a' B. P. Híradó' irányában*, PH, 1845. november 18., 575. sz., 329.

²²⁹ Az orosz terjeszkedéstől, illetve a pánszláv mozgalmaktól való félelemre lásd például [CSENGERY Antal], *[Az ausztriai birodalom' kereskedési viszonyai XVI]*, PH, 1846. július 28., 716. sz., 61; WESSELÉNYI 1843; KEMÉNY 1906, 94–95, 100–105; SCHLITTER 1909, 261–263; DEÁK Ferenc Oszterhuber Józsefhez, 1842. november 16-án. In: SÁNDOR 1979, 267–275; VARGA 1982, 93–114; DEÁK 1996, 18–19; VÖLGYESI, 2005, 110.; GERGELY 2007, 75–76; DÉNES 2008/a, 60; FILEP 2014, 21; IMRE 2014, 97.

a magyar törvényekben benne rejlik a felelősség eszméje.²³⁰ Ő itt ugyanarra az 1507. évi törvénycikkre hivatkozott, melyre korábban a reformellenzék is számos alkalommal utalt a kormányfelelősség kapcsán.²³¹ A kormányformára pedig a „parlamentari kormány” megnevezést használta, és ez alatt az önálló, nemzeti, felelős kormányzatot értette. Ez a kormány ugyanakkor értelemszerűen Magyarország bel- és külügyeivel is foglalkozna. Ezek közül Eötvös szerint a külügyek különvált intézése okozhatna nehézségeket a birodalmi ügyek vitelében. Ezek a nehézségek azonban az akkori kormányforma mellett is fennálltak. A kormány felelőssé tétele tehát csak a már meglévő nehézségeket örökítené tovább, amelyek rendezésére azonban ő sem dolgozott ki tervet.²³² A centralistákkal ellentétben azonban a reformellenzék zöme nem volt hajlandó alárendelni Magyarországot érdekeit a Birodaloménak.²³³ Később pedig még arra is rámutattak, hogy az alkotmányos Magyarország kormányzása nem lehetséges a minden alkotmányt nélkülöző örökös tartományokéval együtt. Ezért Kossuthék a továbbiakban alkotmányt követeltek az örökös tartományoknak is,²³⁴ és ehhez a kívánathoz 1847. március 15-i beszédében Eötvös is csatlakozott.²³⁵

Irinyi, mikor *Átalakulásunk* című cikksorozatában a szabadság mibenlétéről írt, elutasította a republikanizmus szabadságfogalmát. Úgy vélte, a szabadság nem az egyén részvételét jelenti a haza ügye-

²³⁰ E. [EÖTVÖS József], *IV További észrevételek a 'B.P. Híradó' irányában*, PH, 1845. november 18., 575. sz., 329. Ezt korábban már Szalay is kifejtette: [SZALAY László], *[Remény és aggodalom a 'dietának berekesztésekor]*, PH, 1844. november 7., 402. sz., 761; ua. in: SZALAY 1988, II, 8–11.

²³¹ Lásd ebben a kötetben: *Vámügyi kompromisszum. Kossuth és a kormányfelelősség eszméje*.

²³² E. [EÖTVÖS József], *IX Valljon lehető-e nálunk a 'parlamentari kormány'?*, PH, 1845. szeptember 25., 544. sz., 201–202.

²³³ Lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták; Új vámügyi tervezet; új centralista politikai pozíció. A vita második szakasza*.

²³⁴ DEÁK 1999, 51–60.

²³⁵ Lásd ebben a kötetben: *Igazodás és elhajlás II. Az országgyűlési teendők kijelölése*.

iben, hanem a saját kormány létét.²³⁶ Ebben a kérdésben Irinyihez hasonlóan vélekedett Eötvös is *Népképviselőt és annak akadályai* című, fentebb elemzett cikksorozatában. Az író-politikus amellett érvelt, hogy a közdolgok intézését képviselőkre bízó nép csak választásokkor avatkozhat a közügyekbe. Ellenkező esetben ugyanis a képviselői rendszer csak névleg létezik.²³⁷ Kossuth és vele együtt a reformellenzék zöme ugyanakkor a haza ügyeiben való személyes részvételt és a saját kormányt is elengedhetetlennek tartotta a szabadság teljesüléséhez. Ők úgy gondolták, hogy az autonóm egyén közéleti aktivitásán, önkormányzatain keresztül tudja megvédeni és kibontakoztatni szabadságát.²³⁸ (Az önálló kormány ugyanakkor az ország szabadságának biztosításához szükséges.) Irinyi általam fentebb elemzett cikksorozata szerint viszont az a befolyás, amit az egyén gyakorolhat a törvényhozásban, „illusorius”. A látszólagosság okát ugyan nem fejti ki, de vélhetően a politikában részt vevők nagy számára gondol. Ezt a befolyást az egyén akkor is elérheti, ha csak képviselői révén vesz részt a politikában. A haza, a nemzetiség és ezzel együtt az egyén szabadsága felett is örködni pedig a parlamentáris kormány, „azaz felelős ministerium” feladata, aminek „kormányra lépte, ’s ottani megmaradhatása az országgyűlési többségtől függ, ’s azt feltételezi”. Irinyi itt jól láthatóan a felelős kormány eszméjét másképpen értette, mint a megyerendszert védelmező ellenzékiek, és a centralista a parlamenti váltógazdaság elve alapján bővítette ki a felelős minisztérium fogalmát. A miniszterek felelőssége a magyar országgyűlés, és ezeken keresztül a megyék felé már korábban is részét képezte a nemesi reformellenzék követeléseinek,²³⁹ a parlamenti váltógazdaság eszméjének azonban a centralisták voltak a legfőbb pártolói a magyar politikai életben.²⁴⁰ Nem tudható pontosan, hogy a reformellenzék zöme a centralisták

²³⁶ Lásd fentebb.

²³⁷ E. [EÖTVÖS József], *Népképviselőt és annak akadályai III*, PH, 1845. május 4., 463. sz., 293.

²³⁸ Részletesebben lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

²³⁹ Lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták. Vámügyi kompromisszum. Kossuth és a kormányfelelősség eszméje*.

²⁴⁰ MIRU 2011, 136.

által átértelmezett felelős kormány eszméjét mikor fogadta el, de a fogalom az *Ellenzéki Nyilatkozat*ban már ebben az értelemben is szerepelt, igaz, ekkor is különválasztva, külön elnevezéssel: „Hazánk jelen viszonyai között a magyar kormány tényleg nem tisztán parlamentaris, mely eredetére nézve a többségben nyilatkozó nemzeti akarat kifolyása volna, s lételét a többség pártolásától föltételezettnek elismerné. A magyar kormány, alkotmányos törvényeink ellenére, idegenszerű s nem nemzeti befolyás alatt áll, oly befolyás alatt, mely a monarchiának egyéb tartományait abszolút hatalommal igazgatván, alkotmányos formáinkat, összes közigazgatási rendszerére nézve is alkalmatlankodóknak szereti tekinteni, s az alkotmányos életnek nem épen barátja.”²⁴¹ A többségi kormányt tehát a centralisták szóhasználatával „parlamentaris” kormánynak nevezi a szöveg, és úgy véli, ehhez a kormánytípushoz elengedhetetlen a reformellenzék zöme által már korábban is óhajtott felelős kormány is: „[I]gyekeznünk kell azon is, hogy alkotmányos állásunk törvényszerű biztosítékait növeljük s erősítsük. Ily biztosítéknak tekintjük mi a kormányfelelősséget, mely az alkotmányos élet természetében fekszik, s mely alapja leend Magyarországnak is az oly igen szükséges parlamentaris kormánynak, és a magyar kormányt leginkább megóvja idegenszerű elemek kártékony befolyásától. Ezen felelősséget, mely törvényeinkben sem ismeretlen, s azoknak szellemével oly igen összhangzik, minél előbb életbe léptetni leend egyik legfőbb törekvésünk.”²⁴² Parlamentaris, többségi kormány tehát 1847-ben a reformellenzék szerint nem lehetséges anélkül, hogy a kormányt törvényellenes, vagy a nemzet akaratával, érdekeivel ellentétes cselekedeteiért felelősségre ne lehessen vonni. Az elgondolás vélhetően azon alapszik, hogy hiába választja meg a kormány tagjait az országgyűlés többsége, ha a diétának nincs lehetősége a kormányzatot felelősségre vonni, hiszen ekkor a kormány saját belátása, vagy saját érdekei szerint cselekedhet. A többségi kormány elve ugyanakkor nem csupán azt tette volna lehetővé, hogy a már megválasztott kormányt felelősségre vonják, hanem azt is, hogy az

²⁴¹ *Pest, 1847 június 7.: Az ellenzéki nyilatkozat Deák Ferenc által össze-foglalt végleges szövege.* In: KLÖM XI, 152–157. Az idézetet lásd 153.

²⁴² I. m. 154.

országgyűlés eleve saját maga válassza meg minisztereit, és azt ne az uralkodó, illetve az ő nevében a birodalmi politikát meghatározó bécsi kormány nevezze ki.

Mindez ugyanakkor azt jelenti, hogy Irinyi az általa ideálisnak tartott államszervezet felvázolásakor nem csupán a megyerendszer akkori állapotának fenntarthatósága ellen érvelt, hanem alapjaiban támadta meg a municipalisták fogalomrendszerét is. A centralisták ekkor már nem csupán az általuk kívánt államszervezet kialakítására, hanem ennek érdekében a közvélemény fogalomrendszerének átalakítására is törekedtek. Ezt a célt szolgálhatta elsősorban Eötvös válasza Pulszky Ferenc *Szabadság az ő és új kor fogalmai szerint* című írására,²⁴³ és az író-politikus *Per quam regulam nem jog a' magyar nemesség' adómentesége?* című cikkei,²⁴⁴ Szalay büntető törvénykönyvről írott cikksorozata,²⁴⁵ Csengery írásai a városi ügyről és a községek rendezéséről,²⁴⁶ valamint Irinyi külföldi eseményeket tárgyaló cikkei.²⁴⁷ A centralisták az országgyűlés vége után tehát jelentősen fokozták ismeretterjesztő tevékenységüket, amit az tehetett szükségessé, hogy az általuk kijelölt politikai pozíció elemei Ma-

²⁴³ Pulszky cikke: PULSZKY Ferenc, *Szabadság az ő és új kor fogalma szerint*, Jkor, 1845. május 15., 39. sz., 229–230. Eötvös cikkei: E. [Eötvös József], *Szabadság az Ó és Új Kor' fogalma szerint I–III*, PH, 1845. június 5., 480. sz., 367; PH, 1845. június 6., 481. sz., 371–372; PH, 1845. június 8., 481. sz., 375; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 119–136.

²⁴⁴ E. [Uő], *Per quam regulam nem jog a' magyar nemesség' adómentesége? I–III*, PH, 1845. március 27., 442. sz., 197–198; PH, 1845. április 3., 445. sz., 217; PH, 1845. április 4., 446. sz., 222.

²⁴⁵ Lásd fentebb.

²⁴⁶ Lásd fentebb.

²⁴⁷ I. J. [IRINYI József], *A' státuspapírok' kamatainak megváltoztatása*, PH, 1845. március 30., 443. sz., 205–206; I. J. [Uő], *A' maynoothi bill*, PH, 1845. május 8., 465. sz., 301–302; I. J. [Uő], *A' Párisi várerősítések*, PH, 1845. május 23., 473. sz., 338; I. J. [Uő], *Az academiai közoktatás' terve Irlandban*, PH, 1845. május 25., 474. sz., 341; I. J. [Uő], *Az uralkodó egyház Angliában*, PH, 1845. augusztus 5., 515. sz., 83–84; I. J. [Uő], *Franciaország és külföldi szabadelvű ellenségei*, PH, 1846. augusztus 13., 725. sz., 97–98. Az elsőként említett cikk egy franciaországi eseményt tárgyal.

gyarországon akkor még nem voltak kellően ismertek. Erről maguk a centralisták is többször nyilatkoztak lapjukban. Irinyi még 1844 októberében jelentette ki a csoportképviseleti beszédmodot használva, hogy ha a „szabadelműek [...] nem csak egyedül nevéből fogják ismerni a' parlamentaris kormányt, melly mellett mi [...] akarunk központosítani, bizonyosan teljesen egyet fognak velünk érteni”.²⁴⁸ Irinyi később 1845 februárjában is arról panaszkodott, hogy a centralista nézetek alapját képező fogalmak nem eléggé ismertek: „Sok ember van, ki nem is tudja, miben áll tulajdonképen véve a' megyerendszer' lényege, a' parlamentaris kormányt pedig épen csupán híréből ismeri, és mégis rendkívül kikel az előbbinek védelmére. De hiában, az ember annyira gyöngé, hogy mit nem ért, nem ismer, nem igen hajlandó annak jóságában hinni [...]. A' megyerendszer' kebelében növekedvén fel, egész életünkben mindig annak magasztalását hallottuk, a' parlamentaris kormányt ellenben híréből is alig ismertük, és csoda e tehát, hogy igen sokan nem bírnak eléggé tisztult fogalmakkal e' téren, és elvannak fogulva a' megyerendszer iránt?”²⁴⁹ Eötvös József még a lap átvétele után levélben írt Szalay Lászlónak arról, milyen fontos lenne, hogy nézeteiket még Kossuth laphoz jutása előtt megismertessék a közvéleménnyel: „Én részemről igen szeretném, ha legalább 6 hónapokig magunk állhatnánk, s addig eszméinket, még mindenekelőtte Kossuth-tal polemizálnunk kell, tisztába hozzuk, sok ostobaságot tesztek fel hontársainkban, egyébiránt nem annyit, hogy ha terepünk egyet esmerni fogja, pártolására nem számolnék; maga Kossuth, hacsak vagy tökéletes anarchiát prédikálni, vagy a Híradó sípján fújni nem akar, kénytelen a főbb kérdésekre nézve velünk kezét fogni, legalább, ne félj, úgy a szegletbe szorítom, hogy hadarázhat, üthet, káromkodhat, de mozogni nemigen fog.”²⁵⁰ Eötvös várakozása láthatóan nem vált valóra, ami jórészt annak tudható be, hogy Kossuth hosszú ideig nem kapott lapot.²⁵¹

²⁴⁸ I. J. [Uő], *A' Nemzeti Ujságnak*, PH, 1844. október 13., 395. sz., 701–702.

²⁴⁹ I. J. [Uő], *Átalakulásunk I*, PH, 1845. február 16., 431. sz., 104–105.

²⁵⁰ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. július 30. In: EÖTVÖS 1976/a, 149.

²⁵¹ Kossuth küzdelmét lapengedély elnyerésére lásd ebben a kötetben: *A centralisták elképzelései a lapban rejlő anyagi lehetőségekről.*

Mindezen ismeretek birtokában válik világossá, miért utasította el Szalay az Eötvös által 1844 júniusában ajánlott stratégiát, amit korábban a *fokozatos elfogadtatás stratégiájának* neveztem.²⁵² Szalay, és – mint a fentebbi idézetekből látszik – Irinyi is úgy gondolta, hogy a centralisták számára kedvezőtlen politikai helyzet megváltoztatásának kulcsa eszméik minél hamarabb történő megismertetése. Ez pedig óhatatlanul maga után fogja vonni elveik terjedését. Az előző bekezdésbeli Eötvös-idézetből úgy tűnik, optimizmusukat Eötvös is osztotta, igaz, ő azt is hangsúlyozta, hogy a sikerhez a csoportnak legalább hathavi szabad, vetélytárs nélküli agitációra van szüksége. Ezt valószínűleg az elveikkel szemben előre láthatóan, és a lap átvételekor ténylegesen meg is mutatkozó ellenséges megnyilvánulások leküzdése érdekében látta szükségesnek. Emiatt is javasolhatta Szalaynak, hogy eszméiket az adott pillanatban ne fedjék fel teljes mértékben. Terveiknek csak azokat a részleteit ismertessék tehát, melyek azonnali elfogadásra számolhatnak, és ha ezeket az opozíció már magáévá tette, akkor lépjenek tovább a centralisták, és fogalmazzanak meg újabb reformjavaslatokat a nyilvánosság előtt.²⁵³ Szalay fentebb ismertett stratégiájának célja azonos volt Eötvös stratégiájával: a centralista eszmék elfogadtatása a reformellenzék zömével. Megvalósítása ugyanakkor a tervek szerint jóval kevesebb körülményekkel, és jóval gyorsabb ütemben zajlott, mint amit Eötvös elképzelésének végrehajtása igényelt és megengedett volna, és kevesebb taktikai megfontolásra is tartott számot. Az éppen zajló országgyűlés miatt azonban Szalayék ideiglenesen elhalasztották a stratégia végrehajtását, és a diéta bezárásáig arra törekedtek, hogy írásaikkal – illetve Eötvös országgyűlési beszédeivel is – a törvényhozókat az egyes ügyekben a centralisták által kívánt megoldás elfogadására bírják. (Elveik részletes kifejtése ekkor nem vezethetett célra, hiszen az országgyűlés ügymenete előre meg volt határozva, arra tehát új javaslatok felvetésével már nem gyakorolhattak hatást.) Az 1844 júliusa és novembere között alkalmazott stratégiát talán az *országgyűlés meggyőzése stratégi-*

²⁵² Lásd ebben a kötetben: *A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái*.

²⁵³ Vö. Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. június 22. In: EÖTVÖS 1967, 136–137.

ájának nevezhetnénk. Az ennek eszközéül szolgáló taktika pedig többnyire a reformellenzék zöme által képviselt elvek támogatása, illetve egyes esetekben ezeknek az elveknek a centralizáció eszméje mentén történő, kismértékű módosítása volt.

A diéta bezárása után a centralisták visszatértek a lap átvételekor alkalmazott stratégiáik használatához. Taktikai szinten Eötvös továbbra is a verbális szoktatás taktikáinak *mérsékeltebb* típusát alkalmazta.²⁵⁴ Korábban már idézett állításai szerint viszont a polémiát csak időlegesen és addig kívánta kerülni, míg elveik ismertté és népszerűvé nem válnak.²⁵⁵ A *fokozatos elfogadtatás stratégiáját* tehát csak átmenetileg alkalmazta volna. Később pedig vélhetően ő is a Szalay által használt stratégiához folyamodott volna. Első cikksorozatában Eötvös előzetes elképzelésének megfelelően valóban minimumra szorította kívánatait, és a későbbiekben is igyekezett ehhez hasonló módon eljárni.²⁵⁶ A szóban forgó cikksorozatban azonban rögtön ki is tűzte a centralizáció jelszavát, és hosszan érvelt is a törvényhatósági rendszer akkori állapotának megváltoztatása mellett. Eljárása ennek ellenére nem látszik ellentmondani a *fokozatos elfogadtatás stratégiájának*, hiszen az országgyűlésen a központosítók már többször is nyilatkoztak centralista szellemben.²⁵⁷ Az általuk követni kívánt központosító irány elhallgatása tehát semmilyen előnnyel sem járt volna. A megyerendszer akkori állapota elleni érvelés pedig egyenes következménye lehet a centralizáció jelszó nyílt kimondásának. Mindezzel együtt azonban a megvalósítás során az Eötvös által alkalmazni kívánt stratégia némiképp a verbális szoktatás *mérsékeltebb* típusától a *mérsékelt javaslat – radikális előreutalás* fajta irányába tolódott el. A verbális szoktatás taktikáinak e típusa esetében a reformjavaslat csak mérsékelt kívánatokat

²⁵⁴ Bővebben lásd ebben a kötetben: *A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái*.

²⁵⁵ Lásd ebben a kötetben: *A centralisták elképzelései a lapban rejlő anyagi lehetőségekről*.

²⁵⁶ Eötvös előzetes elképzelésére lásd ebben a kötetben: *A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái*.

²⁵⁷ Lásd ebben a kötetben: *A centralisták elképzelései a lapban rejlő anyagi lehetőségekről*.

tartalmaz, ám a javaslattevő azonnal céloz is arra, hogy még további, radikálisabb reformokra is szükség lenne. E típus fő jellemzője tehát a fokozatosság.²⁵⁸ Az Eötvös által alkalmazott taktika kismértékű módosulása még akkor is igaz, ha Eötvös Deákhhoz hasonlóan igyekezett az általa kívánt reformokat a rendi alkotmány szükséges kiigazításaként feltüntetni:

„Az egyes megyék’ érdekein kívül vannak e’ haza’ polgárainak más érdekeik is, melyekről gondoskodnunk kell; vannak tárgyak, melyek az egész országot, – vannak, melyek csak egy falut érdekelnek; ’s illy tárgyakat a’ megye határozatára bízni nem más, mintha az egész falu’ dolgait Péter, Pál ’s János uraimékra – vagy valamit, mihez csak Péternek köze, Pál és János’ elhatározására bíznök, mi minden kérdésen kívül czéliránytalan, ’s bizonyosan nem annak érdekében történik, ki illy módon olly munkával bízott meg, melynek becsületes bevégzésére elégtelen. Nézzünk vagy inkább hallgatódzunk körül kissé az országban: a’ megyei rendszernek sok, főkép’ isten által szép szónoki tehetséggel megáldott barátai vannak; de valljon mi ellen fogunk legtöbb panaszokat hallani, nem egyes osztályok, hanem minden osztályok, e’ haza’ lakóinak öszvesége között? Nemde a’ megyék ellen? A’ jobbágy leginkább azon terhekről panaszokodik, melyek általok rovattak rá; a’ polgár az ipar’ hátramaradását bennök keresi; a’ hazafi szomorúan felsohajt, ha a’ legüdvösebb törvények, melyekért annyit küzdött, egyes megyék hanyagsága által meghiusítottak. ’S valljon hát mind e’ panaszok mit bizonyítanak? Azt, hogy minden megyei szerkezet rossz? Korántsem; de kérdésen kívül bizonyítják azt, hogy a’ megyékre olly tárgyak is bízattak, melyeknek czélszerű elrendezésére alkalmatlanok, – bizonyítják, hogy a’ hol annyi panasz emelkedik, ott szükségkép’ hiányoknak is kell létezni, melyeknek elhárításáról gondoskodni annyival szükségesebb, mennyivel inkább föl kívánjuk tartani a’ valóságos megyei szerkezetet, ’s mennyivel világosabban látjuk a’ történetekből, hogy olly institutióknak, melyek számos érdeket sértenek, jó részeit megőrtani csak akkor lehet, ha

²⁵⁸ DOBSZAY 2007, 144–146.

azoknak célszerű módosítása által minden igazságos panasznak eleje vétetik. Meggyőződésünk szerint üdvösen csak akkor működhetik a' megye, ha természetes hatásköréből ki nem ragadtatván, teendői azokra szoríttatnak, mik a' megyét érdeklik; ha erős megyei szerkezet mellé szintolly erős központosító törvényhozás 's communalis (községi) rendszer állittatik, mellyeknek elsője nélkül – mint azt a világtörténet mutatja – a megye *független tartománnyá* fajul, mellyeknek ha másodika hiányzik, az egyedi szabadság 's egyes polgárok' érdekei elnyomatnak.

Ezen eszmék' bővebb kifejtése, megmutatása annak: hogy törvényhozásunk' erősbitése még a' valóságos megyei szerkezet' föltartásának érdekében is szükséges; bebizonyítása annak: hogy municipalis rendszerről, mielőtt községi rendszerről gondoskodtunk, nem szólhatni; – kijelölése azon módoknak, mellyek által mind törvényhozásunk erősbulhet, mind a' communalis rendszer behozathatik a' nélkül, hogy alkotmányos állásunk veszélyeztessék: ez az, mit magunknak célul kitűztünk, 's minek megvitatásánál olvasóink' figyelmét kérjük.”²⁵⁹

Az idézetből látható, hogy Eötvös jóval óvatosabban járt el, mint társai, akik közül például Irinyi József a megyét „valóságos roszt” szervezetnek nevezte.²⁶⁰ Eötvös érvelése szerint a megyerendszerre szükség van, és annak működését és fennmaradását csak elősegítik a centralisták által meghonosítani kívánt intézmények. Eötvös érvelésmódja talán elfogadhatóbb volt a municipalisták számára, mint társaié,²⁶¹ azonban a korábban már említett okoknál fogva stratégiája nem vezethetett eredményre.²⁶²

Visszatérve az ismeretterjesztő tevékenységre: a centralisták nem csupán ennek szükségességének voltak tudatában, hanem annak is, hogy eszméiknek ugyanúgy van tapasztalati tartalma, mint

²⁵⁹ E. [Eötvös József], *Centralisatio 's valóságos municipalis rendszer*, PH, 1845. január 9., 420. sz., 15–16.

²⁶⁰ Lásd fentebb.

²⁶¹ Ehhez lásd Kovács Lajos írásait: *Közeledési kísérletek a publicisztika útján*.

²⁶² Vö. ebben a kötetben: *A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái*.

a municipalistákéinak. Sőt Eötvös szerint a centralista fogalmak tapasztalati tartalma nagyobb is volt. Ő ugyanúgy kísérletnek tekintette a municipalisták törvényhatósági rendszerhez való ragaszkodását – amit egyébként összeegyeztethetetlennek tartott a haladással –, mint a parlamentnek felelős kormány bevezetését. A két kísérlet közül pedig a municipalistákét tartotta veszélyesebbnek, mivel, mint írta: „ennek eredményére nézve más országok példája előttünk nem áll”.²⁶³ A Koselleck által alkalmazott fogalmi felosztás alapján joggal tételezhető fel, hogy a centralisták elvei mögött körülbelül ugyanannyi felhalmozódott tapasztalat állt, mint a municipalistákéi mögött. A centralisták által propagált eszmék azonban az akkori Magyarországon csak kevésbé voltak ismertek, így az újonnan fellépő ellenzéki csoport politikai pozíciójának kijelölése közben arra is rákényszerült, hogy az alkalmazni kívánt fogalmakat, illetve azok tartalmát meg is magyarázza. Ez közrejátszhatott abban, hogy Szalayék nem fogadták meg Eötvösnek a centralista eszmék fokozatos felfedésére vonatkozó tanácsát. A centralisták tehát nem azért kezdték meg rögtön fellépésükkor elveik nyílt tárgyalását, mert nem voltak képesek az aktuális politikai helyzet felmérésére, hanem éppen a körülmények ismerete miatt cselekedtek így.

Szalayék ugyanakkor eszméiket minden részletre kiterjedően csak az országgyűlés 1844. novemberi bezárása után tárgyalták. Eközben azonban többször is a municipalisták által kijelölt politikai pozícióhoz igazodtak, például a vámügy kérdésében, mikor az általuk legjobbnak tartott vámszövetségi rendezés helyett hosszú ideig a védvámrendszert támogatták.²⁶⁴ A népképviselő kérdésében pedig Treforték is gyakran használták – ugyanazzal a tartalommal – a nép bevétele az alkotmányba fordulatot,²⁶⁵ vagyis a jogkiterjesztés eszméjét annak ellenére, hogy Eötvös annak megvalósíthatatlansága

²⁶³ EÖTVÖS József, *Reform*. In: EÖTVÖS 1978, I, 502. Lásd még ebben a kötetben: *Politikai pozíciókijelölés és fogalmi felosztás*.

²⁶⁴ Bővebben lásd ebben a kötetben: *Alkalmazkodás az új helyzethez. Pozíciókijelölés a vámügyi vita során*.

²⁶⁵ T. Á. [TREFORT Ágoston], *Haladók és Conservatívek*, PH, 1844. szeptember 8., 385. sz., 617; B. EÖTVÖS József, *Felelet a' Jelenkornak*, PH, 1845. március 6., 436. sz., 147–148; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 99–104.

mellett érvelt. Ráadásul – a municipalisták megnyugtatóására – többször is kijelentették, hogy addig nem akarják a megyék hatáskörét csökkenteni, amíg jobb alkotmányos biztosítékokat nem tudnak ki-harcolni helyettük.²⁶⁶ Mindemellett Szalay már 1845 februárjában is számon kérte az alkotmányos kormányzást a konzervatívokon, ami csoportja álláspontját szintén a reformellenzékéhez közelítette: „Ezen uraknak a’ kormányról még csak concret fogalmuk sincsen, – mert ha mi kormányformájok’ vázlatát sürgetjük, azt válaszolják, hogy ezek meddő kérdések reánk nézve, hogy ne feledkezzünk meg viszonyainkról, hogy ne cseréljük föl a’ szerepeket, hogy ne képzeljük magunkat franczia vagy angol publicistáknak. [...] Ez urak között ’s köztünk egy egész tenger van, nem azért, mert kormányférfiak, hanem azért, mert magokat alkotmányos kormányférfiaknak hiszik, ’s így nem is válandanak már azokká boldog kimulásokiglan”.²⁶⁷

Mindez arra utal, hogy a centralisták amellet, hogy a megyék átalakítására törekedtek, az előző bekezdésben felsorolt taktikai elemek segítségével igyekeztek kapcsolódási pontokat keresve megőrizni jó viszonyukat a reformellenzék zömével. E céljukat azonban nem sikerült elérniük, hiszen 1845 elejétől sűrűsödtek a municipalisták szóbeli támadásai a centralisták ellen.²⁶⁸ (A támadások gyakoribbá válásában ugyanakkor szerepet játszhatott az is, hogy a centralisták nem sokkal korábban kezdték teljes részletességgel feltárni eszmerendszerüket.) Eötvösök közeledési kísérletei azonban nem merültek ki ennyiben, hiszen 1845 folyamán többször is az ellenzék

²⁶⁶ Lásd például E. [EÖTVÖS József], *Egység és bizodalom*, PH, 1844. augusztus 22., 380. sz., 573–574; ua. *Egység és bizalom* c. in: EÖTVÖS 1978 II, 24–35; T. Á. [TREFORT Ágoston], *Reform*, PH, 1845. március 13., 438. sz., 165; E. [EÖTVÖS József], *Állásunk*, PH, 1845. március 23., 441. sz., 189–190; ua. *Állásunk* c. in: EÖTVÖS 1978 II, 105–114; E. [Uő], *Ügyünkben II*, PH, 1845. július 3., 496. sz., 5–6; ua. in: EÖTVÖS 1978 II, 147–151; CSENGERY Antal, *[Az olvasóhoz]*, PH, 1845. július 1., 495. sz., 1.

²⁶⁷ SZALAY László, *Nyílt levél Considerant Victorhoz a’ ‘Démocratie pacifique’ főszerkesztőjéhez*, PH, 1847 február 2., 427. sz., 71–72; ua. *Nyílt levél Considerant Victorhoz* c. in: SZALAY 1988, II, 36–42. Az idézetet lásd i. m. 71, illetve 38.

²⁶⁸ GERGELY 2003, 228. (A vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi.)

egységesülésének szükségessége mellett érveltek. Mivel ezt az ellenzéki egységet elsőként sürgető Szemere Bertalan beszédeire támaszkodva tették, szükséges a centralisták és Szemere kapcsolatát részletesen is tárgyalni.

Szemere Bertalan és a centralisták küzdelme az ellenzék egységének helyreállításáért

Szemere és a centralisták

A Szemere Bertalan által Szalay Lászlóhoz 1844–45-ben írt leveleket közreadó Ruszoly József szerint e dokumentumok egyértelművé teszik, hogy Szemere a centralisták oldalán állt „akkor is, ha diétai, majd megyei föladatai meg is gátolták abban, hogy maga is föllépjen a megváltozó lap hasábjain”.²⁶⁹ Az eddigi szakirodalomhoz képest nagyobb hangsúlyt adok Szemere és a centralisták együttműködésének, ugyanis szövetségüknek fontos szerepe volt az Ellenzéki Párt megszervezésének előkészítésében.²⁷⁰ A kutatók egy része számára nem mond újat, hogy az ellenzék párttá alakulását először Szemere Bertalan kezdeményezte 1845. január 9-i követjelentési beszédében.²⁷¹ Az ezt követő, az ellenzék egységesülését eredményező 1845. november 18-ai és 1846. februári ellenzéki konferenciákat

²⁶⁹ SZEMERE 1994, 24–33. – A szöveget az eredeti levelek alapján korrigáltam. Arra, hogy a centralisták és Szemere elvei több ponton is megegyeztek, Varga János és Veliky János is utalt: VARGA 1981, 180; VELIKY 1998, 12.

²⁷⁰ Fenyő István disszertációm írásával egy időben mutatta be Ruszoly munkásságára támaszkodva, hogy Szemere és a centralisták szinte teljesen azonos elvi alapon álltak. Az említett személyek szoros kapcsolataival azonban a reformkor utolsó éveiben nem számolt. (FENYŐ 2012.) A *Századoknak* ugyanabban a számában érveltem én is Szemere és a centralisták elvi közössége mellett, melyben Fenyő írása is megjelent. GÁBORI KOVÁCS 2012.

²⁷¹ Lásd például HERMANN 1998, 20; HERMANN Róbert, *Szemere Bertalan*. In: ERDŐDY–HERMANN 2002, 167–323; MOLNÁR 2007 a, 224; HERMANN 2008, 535–593, HERMANN 2011/b.

megelőző események azonban jórészt homályban maradtak. A kutatók egy része pedig Szemere első pártegységesülést sürgető beszédével sem számol, és a borsodi követ egyik későbbi, 1845 szeptemberében elhangzott ilyen jellegű beszédét tekinti az elsőnek ezen megnyilvánulások sorában.²⁷² Mindezt annak ellenére teszik, hogy Szemere követjelentési beszéde már 1847-ben megjelent nyomtatásban,²⁷³ és annak jelentőségét már Csengery Antal is kiemelte Szemeréről írott jellemrajzában.²⁷⁴ Szemere beszédeire utalva pedig maguk a centralisták is többször kimondták az ellenzék egységesülésének szükségességét.

Szemere a centralisták oldalán

Szemere Bertalan már a *Pesti Hirlap* centralista kézbe kerülése előtt is figyelemmel kísérte a leendő szerkesztők tevékenységét, és a cikkíráson kívül minden módjában álló segítséget megadott barátainak a lap zökkenőmentes átvételéhez, majd működtetéséhez. 1844. június 1-jén kelt levelében jelezte Szalaynak, hogy két hétig tartó betegsége miatt még nem tud cikket küldeni. Ezt követően kifejtette, hogy „most lépnem fel, ki Kossuthnál nem léptem fel, olyan valami lenne mintha én is az új hirlap *élére* akarnék állni. Pedig

²⁷² FERENCZI 1903, 118; MÉREI-SPIRA 1957, 287. (A vonatkozó fejezetet Mérei Gyula jegyzi); FENYŐ 1997, 322. (Fenyő István legutóbbi, Szemerével foglalkozó tanulmányában már Szemere követjelentési beszédét tekinti az első ilyen megnyilvánulásnak. [FENYŐ 2012.]) – Az alábbi munkák egyetlen ilyen értelmű Szemere-beszédet sem említenek meg: KLÖM XI; MANN 1982; SCHLETT 1987; KOSÁRY 2002; SZABAD 2002; GERGELY 2003. (A vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi).

²⁷³ SZEMERE 1847. A beszéd kiadásának körülményeiről lásd: HERMANN 2011/b.

²⁷⁴ CSENGERY Antal, *Szemere Bertalan*. In: CSENGERY 1884/a, 175–291. A Höke Lajos nevével fémjelzett történeti munka szintén hosszan méltatja a beszédet. HÖKE-[JAKAB] 1893, 169–181. (A kötet társszerzőjét Jakab Elek személyében Hermann Róbert azonosította. Ő állapította meg azt is, hogy a kötet Szemere beszédével foglalkozó fejezete Jakab Elek munkája.) – HERMANN 2011/a, 49–60.)

én nem vagyok *éle*, te vagy és légy az, – a fok pedig hátul van, ez vagyok én.” Szemere szavai arra utalnak, a levél írója tartott attól, hogy a lapban való megjelenése után Kossuth ellenfeleként, vagy legalábbis *Pesti Hirlap*tól való eltávolítása haszonélvezőjeként tartják majd számon. Erre vonatkozó félelmének pedig legalább akkora szerepe volt cikkei elmaradásában, mint elfoglaltságának. A lap sorsát ennek ellenére a szíven viselte, hiszen a levél későbbi szakaszában levelezőket ajánlott Szalay figyelmébe saját megyéjéből, valamint Beregből és Temesből.²⁷⁵

Szemere kötődését a laphoz jól mutatja, hogy tanácsokat is ad Szalaynak. Szerinte barátja akkor fog „megélni, megállni”, ha kitartó lesz, „ha az abstract, a reminiscentiákkal teljes írásmódot” elhagyja, „s nem vevén fel Kossuth francia-spanyol lobogását, hősi modorát”, az lesz, aki az életben is, „nyers, különc (de okosan), gúnyos élesen, humoros”. „Ez új íz, új szín lesz, ingerelni fogja az olvasókat, – eleinte az ember száját összehúzza a savanyúság miatt, aztán az előbbi édes után oly jónak találja”.²⁷⁶ Szemere itt kifejtett nézetei rokonságot mutatnak a centralisták követendő publicisztikai stílusról alkotott elképzeléseivel,²⁷⁷ melyről Szalay már szer-

²⁷⁵ A Szemere által Szalaynak ajánlott Vadnay Miksa és Szinthy János valóban a lap levelezői lettek – utóbbit Trefort Ágoston vette rá az együttműködésre (Trefort Ágoston Szalay Lászlóhoz, OSZK Kézirattár, Levelestár, 1844. május 30.) –, ami már önmagában is bizonyítja, hogy Szemere, még ha nem írt is a lapba, komoly segítséget nyújtott a centralistáknak a szerkesztés zökkenőmentes átvételéhez. Ugyanez lehet igaz Lónyay Menyhértre is, akiről azt írja Szemere levelében, hogy Szinthy Jánosról ő is írni fog Szalaynak. Ezt erősíti meg Trefort július 6-i levele is, melyben azt állítja, hogy Lónyay cikket ígért neki a lap számára. (Trefort Ágoston Szalay Lászlóhoz, OSZK Kézirattár, Levelestár, 1844. július 6.) A Szemere által borsodi levelezőnek ajánlott Vadnay Miksa mellett Miskolcra 1845 tavaszától az XXX jelű Szűcs Miklós is írt tudósításokat a *Pesti Hirlap*ba. (Szűcs naplójában az e jel alatt megjelent írások közül négyet ismer el magáénak, melyeket 1846–47-ben publikált, de vélhetően a többi ilyen jelű cikk is az ő tollából származik. (Szűcs 1981, 239–243.)

²⁷⁶ Szemere Bertalan Szalay Lászlóhoz, 1844. június 1. In: SZEMERE 1994, 27.

²⁷⁷ A centralisták publicisztikai stílusára vonatkozólag lásd FENYŐ 1978,

kesztőként való bemutatkozásakor is ejtett szót: „Egy új időszak’ előestvéjén, annyi mozgalomnak közepette, midőn az alkotmányos eszmék, ha csak szemenkint is, a’ gyakorlati élet’ mezejére lépni készülnek, ’s midőn ezeket ennél fogva az érzelő szóárból, a’ szertehullámzó általánosságból kiemelnünk, határszéleiket kimutatnunk, mind magokban, mind másokkal viszonyban feltüntetnünk, szóval, tisztán és szabatosan formulázni kelletik”.²⁷⁸ Szalay tehát a pontos, szabatos, érzelmektől mentes fogalmazás mellett érvelt, amivel bizonyos mértékig Szemere is egyetértett, mikor elítélte Kossuth stílusát. Szerinte azonban Szalaynak ahhoz, hogy sikeres hírlapíró legyen, nem elég pontosan és érzelemmentesen írnia, hanem vállalnia kell a rendszerint gúnyos hangnemben zajló polémiát más lapokkal, és fel kell hagynia külföldi olvasmányélményeinek pusztá ismertetésével, és ha lehet, alkalmaznia kell azokat a magyar viszonyokra. A Szemere levelében olvasható tanácsokat sok esetben praktikus okok motiválták.

Szemerét azonban nem csupán a publicisztikai stílusról vallott nézetek hasonlósága vonzotta a centralistákhoz. Ezt az 1844. július 3-ára keltezett levélből²⁷⁹ szűrhetjük le, melyben arról tájékoztatta Szalayt, hogy Eötvös volt nála, és elmondta neki első négy cikkének tartalmát, melyeket ő jónak talált.²⁸⁰ Örömmel fogadta azt a hírt is, hogy Trefort már hét cikket írt, de véleménye szerint Szalaynak a materialis érdekek megvitatására szakértőket kell keresnie, ezért a szerkesztő figyelmébe ajánlotta Trefort mellett Fényes Eleket és Vállas Antalt. Tudomása volt arról is, hogy a *Pesti Hírlap* akkori korrekтора²⁸¹ csak egy hónapra vállalta a munkát, ezért Szalay figyelmébe ajánlotta egyik ismerősét, Somlyai Dánielt. Szemere

41–43; FENYŐ 1997, 265, 271–273, 281–282, 285–288; GÁBORI KOVÁCS 2009, 549–550.

²⁷⁸ SZALAY László, [*Az olvasóhoz*], PH, 1844. július 4., 366. sz., 451; ua. in: SZALAY 1988, I, 188–193.

²⁷⁹ Szemere Bertalan Szalay Lászlóhoz, 1844. július 3. In: SZEMERE 1994, 28–29.

²⁸⁰ Itt valószínűleg Eötvös *Központosítás és helyhatósági rendszer* című cikksorozatról van szó. A cikksorozat adatait lásd *Előszó* 6. jegyzet.

²⁸¹ Nincs tudomásunk a lap akkori korrektorának kilétéről.

e megjegyzése, valamint az, hogy 1846. december 16-i levelében²⁸² szerkesztőhelyettesnek nevezte Szalayt,²⁸³ arról tanúskodik, hogy a levelek írásának időpontjában – 1844 júliusa és 1846 decembere között – a legapróbb részletekig tisztában volt a lap belső ügyeivel. Ha ehhez még hozzávesszük azt is, hogy jónak találta Eötvös centralizációról írt első négy cikkét, nem kételkedhetünk abban, hogy a tárgyalt időszakban elképzelései meglehetősen közel estek a centralistákéihoz.

1844. július 3-i levelében Szemere újra jelezte, hogy elfoglaltságai miatt nincs ideje cikket írni. Arra kérte azonban Szalayt – aki valószínűleg levélben, vagy a Szemerénél járó Eötvös útján ismételt felkérhette barátját a publikálásra –, hogy a börtönrendszerrel kapcsolatos beszédét hozza le a lapban. (A szerkesztő teljesítette barátja kérését, és közölte az egyébként Eötvöst támadó beszédet.)²⁸⁴ Ezt követően megnyugtatta a szerkesztőt, hogy akikkel beszélt, „Kossuth célzatait, a két utolsó cikkben²⁸⁵ ro[s]sz néven veszik”, valamint, hogy a lap „elsőjét kíváncsian várják, – mint midőn az új alispán első ízben elnököl”²⁸⁶.

A lap első néhány számának rá és környezetére tett benyomásairól Szemere 1844. július 29-én kelt levelében számolt be Szalaynak: „[A]rra figyelmeztetek, hogy a *napi* kérdésekbe kellene jobban beleereszkeszteni, kivált kezdetben [...]. Azt is szerettem volna, ha a külső elrendezésben megismerszik vala jobban, az új szerkesztő, új ember, új forma, s valami értekezőféle, stb. A szerkesztés nem

²⁸² Szemere Bertalan Szalay Lászlóhoz, OSZK Kézirattár, Levelestár, 1846. december 16.

²⁸³ Szalay szerkesztőhelyettességével kapcsolatban lásd ebben a kötetben: *Szerkesztőváltás a centralista Pesti Hírlap élén. Csengery Antal szerkesztői székbe kerülése.*

²⁸⁴ 215. *Kerületi ülés*, junius' 26-kán. PH, 1844. július 4. 366. sz. 452–455. (A tudósítás az *Országgyűlés* rovatban jelent meg.)

²⁸⁵ Valószínűleg: [KOSSUTH Lajos], *Partium 's Erdély*, PH, 1844. június 27., 364. sz., 435; [ÜÖ], *A szerkesztő búcsuszava*, PH, 1844. június 30., 365. sz., 443. Lásd még ebben a kötetben: *A centralisták elképzelései a lapban rejlő anyagi lehetőségekről.*

²⁸⁶ A centralista *Pesti Hírlap* első száma a levél megírásának másnapján, 1844. július 4-én jelent meg.

attól függ, hogy [a szerkesztő] maga sokat írjon, hanem irasson sokkal [...]. Csak erőssen, paprikásan, szeszesen irjatok, a classicaí izlést újságlapba nem lehet áltvinni, s kivált K[ossuth] után nem egyszerre. Az Eötvösét igen békésnek látják, – a tied már jobban tetszik, ingereltetni akarnak az emberek. Tehát ez áltmenetekre figyeljetek. Különösen nógass, kérj, csábíts, ösztönözz írókat, de ne magamfélét, ki bizony nem érkezik.”²⁸⁷ Szemere idézett sorai ismét csak azt bizonyítják, hogy írójuk szívén viselte a centralista *Pesti Hirlap* sorsát, de nyilvánosan nem akart azonosulni a lap irányvonalával.

Az eddig írtakból úgy tűnik, hogy Ruszoly József nem tévedett, mikor azt írta, hogy Szemere a centralisták oldalán állt. Kemény Zsigmond egyik, Wesselényi Miklóshoz címzett leveléből kiderül, hogy ez a kapcsolat a kortársak előtt sem maradt titokban: „[A]’ Pesti Hirlap – mint látom – nem akadot ügyetlen kezek közé, noha koránt sem Kossuthéi. *Szalai* mellett munkatársak *Trefort*, *Eötvös*, *Lukács Moricz*, *Szemere Berti* és *Pulszky*.”²⁸⁸ Kemény tehát csaknem egy hónappal a lap centralista kézre kerülése után is úgy tudta, hogy Szemere a *Pesti Hirlap* munkatársa. Mivel Kemény ez idő tájt még nem állt kapcsolatban a centralistákkal, információi csakis közvetettek lehettek. Azt kell tehát gondolnunk, hogy Szemere és Szalayék szoros kapcsolata ismert tény volt a politikai elit berkeiben. Ezt megerősíti, hogy tudjuk, Wesselényi a kapott információt tudatta Deák Ferencsel is.²⁸⁹

²⁸⁷ Szemere Bertalan Szalay Lászlóhoz, 1844. július 29. In: SZEMERE 1994, 29–30.

²⁸⁸ Kemény Zsigmond Wesselényi Miklóshoz, 1844. július 26. In: KEMÉNY 2007, 22–25.

²⁸⁹ „Hogy Kossuth kap-e hírlapra hírlapi szabadéket vagy nem, még bizonytalan; bár kapna, mert journalistikánk nagyon kezd parlagulni. Mit mondasz arra, hogy a gaz Landerer illő lakoltatás helyetti kármentesítésére, sőt jutalmazására Eötvös, Szemere, Pulszky, Lukács s Trefort léptek fel, a Pesti Hirlapot olvasottá s keresetté teendő.” (Bárá Wesselényi Miklós Deák Ferenchez, 1844. szeptember 27. In: WESSELÉNYI 1904, 307–309.)

Együtt az ellenzék egységének megteremtéséért

Szemere 1845. március 21-én Szalayhoz írt levelében szót ejtett követjelentési beszédéről: „Ha követjelentési beszédemet olvasod (majd később), fogod látni, hogy sokban egyezünk.”²⁹⁰ A szóban forgó beszédre, mely a borsodi megyegyűlésen 1845. január 9-én hangzott el, a *Pesti Hirlap*ban csak utalás történt,²⁹¹ maga a beszéd sem ekkor, sem később nem jelent meg ott. Ruszoly József feltételezi, hogy a beszéd megjelenését „a cenzúra akadályozta meg, de az sem kizárt, hogy a lap élén Szalayt [1845. július 1-jén – G. K. J.] főlváltó új szerkesztő, Csengery Antal óvatosságból nem tartott rá igényt.”²⁹² Nem tudni, hogy a felkínált lehetőségek közül melyik a helytálló, azonban az első tűnik valószínűbbnek a most következő adatok ismeretében, hiszen ezek arra utalnak, hogy a centralisták számára előnyös lett volna a szónoklat közlése.²⁹³ A beszéd kiemelkedő fontosságú, mivel Szemere elsőként mondta ki benne, hogy az ellenzéknek párttá kellene szerveződnie.²⁹⁴ Lehetséges, hogy Szemere a beszédnek erre a momentumára gondolt, mikor azt írta Szalaynak, hogy sokban egyeznek. A levél keletkezését követően ugyanis nem sokkal – többek között a szóban forgó beszédre támaszkodva – Eötvös József, majd ugyanezen év júliusában előbb ismét Eötvös, majd Szalay is kifejtette az összefogás szükségességét a *Pesti Hirlap* hasábjain.²⁹⁵ Elképzelhető azonban az is, hogy Szemere a centralisták és saját eszméinek egyezésére utalt a levél-

²⁹⁰ Szemere Bertalan Szalay Lászlóhoz, 1845. március 21. In: SZEMERE 1994, 31–32.

²⁹¹ VADNAY Miksa, *Borsodból*, PH, 1845. január 30., 426. sz., 64–65. (A cikk a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg.)

²⁹² SZEMERE 1994, 25.

²⁹³ A beszéd végül 1847-ben, könyv alakban jelent meg: SZEMERE 1847.

²⁹⁴ HERMANN 1998, 20; HERMANN Róbert, *Szemere Bertalan*. In: ERDÖDY–HERMANN 2002, 167–323; HERMANN 2008, 565–567; HERMANN 2011/b.

²⁹⁵ A szóban forgó cikkek E. [EÖTVÖS József], *Állásunk*, PH, 1845. március 23., 441. sz., 189–190; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 105–114; E. [Uő], *Ügyünkben IV*, PH, 1845. július 6., 498. sz., 13–14; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 162–171; Sz. L. [SZALAY László], *Tévedések I*, PH, 1845. július 13., 502. sz., 29; ua. in: SZALAY 1988, II, 58–63.

ben. Ezt valószínűsíti, hogy a Szemere beszédében kifejtett elvek között található egy tipikus centralista eszme, a követutasítások eltörlése.²⁹⁶ Szemere emellett szót ejtett ugyan a felelős kormány szükségességéről is,²⁹⁷ ám ezt a reformellenzék zömének vezetői is követelték; a centralisták által kívánt többségi kormány elvére viszont a borsodi követ nem tért ki. A borsodi politikus és a centralisták által propagált eszmék rokonságára később Csengery Antal is utalt Szemeréről írott jellemrajzában. Csengery szerint az *Ellenzéki Nyilatkozat* létrehozását megelőzően „Szemere az új *P.[esti]* Hirlap tanait képviselte az egyezkedésekben oly határozott, mint gyönyörűen szerkezett javaslatával”.²⁹⁸ Csengery állítását alátámasztani látszik egy ismeretlen szerzőjű levél, mely szerint az 1847. március 15-i ellenzéki tanácskozás előtt „3 program javaslat adatott bé [...] 1-ő Kossuth által megyei rendszer szellemében. [...] 2-dik B. Eötvös József és 3-k Szemere Bertalan által központosítási elvből ki indulva”. A tanácskozáson továbbá Szemere ugyanúgy nyilatkozott, mint Eötvös, aki kifejtette, hogy „Magyar országnak központosítás nélkül jövődjé nem lehet, azonban míg ezt a felelős kormányal együtt ki lehetne vinni, ő is meg nyugszik a megyei rendszer véde-sében s csak azt kívánja, miként a központosított felelős kormány elérendő célul tűzessék ki, melyre minden igaz ellenzéki ember törekedni, s ereje szerint működni köteles legyen”.²⁹⁹ Kemény Zsigmond értékelése némiképp eltér az előzőektől. Szerinte Szemere „a másik kettőtől egészen különböző programtervet” készített, de „[e]bben majd minden lehető árnyolat megtalálta kedvencz eszmé-jét”, melyek közül Kemény első helyen a „parlamentaris kormányt”

²⁹⁶ SZEMERE 1847, 31–34.

²⁹⁷ SZEMERE 1847, 47.

²⁹⁸ CSENGERY Antal, *Szemere Bertalan*. In: CSENGERY 1884/a, 235. Csengery az általa írt Eötvös jellemrajzban is kiemelte Szemere 1847-es támogatásának fontosságát: „a parlamenti kormány eszméjét az országos ellenzék programjába is sikerült Eötvösnek beigtatni, mely alkalommal Szemere Bertalan erőyes föllépésében is erős támaszt nyert az alkotmányos központosítási irány.” (CSENGERY 1898, 82.)

²⁹⁹ *Pest, 1847 április 5. Részlet ismeretlen leveléből, amelyben beszámol a március 15.-i ellenzéki konferencia és az ugyanakkor tartott konzervatív tanácskozás eseményeiről*. In: KLÖM XI, 128–130.

említette.³⁰⁰ A kortársi értelmezésekből tehát az a következtetés szűrhető le, hogy Szemere 1847-ben már nyíltan állást foglalt a központosítás eszméje mellett.

Szemere és a centralisták kapcsolatát elemző tanulmányában Fenyő István szintén úgy látja, hogy Szemere elvei alapján inkább sorolható Eötvösék, mint a megyerendszer hívei közé. Fenyő szerint „1848 márciusa *előtt* Szemerét csupán antimonarchikus álláspontja különböztette meg a centralistáktól – ettől eltekintve éppoly híve volt a nyugati orientációnak, a felelős kormánynak és a népképviselői parlamentnek, a községi önkormányzatnak, mint amazok”.³⁰¹

Szalayéknak 1845 folyamán jól jött, hogy Szemere addig nem állt nyíltan a centralisták mellé, hiszen így a volt borsodi követ az ellenzék megyepárti részének szemében – annak ellenére, hogy többen tudtak a centralistákhoz fűződő kapcsolatáról – megőrizte hítelét. Ennek következtében ő nem keltett gyanakvást azzal, hogy kimondta, az ellenzéknek párttá kell szerveződnie. Szalayék tollából ugyanis ez a kijelentés valószínűleg csak elutasítással találkozott volna, ráadásul egy ilyen megállapítás egyenértékű lett volna annak beismerésével, hogy a municipalisták nélkül képtelenek megvalósítani reformelképzeléseiket. Ez pedig a centralisták és eszméik vereségét okozta volna. Azt követően azonban, hogy Szemere a párttá szerveződés szükségessége mellett érvelt, a centralisták már következmények nélkül teheték meg ugyanezt.

Szemere 1845. június 18-i levelében ismét egy beszéde megjelentetéséről írt Szalaynak. „Azt vélem, hogy ha beszédemből a *lényegest* kinyomatni engedik, elégedjünk meg vele ez úttal, s nem gondolnám, hogy azt kivinni nehéz lenne, de ha idő nincs, akkor a könnyű is nehez, tehát hogy rajtad s magamon segítsek, szólítsd föl arra *Vadnay* Rudolf ügyvédet, – Kóczán [?] segédét, Miksának testvérét”.³⁰² A levélből nem derül ki, hogy Szemere melyik szónoklatáról van szó. Hermann Róbert azt feltételezte, hogy Szemere

³⁰⁰ Kemény Zsigmond Wesselényi Miklóshoz, 1847. április 17. In: KEMÉNY 2007, 93–97.

³⁰¹ FENYŐ 2012. Az idézetet lásd 515.

³⁰² Szemere Bertalan Szalay Lászlóhoz, 1845. június 18. In: SZEMERE 1994, 32–33.

követjelentési beszédének kiadását tervezte.³⁰³ Véleményem szerint azonban nem valószínű, hogy 1845 júniusában még mindig egy 1845. januári szónoklatról tárgyaltak volna. Főleg mivel Szemere időközben más, hasonló tartalmú beszédet is tartott. Úgy vélem, Szalay és Szemere a lap 1845. június 27-i számában, a *Törvényhatósági dolgok* rovatban megjelent Szemere-beszéd kiadását tervezték, mely a borsodi megyegyűlésen 1845. május 15-én hangzott el. Ebben Szemere az adminisztrátori rendszerről értekezett. Rávilágított, hogy e „rendszernek [...] egyenes és legközelebbi célja, többséget szerezni a’ kormánynak, mind a megyékben, mind az o.[rszág] gyűlésen.” Elismerte, hogy a kormánynak joga van többségre törekedni, de ezt „csak az alkotmány’ határain belől keresett eszközökkel ’s csak annak szellemével egyezőleg kellene megszerezni iparkodni.” Alkotmányellenesnek tartotta tehát az adminisztrátori rendszert, és egyben olyan lépésnek, mely a szabad élet kifejlődésének nem kedvez. Figyelmeztette azokat, „kik a főispáni hivatalt eddig örökösnek hitték”, hogy egyes megyékben az adminisztrátor „a gyűlésben azért lesz jelen, hogy a’ függetlenség elnémuljon, csak egy lesz igaz vélemény, a többi mind haeresis, a’ hivatalok nem képesség, hanem színezet szerint fognak osztatni”, majd megrótt a fentebb említetteket, hogy „ez eljárás ellen, általa saját érdekük is sértetvén, nyíltan felszólalni nem bátorkodtak”. Elismerte azonban, hogy az adminisztrátori rendszernek van jó oldala is, „t. i. szaporodott ellenőrködése alatt a’ közigazgatás jobb és gyorsabb lehet”, ami a jogokkal nem bíró nép számára igazi nyereség. Szemere ezzel a figyelmet a törvényhatósági rendszer egyik fő hibájára is ráirányította – a közigazgatás lassúságára, amin központosítással javítani lehet. Ezzel nyíltan állást foglalt a centralista eszmék mellett, ami alkalmassá tette beszédét a *Pesti Hirlapban* való megjelenésre.

Mindemellett Szemere a május 15-i szónoklatban tett két olyan észrevételt is, melyekről már követjelentési beszédében is ejtett szót. Elsőként arra figyelmeztette a rendeket, hogy a kormány magát „centralisálja, organisálja. Mit a’ központi kormány kitervez, annak kivitelére a’ megyékben egy egy hatalom állítatik, melly csak a’ megyékre nézve állandó, de a’ kormányra nézve függő, és általa

³⁰³ HERMANN 2011/b, 225.

változható, 's a' veszély éppen ebben van. Mert midőn a' kormány-párt nemcsak a' hatalmat bírja, de munkálatába egységet, rendet, tervet is hozott, akkor a' reform-párt, mellynek részén az igazság van, de hatalom nincs, egységet, rendet, tervet nélkülöz. Az az, mi gyöngék vagyunk az eloszlás által, mert minden megyei párt elszigetelve a' többtől, magának küzd, a' kormánypárt pedig erős az eloszlás által, mert bár külön, de összefüggőleg és egyetértve dolgozik." Szemere mindebből arra a következtetésre jutott, hogy „a' reformpártnak is organisálni kelletik magát országszerte, 's ez organisált pártegység legyen azon alap, mellyen annak minden tagja, minden hirlapja 's minden hozzátartozó törvényhatóság mozogjon; mert, [...] mig a' reformpárt tetteiben terv, 's terveiben országos egység és összehangzó számítás nem leend, addig nem győz, 's mig ez nem győz, addig nemzetünk sem szabad, sem boldog nem lesz." Második észrevétele az utasítások eltörlésével kapcsolatos, melyet januárban még azért javasolt, mivel azok lehetetlenné tették a pártok egymás közötti egyezkedését és így a reformok bevezetését is. Ezúttal azonban már az adminisztrátori rendszertől való félelme miatt javasolta ezek megszüntetését. „Eddig melly szellemben készült az alaputatisás, a' pótló rendszerint annak kifolyása volt, a' küzdés tehát mindig az alaputatisás' készítésekor kezdődött és végződött. De most nemcsak hogy nagyobb lesz a' küzdés, hanem folytonos is, mert a' főkormányzó a' diaeta alatt is mindig honn fog ülni, 's bizonyosan nem lesz mindenik megye olly éber, hogy meg ne lepettessék néha, 's nem lesz olly erős és kitartó, hogy a' folytonos küzdés ki ne fáradja." ³⁰⁴

Szemere tehát korábban az ellenzék összefogásának szükségességét a következő országgyűlésre készülési jegyében hangsúlyozta, most azonban már azért, hogy az opposíció gátat tudjon vetni

³⁰⁴ XXX. [Szűcs Miklós], *Borsodból*, PH, 1845. június 27., 493. sz., 421–422. (A tudósítás a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg.) Szűcs Miklós ugyan nem nevezi meg név szerint a szónokot, de ezt a lap egy későbbi számában megteszi helyette Szalay, mikor ebből a beszédből idéz. (Sz. L. [SZALAY László], *Tévedések I*, PH, 1845. július. 13., 502. sz., 29; ua. in: SZALAY 1988, II, 58–63.) Szalay szerint a beszédet Szemere mondta el.

a kormány intézkedéseinek, és az adminisztrátori rendszer terjedésének. (Persze az adminisztrátori rendszer ellen is csak az országgyűlésen léphetett fel eredményesen a reformellenzék. Szemere májusban hangoztatott érve így magában hordta a januári beszédben elhangzott indokot is.) Érvrendszere az utasításadás tekintetében is hasonló változáson ment át. Alapelve, hogy az utasításokat el kellene törölni, nem változott, csupán a haladást gátló kompromisszumképtelenség helyett az adminisztrátori rendszerben a szabadságra leselkedő veszélyekre helyezte a hangsúlyt. Ennek okát nem lehet pontosan tudni. Mostani érvei a Szabó Miklós által klasszikus liberalizmusnak nevezett – és a liberális ellenzék többsége által követett – eszmerendszer fogalomkészletéhez tartoztak.³⁰⁵ Eközben a figyelmet a megyerendszer egyik fő hibájára is ráirányította – a közigazgatás lassúságára, amin központosítással javítani lehet. Ezzel – a kontinentális liberalizmus eszmerendszeréhez igazodva – állást foglalt a centralista elvek mellett, így alkalmassá tette beszédét a *Pesti Hirlap*ban való megjelenésre. Szalay közölte is a beszédét, ami – mivel Szemere ebben a pártta szerveződés mellett is érvelt – azt mutatja, hogy eddigre már ő is fő prioritássá tette az ellenzék egységesítését. A szerkesztő e szónoklat kiadásával, illetve az ezzel kapcsolatos, júliusban megjelent *Tévedések I* című cikkével vélhetően már a municipalisták felé kívánta közelíteni csoportját.³⁰⁶ Mint később látni fogjuk, Szalay ezen írásában Szemere elveire támaszkodva és rá hivatkozva ajánlott szövetséget a liberális ellenzék zömének, de közben éreztette is, hogy ez csak a centralisták elvei alapján jöhet létre. Szemere beszédének kiadására tehát Szalaynak valószínűleg azért volt szüksége, hogy azt előzményként használva ő is kimondhassa, az ellenzék egységesülésére szükség van. Szemere ugyanakkor – úgy tűnik – a municipalisták és a centralisták által használt érvkészlet ötvöztetésével próbálta közelíteni egymáshoz az álláspontokat, és megnyerni a maga számára a szemben álló feleket. A Szemere májusi megyegyűlésen elmondott beszédében elhangzott érvet, mely az utasítási rendszer ellen szólt, később Eöt-

³⁰⁵ SZABÓ 1989. Lásd még ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

³⁰⁶ Sz. L. [SZALAY László], *Tévedések I*, PH, 1845. július. 13., 502. sz., 29; ua. in: SZALAY 1988, II, 58–63.

vös is felhasználta a *Reform*ban: „Képzeljünk magunknak megyét, melynek főispánja, csakhogy a kormánynak többséget szerezzen, a korteskedés aljas eszközéhez nyúl; [...] Tegyük fel, hogy a megye összes intelligenciája a kormány ellen nyilatkozott; hogy az ellenzék a választásoknál nagy erőködés után győzött, s két ellenzéki követet küldött az országgyűlésre, mit használ mindez; hisz a főispáni helyettes honn marad, gyűlést tart, amikor akar, az utasítást megváltoztatja kedve szerint, [...] Jelen megyei szerkezetünk s az utasítási rendszer mellett az értelmiség véleménye csak addig nyilatkozhatik, míg a kormány a politikai befolyással bíró míveletlen tömeggel visszaélni nem akar, s ezen meggyőződés az, melyből kiindulva, én a főispáni hivatal új rendezését a szabadságra nézve annyira veszélyesnek tartom.”³⁰⁷

Szemere pártegységesülést sürgető beszédeit a centralisták később is saját céljaikra használták fel. A volt borsodi követ 1845. szeptember 25-én, egy fáklyászene alkalmával hangsúlyozta újra az egyesülés fontosságát.³⁰⁸ A beszédet az új szerkesztő, Csengery kényszerben közölte, először szeptember 28-án a *Fővárosi ujdonságok* rovatban, majd október 2-án önálló vezércikk formájában.³⁰⁹ Beksics Gusztáv Szemerének ezt a szónoklatát úgy értelmezte, mint amelyben a borsodi politikus elítélte a centralisták tevékenységét.³¹⁰ Fenyő István azonban már jóval árnyaltabban fogalmazott. Úgy vélte, Szemere a beszédben arra mutatott rá, hogy „soha nem volt nagyobb szükség az ellenzék munkájára és összetartására”, illetve „hogy pusztán elméleti viták miatt szükségtelen meghasonlás keletkezett a centralisták és a municipalisták között, s hogy emiatt az ellenzék

³⁰⁷ EÖTVÖS József, *Reform*. In: EÖTVÖS 1978, I, 485–486.

³⁰⁸ FENYŐ 1997, 322.

³⁰⁹ □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. szeptember 28., 546. sz., 211; A. n., *Szemere Bertalan' nézetei az ellenzék' jelen állásáról*, PH, 1845. október 2., 548. sz., 219. (A beszédet teljes terjedelmében lásd SZEMERE 1873.) A Szemere előtt tisztelgők szónokául közmegegyezéssel Eötvöst választották, ami szintén azt valószínűsíti, hogy politikai körökben köztudott volt Szemere és a centralisták kapcsolata. (□, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. szeptember 28., 546. sz., 211.)

³¹⁰ BEKSICS 1882, 84.

központi orgánumban nem gyűlik össze elegendő értelmi súly”³¹¹ Fenyő megállapításait annyival egészíteném ki, hogy az ellenzéki egység érdekében Szemere nyilvánvalóan bagatellizálni igyekezett az ellenzéki csoportok közötti véleménykülönbségeket, miközben láthatóan arra is kísérletet tett, hogy a centralisták és a reformellenzék zöme kompromisszumkészségét is hangsúlyozza. Nem az adott csoportosulások követeléseit emelte ki ugyanis, hanem az általuk tett – igaz, csak megfogalmazásbéli – engedményeket sorolta fel: „A’ centralista kívánja megőrizni biztosítékul a’ municipiumot, mig jobbat nem nyerhet, a’ municipalista azért viv mellette, mivel nála még nem bir jobbat, – ha egyes kérdésekről van szó, tökéletesen megegyeznek, ’s ime pusztá theoreticus viták miatt hasonlós kezd előállani. – E’ különbség oka annak, hogy az ellenzék’ időszaki orgánumban annyi vezér, értelmi súly és hatalom nem gyűl össze, mi ügyünknek kiszámíthatlan veszteség. Holott nem kellene felejtünk, hogy centralisatio és municipium mindkettő csak eszköz az ellenzék’ céljához, mi nem más, mint a’ béke és szabadság’ minél általánosabb kiterjesztése”³¹² Degradáló kifejezést pedig egyik ellenzéki csoporttal kapcsolatban sem használt Szemere.

Szemere Szalayhoz 1845. június 18-án keltezett leveléből megtudtuk, hogy a levél írója és címzettje már egy ideje tervezték Szemere egyik pártegységesülést sürgető beszédének kiadását. Mivel Szalay szerkesztői székét csak július 1-jén adta át Csengerynek, joggal feltételezhetjük, hogy a szerkesztőváltásban nagy szerepet játszott, hogy a centralisták felismerték az egységesülés szükségességét, és olyan szerkesztőt kívántak a *Pesti Hirlap* élére állítani, aki alkalmas volt az ehhez vezető tárgyalások levezénylésére.

³¹¹ FENYŐ 1997, 322.

³¹² A. n., *Szemere Bertalan’ nézetei az ellenzék’ jelen állásáról*, PH, 1845. október 2., 548. sz., 219. A beszéd szövegét SZEMERE 1873 stilisztikai változtatásokkal hozza. Az idézetet lásd SZEMERE 1873, 251.

A centralisták közeledési kísérletei a nemesi ellenzékhez

Közeledési kísérletek a publicisztika útján

Korábban láthattuk, hogy Szalay a szerkesztés átvételekor megpróbált közeledni az ellenzék megyerendszert védelmező szárnyához. Próbálkozásait azonban nem koronázta siker. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy nem akart lapjában saját elveinek ellentmondó cikkeket közölni. 1845 novemberében azonban a centralisták teret engedtek a reformellenzék megyerendszert védő szárnyának a *Pesti Hirlapban*. Ezt megelőzően azonban Szalayék többször is cikkeztek az ellenzék egységesülésének szükségessége mellett. Közeledni próbáltak tehát a liberális ellenzék zöméhez, írásaik azonban nem érték el a kívánt hatást, mivel ezekben rendszerint azt is jelezték, hogy a párttá szerveződést csakis saját programjuk alapján tudják elképzelni.

Eötvös József 1845. március 10-én Pest megye közgyűlésén az adminisztrátori rendszerről zajló vita közben ismét hangsúlyozta a felelős kormány szükségességét. Emellett azonban a municipalisták megnyugtatóására már a *Központosítás és helyhatósági rendszer* című cikksorozatában megfogalmazott kitétel is újra kiemelte.³¹³ Eszerint a centralisták a helyhatósági garanciákról csak akkor mondanának le a központosítás kedvéért, ha más, hathatósabb alkotmányos biztosítékokat tudnak helyettük kivívni. A *Pesti Hirlapban* Trefort Ágoston 1845. március 13-án újra hangsúlyozta ezt a kitétel, ³¹⁴ vélhetően egyrészt Eötvös szavainak megerősítése, másrészt pedig a Pest megyei gyűlésen részt nem vett ellenzékiek megnyugtatósa érdekében. Tíz nappal Trefort cikkének megjelenése után, 1845. március 23-án Eötvös is megismételte *Állásunk* című írásában a szóban

³¹³ Az 1845. március 10-i megyegyűlésről lásd: Y. L. [CSENGERY Antal?], *Pest*, PH, 1845. március 16., 439. sz., 175 (a cikk a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg); VÖLGYESI 2005, 102–103. Az említett cikk: E. [EÖTVÖS József], *Központosítás és helyhatósági rendszer IV*, PH, 1844. július 25., 372. sz., 503–504.

³¹⁴ T. Á. [TREFORT Ágoston], *Reform*, PH, 1845. március 13., 438. sz., 165.

forgó elvet,³¹⁵ sőt tovább is ment ennél. Trefort cikkére, Szemere Bertalan követjelentési beszédére, illetve az *Erdélyi Hiradó* egyik írására³¹⁶ hivatkozva kifejtette abbeli meggyőződését, hogy a centralistáknak és a megyerendszert védelmező ellenzékieknek szorosan együtt kellene működniük. Az erdélyi liberális lap cikkét annak szerkesztője, Teleki Domokos írta, aki korábban kárhoztatta a centralistákat, mivel azok olyan kérdéseket tárgyalnak, melyeket legfeljebb „a’ harmad-negyedizig következő maradék” fog a teendők közé sorolni.³¹⁷ Eötvös által idézett írásában azonban kifejtette, hogy mivel a centralisták által kívánt változtatások az adott pillanatban még nem megvalósíthatók, a törvényhatósági rendszerrel mint pótszerrel kell élniük, és azt „a’ korigényei szerint ennek szükségéből fölmerülő eszmék, legyenek azok központosításiak vagy a’ törvényhatósági szellemből folyók, alkalmazása által” kell tökéletesíteniük. Erre nézve pedig „kell hogy kezet nyujtsanak a’ központosítás mint a’ megyei rendszer baráti”.³¹⁸ Teleki Domokos tehát közelíteni igyekezett a két ellenzéki csoportosulás álláspontját. Mivel a centralisták korábban már többször is nyilatkoztak a megyerendszer ideiglenes fenntartása mellett, várható volt, hogy Teleki írására válaszolni fognak. Eötvös fentebb említett cikkében viszonyozta Teleki gesztusát. Kimondta, hogy a két lap között „a’ fölelvekre nézve lényeges különbség nem létezhetik”, és hogy „e’ honnak felvirágzása csak akkor lehetséges, ha mind azok, kik azt valósággal kívánják, barátságosan kezet fogva, mennyire lehet, egy uton haladnak kitűzött czéljok felé”. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy szerinte távolabbi céljaik is jóval hamarabb fognak megvalósulni, mint azt az *Erdélyi Hiradó* gondolja, valamint, hogy „igen sok a’ kor’ igé-

³¹⁵ E. [EÖTVÖS József], *Állásunk*, PH, 1845. március 23., 441. sz., 189–190; ua. *A Pesti Hirlap állása* c. in: EÖTVÖS 1903, 147–156; ua. *Állásunk*, c. in: EÖTVÖS 1978, II, 105–114.

³¹⁶ X. Z. [TELEKI Domokos], *Átalakulásunk*, EH, 1845. március 11., 20. sz., 153–154.

³¹⁷ TELEKI Domokos, *Hirlapi sajtónk I–V*, EH, 1845. január 3., 1. sz., 3; EH, 1845. január 7., 2. sz., 9–10; EH, 1845. január 10., 3. sz., 17; EH, 1845. február 14., 13. sz., 97–98; EH, 1845. február 18., 14. sz., 105–106.

³¹⁸ X. Z. [Uő], *Átalakulásunk*, EH, 1845. március 11., 20. sz., 153.

nyeiből és szükségeiből fejlődött javításoknak életbeléptetése törvényhatósági rendszerünk mellett, bármiként tökéletesítsük azt, a 'lehetetlenségek közé tartozik'".³¹⁹ Telekivel szemben úgy vélte, hogy terveiket talán még a harmadik országgyűlés sem fogja megvalósítani – tehát 12–16 éven belül várta azt –, de meg volt győződve arról, „hogy e' honban semmi nagyobb szerű [értsd: kiváló – G. K. J.³²⁰] ujtás történni még a' legközelebb jövőben sem fog, melly nem a' központosítás 's felelősség' rendszere szerint történnék". Mindent elegendő oknak vélte arra, hogy eszméiket továbbra is tárgyalja a lapban. Mivel Eötvös elismerte, hogy elveik a főbb pontokban megegyeznek, Teleki közeledési kísérlete nem maradt hatástalan, de lényegesen nem hozta közelebb az álláspontokat. Teleki ennek ellenére sikeresként értékelte a párbeszédet,³²¹ igaz, jelezte, hogy kevésnek tartja a centralista eszmék megvalósítására a három országgyűlésnyi időt, és továbbra is fenntartandónak véli akkori állapotában a megyerendszert. E cikk megjelenése után azonban a két párttörődék békülést kereső párbeszéde számunkra ismeretlen okokból abbamaradt. Ezt talán az is okozhatta, hogy mivel Teleki a megyerendszer erdélyi híveinek nevében írta cikkeit, kettejük kibékülése nem vonta volna feltétlenül maga után a centralisták és Kossuth híveinek összefogását.

A közeledés kérdéséről a centralisták legközelebb 1845 júliusában nyilatkoztak. Eötvös ekkor *Ügyünkben* című cikksorozatában³²²

³¹⁹ E. [EÖTVÖS József], *Állásunk*, PH, 1845. március 23., 441. sz., 189–190; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 105–114.

³²⁰ »Nagy szerű pl. külön írva az a' kinek vagy minek nagy szere (mai értelemben: eszköze, szerszáma) van, összeírva pedig egészen saját értelmű szó, melly már nemcsak anyagi, hanem szellemi dolgokban is valami kiválót, a közönséges mértéken vagy fokon túl emelkedettet jelent.« SZABÓ G. 2001, 168. A „nagyszerű” melléknév jelentése Martinkó András szerint eredetileg „nemzeti” volt. MARTINKÓ András, *Vörösmarty Mihály: Szózat*. In: MARTINKÓ 1983, 118–124.

³²¹ X. Z. [TELEKI Domokos], *Átalakulásunk II*, EH, 1845. április 8., 28. sz., 217.

³²² E. [EÖTVÖS József], *Ügyünkben I–IV*, PH, 1845. július 1., 495. sz., 1–2; PH, 1845. július 3., 496. sz., 5–6; PH, 1845. július 4., 497. sz., 9–10; PH, 1845. július 6., 498. sz., 13–14; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 141–171.

ismét a kolozsvári lap írásaira reagált.³²³ Az erdélyi Kovács Lajos veszélyesnek bélyegezte a centralisták megyerendszert támadó eszméit. Elárulta, örült annak, hogy a *Pesti Hirlap* Eötvösök kezébe került, és mikor a lap a „centralisatio” eszméjét tűzte ki célul, ő várakozó álláspontra helyezkedett, és a környezetében lévőket is türelemre intette. Később azonban Eötvös *Központosítás és helyhatósági rendszer* címmel megjelent cikksorozata³²⁴ eloszlatta aggodalmait, hiszen Eötvös kívánatai szerint megegyeznek Kossuthéival. A különbség mindössze annyi, hogy Eötvös rendszerét a „centralisatio” nevével jelölte meg. Eötvös reformjavaslatai: a statutárius jog túlterjesztése ellen korlátok kellene, az adókievetés és a közlekedési eszközök elrendezése az országgyűlésen történjék, a verificatiót bízzák a törvényhozásra, az utasításokat töröljék el.³²⁵ Ezek közül Kovács Lajosnak egyedül az utolsóval szemben voltak ellenvetései. Ő azt szerette volna, ha csak a pótló utasításokat törölnék el, egyébként Eötvös „centralisatiojával a’ megyerendszer leghőbb barátai is kibékülhettek”.³²⁶ Kovács a cikksorozat harmadik darabjában rámutatott, hogy Eötvös „a’ megyerendszer körül olly modositványokat ajánlott, melyek Magyarhonban a’ legerősebb municipalisták által is elfogadottnak valának tekinthetők. [...] A’ centralisationnak – ha ugyan ez centralisatio volna – illyszerű értelmezésével kibékülhete mindenki.”³²⁷ Kovács szerint tehát Eötvös a municipalista elvekhez közel álló eszméket hirdetett. Úgy

³²³ Kovács Lajos, *Pesti Hirlap és a’ Centralisatio I–III*, EH, 1845. április 18., 31. sz., 241–242; EH, 1845. április 22., 32. sz., 249–250; EH, 1845. április 28., 34. sz., 265–266.

³²⁴ A cikksorozat adatait lásd *Előszó* 6. jegyzet.

³²⁵ A verificatio valamint az utasítások kérdése Eötvös cikkeiben csak később merült fel (E. [EÖTVÖS József], *A’ közelebbi mult országgyűlés’ s a’ B. P. Hiradó*, PH, 1844. december 5., 410. sz., 827–828; ua. in: Eötvös 1978, II, 59–65; E. [Uő], *Utasítások*, PH, 1845. január 23., 424. sz., 47–48.), a *Központosítás és helyhatósági rendszerben* még nincs szó róluk.

³²⁶ Kovács Lajos, *Pesti Hirlap és a’ Centralisatio II*, EH, 1845. április 22., 32. sz., 249–250.

³²⁷ Uő, *Pesti Hirlap és a’ Centralisatio III*, EH, 1845. április 28., 34. sz., 265–266.

látta viszont, hogy az Eötvös által kívánt centralizáció különbözik az Irinyi József által szintén a *Pesti Hírlapban* propagált rendszertől, és Szalay, valamint Trefort is inkább az Irinyi által képviselt központosítás felé hajlanak. Szalay a rendi alkotmányt képviselő akarla alakítani, és felelős kormányt szeretne. Irinyi szerint a megyerendszer „valóságos rosz organisatio”, ezért azt „felelős ministerium”-mal akarja felcserélni.³²⁸ Kovács Lajos nem használja a centralisták által preferált parlamentáris kormány kifejezést, és a fogalomnak a centralista eszmerendszerben részét képező többségi kormány elvét a hazai viszonyok között kivihetetlennek tartja: „Igen szép mit *Irinyi* a’ kormány ’s bizodalomról elmond. De tréfa az uraim. A’ kormány minden alakban a’ népek bizodalját kezében tartja. Övé az érdem egyedül, ha bírja; valamint a’ hiba, ha elveszti. Erre megtanithattak a’ mult évek tapasztalatai is Magyarhonban.”³²⁹

Az Eötvös és Szalay, illetve Irinyi által képviselt elvek összehasonlítása után Kovács megállapította, hogy Eötvös mindvégig következetes maradt a közvetlenül a lap átvétele után kifejtett elveihez, Szalay és Irinyi viszont jóval tovább mentek. Ez tette indokolttá Kovács szerint, hogy – annak ellenére, hogy korábban következetesen egyes szám első személyben írt – a többes szám első személyű csoportképviseleti beszédmodot használva, így mintegy lapja nevében feltegye a kérdést a centralistáknak: „Tudni szeretnők mégis minden esetre, [...] melyik centralisatiót tekintsük sajátkép a’ P. Hírlapénak; a’ b. *Eötvösét-e, vagy az Irinyiét?* mert ha e’ kettő egy helyen megfér, úgy igazán »nem kell kétségbe esni« a’ municipalitasok legforróbb barátai, ’s a’ centralisatio antimunicipalis apostolai a’ P. Hírlapban meglelik organumjokat együtt, egy

³²⁸ Irinyi centralizációval kapcsolatos nézeteire nézve lásd: I. J. [IRINYI József], *Átalakulásunk I–IV*, PH, 1845. február 16., 431. sz., 104–105; PH, 1845. február 20., 432. sz., 113–114; PH, 1845. február 23., 433. sz., 123–124; PH, 1845. február 27., 434. sz., 131–132. Lásd még ebben a kötetben: *Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése.*

³²⁹ KOVÁCS Lajos, *Pesti Hírlap és a’ Centralisatio III*, EH, 1845. április 28., 34. sz., 266.

helyen.”³³⁰ Kovács Lajos ügyes retorikai manőverrel úgy állította be a *Pesti Hirlapot*, mintha abban egymás mellett jelenhettek volna meg a centralisták és a municipalisták eszméi, és amely így az ellenzék közös orgánumául szolgált volna. Kísérlete arra irányult, hogy a két szemben álló csoportot kibékítse azáltal, hogy a *Pesti Hirlap* egyik meghatározó politikusát a municipalistákhoz közel állónak mutatja. Az idézett szövegrészben kiemelt, „nem kell kétségbe esni” kifejezés pedig egy a *Pesti Hirlap*ban korábban megjelent írásra utalt.³³¹ Ennek szerzője, Szalay László a *Budapesti Híradó*val polemizált. Kifejtette, hogy ők továbbra is azon elvek mentén kívánnak haladni, melyeknek a *Pesti Hirlap* korábban orgánuma volt. Egyetlen kivétel ez alól a megyerendszer bírálata, azonban – mint ironikusan megjegyezte – a helyhatóságok barátainak nem kell kétségbe esniük, mivel a municípiumok védelmét ezentúl a konzervatív *Budapesti Híradó* fogja ellátni. Kovács Lajos imént idézett cikkében láthatóan Szalay ez utóbbi megjegyzésére válaszolt. A megyerendszer barátainak nem kell kétségbe esniük, hiszen orgánumuk támadt a centralista *Pesti Hirlap*ban. Kovács Lajos tehát amellett, hogy próbálta közelebb hozni egymáshoz a két szemben álló párttörödéket, szóhasználatában gúnyolta is Szalayt, amiért az mégiscsak teret engedett a municipalista eszméknek lapjában.

Mindamellet, hogy Kovács Lajos megpróbálta közelebb hozni a szemben álló párttörödékeket, felhívta a figyelmet arra a veszélyre is, amelyet a centralisták tevékenysége hordott magában. Rámutatott, hogy más okból ugyan, de a centralisták mellett a kormány is ostrom alá vette a megyerendszert. Így, ha a törvényhatósági rendszer hanyatlásnak indul, nem lehet tudni, hogy „a’ hatalomnak esik-e martalékul, vagy enyészetéből egy szebb institutio virágzik-e fel”. Kovács szerint a *Pesti Hirlap* aligha merheti felvállalni a következményeket.³³² Ebből egyértelművé vált, hogy bármennyire is örvendett Kovács Lajos a centralisták laphoz jutásának, mégis job-

³³⁰ I. m. 265–266. Kiemelés az eredetiben.

³³¹ [SZALAY László], [*Pesti Hirlap és Budapesti Híradó*], PH, 1844. július 21., 371. sz., 493; ua. in: SZALAY 1988, I, 209–213.

³³² KOVÁCS Lajos, *Pesti Hirlap és a’ Centralisatio III*, EH, 1845. április 28., 34. sz., 265–266.

ban örült volna, ha Eötvösék beszüntetik a megyerendszer hatáskörének csökkentésére irányuló törekvésüket.

Eötvös József *Ügyünkben* című cikksorozatában Kovács Lajos most tárgyalt írására válaszolt.³³³ Láthattuk, hogy Kovács az Eötvös által nem sokkal a *Pesti Hirlap* átvétele után megnevezett reformjavaslatokkal egyetértett, mivel azokat a municipalisták többsége már korábban elfogadta. Eötvös cikksorozatának első részében ezt egy retorikai manőver segítségével úgy állította be, mintha Kovács ezen eszméket a centralisták agitációjának köszönhetően fogadta volna el, Kovács cikkét pedig bizonyítéknak tekintette arra, hogy az *Erdélyi Híradó* egyetért a centralista eszmékkel. Mivel pedig az *Erdélyi Híradó* „e’ hon’ szabadelvű többségének egyik főorgánuma”, Eötvös úgy vélte, elveinek e lap által történő elfogadása a centralista eszmék terjedését jelzi, ami állítása szerint nagy megelégedéssel töltötte el őt és társait. Bármennyire örült is Eötvös e fejleménynek, fájlalta, hogy magát a centralizáció eszméjét Kovács Lajos nem propagálta, így Eötvös ennek védelmében írt a cikk hátralevő részében. Elismerte, hogy nem volt a legügyesebb eljárás azonnal a centralizáció eszméjét tűzni zászlajukra, azt akár titokban is tarthatták volna, és csak egyes részelemeinek felfedésével többet nyerhettek volna, de szerinte az ügy csak világosság által nyerhetett. Erre vonatkozó érveit cikksorozata második részében megismételte, és hangsúlyozta, hogy egy oldalon állnak az *Erdélyi Híradó*val. Ebben a cikkben fejtette ki Eötvös, hogy az általa és társai által kívánt centralizáció egy és ugyanaz. A különbség mindössze annyi, hogy ő a jelen teendőit, míg Irinyi a jövőét írta le.³³⁴

Nem zárható ki, hogy a centralisták valóban az Eötvös által leírt módon osztották fel egymás között a teendőket. Még ha ez így volt is, abból következhetett, hogy Eötvös csak annyit akart megosztani az olvasókkal a centralista eszmékből, amennyit feltétlenül

³³³ E. [EÖTVÖS József], *Ügyünkben I–IV*, PH, 1845. július 1., 495. sz., 1–2; PH, 1845. július 3., 496. sz., 5–6; PH, 1845. július 4., 497. sz., 9–10; PH, 1845. július 6., 498. sz., 13–14.

³³⁴ Eötvösnek erre a kijelentésére a centralizációról szóló vita során Dessewffy Emil is utal: D [DESSEWFFY Emil], *A Pesti Hirlap legujabb vallomásai II*, Budapesti Híradó (A továbbiakban: BH), 1845. július 8., 211. sz., 17.

szükséges, és „mindent mi nagy ellenszegülést gerjeszthetne”, el akart hallgatni, amíg nem szükséges nyilatkozni róla.³³⁵ Azt az eljárást javasolta tehát, melyet Kovács Lajos cikkeire adott válaszában oly megvetően utasított el. Szalay és Irinyi azonban nem fogadták meg Eötvös tanácsát, és már rögtön a lap átvétele után bővebben kezdték tárgyalni eszmerendszerűket, mint Eötvös szerette volna. Ezt követően már Eötvös sem tehetett mást, mint hogy a társai által kijelölt politikai pozíciót védelmezze.³³⁶ Eközben azonban valóban az aktuális problémákra koncentrált, és a jövőbeli feladatokat csak 1845 szeptemberében kezdte részletesen tárgyalni,³³⁷ a konzervatív *Budapesti Híradó* írásaira válaszol.³³⁸ A centralisták cikkeiben tapasztalható „következetlenség” tehát vélhetően annak tudható be, hogy Eötvös és társai a lap átvételekor nem tudtak megegyezni a követendő stratégiában. Mindenesetre Eötvös soraiból úgy tűnik, hogy a verbális szoktatás taktikáinak Dobszay Tamás által leírt típusai közül a *mérsékelt javaslat* – *radikális előreutalás* fajtát is ismerték, és nem zárható ki, hogy Eötvös állításának megfelelően alkalmazták, illetve, ha szükségesnek vélik, alkalmazni tudták volna.³³⁹

Visszatérve az elemzett íráshoz: Eötvös e cikkben már sokadszor jegezte meg, hogy addig nem mondanak le a megyerendszerről, amíg az alkotmánynak nem lesz jobb garanciája. Az *Ügyünkben III*-ban Eötvös ismét kiemelte a haladó párt programjának azon pontjait, melyek a megyék hatáskörét csökkentik, és ezeken keresztül kí-

³³⁵ Eötvös József Szalay Lászlónak, 1844. június 22. In: Eötvös 1967, 136–137.

³³⁶ Lásd ebben a kötetben: *A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái*.

³³⁷ Vö. MST I, 770.

³³⁸ Az Eötvöst nézetei kifejtésére készített cikkek: D [DESSEWFFY Emil], *A Pesti Hírlap legujabb vallomásai I–II*, BH, 1845. július 6., 210. sz., 13; BH, 1845. július 8., 211. sz., 17; D [Üö], *A központosítók tévedései*, BH, 1845. július 11., 213. sz., 25–26; D [Üö], *Eszmetöredékek azon kérdés felett: vajjon lehető-e nálunk az új P. Hírlap szerinti „parlamentaris kormány?”*, BH, 1845. július 13., 214. sz., 29; D [Üö], *Miképp lehet magunkon igazítanunk?*, BH, 1845. július 17., 216. sz., 37; D [Üö], *Lehetne-e rajtunk igazítani?*, BH, 1845. július 18., 217. sz., 41.

³³⁹ A szoktatás típusairól lásd ebben a kötetben: *A fokozatos és az azonnali elfogadtatás stratégiái; Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése*.

vánta bizonyítani, hogy köztük és a megyerendszer védelmezői között csupán annyi a különbség, hogy a centralisták kimondták: fő céljuk a központosítás. Eötvös úgy vélte, rövidesen ki fog derülni, kinek van igaza, amiből úgy tűnik, szerinte az átalakulás kérdése bármelyik pillanatban eldőlhetett volna. Az *Ügyünkben* utolsó darabjában Eötvös kifejtette, hogy Kovács Lajossal ellentétben úgy gondolja, nem kivihetetlen a „parlamenti kormány”, hiszen máris több barátja van, mint egy évvel azelőtt, és az *Erdélyi Híradó* is azt tűzte ki célul.³⁴⁰ A centralista elvekkel szemben az adott pillanatban a konzervatívok és a municipalisták állnak, akik közül az elsőként említettekkel nem fognak tudni szót érteni, az utóbbiakkal viszont lehetséges, és ebben maga is reménykedik. „A’ dolgok’ ezen állásában valóban nem felette nagy optimismus szükséges, hogy azon reményünket fejezzük ki, miként mindazok, kik e’ hazában a’ haladás’ zászlói alatt állanak, velünk, ’s pedig nem sokára alapelvünkre nézve is kezét fognak fogni [...]”. Már ebből a rövid részletből is látszik, hogy Eötvös az ellenzék összefogását a centralista elvek alapján képzelte el, és a cikk lejjebb olvasható sorai is ezt az elképzelést erősítik meg. „[M]i megvagyunk győződve, hogy bármennyi ellen-szenv mutatkozzék még most is az általunk felállított elv iránt, már talán a’ jövő törvényhozás a’ törvényhozási központosítás’ zászlói alatt egyesítve fogja látni azon egész pártot, mely hazánk haladását ’s kifejlődését tűzte céljául.”³⁴¹

Annak ellenére, hogy a cikksorozat bizakodó hangnemű, Eötvös mindvégig vitatkozni volt kénytelen Kovács Lajossal. Az erdélyi hírlapíró ugyanis rámutatott, hogy a szóban forgó reformokat a municipalisták már a centralisták fellépése előtt elfogadták, vagyis Eötvös állítása ellenére ezen eszmék terjedése nem a centralisták agitációjának köszönhető. Mindez némiképp hiteltelenné teszi az

³⁴⁰ Lásd X. Z. [TELEKI Domokos], *Átalakulásunk II*, EH, 1845. április 8., 28. sz., 217. Mint fentebb már láthattuk, Teleki Domokos, az *Erdélyi Híradó* szerkesztője valóban célul tűzte ki a parlamentáris kormányt, de szerinte ez csak több nemzedék elteltével valósulhat meg. Eötvös állítása tehát ismét nem tükrözi teljes egészében a valóságot.

³⁴¹ E. [EÖTVÖS József], *Ügyünkben IV*, PH, 1845. július 6., 498. sz., 13–14; ua. *Ügyünkben IV*, c. in: EÖTVÖS 1978, II, 162–171.

elégedettséget, melyről Eötvös cikksorozata elején beszélt, sőt a bizakodó hangnem őszinteségét is kétségesse. Nem zárható ki tehát, hogy az elégedettség hangoztatása és a bizakodó hangnem csupán retorikai fogás volt, mellyel Eötvös a municipalistákra akart hatást gyakorolni, miközben felvetette a velük való szövetség lehetőségét.

A Szalay Lászlótól a szerkesztést átvevő Csengery Antal beköszönő cikke is 1845. július 1-jén jelent meg a lapban. Az új szerkesztő rögtön keresni is kezdte a kapcsolatot a municipalistákkal: „annyi kitűnő tehetség” ígéretszavát bírva, jól esik hinnem, hogy nem csalatkozám – a’ reményben, miként az ellenzék’ több érdemes tagjai közremunkálásukat egyetlen organumok’ kezelőjétől, tölem sem fogják megvonni.”³⁴² Csengery a *Pesti Hirlapot* az ellenzék egyetlen orgánumának nevezte, amivel azt próbálta hangsúlyossá tenni, hogy a centralisták egy oldalon állnak – vagy az adott helyzetet tekintve egy oldalon kellene állniuk – a reformellenzék zömével, és fel is hívta a municipalisták vezetőit a lapba való dolgozásra.

Eötvös és Csengery ugyanazon a napon kezdték el keresni a kapcsolatot a municipalistákkal, ami egyértelműen e lépés tervszerűségét mutatja. Ráadásul Szemere Bertalan 1845. május 15-én a borsodi megyegyűlésen elhangzott egységesülést sürgető beszéde a lap 1845. június 27-i számában, mindössze négy nappal a szerkesztőváltás előtt jelent meg.³⁴³ A centralisták tehát saját pártegységesülést sürgető cikkeik megjelenése előtt, azok mondánivalóját alátámasztandó hasonló tartalmú beszédet közöltek egy a municipalisták által is elfogadott politikustól. Ez szintén a tervszerűségekre mutat. Az pedig, hogy a kapcsolatteremtést a szerkesztőváltással egy időben kísérelték meg, felveti a lehetőséget, hogy maga a szerkesztőváltás is a közeledés megkönnyítése érdekében történt. Ezt valószínűsíti az is, hogy Kovács Lajos *Pesti Hirlap és a’ Centralisatio* című cikksorozatának utolsó darabja 1845. április 28-án jelent meg, míg az Eötvös által válaszul írt *Ügyünkben* első része több mint két hónappal ezután, 1845. július 1-jén.³⁴⁴ A centra-

³⁴² CSENERGY Antal, [*Az olvasóhoz*], PH, 1845. július 1., 495. sz., 1.

³⁴³ XXX. [SZÜCS Miklós], *Borsodból*, PH, 1845. június 27., 493. sz., 421–422. (A tudósítás a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg.)

³⁴⁴ A szóban forgó cikksorozatokat lásd fentebb. A két cikksorozat idő-

listák tehát, mikor a Teleki Domokossal folytatott párbeszéd kudarca után tudomást szereztek Kovács Lajos közeledési kísérletéről, az események menetéből kikövetkeztethetően nem akarták elszalasztani az újabb lehetőséget. A válasszal ugyan két hónapot vártak, de ezt annak érdekében tették, hogy egy olyan új szerkesztő kísérelhessen meg egyezkedni a municipalistákkal, aki még nem kompromittálta magát a megyerendszert támadó írásaival. Erre utal, hogy a szerkesztőváltást hírül adó közlemény mindössze nyolc nappal Kovács Lajos cikksorozata utolsó darabjának megjelenése után látott napvilágot.³⁴⁵ Eötvösök tehát a szerkesztőváltást – az új szerkesztő személyével együtt, hiszen Csengeryt név szerint is említi a cikk – már alig néhány nappal Kovács Lajos cikksorozata utolsó darabjának megjelenése után elhatározták. Az is igaz lehet ugyanakkor, hogy a centralisták cikkeik megjelenésének július elejére igazításával azt is jelezni kívánták a municipalistáknak, hogy a szerkesztőváltás az ő kedvükért ment végbe.

A szerkesztőváltás körülményeinek vizsgálata egy későbbi fejezet témája, így itt csak a kapcsolatteremtési kísérletek vizsgálatára szorítkozom. A centralisták 1845. júliusi kapcsolatteremtése a reformellenzék zömével nem merült ki Csengery és Eötvös cikkeiben. Július 13-án Szalay László is kimondta, hogy az ellenzék különböző csoportosulásainak szorosabban kellene együttműködniük.³⁴⁶

ben annyira távol jelent meg egymástól, hogy a *Jelenkor* és az *Erdélyi Híradó* hasábjain időközben már vita is zajlott Kovács Lajos cikkeiről. (A. n, *Centralisatio*, Jkor, 1845. május 18., 40. sz., 236–237; W., *Észrevételek Pulszky Ferenc „Centralisatio” című értekezésére I–IV*, EH, 1845. június 10., 46. sz., 361–362; EH, 1845. június 20., 49. sz., 385–386; EH, 1845. június 24., 50. sz., 393–394; EH, 1845. június 27., 51. sz., 401–402.) Az *Erdélyi Híradó* cikkeit író W. (valószínűleg Braszai Sámuel) szerint vitapartnere Pulszky Ferenc volt, Pulszky azonban ezt a *Pesti Hírlapban* cáfolta. (PULSZKY Ferencz, *[Nyilatkozat]*, PH, 1845. július 8., 499. sz., 17.)

³⁴⁵ Kovács Lajos említett írása április 28-án, míg Szalay közleménye – SZALAY László, *Szerkesztői változás*, PH, 1845. május 6., 467. sz., 297. – május 6-án jelent meg.

³⁴⁶ Sz. L. [SZALAY László], *Tévedések I*, PH, 1845. július 13., 502. sz., 29; ua. in: SZALAY 1988, II, 58–63.

Cikkében Szalay ugyan a konzervatívokkal vitatkozik, de közben időnként a liberális ellenzékhez is szól, és elárulja, hogy egyetért társaival a pártegységesülés kérdésében.

A centralisták ez idő tájt többször is éltek azzal a taktikai lépéssel, hogy a konzervatívokkal polemizáló írásaikban a reformellenzék megerendszert védelmező szárnyához is szóltak. Ezt az eljárást minden bizonnyal Szalayék etikai érzéke tette szükségessé. A lappal nem rendelkező municipalisták válaszképtelensége ugyanis egyoldalúvá, és így elítélhetővé tette volna a centralisták polémiáját. Minderre egyrészt Eötvös Széchenyihez 1848. február 2-án írt levelének és *Reform* című kötete előszavának korábban már idézett részleteiből következtethetünk, másrészt a Kossuth kímélésére vonatkozó okot Eötvös nyíltan ki is fejtí Széchenyinek az említett levélben: „K[ossuth]. s pártja ellen – kinek orgánuma nem volt – ménagementtal tartozunk, nehogy avval vádoltassunk, hogy fegyvertelen elleneket támadtunk meg.”³⁴⁷

Szalay tehát július 13-i cikkében írta: „lehetetlen nem látnom, nem éreznem: hogy miután mindenszerte mondják, hogy a’ kormány körül nagyobb erőt fejlesztenek és fejlesztendek ki, mint eddiglen, [...] uj, erősb, központosított ellenzékre van szükség, ollyasra, mely ne elégelje a’ vis inertiaerei támaszkodást a’ vis inertiae’ bölcseségénél már messzébb látni akaró kormány nyal szemközt.”³⁴⁸ Szalay már itt kimondta azt az okot, mely végül az ellenzék egységesüléséhez vezetett: a konzervatívok a kormány körül gyűjtik erőiket, így az ellenzéknek is egységesülnie kell.³⁴⁹ Megállapította ugyanakkor azt is, hogy a kormány eddigi tehetetlenségi erőn alapuló és reformokat gátló tevékenységén túllépve saját céljainak megfelelő újításokat kíván életbe léptetni. Ezzel a törekvéssel

³⁴⁷ A szóban forgó idézeteket lásd ebben a kötetben: *A centralisták elképzelései a lapban rejlő anyagi lehetőségekről*. Azt korábban már Szabad György is megállapította, hogy Eötvösök méltányossággal viseltettek a „lapjától megfosztott, cenzúrától béklyózott Kossuth és társai iránt”. (SZABAD 1971/b, 661.)

³⁴⁸ Sz. L. [SZALAY László], *Tévedések I*, PH, 1845. július 13., 502. sz., 29; ua. in: SZALAY 1988, II, 58–63.

³⁴⁹ Vö. CSENGERY Antal, [*Uj program*], PH, 1846. január 1., 599. sz., 1.

szemben pedig az egyesült ellenzéknek fel kell lépnie, méghozzá úgy, hogy a kormány reformterveivel sajátjait állítja szembe. Kidolgozott reformprogramja azonban Szalay állítása szerint csak a centralistáknak volt, így az egységesült ellenzék programja szerint csakis ezen alapulhatott volna.

Szalay fel is hívta a municipalistákat a *Pesti Hirlap* támogatására. Ezt jóval nyíltabban – de egyben keserűbben is – tette, mint pár héttel korábban Csengery és Eötvös: „[a]z ügyek’ ez állásában, [...] mind azok, kik lapjainkat nem arról vádolják, hogy még nem bír elégséges erővel, elégséges gyakorlottsággal, azon feladás’ megfejtésére, melyet magának kitűzött, – mert illetően vád ellen semmi kifogásunk, ’s reá csak azon igénytelen megjegyzésünk: hogy miért rejtik ők tehát világukat véka alá, miért nem támogatják ők a széles válluak a’ gyengéket”. Szalay azonban az egymással szemben álló ellenzéki párttörzsek eszmerendszere közötti különbségeket is kiemelte, majd megállapította, hogy ezek a centralisták javára bílíntik a mérleg nyelvét. Szó szerint idézte Szemere Bertalan május 15-i beszédének azon részét, mely szerint a kormánypárt egységes, ezért erős, míg „a” reformpárt, melynek részén az igazság van, de hatalom nincs, egységet, rendet, tervet nélkülöz; azaz: mi gyengék vagyunk az elosztás által, mert minden megyei párt elszigetelve a’ többtől magának küzd.”³⁵⁰ Szalay arra használta Szemere beszédének centralista eszméket visszhangzó részét, hogy rajta keresztül mutassa be a reformellenzéknek a centralizációval járó előnyöket. A beállott helyzetért pedig mintegy a megyerendszer védelmezőire hárítva a felelősséget kijelentette, hogy a centralisták a kezdetektől fogva országos, nem pedig szétagolt, megyei ellenzéket akartak az országos ügyekhez. Megállapította, hogy új időkben új fegyverekhez, azaz az országos egységhez kell folyamodni, és „istennek hála, számos jelenség már arra mutat”, hogy ezt általánosan sejtteni kezdik, ami alól sajnálatos módon csupán a kormány kivétel. A csoportképviseleti beszédmodot használva azonban Szalay azt

³⁵⁰ Vö. XXX. [Szűcs Miklós], *Borsodból*, PH, 1845. június 27., 493. sz., 421–422. (A tudósítás a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg.) Szemere beszédéről lásd ebben a kötetben: *Együtt az ellenzék egységének megteremtéséért*.

is kijelentette, hogy a centralisták akkor sem esnének kétségbe, ha az ellenzéki egyesülés elmaradna: „[a]’ bizodalom szépszámu közönséget gyűjtött lapjaink körül, elégségest, hogy működésünknek sükert ígérjünk, ha mindjárt az eddigi ellenzék’ kevesebbségét tennék is olvasóink. Vannak kevesebbségek, mellyek erősbek némely többségeknél, illyes p. o. a’ magokkal és elveikkel tisztába jöttek’ minoritása, a’ százféle homályos sejtelmek’ vagy épen tévedések után indulók’ majoritása’ ellenében”.³⁵¹ Nem teljesen világos, hogy Szalay ez idő tájt valóban ennyire bizakodó volt-e a lap jövőjét illetően, vagy csupán annak mutatta magát, hogy kíváncsian szövetségesként tűnjön fel a reformellenzék zöme előtt.

A centralisták 1845 júliusában mutatott közeledési szándékára, pontosabban Eötvös József *Ügyünkben* című cikksorozatára az *Erdélyi Híradó*ban újra Teleki Domokos válaszolt két cikkben.³⁵² Első írásában Teleki jelezte, ő és társai tisztában vannak azzal, hogy Eötvösök a közeledési kísérlet ellenére sem hajlandóak engedni elveikből, így kénytelenek visszautasítani a feljük nyújtott békejobbot, és ugyanúgy ellenségeiknek tekintik a centralistákat, mint a konzervatívokat. Teleki Eötvös megállapítását is cáfolta, mely szerint a municipalisták is a központosítást tűzték volna ki célul. Kifejtette ugyanakkor, hogy csoportja nem minden centralizációnak ellensége. Ennek bizonyítására vitapartnerét az *Erdélyi Híradó* két korábbi cikkéhez utasította.³⁵³ Sérelmezte emellett a centralisták eljárását, miszerint ők a reformok terén történő minden előrelépést saját agitációjuk eredményének tüntettek fel, továbbá kiállt Kovács Lajosnak a *Pesti Hírlap* közleményei közti következetlenséget kimutatni szándékozó gondolatmenete mellett. *Központosítás és önvédelem II* című cikkében egyszerre polemizált a *Budapesti Híradó*val és a *Pesti Hírlappal*. A pesti konzervatív lap ugyanis Eötvös

³⁵¹ Sz. L. [SZALAY László], *Tévedések I*, PH, 1845. július 13., 502. sz., 29; ua. in: SZALAY 1988, II, 58–63.

³⁵² X. Z. [TELEKI Domokos], *Központosítás és önvédelem I–II*, EH, 1845. július 29., 60. sz., 473–474; EH, 1845. augusztus 1., 61. sz., 481–482.

³⁵³ Az Eötvös figyelmébe ajánlott cikkek: TELEKI Domokos, *Hírlapi sajtónk II*, EH, 1845. január 7., 2. sz., 9–10; Uő, *Hírlapi sajtónk V*, EH, 1845. február 18., 14. sz., 105–106.

cikkei mentén indított támadást az *Erdélyi Híradó* ellen, amit Teleki láthatóan nem tudott megbocsátani a centralistáknak.³⁵⁴ A *Buda-pesti Híradó* szerint a megyerendszer népszerűtlenné válásáért az ellenzék helyhatóságokban mutatott magatartása – a korteskedés és a különböző visszaélések – volt a felelős.³⁵⁵ Teleki ezzel szemben úgy látta, hogy a megyei élet – a már-már megszűnt megyei politizálás – újjászületése az ellenzék műve volt, és kijelentette, hogy „[a]’ haladó párt nem késett e’ visszaélések fékezésére jó lélekkel föllépni”, a kihágások megtorlásának szabályozását pedig csak azért gátolta az ellenzék, mivel azt szerinte jobban ki kell dolgozni.³⁵⁶ Cikke végén Teleki visszatért a *Pesti Hírlap* központosítással kapcsolatos elképzeléseihez, és hosszasan érvelt a felelős kormány ellen, mivel úgy vélte, az ehhez szükséges viszonyok még nem jöttek létre. Kovács Lajossal ellentétben ugyanakkor „felelős ministerium” alatt a „parlamenti kormány” centralista fogalmához hasonlóan a kormányfelelősség és a parlamenti váltógazdaság elvét is értette: „A’ központosítási rendszer szerint a’ közigazgatás a’ felelős ministerium kezei közé tévetvén le, ez azt közvélemény értelmében kezelni, vagy annak bizodalma elvesztése esetében lemondani volna köteles.”³⁵⁷ Annak eldöntésére azonban, hogy Teleki már a centralisták fellépése előtt is így értelmezte a felelős minisztérium fogalmát, vagy fogalomhasználata már Eötvösök agitációjának eredménye, további vizsgálatokra lenne szükség.

Az *Erdélyi Híradó* tehát nemet mondott Eötvösök közeledési kísérletére. Ennek okát Teleki Domokos a centralisták eszméikhez való ragaszkodásában jelölte meg. Írásaiból azonban nyilvánvaló,

³⁵⁴ A szóban forgó, Budapesti Híradó-beli cikkek: D [Dessewffy Emil], *A Pesti Hírlap legújabb vallomásai II*, BH, 1845. július 8., 211. sz., 17; D [Uő], *A központosítók tévedései*, BH, 1845. július 11., 213. sz., 25–26; D [Uő], *Lehetne-e rajtunk igazítani?*, BH, 1845. július 18., 217. sz., 41.

³⁵⁵ Dessewffy Emil erre vonatkozó véleményére lásd még DÉNES 2008/b 162.

³⁵⁶ Az 1843–44-es országgyűlésen a megyei kihágások akadályozására kidolgozott törvényjavaslat megbukott; Dessewffy Emil ezért az ellenzékot hibáztatta.

³⁵⁷ X. Z. [TELEKI Domokos], *Központosítás és önvédelem II*, EH, 1845. augusztus 1., 61. sz., 481–482.

hogy saját elveiből ő sem volt hajlandó engedni. Teleki és az *Erdélyi Híradó* a centralista *Pesti Hirlappal* végül Csengery – később tárgyalandó – új programot adó cikke után békült meg,³⁵⁸ mely 1846. január 1-jén jelent meg. Erről a *Rokon hangok* című írásból szerezhetünk tudomást.³⁵⁹

Szalay és Eötvös stratégiája más eszközökkel, de egyaránt arra irányult, hogy a centralista eszméket elfogadtassa a reformellenzék zömével. Kossuth utolsó *Pesti Hirlap*-beli, a centralistákat ellenzéken kívüli erőként bemutató írásai miatt Szalayék agitációja csak akkor lehetett volna sikeres,³⁶⁰ ha a reformellenzék előbb a centralistákat is opozíció belüli erőként fogadja el. Az ellenzékhez való közeledést célzó minden taktikai lépés – Szemere beszédeknek idézése, illetve közlése, az igazodás a reformellenzék zömének reformkívánataihoz, az opozíció szóhasználatának kisajátítása, az összefogás szükségességének súlykolása stb. – nélkül tehát Szalay, illetve Eötvös stratégiája semmiféleképpen sem valósulhatott volna meg. Teleki Domokos írásai azonban egyértelműen arra utaltak, hogy a centralisták taktikai lépésekkel nem kerülhettek közelebb a reformellenzék köréhez. Elfogadásukhoz olyan, tényleges engedményekre lett volna szükség, melyek minden valószínűség szerint elérhetetlenné tették volna Eötvösök céljának megvalósulását. Ezen engedmények megtételére a centralisták értelemszerűen nem voltak hajlandók, és továbbra is a már korábban is alkalmazott taktikai manőverekkel próbálkoztak. Esélyük a sikerre azonban minimálisra csökkent. Törekvéseik eléréséhez 1845 augusztusában mégis újra erőt meríthettek abból, hogy Eötvös javaslatára a kormányzati felelősség behozatalának kérdését a Pest megyei közgyűlés a követutastást kidolgozó bizottság hatáskörébe utalta. E bizottságnak pedig Eötvös is a tagja lett.³⁶¹ Persze a pesti megyegyűlés megnyerése még messze nem jelentette az egész ellenzék centralizáció

³⁵⁸ CSENGERY Antal, [*Új program*], PH, 1846. január 1., 599. sz., 1.

³⁵⁹ X. Z. [TELEKI Domokos], *Rokon hangok*, EH, 1846. január 16., 109. sz., 33.

³⁶⁰ Kossuth cikkeiről lásd ebben a kötetben: *A centralisták elképzelései a lapban rejlő anyagi lehetőségekről*.

³⁶¹ Bővebben lásd ebben a kötetben: *Vámügyi kompromisszum. Kossuth és a kormányfelelősség eszméje*.

mellé állítását, különösen az erdélyi ellenzékét képviselő Teleki Domokosékét nem.

Legközelebb 1845 szeptemberében került napirendre a közeledés kérdése, mikor a *Pesti Hírlap* Szemere Bertalan egyik szónoklatát közölte.³⁶² A centralisták feltehetően korábbi tapasztalataikból okulva folyamodtak ehhez a megoldáshoz, hiszen sejtették, hogy ha korábban cikkeikkel nem tudtak célt érni, akkor most sem fognak. Ellenben, ha túl gyakran hangoztatják közeledési szándékukat, saját gyengeségük érzetét keltik. Szemere beszédének közlésével azonban módjuk nyílt úgy érvelni az egységesülés mellett, hogy nem csorbították tovább tekintélyüket, ráadásul így a reformellenzék egyik prominens tagját szólaltathatták fel elképzelésük igazolására.

Szerkesztőváltás a centralista Pesti Hírlap élén.

Csengery Antal szerkesztői székbe kerülése

Csengery Landerrel kötött szerződésének részleteit már tárgyaltam. A megállapodásból levonható következtetések szerint a centralisták elszigetelődésük ellenére is bíztak abban, hogy a lap akkor igen alacsony példányszáma rövidesen növekedni fog.³⁶³ A reménykedésük mögött rejlő politikai manőverre most térnék vissza. Az előző fejezetben írtak tükrében valószínűsíthető, hogy a centralisták abban bíztak, hogy ha az *Erdélyi Hiradó* közeledési kísérleteire úgy válaszolnak, hogy a lapot közben egy, a municipalisták szemében is elfogadott szerkesztő kezébe adják, Kossuthék hajlandóak lesznek újra saját orgánumuknak tekinteni azt. Valószínűnek tűnik tehát, hogy Szalay kifejezetten azért mondott le szerkesztői pozíciójáról, hogy az ellenzék egyesülésének útját egyengesse. A sikeres közeledési kísérlethez azonban Szalayéknak olyan szerkesztőre volt szükségük, akivel a megyerendszert védelmező ellenzékiek is megbékélhetnek, és a centralisták is biztosak lehetnek lojalitásában.

³⁶² □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. szeptember 28., 546. sz., 211; a. n., *Szemere Bertalan' nézetei az ellenzék' jelen állásáról*, PH, 1845. október 2., 548. sz., 219.

³⁶³ Lásd ebben a kötetben: *Csengery. Növekvő példányszám?*

Ezenkívül az illető személy kiválasztásakor arra is tekintettel kellett lenni, hogy elég hajlékony legyen a közeledés elfogadtatásához. Mindezen feltételeknek a lap munkatársai közül egyetlen ember felelt meg: Csengery Antal. A reformellenzék zöméhez való közeledésre ugyanis sem Eötvös, sem Szalay, sem Trefort, sem Irinyi nem volt alkalmas, hiszen ők Batthyányék szemében már oly mértékben kompromittáltak magukat a megerendszert támadó írásaikkal, hogy biztosak lehettek az egyezkedési ajánlat elutasításában. Ezzel szemben Csengery a szerkesztőváltást hírül adó közlemény³⁶⁴ megjelenéséig mindössze egy, a reformtervezet egyetlen elemét tárgyaló cikksorozatot publikált a lapban saját neve alatt.³⁶⁵ Ezen írásában azonban bizonyította hűségét a centralista elvekhez. Ráadásul Szalayt leszámítva a *Pesti Hírlap* munkatársai közül Csengery volt az egyetlen, aki már rendelkezett lapszerkesztési tapasztalattal. Legalábbis Pulszky Ferenc emlékiratai szerint Szalay helyett már jó ideje ő szerkesztette a *Pesti Hírlapot*: „Szalay László volt a névleges szerkesztő, de ő is gyűlölte a rendszeres hírlapi munkát, hol rófszámra kell írni a vezércikkeket, akár van az embernek kedve, akár nincs, ugyanazért felhívta Váradról Csengeryt, ki a hírlapot azon világos fővel, szabatos eszmemenettel és választékos irállal valósággal szerkesztette, melyet annyira ismerünk s tisztelünk.”³⁶⁶ Pulszky emlékiratain kívül nincs más forrásunk arról, hogy Szalay helyett Csengery szerkesztette volna a lapot. Mivel azonban Pulszky köztudottan jó barátságban volt a centralistákkal, beleláthatott a lap belső ügyeibe is. Állítása így vélhetően a valóságot tükrözi. Nem ismerünk azonban arra vonatkozó adatot, hogy Csengery mikortól szerkesztette a lapot Szalay helyett.

További fontos érv lehetett Csengery kinevezése mellett, hogy ő már Kossuth alatt is munkatársa volt a lapnak,³⁶⁷ így Batthyányék sze-

³⁶⁴ SZALAY László, *Szerkesztői változás*, PH, 1845. május 6., 464. sz., 297.

³⁶⁵ A szóban forgó cikkek: CSENGERY Antal, *Városi ügy I–III*, PH, 1845. január 5., 419. sz., 9; PH, 1845. január 26., 425. sz., 55; PH, 1845. február 13., 430. sz., 96–97; ua. in: CSENGERY 1884 c, 3–22; ua. in: SZÁNTÓ 1988, 325–343.

³⁶⁶ PULSZKY 1958, 210.

³⁶⁷ FENYŐ 1997, 283; SZÁNTÓ 1984, 40.

mében a folytonosságot jelképezhette. Ehhez járul, hogy Csengery ugyanúgy a megyéből jött, mint a municipalisták többsége, így személye a liberális ellenzék zömének szemében Eötvösékénél autentikusabb lehetett. A döntés meghozatalakor nagy súllyal eshetett latba Csengery kompromisszumteremtő képessége is, mely az általa már korábbról ismert Irinyi megnyerésekor is megmutatkozhatott.

Csengery felsőbb iskoláit Irinyivel együtt végezte Nagyváradon, majd tanulmányait Irinyihez hasonlóan 1840 őszétől Debrecenben folytatta. Mindeközben a Bihar megyei közgyűléseken együtt hallgatták Beöthy Ödön és Toperczer Ödön szónoklatait. Együtt találjuk őket az 1843–44-es országgyűlésen is, ahonnan Csengery már tudósításokat is küldött Kossuth *Pesti Hírlapjába*. Szalay pedig ennek köszönhetően figyelt fel a fiatal publicistára, és szintén országgyűlési tudósítóként szerződtette.³⁶⁸ Valószínű tehát, hogy Csengery volt az, aki közvetített Irinyi és Szalay között előbbi szerződésének ügyében. A lap átvételekor pedig Csengery további radikális ifjakat fogadott a laphoz Pákh Albert és Irányi Dániel személyében, míg Emödy Dániel 1846 márciusában szegődött a folyóirathoz.³⁶⁹ Csengery reformellenzék általi elfogadottságát mutatja az is, hogy ő volt az egyetlen centralista, aki a Nemzeti Kör szakadása után mindkét új Körnek tagja lehetett.³⁷⁰

Szalay a nyilvánosság előtt a lap szerkesztésének átadását azzal indokolta, hogy „egyes közremunkálás és cikkek” írása által” nagyobb részt szeretne vállalni a lap működésében, mint eddig tehette.³⁷¹ Az őt jól ismerő Pulszky Ferenc azonban emlékirataiban

³⁶⁸ Irinyi és Csengery kapcsolatára lásd FENYŐ 1997, 283–284, 305–306.

³⁶⁹ Irinyi radikálisokkal való kapcsolattartására lásd GERGELY 2003, 227. (A vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi.) Pákh, Irányi és Emödy kapcsán lásd: FENYŐ 1997, 301–303, 325.)

³⁷⁰ Lásd: DEÁK 2010, 71, illetve ebben a kötetben: *A Körök egyesülése. Kísérlet az ellenzék összefogására 1845 őszén*.

³⁷¹ SZALAY László, *Szerkesztői változás*, PH, 1845. május 6., 464. sz., 297. Csengery Deákról 1877-ben tartott emlékbeszédében (CSENGERY 1884/b, 3–129.) azt állítja, hogy Szalay betegsége miatt lépett vissza a szerkesztéstől. A korabeli forrásokban azonban sehol sem esik szó arról, hogy a jogtudós ez idő tájt komoly betegségben szenvedett volna, így Csengery állításának valóságtartalma erősen kérdéses.

azt állítja, hogy Szalay gyűlölte a rendszeres hírlapi munkát, mivel ott tömérdek vezércikket kell írni, így ha Szalay valóban a szerkesztői munka megelégedése miatt adta volna fel pozícióját, valószínűleg magával az újságírással is szakított volna. Szalay döntése mögött tehát az általa hangoztatottnál jóval mélyebb oknak kellett rejlenie, már csak azért is, mivel a lapot valószínűleg már jó ideje Csengery szerkesztette helyette. Mindenesetre Szalay valóban gyűlölte a szerkesztői munkát, hiszen Eötvös József egyik levelének tanúsága szerint többször is kijelentette, a szerkesztést „semmi áron csak egy holnapra sem” vállalná fel.³⁷² A levélből az is kiderül, hogy sem Eötvös, sem pedig Trefort nem értettek a lapszerkesztéshez. Emiatt, ha a központosítók nem akarták kockáztatni, hogy a lapnál dolgozó radikális ifjak Csengery távollétében nem centralista szellemben szerkesszék a *Pesti Hírlapot*, Szalaynak bele kellett törődnie, hogy Csengery betegsége vagy elutazása esetén ő vezesse azt. Valószínűleg Szalay ezért maradt a lap munkatársa az 1845. november 18-án lezajlott ellenzéki tárgyalás után is, miközben Eötvös és Trefort megfogadták, hogy nem írnak többet a lapba. Minden bizonnyal ezzel magyarázhatjuk azt is, hogy Szemere Bertalan 1846 decemberében Szalayhoz írt levelében „szerkesztő-helyettes”-nek nevezi barátját.³⁷³ Ezt a feltételezést támasztja alá az a Csengery által Szalayhoz 1847 szeptemberében írt levél is, melyben az elutazó Csengery több, a szerkesztő hatáskörébe tartozó dolog megtételére kéri a Pesten maradó jogtudóst: „Mindenekelőtt igen kérlek, légy szives a’ revisióra felügyelni ’s e’ végett a’ kiszedett iveket, legalább utólagos áttekintés végett, lehuzatni. A’ correctort pedig intsed, hogy vigyázzon, nehogy a’ censori törlésekből valami benn maradjon. Engel most azokat nagy kedvteléssel vadássza.”³⁷⁴ [...] Engel’ vádjaira irtam egy feleletet. Nem tudom, nem találod-e ingerültnek, mert igen boszankodtam, mikor irtam. Ha jóvá ha-

³⁷² Eötvös József–Szalay Lászlónak, 1845. november eleje. In: EÖTVÖS 1967, 155–159.

³⁷³ Szemere Bertalan Szalay Lászlóhoz, OSZK Kézirattár, Levelestár, 1846. december 16. A konferencia eseményeit lásd ebben a kötetben: *Stratégiaiváltás. A kompromisszumból eredő új politikai pozíció.*

³⁷⁴ Engel Sándor, a központi könyvbíráló szék cenzora.

gyod, kérlek, méltóztassál Nagyhoz, az expeditorhoz, át küldeni; ő majd elküldi a' censorhoz. Különösen helyesled-e, hogy a végeben maradjon; [...] Igazíts rajta tetszésed szerint.”³⁷⁵ Az idézetből kitűnik, hogy Szalay a lap legbensőbb ügyeiben is járatos volt. Ezt az bizonyítja, hogy Csengery megjegyzi ugyan, hogy a cenzor vádjaira írt egy feleletet, azonban nem részletezi a vádak mibenlétét, így joggal feltételezhetjük, hogy Szalayt ezekről már korábban értesítette. Sokatmondó az is, ahogyan Csengery kéri barátját, hogy nézze át az Engelnek írt feleletet. A szerkesztő gyakorlatilag szabad kezét ad munkatársának ebben az ügyben; Szalay úgy alakíthatja

³⁷⁵ Csengery Antal Szalay Lászlóhoz, OSZK Kézirattár, Levelestár, é. n. Az OSZK kéziratárában található levélben nincs keltezés, azonban a levél több momentumából is arra következtethetünk, hogy 1847. szeptember 21-e körül keletkezhetett. Az időpont behatárolását segíti Pákh Albert hidegvízkúrájának említése, hiszen Pákh 1847. július 1-én jelentette be, hogy rövid időre búcsút mond olvasóinak (□ [Pákh Albert], *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1847. július 1., 906. sz., 1.) Azt, hogy erre betegsége készíteti, nem említi az „ujdondász”, és láthatóan nem számít arra, hogy betegsége súlyosbodása folytán csak évek múlva folytathatja újságírói tevékenységét. Mindenesetre Csengery Pákra vonatkozó megjegyzése már önmagában 1847 júliusa utáni keletkezést sejtet, az pedig, hogy Csengery a levélben említ egy Kemény Zsigmond által a lapba írt cikket, mely a levél keletkezésével körülbelül egy időben jelent meg a *Pesti Hirlap*ban, pár napos időintervallumra szűkíti le a levél keletkezésének lehetséges időpontját. A Kemény-cikk, pontosabban cikksorozat a rövid jellemzés alapján könnyen azonosítható. (Kemény Zsigmond, *Montesquieu és I. Béla király I–III*, PH, 1847. szeptember 21., 953. sz., 191–192; PH, 1847. szeptember 24., 955. sz., 199; PH, 1847. szeptember 26., 956. sz., 203.) Mivel Kemény cikksorozatának első darabja 1847. szeptember 21-én jelent meg, Csengery levele feltehetően pár nappal 21-e előtt vagy legkésőbb 21-én íródhatott, de valószínűbbnek látszik a 21-ei keletkezés, hiszen Kemény Zsigmond ugyanaznap Pestről Wesselényihez írt levelében említi (Kemény Zsigmond Wesselényi Miklóshoz, 1847. szeptember 21. In: KEMÉNY 2007, 111–112.), hogy ő még aznap Olaszországba utazik, és mivel tudjuk, hogy Csengery is Keménnyel tartott Itáliába, Csengery pedig arról panaszkodik a levélben, hogy indulása miatt nem írhat hosszabban, a levél keletkezési idejét 1847. szeptember 21-ére kell tennünk.

Csengery levelét, ahogyan akarja, ez esetben teljes szerkesztői jogkörrel rendelkezik, csakúgy, mint a kinyomott ívek ellenőrzését tekintve. Mindezekon kívül Csengery levelében kéri Szalayt, hogy nézze át az ő egyik írását, Trefort cikkeit pedig juttassa el Csengery írnokához leíratás végett, kivéve a vámüggyel kapcsolatosat, melynek tompítani kell az élet – ezt a munkafolyamatot Csengery végzi majd el, ha újra Pesten lesz. Küldessen továbbá pénzt Tóth Lőrincel Pákh Albertnek, a lap *Fővárosi ujdonságok* rovata vezetőjének, „hogya haza jöhessen a’ hidegvíz gyógyító intézetből”. Az, hogy Trefort cikkének hangnemét Csengery maga akarja tompítani, kétségszű, hiszen bizonyítja a szerkesztő kiegyenlítő szerepét a centralisták és a reformellenzék zöme között. Csengery a levélben ugyan nem kéri meg Szalayt egyértelműen arra, hogy távollétében szerkessze a lapot, de ezt minden bizonnyal azért nem teszi, mert ebben már korábban megállapodtak. Számunkra pedig a Szalayra bízott tennivalók jellege már önmagában is nyilvánvalóvá teszi, hogy Csengery távollétében ő felügyelt a lapra. Mindezek ismeretében lehetséges, hogy Csengery és Szalay korábban kötöttek egy szóbeli vagy írásbeli megállapodást, melynek értelmében Szalay valóban a lap szerkesztőhelyettese lett – ebben az esetben Szemere Bertalan Szalayhoz címzett megszólítása – „szerkesztő-helyettes” – teljesen más megvilágításba kerülne. Ezt a feltételezést támaszthatja alá az a cenzúrahivatali akta,³⁷⁶ mely egy becsületsértési per anyagát tartalmazza, és melyet egy 1845 februárjában a *Fővárosi ujdonságok* rovatban megpendített pletyka³⁷⁷ miatt indítottak a *Pesti*

³⁷⁶ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR 1985, 212–216.

³⁷⁷ A tudósítás szerint egy utcakövezőt felesége és a nő orvos szeretője megmérgezett. (Δ, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. február 2., 427. sz., 74.) E cikk hatására az özvegy (Turay Jánosné), és az orvos (Mikló György) kérvénnyel fordultak a Helytartótanácsához, hogy az a néhai Turay János tetemét exhumáltassa és boncoltassa fel, ezáltal bizonyítva a megrágalmazottak ártatlanságát. A pert ezt követően Pest város tanácsa indította a lap szerkesztője (Szalay László) és a cikket író szerkesztőségét ellen. A Központi Könyvvizsgáló Főhivatal felmentette a vádak alól a lap munkatársait, ugyanakkor figyelmeztette a cenzorokat, hogy a jövőben nagyobb óvatossággal járjanak el az ilyen típusú közlések engedélyezésekor. (MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR 1985, 212–216.) A szóban forgó cikk a lap

Hirlap ellen. A per még 1845 októberében sem ért véget, viszont Szalay László még ekkor is a *Pesti Hirlap* szerkesztőjeként írta alá e tárgyban írt levelét.³⁷⁸

Csengery már említett levelének néhány sorából úgy tűnik, hogy Szalay kezelte a lap anyagi ügyeit, és ő végezte a kifizetéseket: „Azon évnegyedes, néhány forintnyi illetményemet, mennyit Tőled szoktam kapni, kérlek add által Tóth Lenczinek.”³⁷⁹ Mindezek ismeretében kijelenthető: Szalay továbbra is fontos pozíciót töltött be a *Pesti Hirlap*nál.

Az, hogy Szalay minden bizonnyal a lap szerkesztőhelyettese maradt, már önmagában is megkérdőjelezi azt az indokot, melyet leköszönő cikkében távozása okaként jelölt meg, és valószínűvé teszi, hogy a jogtudós a municipalistákhoz való közeledési kísérlet sikere érdekében, taktikai okokból ültette Csengeryt a maga helyére. Ezt valószínűsíti Csengery azon állítása is, hogy Szalay kérésére „Deák véleménye döntötte el, hogy a lap munkatársai közül kinek kezébe adja át a szerkesztői tollat”.³⁸⁰ Ha a Deákkal egyébként jó barátságban lévő Szalay – akinek Szalay Gábor szerint Deák gyakran kérte a tanácsát³⁸¹ – valóban kikérte a liberális ellenzék egyik vezetőjének a véleményét ez ügyben, az szintén azt mutatná, hogy a centralisták közeledni kívántak a municipalistákhoz. Mindemellett, ha Deák választása Csengery állításának megfelelően őrá esett, az azt a képzetet erősíti, hogy Csengery a reformellenzék zöme számára is elfogadható szerkesztő volt.

Eötvösök közeledési szándékát erősíti meg az is, hogy a centralisták a lap átvételétől kezdve az idő előrehaladtával egyre jobban

Fővárosi újdonságok rovatában Δ jel alatt jelent meg. A Δ szignóról Fenyő István a következőket írja: „Szalay [...] 1844. július 4-től kezdődően új munkatárs kezébe adta a rovatot, ki újra mozgalmassá tette azt. A Δ áljelű munkatárs kilétét nem sikerült megfeytenünk.” (FENYŐ 1997, 300.) Mivel a fentebb említett perirat a lap szerkesztősegédjét, Varga Somát nevezi meg az 1845. február 2-i Δ jeles cikk írójaként, őt kell sejttenünk a Δ áljel mögött.

³⁷⁸ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR 1985, 215.

³⁷⁹ Csengery Antal Szalay Lászlóhoz, OSZK Kézirattár, Levelestár, é. n.

³⁸⁰ CSENGERY Antal, *Deák Ferencz*, CSENGERY 1884/b, 65.

³⁸¹ SZALAY 1913/b, 85–86.

éreztek a minden oldalról rájuk nehezedő nyomást. Az előfizetők számának csökkenése, a korábban segítséget ígérő ellenzéki vezetők cikkeinek elmaradása, majd ugyanezen vezetők centralisták elleni kirohanásai is szükségessé tették a szerkesztőváltást, és a tárgyalások megkezdését az ellenzék többi részével. Az előfizetések csökkenése Landerer lapkiadót is érzékenyen érinthette, aki *A magyar sajtó története* szerint Kossuth *Pesti Hírlapj*ának köszönhetően vált igazán jómódú polgárrá.³⁸² A fontos bevételi forrását elvesztő kiadó is sürgethette tehát az egyre rosszabbra forduló helyzet megoldását. Ezt annál is inkább megtehetette, mivel a kiadói szabadság az ő nevére szólt.³⁸³ Ugyanakkor persze a szerkesztést Metternich engedélye nélkül nem adhatta másnak, amivel úgy tűnik, a centralisták is tisztában voltak.³⁸⁴ Így tehát, ha Landerer még szóba hozta is a lap centralistáktól való elvételét, nemigen érhetett el a kívánt hatást, és legfeljebb arra bírhatta rá Eötvösöket, hogy pozícióját Szalay a csoporton belül adja át valakinek. A motivációs szándék magyarázhatja ugyanakkor a Csengerynek rendkívül magas honoráriumot biztosító lapszerkesztői szerződés megkötését is. A 23 éves, addig jóformán ismeretlen publicistához hasonló összegű fizetést ugyanis addig csak a korszak legjelentősebb szerkesztő-publicistája kapott Magyarországon. A szóban forgó fizetést pedig Kossuth is csak többéves huzavona és 5200 előfizető elérése után kapta meg. Utóbbi feltételezés persze csak arra az esetre igaz, ha a felmerülő költségeket Landerer fizette, és nem Csengerynek kellett azt saját honoráriumából fedeznie. Ez esetben ugyanis az új szerkesztő tiszta jövedelme jóval alacsonyabb lehetett. Mivel azonban a kiadó Csengeryvel kötött szerződése nem ismert, a kérdés nem dönthető el.

A szerkesztőváltással egy időben a centralisták több olyan cikket

³⁸² MST I. 751. (A fejezet Kosáry Domokos munkája.) – Kossuth ezzel kapcsolatos fejtegetéseit lásd: Kossuth Lajos Landerer Lajoshoz, 1844. január 16. In: ESZTEGÁR 1901, 9–12.

³⁸³ VARGA 1983, 13.

³⁸⁴ Eötvös József Szalay Lászlóhoz, 1845. november 15. In: EÖTVÖS 1967, 163–166. Lásd még ebben a kötetben: *Az Eötvös által kidolgozott stratégia*.

is megjelentettek a lapban, melyek az ellenzék egységesülése mellett érveltek. Arról is meggyőződhattünk azonban, hogy Eötvösök a közeledési kísérletek ellenére sem kívánták alárendelni eszméiket a reformellenzék zöme elveinek. Érthető tehát, hogy az ellenzék megerendszert védelmező szárnyának írásai miért nem jelentek meg ezután sem a lapban: ők centralista szellemű cikkek írására nem voltak hajlandóak, a centralisták meg arra nem, hogy a megerendszer védelmére kelő írásokat közöljenek.

Szalay *Tévedések I* című cikkét és Csengery szerkesztőként való bemutatkozását olvasva nyilvánvalóvá válik, miért adta át Szalay lapvezetői székét Csengerynek. Csengery cikke sokkal békésebb hangvételű, mint Szalayé, és éppúgy jelen van benne az ellenzék egységesülésének gondolata, ám jóval burkoltabb megfogalmazásban. Ez a finomabb állásfoglalás pedig az adott helyzetben előnyösebb volt a centralisták számára, mint Szalay kirohanása a reformellenzék zömének vezetői ellen. Csengery tehát közvetítőként felülmúlta Szalayt, és a későbbiekben bizonyította is, hogy nem érdemtelenül került a lap élére.

A Körök egyesülése.

Kísérlet az ellenzék összefogására 1845 őszén

A centralisták a korábbi közeledési kísérletek kudarca után 1845 őszén újra megpróbálkoztak az ellenzék összefogásával. Ekkor a kettészakadt Nemzeti Kör – mely a liberálisok találkozóhelyeként funkcionált – újraegyesülése melletti érveléssel a magyarországi ellenzék töredékeit kívánták közelíteni egymáshoz.

A Nemzeti Kör a Nemzeti Színház színészeinek vacsorázó társaságából néhány író-költő, majd magánszemélyek csatlakozása után fokozatosan vált a kulturális közélet fontos elemévé. Egyletté csupán az 1840-es évek elején vált formálisan, és a Nemzeti Kör név véglegesítésére is csak 1843-ban került sor. Tagjai közé tartozott számos neves művész – például Vörösmarty Mihály, Szigligeti Ede, Egressy Gábor, Erkel Ferenc, Barabás Miklós – mellett a centralisták közül Eötvös József, Trefort Ágoston és Csengery Antal. Az el-

lenzék megyerendszert védelmező szárnyának vezetői közül pedig Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Pulszky Ferenc, Perczel Mór, Teleki László, Ráday Gedeon.

Az egyesület társadalmi értelemben nyitott volt. 1844 végén például a 254 tag között 5 mágnást és összesen 25 földbirtokost találunk, a többi tag állását tekintve a nemesi értelmiségiek, honorációrok és városi polgárok közül került ki. A tagkör összetétele nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Nemzeti Kör az 1843–44-es országgyűlés idejére politikai színezetűvé, méghozzá a szabadelvűek gyülekezőhelyévé váljon. 1845-re az egyesület tevékenységének súlypontja a művésztáptárolásról egyértelműen társadalmi és politikai térre került át.³⁸⁵

A Nemzeti Kör szakadására 1845 októberének elején került sor azt követően, hogy az egyet október 4-i rendkívüli közgyűlése elhatározta a költözést az országúti Kunewalder házból az Uri utcai Horváth házba. A *Pesti Hirlap* a költözés mellett foglalt állást,³⁸⁶ amiben szerepet játszhatott, hogy a lap szerkesztősége a Horváth házban volt. A döntést követően a maradni szándékozók valóban helyben maradtak, és október 12-én Pesti Kör néven új egyesületet hoztak létre. Ennek szerveződésébe be kívánt kapcsolódni a konzervatív *Nemzeti Ujság* szerkesztője, Liphay Sándor is.³⁸⁷ Liphay tevékenységének hatására a még alakulófélben levő Pesti Kör is kettészakadt, és a *Nemzeti Ujság* szerkesztője körül tömörülő konzervatívok október 25-én létrehozták a Közhasznú Gyűldét. A Pesti Kör azonban továbbra is a liberálisok gyülekezőhelyeként szolgált. A Körök szakadásának körülményeit legutóbb részletesen tanulmányozó Velkey Ferenc nem tudta pontosan meghatározni a szétválás okait.³⁸⁸ A szakításban szerepet játszó indokokat végül „[a]z elköltözés körüli hercehurca szakítópróbája és a felhalmozódott

³⁸⁵ A Nemzeti Körre vonatkozó adatokat lásd bővebben VELKEY 2004.

³⁸⁶ □, *Fővárosi újdonságok*, PH, 1845. október 2., 548. sz., 220.

³⁸⁷ Liphay publicisztikai tevékenységét részletesen elemzi DÉNES 2008/b, 137–145.

³⁸⁸ VELKEY 2004, 149–156.

belső ellentétek mellett a személyes kapcsolatok [...] dilemmái”-ban jelölte meg³⁸⁹

A Körök újraegyesülésének gondolata elég korán felmerült. Az elképzelést a *Pesti Hirlap* karolta fel,³⁹⁰ mely már nem sokkal a Pesti Kör megalakulása után sajnálattal említette a szakadást.³⁹¹ Kezdetben azonban nem szimpatizált az új egylettel. „[V]alódi kör”-nek az elköltöző Nemzeti Kört tartotta, míg a Pesti Kört kárhoztatta, amiért elfogadta a *Nemzeti Ujság* vezetőjének támogatását.³⁹² Az újraegyesülést pártoló első írás október 26-án jelent meg a lapban,³⁹³ amit később több is követett.³⁹⁴ Az október 26-ai cikk írója üdvözölte a Nemzeti Kör választmányi ülésének határozatát, mely a Pesti Kört fel kívánta szólítani az egyesülésre.³⁹⁵ A *Pesti Hirlap* munkatársai közül Csengery, Trefort, Eötvös és Irinyi József is tagjai voltak a választmánynak.³⁹⁶ Arra azonban nincs adat, hogy a centralisták milyen tevékenységet fejtettek ki – vagy fejtettek-e ki egyáltalán – az egyesülés érdekében. A Közhasnú Gyűlde megalakulását ugyanakkor üdvözölte a lap. A cikk írója ugyanis úgy vélte, „a’ nemzeti és pesti kör’ egyesülésére nézve ezen gyűlde’ keletkezése által minden akadály el lesz hárítva.”³⁹⁷ Mivel a Közhasnú Gyűlde a konzervatívok gyülekezőhelyeként szolgált, az idézett megjegyzés

³⁸⁹ I. m. 156.

³⁹⁰ VELKEY 2004, 146.

³⁹¹ □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. október 16., 556. sz., 251–252; Kőri, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. október 17., 557. sz., 255.

³⁹² □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. október 17., 557. sz., 255. Hasonlóképpen kárhoztatja a Pesti Kört a lap cikkírója október 19-én és 23-án is: □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. október 19., 558. sz., 262; □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. október 23., 560. sz., 270.

³⁹³ □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. október 26., 562. sz., 277.

³⁹⁴ □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. október 30., 564. sz., 285; □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. november 23., 578. sz., 342; □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. november 30., 582. sz., 358.

³⁹⁵ □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. október 26., 562. sz., 277.

³⁹⁶ □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. október 21., 559. sz., 265–266.

³⁹⁷ □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. október 30., 564. sz., 285. A lap november 30-ai számában is arról ír, hogy az újraegyesülés küszöbön áll. (□, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. november 30., 582. sz., 358.)

arra utalhatott, hogy az addig a Körök valamelyikét látogató konzervatív érzelmű személyek távozása vélhetően megkönnyíti majd az ezután már tényleg csak liberálisokat tömörítő egyesületek újraegyesülését. Habár Deák Ágnes szerint a Nemzeti Kör tagságának jelentős része nem volt „a politikai ellenzék elkötelezett híve”³⁹⁸, konzervatívok a Pesti Körben lehettek többen. Ezt az valószínűsíti, hogy Liphay Sándor ennek szerveződésébe akart bekapcsolódni,³⁹⁹ illetve hogy a centralista *Pesti Hirlap* „valódi kör”-nek a másik egyesületet, a Nemzeti Kört tartotta. A szakadás egyik oka tehát az is lehetett, hogy a konzervatívok többsége nem kívánt a liberális lap szerkesztőségének is helyet adó házba költözni. Nem zárható ki az sem, hogy a költözés tervét is részben az egyeslet konzervatívoktól való megtisztítása motiválta.

Ezzel az október 30-án megjelent cikkel a Körökkel kapcsolatos írások sora váratlanul megszakadt a *Pesti Hirlap*ban. Ennek okát valószínűleg abban kell keresnünk, hogy Batthyány Lajos, Batthyány Kázmér és Teleki László november elején felkeresték Eötvöst, és a *Pesti Hirlap* átadását követelték tőle.⁴⁰⁰ Batthyányék kérése nyomán meg is kezdődött a párbeszéd a centralisták és a municipalisták között, aminek következtében Eötvösöknek vélhetően nem maradt ideje a Körök ügyével törődni. A november 18-i ellenzéki konferencia után azonban a *Pesti Hirlap* újra tárgyalni kezdte azt. A lap cikkírója november 23-án kijelentette, hogy a Körök egyesülése „maholnap bekövetkezendik”.⁴⁰¹ E kijelentés alapjául valószínűleg a Nemzeti Kör által a Pesti Körnek adott egyesülési ajánlat szolgálhatott, amit azonban a Pesti Kör nem fogadott el.⁴⁰² A Nemzeti Kör és a Pesti Kör egyesülése csak azután valósult meg 1847. január 22-én, hogy Batthyány és Kossuth kezdeményezésére 1846 decem-

³⁹⁸ DEÁK 2010, 75.

³⁹⁹ Liphay Gyűlde körül kifejtett tevékenységére lásd DÉNES 2008/b, 142–145.

⁴⁰⁰ Lásd ebben a kötetben: *Az Eötvös által kidolgozott stratégia*.

⁴⁰¹ □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. november 23., 578. sz., 342. – Időközben a lap többször is cikkezett a Gyűlde ellen (□, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. november 9., 570. sz., 309; □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. november 13., 572. sz., 317.)

⁴⁰² □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. december 14., 590. sz., 390.

berében tárgyalások kezdődtek erről.⁴⁰³ Az Ellenzéki Párt később az ekkor létrejött Ellenzéki Körből nőtt ki, ami egyértelműen mutatja, hogy a *Pesti Hirlap* cikkírója nem tévedett, mikor azt fejtegette, hogy a Körök együtt több eredményt érhetnének el.⁴⁰⁴ Ugyanakkor az egyletek szakadása azt követően történt, hogy a centralisták lapjukban már többször is érveltek a reformellenzék egységesülése mellett. Ez arra utal, hogy Eötvösök hamarabb látták be az összefogás szükségességét, mint a liberálisok jelentős része. Ugyanezt valószínűsíti az is, hogy a Körök egyesülésének ügyét elsőként a centralista lap karolta fel.

A falu jegyzője

Eötvös 1845 szeptemberéig láthatóan igyekezett tartani magát az általa 1844 nyarán a centralistáknak ajánlott politikai stratégiához, és reformtervei részletes kifejtéséhez csak ekkor kezdett hozzá.⁴⁰⁵ 1845. márciusa és novembere között azonban kiadta a kortársak értékelése szerint a megyerendszert éles hangon kritizáló *A falu jegyzője* című regényét, mely valószínűleg a kiadó Hartleben döntése alapján jelent meg 8 füzetben.⁴⁰⁶ A regény 1844. december 22-re már jórészt elkészült,⁴⁰⁷ és Eötvös 1845-ben már csak kismértékű változtatásokat hajtott végre a szövegen, melyekben főként a regény miatt őt ért támadásokra reagált.⁴⁰⁸ A mű megírását és kiadását politikai cselekvési aktusnak is tekinthetjük, hiszen egyrészt a korabeli recepció is így értékelte Eötvös művét,⁴⁰⁹ másrészt pedig

⁴⁰³ MOLNÁR 2007/a, 230.

⁴⁰⁴ □, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. október 16., 556. sz., 251–252; Köri, *Fővárosi ujdonságok*, PH, 1845. október 17., 557. sz., 255.

⁴⁰⁵ Lásd ebben a kötetben: *Közeledési kísérletek a publicisztika útján*.

⁴⁰⁶ A füzetes megjelenésre lásd például: FERENCZI 1903, 136; KERÉNYI 2002, 12–13. Arra, pedig, hogy ez a megjelenési forma Hartleben ötlete lenne: DEVESCOVI 2002, 223; DEVESCOVI 2007, 147.

⁴⁰⁷ FERENCZI 1903, 127; DEVESCOVI 2002, 220; DEVESCOVI 2007, 147.

⁴⁰⁸ DEVESCOVI 2002, 221–222; DEVESCOVI 2007, 147.

⁴⁰⁹ Dessewffy Emil szerint Eötvös „olgy férflu, kiröl legjobb barátja ’s a »Falu jegyzője« nek egy olvasója sem állíthatja, hogy a megyei szerkezet iránt

a szerző a műben is többször kijelentette, hogy politikai célokat kíván szolgálni vele.⁴¹⁰ Korábban már az *Hugo Victor mint drámai költő* című tanulmányában is kifejtette álláspontját, miszerint az írónak „nem kell megelégednie azzal, hogy nagy költővé válhatott, hanem még valami más, még valami nemesb után törekednie” is kell. A cél pedig „az igazság terjesztése, a népnek oktatása s jobbítása az, mi után a jobb író fárad; mert nem csak mulatni, tanítani is hivatása”.⁴¹¹ 1846-ban pedig ars poeticájaként is felfogható *Én is szeretném...* című versében utalt arra, hogy irodalmi alkotásaival irodalmon túli célt is kíván szolgálni: „S ilyen legyen dalom: egy villám fénye,/ Egy könny, kimondva ezrek kínjait;/ Kit nem hevít korának érzeménye,/ Szakítsa ketté lantja húrjait.”⁴¹²

Eötvös még a regény első felében írta: „[r]egényem csak az élet képe akar lenni, s az *nem lehet mindig mulatságos*”.⁴¹³ Később az őt ért kritikákra válaszul már részletesebben kifejtette, hogy szerinte a szépirodalom célja nem lehet csupán a „művészi élvezet”. Annak a kor nagy érdekeivel összhangban „a létező hibák orvoslása”, „az érzelmek nemesítése” kell hogy legyen a feladata.⁴¹⁴ Regényének tárgyául pedig azért választotta hazája akkori állapotainak bemutatását, mert ezen kívül „képzelmi tehetsége” nem otthonos,

vonzalommal viseltetik”. (D [DESSEWFFY Emil], *A Pesti Hirlap legújabb vallomásai II*, BH, 1845. július 8., 211. sz., 17.) Lásd még például: A. n., *Szép literatura*, „*A falu jegyzője*”, BH, 1845. június 8., 194. sz., 383; Kelmenfy László [HAZUCHA Ferenc], *A falu jegyzője*, *Irodalmi Őr*, 1846. január 10., 10. sz., 97–104; *A falu jegyzője*, *Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1847. jan. 3. 1. sz., 3–9; BÉLTEKY Kázmér, *VI. Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1847. június 5., 7. kötet, 23. szám, 741–744. Pulszky Ferenc a korban kiadatlan, Eötvöshöz 1845 decemberében írott nyílt levelében tekintette a regényt „politikai tény”-nek. (Pulszky, 1958, 220–224.)

⁴¹⁰ Lásd lentebb.

⁴¹¹ EÖTVÖS József, *Hugo Victor mint drámai költő*. In: EÖTVÖS 1976/b, 41–50. (Az idézetet lásd i. m. 45.) Erről lásd még Z. KOVÁCS 2001, 531.

⁴¹² EÖTVÖS József, *Én is szeretném...*. In: EÖTVÖS 1973, 507–508. (Az idézetet lásd i. m. 508.)

⁴¹³ EÖTVÖS 1974, 85. (Kiemelés az eredetiben.)

⁴¹⁴ I. m. 341–342.

az itt uralkodó szomorú állapotokat pedig nem tudja feledni.⁴¹⁵ A regény egy másik pontján a regényíró feladatát a történetíróéhoz hasonlította, hiszen mindkettő célja „a valónak felkeresése”, és arra intenek „mindketten, hogy őrizkedjünk a szolgaságtól”.⁴¹⁶ Eötvös kommentárjai tehát arra világítanak rá, hogy regényében a fennálló állapotokat kívánta ábrázolni azért, hogy kimutassa azok visszasságait. Mindezt pedig azért tette, mert meg volt győződve arról, hogy ezeknek a körülményeknek a megváltoztatása csakis a köztük élőkön múlik.⁴¹⁷ Érthető tehát, hogy a szakirodalom miért látja úgy, hogy *A falu jegyzőjében* „az igazi »irány« nem a centralizmus (ami időleges és vitatható hatékonyságú politikai megoldás, s amire aligha gondolnánk, ha máshol nem olvasunk róla) népszerűsítése, hanem az, aminek szolgálatára hivatott: az igazság elvének érvényesítése az emberi kapcsolatrendszerben”.⁴¹⁸ Egyetértek Taxner-Tóth Ernővel abban, hogy a regény nem a centralizációs eszmék terjesztésére szolgált, hiszen Eötvös a műben láthatóan csupán a fennálló helyzet tarthatatlanságának bemutatására törekszik, megoldási javaslatot azonban itt nem kínál fel. A fentebbi Eötvös-idézetek ismeretében azonban úgy vélem, hogy a szerző célja némiképp konkrétabb volt az igazság elvének érvényesítésénél. Ezt az elképzelésemet erősíti meg *A falu jegyzője* körül zajló polémia során Eötvös által publikált *Nyilatkozat* is, melyben Eötvös a *Budapesti Hiradó*-ban megjelent kritikára válaszolt, főleg annak arra a vádjára, mely szerint a regényíró egyes személyek irányába kívánt „oldaldöfést” ejteni.⁴¹⁹ Eötvös válaszában kifejtette, hogy művében a „politikai emberről meg nem” feledkezett, és mint a továbbiakban írta: „[h]oni állapotainknak képét akartam irni, figyelmessé akartam tenni közönségünket azon számos erkölcsi ’s anyagi szenvedésekre, mellyek alatt hazánknak szegényebb osztályai görnyednek,

⁴¹⁵ I. m. 655.

⁴¹⁶ I. m. 636–637.

⁴¹⁷ Lásd I. m. 739.

⁴¹⁸ TAXNER-TÓTH 2005, 321. Arról, hogy Eötvös célja a regénnyel nem a centralizáció terjesztése, hanem a fennálló állapotok tarthatatlanságának bemutatása volt, lásd még pl. FERENCZI 1903, 140; SÖTÉR 1967, 139, 146.

⁴¹⁹ A. n., *Szép literatura: „A falu jegyzője”*, BH. 1846., június 8., 191. sz., 383.

’s költői formát választék, mert azt hívéim, hogy célomat illy módon könyebben érhetem el. Feladatom szükségessé tévé, hogy regényemben nagy részint olly tényeket mondjak el, melyek hazánk’ egy vagy más törvényhatóságában történtek, ’s melyeknek valóságát olvasóimnak nagy része talán szintugy ismeri mint önmagam, de ha akár személyeim’ akár az egyes körülmények’ leírásában valami találtatik, mi talán egyes élő egyedekre emlékeztethetne, kinyilatkoztathatom, hogy ezáltal *egyes meghatározott személyeket* sem dicsőíteni, sem megróni nem volt szándékomban, ’s hogy mivem nem egyes emberek, hanem egyes eszmék ’s visszaélések’ lerontására iratott.”⁴²⁰ Az idézet utolsó tagmondatában említett eszmék és visszaélések vélhetően a „szegényebb osztályok” tarthatatlan helyzetével függenek össze. Eötvös e társadalmi csoportok alatt főként a jobbágyságot érthette,⁴²¹ de ezzel a kifejezéssel utalhatott a nem nemesi származású értelmiségi (honorácior) réteg jogfosztottságára,⁴²² illetve a zsidó emancipáció szükségességére is,⁴²³ hiszen e rétegek helyzetével a regény több pontján is szembesülhet az olvasó.

Számomra most a legfőbb kérdések, hogy az eszmék cáfolata és a visszaélések feltárása közben mennyiben távolodott el Eötvös a reformellenzék zöme által támogatott elvektől, illetve hogy átlépte-e a saját maga által a *Pesti Hírlap* átvételekor választott stratégia kereteit. Fentebb már említettem, hogy Eötvös nem mutatott fel megoldási javaslatot a regényben ábrázolt problémákra, ami már önmagában is arra utal, hogy stratégiája keretei között maradt. Ráadásul a centralista eszméket a reformellenzékietől távolító kulcsfogalmak is alig fordulnak elő a szövegben. A „centralista” főnév tövéből képzett szavak közül egyedül a „centralizáció” szóval él a szerző, és ezzel is csak egy ízben, a törvényhozási centralizációnál

⁴²⁰ B. EÖTVÖS József, *Nyilatkozat*, PH, 1845. június 12. 484. sz., 385–386. Az idézett szövegrészt lásd uo. 386.

⁴²¹ Lásd például Tengelyi és a főispán beszélgetését; Zsuzsi elbeszélését arról, Viola hogyan vált zsvánnyá, vagy Viola beszédét a statáriális bírótság előtt: Eötvös 1974, 216–222, 270–275, 392.

⁴²² A honoráciorkkal kapcsolatban lásd: i. m. 232, 296–299.

⁴²³ A zsidóság helyzetére, és a velük kapcsolatos közvélekedésre a regényben lásd például: i. m. 111–112, 119, 172, 175, 188, 227, 671–672, 676–677.

jóval tágabb értelemben: „Sáskay, a Bántornyai megrontására tett indítványt följegyezvén, most minden erők koncentrációjának szükségéről kezd olvasni, s miután előadá, hogy minden centralizáció magában ugyan kártékony s veszélyes, tisztújításnál azonban, ha sükert akarunk, elkerülhetetlen”.⁴²⁴ A „centralizáció” szóval meg-
 egyező értelemben használt „központosítás” főnévvel, illetve az ennek tövéből képzett, ugyanebben az értelmezési körben használt szavakkal – például „központosító”, „központosít” – egyáltalán nem találkozhatunk a szövegben. A „parlamentáris kormány” témaköréből három kifejezést tartalmaz a regény, mindhármát egy-egy alkalommal. A „miniszteri felelősség” kifejezés Sáskay Tamás adószédőnek az angol és magyar alkotmányt összehasonlító felolvasásában kerül elő. Sáskay szerint „némely kicsiségeken kívül, minő például: sajtószabadság, esküdszékek, miniszteri felelősség, jogegyenlőség stb. egyéb fő dolgokban nincs, mit az angoloktól irigyelhetnénk”.⁴²⁵ Az idézetben lévő felsorolás a felolvasás során még további pontokkal egészül ki, ám az első pillantásra a reformellenzék programjának is beillő szövegrészel Eötvös célja a regényben nyilvánvalóan a liberális elveket kisajátító, ám tényleges változásokat nem akaró konzervatívok kigúnyolása. Ezt Sáskay beszédének későbbi szakaszai is bizonyítják. „Mi akarjuk a szabadságot! Igen, tekintetes konferencia, mi akarjuk a sajtószabadságot, a kereskedési, lelkiösmereti szabadságot; akarjuk mindenekfölött, hogy megyei autonómiánk oly botrányos beavatkozásoktól megőriztessék: milyen például az, hogy minap a helytartótanács az úrbéri telkeken lakó nemesek adóját beszedetni rendelé; mi akarjuk a haladást, akarunk bankot, melyből négy percentre minden nemes pénzt kaphasson, vasutakat, csatornákat, múzeumot s politechnikumot; mi akarjuk a nemzetiséget, de akarjuk azt is, hogy a szabadság, habár nagyobbá válik, azért mégis *nemes* maradjon, s féktelenséghez ne vezessen; hogy az egész nemzet haladjon, de úgy, hogy a rend, melyben az most áll, meg ne zavartassék, hogy a magyar nemzetiség virágozzék, de miután e nemzetiség egyedüli képviselője a nemes, vele gyarapodjék a *nemesség* is. Aki velünk ezt nem

⁴²⁴ I. m. 170

⁴²⁵ I. m. 166.

akarja, aki jogainkat minden ajkú s származatú lakosokra kiterjesztvén, szabadságunkat (mely mint a papirospénz, ha szerfölötti mennyiségben kibocsátva minden kézen forog, elveszti becsét) – meg akarja semmisíteni; ki oly politikai tévtanokat hirdet, mint: hogy vasutunk s bankunk, adómentességünk s az ösiség eltörlése nélkül nem létezhetnek, az ellenünk, et hunc tu romane caveto!”⁴²⁶

Az idézett szövegrészekben említett kívánatok többsége – sajtószabadság, miniszteri felelősség, jogegyenlőség, kereskedési és lelkiismereti szabadság – mind a reformellenzék, mind a centralisták programjának részét képezte. Az esküdtszékeket pedig Eötvösöken kívül a reformellenzék egy része is be akarta vezetetni, sőt 1843–44-ben az alsótábla is kiállt az esküdtbíráskodás mellett.⁴²⁷ Ha tehát Eötvös szándéka mégis az lett volna Sáskey felolvasásával, hogy saját maga és csoportja számára politikai pozíciót jelöljön ki, e pozíció egybeesett volna a reformellenzékével.

Visszatérve a szövegben szereplő kulcsfogalmakhoz; a parlamentáris kormány problémaköréhez köthető, a miniszteri felelősségnél jóval tágabb körű „tisztviselői felelősség” is csupán egyszer szerepel a műben, Sáskey Tamás jellemzésekor, aki az effajta felelősségnek a szöveg szerint legnagyobb ellensége volt.⁴²⁸ A parlamentáris kormány centralista értelmezését a reformellenzéki vezetőkétől elválasztó többségi kormány elve sem kerül elő a regényben. A „többség kormánya” megnevezés ugyanis Völgyesy jellemzésekor, jóval tágabb értelemben, mindenfajta, saját körében demokratikusan működő testület szervezési elveként, ironizálva jelenik meg a műben: „Azon számos okok között, melyek a többség kormánya mellett szólnak, egy ritkán említett, de azért nem kis fontosságú az, hogy hol valamely tárgyról egyenlő joggal többen határoznak, e többség majdnem mindig egynek vezérletét követi, míg hol a dolognak eldöntése csak egyre bízatik, ez sokszor több tanácsadóhoz folyomodik, s így épp ott, hol legtöbb egyezséget várhatnánk, közönségesen legkevesebbet találunk; s ki hazánk közdolgaiban járatos, főképp a törvényszékekre nézve meg fogja vallani, hogy többségeink e tu-

⁴²⁶ I. m. 167.

⁴²⁷ FENYŐ, 1997, 204.

⁴²⁸ EÖTVÖS 1974, 133.

lajdonnal kitünőleg bírván, mindennek a lehetőségig célszerű elintézését nem is gátolja egyéb, mint hogy többségeink tanácsadók helyett néha kegyenceket választanak magoknak, s azokat, mi kegyencekkel mindenütt történik, sokszor változtatják.”⁴²⁹

A centralista eszmék közül a reformellenzék zöme által elutasított, és már Eötvös első *Pesti Hírlap*-beli cikkeiben megjelenő követutasítások eltörlésének kívánata szintén nem jelenik meg a regényben.⁴³⁰ A centralista program sajátosnak tekinthető elemei tehát vagy egyáltalán nem, vagy csak egy-egy, a szereplőket kifaragó megjegyzés erejéig jutnak szerephez. A többi, a regény szövegéből általában áttételesen kiolvasható reformkívánat – a konzervatívok programjának kigúnyolása kapcsán már említettek mellett – a jobbágyság személyi- és vagyonbiztonságának biztosítása, a zsidó emancipáció megvalósítása, a börtönrendszer reformja, a testi fenytés, illetve a halálbüntetés eltörlése, a hatalmi ágak szétválasztása és általában az ősi alkotmány reformja pedig a reformellenzék megerősített védelmező szárnya által kijelölt politikai pozíciónak is a részét képezte. Az ellenzéki csoportok ráadásul ezekben a kérdésekben rendszerint még a megvalósítás módjában is egyetértettek. Ez alól csak a börtönrendszer átalakítása jelent kivételt, hiszen az akkori politikai elit a magányrendszer híve volt,⁴³¹ Eötvös viszont a hallgató- és a magányrendszer sajátos keverékének bevezetését szorgalmazta, előbb 1838-ban megjelent *Vélemény a 'fogházjavítás' ügyében, ns. Borsod vármegye ebbeli küldöttségéhez*, majd Lukács Móriccal 1842-ben közösen publikált *Fogházjavítás* című műveiben. A hazai börtönökben uralkodó tarthatatlan állapotokkal az író-politikus még Fejér megyei aljegyzősége idején, 1833–1834-ben szembesült.⁴³² Gángó Gábor Eötvös aljegyzőségéről írott tanulmányában rámutatott, hogy a későbbi centralista politikus hivatali idejére esett a Fejér megyei börtönreform, mely végül nem jutott el a megvalósítás fázisáig. A megye közgyűlése által kiküldött

⁴²⁹ I. m. 373.

⁴³⁰ A cikksorozat adatait lásd *Előszó* 6. jegyzet.

⁴³¹ Lásd például DEVESCOVI 2007, 138.

⁴³² Eötvös hivatalát 1835. április 24-én hagyta el végleg, ám utoljára 1834. november 24–29-én jelent meg a törvényszékben. (GÁNGÓ 2008, 53–56.)

tömlőcjavító bizottság ugyanakkor egyértelműen a hallgató rendszer mellett foglalt állást.⁴³³

A magányrendszer alapjában véve az elítéltek magányos elzárását jelentette, melynek során az unatkozó elítélt kérhette, hogy cellájában dolgozhasson. A hallgató rendszerben az elítélteket csak éjszakára zárták el egyesével, napközben azonban egy közös teremben, kötelező jelleggel dolgoztak, de beszélniük nem volt szabad egymással.⁴³⁴ Bár Gángó Gábor erre írásában nem tér ki, nyilvánvaló, hogy a Fejér megyei tömlőcjavító küldöttség javaslata a hallgató rendszer két legfontosabb ismervét is magán hordozta. A bizottság egyrészt „dolgozó ház”-at építtetett volna, melyben a rabokat „a csapó és szűrszabó mesterségre” kívánták fogni, másrészt pedig a tömlőcök számának szaporításával akarta elkerülni a rabok közötti összebeszélést. A beszélgetés tiltására a küldöttség érvelése szerint azért lett volna szükség, mert a gonoszabb rabok a tapasztalatlanabbakat további bűnelkövetési módokra tanították, és ezzel akadályozták az elítéltek javulását.⁴³⁵

Eötvös úgy vélte, Magyarországon a hallgató rendszert kellene bevezetni, ám az enyhébb büntetéssel sújtottakat, akiknek a börtönben töltendő ideje nem lenne elegendő a munkafolyamat betanulására, illetve az állandó munkavégzés megszokására, magánzárkában kellene tartani. Ugyancsak magányosan záratta volna el Eötvös a gyanúsítottakat is, az ítélet kihirdetése előtt.⁴³⁶ Borsod vármegye, Eötvös első börtönügyi röpiratának címzettje azonban a magányrendszert támogatta, ahogyan később az 1839–40-es országgyűlés által egységes büntető törvénykönyv kidolgozására kiküldött országos választmány is,⁴³⁷ melynek Eötvös – és Szalay – is tagja volt. Az 1843–44-es országgyűlés felsőházában ugyanakkor a főrendi ellen-

⁴³³ GÁNGÓ 2008, 56–57.

⁴³⁴ A magányrendszerről lásd: MEZEY 1995, 22–24, 29–30. A hallgató rendszerről: MEZEY 1995, 23, 31–35.

⁴³⁵ Vö. GÁNGÓ 2008, 56–57.

⁴³⁶ EÖTVÖS 1838, 24–29; EÖTVÖS–LUKÁCS 1842, 267–270, 331–336.

⁴³⁷ DEVESCOVI 2007, 138. Az országos bizottság munkájára részletesen lásd: MEZEY 2012, 434–439.

zék vezére, Batthyány Lajos Eötvös javaslatát pártolta,⁴³⁸ a főrendek azonban a magányrendszer mellett álltak, és végül az egész büntető törvénykönyv javaslatot visszavetették.⁴³⁹

A *falu jegyzőjében* a hallgató rendszerről, pontosabban az ennek egyik típusaként számon tartott auburni rendszerről csak egyszer esik szó, ám Bántornyi James ezzel szemben a magányrendszert pártolja.⁴⁴⁰ Eötvös gúnyosan ír ugyan a Taksony vármegyei tömlöcben akkoriban magánzárkában tartott rabok életviteléről, ám a Bántornyi által kifejtett kíváncsi tömlöcképpel a mű egyik szereplője sem száll vitába. A magányrendszer regénybeli elfogadására talán Eötvös fentebb idézett önreflexiói adhatnak választ; a fennálló helyzet ábrázolására való törekvés indokolhatja, hogy Eötvös nem léptet fel senkit a hallgató rendszer védelmére. Völgyesy ugyanakkor a vita kezdetekor Eötvös börtönügyi nézeteinek megfelelően követeli Zátonyi táblabírótól, hogy Tengelyit, amíg a pere tart, magánzárkában helyezték el.⁴⁴¹ Eötvös ezen a ponton a Fejér megyei tömlőcjavító küldöttségnek a rabok magányos elzárása mellett felhozott érvét is felhasználta. Tengelyi ugyanis letartóztatása után több más rabbal került közös cellába, ahol egy idősebb elítélt további bűncselekmények elkövetésére bujtogatta fiatalabb társait.⁴⁴² Az író Fejér megyei élményeiről azonban valószínűleg nem csak ez a jelenet tanúskodik a regényben. Gángó Gábor már fentebb említett tanulmányában kiválóan érvel amellett, hogy Viola történetét Liliom János Tolna megyei gonosztevő esete ihlette. Liliom és rablóbandája perét ugyanis Eötvös aljegyzősége idején tárgyalták Fejér megyében, és ügye számos ponton mutat hasonlóságot a regénybeli Violáéval.⁴⁴³

A reformellenzék zöme által előszeretettel használt, „a nép bevétele az alkotmány sáncai mögé” fordulatot⁴⁴⁴ és ezzel együtt a nép-

⁴³⁸ MEZEY 2013, 243.

⁴³⁹ FENYŐ 1997, 206.

⁴⁴⁰ EÖTVÖS, 1974, 593–597.

⁴⁴¹ I. m. 593

⁴⁴² I. m. 600–611.

⁴⁴³ GÁNGÓ 2008, 57–61.

⁴⁴⁴ E fordulathoz lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

képviselő jogkiterjesztés útján történő módját Eötvös elutasította, mivel a nemesi előjogokat túl széles körűnek vélte ahhoz, hogy az gond nélkül kiterjeszthető legyen a társadalom más rétegeire.⁴⁴⁵ Tengelyi a főispánnal való beszélgetése során a regényben mégis a népnek az alkotmány sáncai mögé történő beemelése mellett érvelt,⁴⁴⁶ ami szintén magyarázható a fennálló helyzet bemutatásának szándékával. Nem zárható ki persze az sem, hogy Eötvös a jogkiterjesztés eszméjének regénybeli említésével csupán a jó kapcsolat megtartása érdekében a reformellenzék zöme politikai pozíciójához kívánt igazodni.

A regényben említett reformkívánatok, illetve a szerző regénybeli és azon kívüli önreflexiói is azt a feltételezést erősítik meg, hogy az író célja *A falu jegyzőjében* nem a centralizáció eszméinek terjesztése volt, hanem csupán a fennálló tarthatatlan állapotok bemutatása. Ennek során pedig óhatatlanul is a felszínre kerültek a megyerendszer hibái. Igaz ugyanakkor, hogy e hiányosságoknak különösen nagy nyomatókat adott, hogy a regény cselekménye szinte mindvégig egyetlen megyében játszódik. Eötvös a helyszín megválasztásán túl nagy hangsúlyt fektetett a törvényhatósági rendszer jellegzetességeiből és ezzel együtt a nemesség privilegizált helyzetéből fakadó visszaélések bemutatására is. Érthető tehát, hogy a kortársak a megyerendszer elleni támadásként értékelték *A falu jegyzőjét*. Eötvös azonban a megyerendszer bírálatával sem lépte át a saját maga által a *Pesti Hirlap* átvételekor választott stratégia kereteit, hiszen a megyerendszer megváltoztatására irányuló szándékát és ennek okait már első négy, a centralista *Pesti Hirlapban* megjelent írásában is kifejtette.⁴⁴⁷ Ugyanakkor a regény nyilvánvalóan a probléma más szempontú, az érzéseket inkább megragadó eszközökkel történő megközelítését tette lehetővé a szerző számára, aki nyilván emiatt is választotta az akkori állapotok bemutatásának ezt a formáját. Lényegében erre mutatott rá Sőtér István is, mikor amellett

⁴⁴⁵ E [Eötvös József], *Népkepviselet és annak akadályai I–III*, PH, 1845. május 1., 461. sz., 285; PH, 1845. május 2., 462. sz., 289; PH, 1845. május 4., 463. sz., 293.

⁴⁴⁶ Eötvös 1974, 220.

⁴⁴⁷ A cikksorozat adatait lásd *Előszó* 6. jegyzet.

érvelt, hogy a regény többet tartalmazott a *Reform* eszméinél. Nem érték viszont egyet Sötér végső következtetésével, miszerint Eötvös *A falu jegyzőjében* „túlhaladt” volna a centralista programon. Sötér állítását azzal indokolta, hogy „ez a program kevésbé hangsúlyozza a nép ügyét, mint maga a regény”.⁴⁴⁸ Véleményem szerint a Sötér által jelzett különbség főként taktikai okokból fakad. A centralisták ugyanis a kérdéses időszakban programjuknak azokat a pontjait hangsúlyozták a *Pesti Hirlapban* – és így az ott megjelent írásokból összeállított *Reformban* Eötvös is –, melyek eltértek a reformellenzék által kijelölt politikai pozíciótól, hiszen céljuk a centralista eszmének a reformellenzék egészével történő megismertetése és elfogadtatása volt. Mivel pedig a jobbágyfelszabadítás szükségességében és módjában az ellenzéki csoportok egyetértettek, a vita középpontjába nem ez, hanem a centralizáció kérdésköre került. Úgy vélem tehát, hogy *A falu jegyzője* alapvetően más céllal íródott, mint a *Pesti Hirlap*-beli Eötvös cikkek. Előbbiben a szerző a centralista eszmére reformellenzék zöme által elutasított elemeinek elfogadtatására törekedett, míg utóbbiban azt kívánta megmutatni, miért van szükség a feudális jogrend átalakítására.

Eötvös a regényben komoly kritikával illette a nemességet, olyanira, hogy a konzervatív *Budapesti Hiradó* meg is róttá amiatt, hogy a fő érdemeket a társadalom alsó rétegeinek juttatta, „mártiri koronával tüntetve fel ’s a tűrő rény gloriájában minden aljasságot, midőn másfelül a kiválóbb állás emberei a nevetségesnek, minden gyarlóság, rosszóság, sőt bűnnek” képviselőiként jelentek meg a műben.⁴⁴⁹ *A falu jegyzője* azonban ezen a téren sem hozott újdonságot, mivel Eötvös már korábbi műveiben is kritizálta a nemesség szemlélet- és életmódját. A társadalmi átalakulás nehézségeit szemléltető *A karthauzi* című regényében Eötvös rámutatott, hogy a régimódi arisztokrácia nem illeszkedik az új társadalomba. Ezt az öreg márkai személye mellett, aki megtiltja lánya házasságát apja egykori lakájának unokájával, a helyét megtalálni képtelen Gusztáv sorsa is szimbolizálja.⁴⁵⁰ A *Vár és kunyhó* című vers grófja

⁴⁴⁸ SÖTÉR 1967, 147.

⁴⁴⁹ A. n., *Szép literatura*, „*A falu jegyzője*”, BH, 1845. június 8., 194. sz., 383.

⁴⁵⁰ EÖTVÖS 1996. Munkám során *A karthauzi* első, *Budapesti Árvíz* könyv-

ugyancsak elutasítja fia házasságát egy jobbágyleánnyal.⁴⁵¹ Az *Éljen az egyenlőség* című 1844-es vígjáték pedig a házasság révén megvalósuló egyenlőséget választotta témájául. A műben Abrányi gróf tiltja Ilka lánya házasságát Hegyfalvy alispán fiával, Vilmossal. Hegyfalvy ugyanakkor az „egyenlőség nevében” helyesli fia házassági szándékát, ám leánya, Vilma nászát a gróf ügyvédjének, az egyszerű nemes Perleginek fiával, Gyulával már ellenzi. A komédia nemesi származású szereplői a szerelmeseken kívül tehát csak felfelé szeretnének egyenlősödni, lefelé már nem.⁴⁵² A tiltott házasság motívuma *A falu jegyzőjében* is megjelenik, ahol Réty alispán és felesége próbálják megakadályozni Etelka lányuk házasságát Kislaký Kálmánnal és Ákos fiuk frigyét Tengelyi jegyző lányával, Vilmával.⁴⁵³ Ugyanakkor Réty is egyértelműen felfelé törekszik, hiszen a kamarási címre áhítozik,⁴⁵⁴ és azok közé tartozik, akiket „fertyalmágnások”-nak csúfolnak.⁴⁵⁵ Míg azonban *A karthauziban* illetve a *Vár és kunyhóban* a tiltás tragédiához vezet, addig a vígjátékban és *A falu jegyzőjében* szerencsés végekifejletnek lehetünk tanúi.

A nemességkritika tehát nem új keletű Eötvös szépirodalmi műveiben, ám *A falu jegyzőjében* teljesedik ki. 1845 elején – tehát a regény füzeteinek megjelenésével egy időben – Eötvös a *Pesti Hírlapban* is éles kritikával illette a kiváltságos osztályt. A *Szabadság az Ó és Új Kor’ fogalma szerint* című cikksorozatában kiemelte, hogy a megyei tisztviselők – alispánok, szolgabírák – eljárása

beli kiadását alapszövegül választó kötetet használtam, amely a későbbi kiadásokból kimaradt szövegrészeket is tartalmazza. 1845-ben is ez a kiadás, illetve az 1842-es kötetbeli kiadás volt ismert, amely az elsőként megjelent szövegváltozáshoz képest csak stíláriis változtatásokat tartalmazott. (GÁNGÓ Gábor, *Utószó*. In: Eötvös 1996, 331–334. Lásd még SZILÁGYI 2013/a, 73–74.)

⁴⁵¹ EÖTVÖS József, *Vár és kunyhó*. In: EÖTVÖS 1973, 477–482.

⁴⁵² EÖTVÖS József, *Éljen az egyenlőség* In: EÖTVÖS 1973, 645–731. A vígjáték részletesebb elemzését lásd SZILÁGYI 2013/b.

⁴⁵³ Ákos és Vilma kapcsolatára lásd például: EÖTVÖS 1974, 125–127, 293, 304–306, 472–481; Kálmán és Etelka viszonyára pedig például i. m. 153–156, 163, 285.

⁴⁵⁴ I. m. 138.

⁴⁵⁵ I. m. 147–149.

néha csorbítja a személy- és vagyonbiztonságot.⁴⁵⁶ Az *Ügyünkben* c. cikksorozat IV. részében Kovács Lajos egyik írására utalva rámutatott a korteskedés negatív következményeire is.⁴⁵⁷ A *Per quam regulam nem jog a' magyar nemesség' adómentesége?* című cikksorozatában a korábbi magyar törvények vizsgálatával azt kívánta bizonyítani, hogy a nemesi adómentesség a 18. század előtt nem létezett. Az *Agricola' levelei* egyik darabjában és a *Népképviselőt és annak akadályai*ban pedig amellet érvelt, hogy a nemesi előjogok túl széles körűek ahhoz, hogy azokat más társadalmi osztályokra is kiterjesszék. A legutóbb említett cikksorozatban pedig még azt is kifejtette, hogy az akkor nemesi előjogokkal bírók egy része „annak czélszerű használására sem műveltség sem egyéb tulajdonaik által nem képesek”.⁴⁵⁸

Eötvös nemességkritikája elemeinek jó része *A falu jegyzőjében* is megjelenik. A megyei tisztviselők tisztességtelenségére és a személyi és vagyonbiztonság sérülésére a legjobb példa a regényből talán Viola ártatlanul történő meghurcolása, melynek következtében a jobbágy zsiványéletre kényszerül.⁴⁵⁹ A nemesség műveletlenségét

⁴⁵⁶ E. [EÖTVÖS József], *Szabadság az Ó és Új Kor' fogalma szerint I*, PH, 1845. június 5., 480. sz., 367; E. [Uő], *Szabadság az Ó és Új Kor' fogalma szerint III*, PH, 1845. június 8., 482. sz., 375.

⁴⁵⁷ E. [Uő], *Ügyünkben IV*, PH, 1845. július 6., 498. sz., 13–14. Kovács cikke: KOVÁCS Lajos, *Pesti Hírlap és a' Centralisatio I*, EH, 1845. április 18., 31. sz., 241–242.

⁴⁵⁸ [EÖTVÖS József], *Agricola' levelei II*, PH, 1845. február 2., 427. sz., 72; E. [Uő], *Per quam regulam nem jog a' magyar nemesség' adómentesége? I–III*, PH, 1845. március 27., 442. sz., 197–198; PH, 1845. április 3., 445. sz., 217; PH, 1845. április 4., 446. sz., 222; E [Uő], *Népképviselőt és annak akadályai I–III*, PH, 1845. május 1., 461. sz., 285; PH, 1845. május 2., 462. sz., 289; PH, 1845. május 4., 463. sz., 293. Az idézetet lásd E [Uő], *Népképviselőt és annak akadályai I–III*, PH, 1845. május 1., 461. sz., 285. A nemesi előjogok alkalmatlanságáról a kiterjesztésre lásd még: E. [Uő], *Szabadság az Ó és Új Kor' fogalma szerint III*, PH, 1845. június 8., 482. sz., 375. Eötvös nemességgel kapcsolatos állásfoglalását lásd még ebben a kötetben: *Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése.*

⁴⁵⁹ EÖTVÖS 1974, 270–275,

Nyúzó főszolgabíró és esküdtje, Kenyházy András példáján ismerhetjük meg közelebbről,⁴⁶⁰ de a tisztújítás leírásakor a nemesség írástudatlanságának méreteiről is képet alkothatunk.⁴⁶¹ Ugyancsak a megyei tisztújítás leírásakor a korteskedés jellemző elemeit is felvonultatta Eötvös: a boroztatást,⁴⁶² az etetést,⁴⁶³ a megvesztegetést,⁴⁶⁴ a másik párt szavazóinak akadályozását a szavazás helyén való megjelenésben,⁴⁶⁵ a verekedést,⁴⁶⁶ a titkos szavazást, melynél két táblabíró magyarázza el az írástudatlan nemeseknek, melyik lyukba kell vetniük a golyót.⁴⁶⁷ Az író szót ejt még a korábbi tisztújítások során történt gyűjtogatásokról is.⁴⁶⁸

Habár a kiváltságos osztály kritikája elvileg ellentétben állt a reformellenzék politikájával, amely a középnemesség vezetésével akarta kivívni a polgári átalakulást, Eötvös kiváltságosokkal szembeni kritikai szemléletmódja nem volt egyedülálló a reformellenzéki vezetők között. Kossuth már 1843 nyarán is meglehetősen éles hangot ütött meg a korteskedéstől vissza nem riadó nemességgel szemben,⁴⁶⁹ és decemberben már abban is kételkedett, hogy van olyan elem a magyar társadalomban, „melly a’ nemzeti ujjászületés roppant munkáját végbevihesse”.⁴⁷⁰ Eötvös nemességkritikája tehát nemcsak saját korábbi publicisztikai írásaihoz képest, hanem még a reformellenzék egyes vezetőinek álláspontjához képest sem jelentett újdonságot.

⁴⁶⁰ Nyúzó nem tud latinul: i. m. 46. Az esküdt és a szolgabíró kávét is csak azért isznak, hogy műveltnek tartsák őket: i. m. 533.

⁴⁶¹ I. m. 256–262.

⁴⁶² I. m. 75.

⁴⁶³ I. m. 194–196.

⁴⁶⁴ I. m. 172, 194.

⁴⁶⁵ I. m. 171.

⁴⁶⁶ I. m. 213–214.

⁴⁶⁷ I. m. 256–262.

⁴⁶⁸ I. m. 139.

⁴⁶⁹ [KOSSUTH Lajos], *A’ kérdések legkényesbike [I]*, 1843. július 20., 266. sz., 483–484. Lásd még például FENYŐ 1997, 220.

⁴⁷⁰ [KOSSUTH Lajos], *Kiábrándulás*, PH, 1843. december 7, 306. sz., 835. Kossuth kiábrándultságáról bővebben ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

A falu jegyzője megjelenését közismerten éles vita kísérte, amely során Dessewffy Emil Eötvöst írói tevékenysége miatt a politikára alkalmatlan személyként ábrázolta.⁴⁷¹ Eötvös a *Pesti Hirlap*ban válaszolt: „a’ költő, ki politicával foglalkozik, nem nélkülöz előzményeket. Machiavel, – kit talán a’ méltóságos vezér ur [Dessewffy Emil – G. K. J.] sem számítand az érzelgős politicusok közé, – költeményeket ’s vigjátékokat irt, Richelieu szomorujátékok’ készítésén fáradozott, nagy Fridrik költőnek tartá magát, Canning nem egészen velőtlen politicusnak tartatik igen csinos versei mellett is, ugy szinte az egész utolsó whig ministerium sem, melly majdnem kizárólag költőből állott, ’s míg többsége tartott, Angliát azért nem rosszul kormányozá, – többeket említeni e’ helyen szükségtelen.”⁴⁷² Emellett Eötvös rámutatott, hogy az őt író volta miatt a politikára alkalmatlannak tartó Dessewffy Emil korábban egy alföldi község kocsmáját bérelte, ami Eötvös szerint nemigen készítette fel őt jobban a politikai pályára, mint Eötvöst az írói működés.⁴⁷³ Ez a válasz azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy lényegesen javítson Eötvös negatív politikusi megítélésén, amit az *Erdélyi Híradó* Eötvös *Pesti Hirlap*tól való visszavonulása után megjelent egyik írása is mutat.⁴⁷⁴ A cikk szerzője szerint Eötvös „nem tön annyi hasznos politikai pályán, mint tett volna irodalmin. Szerencse, hogy ismét elfoglalá helyét az íróasztalnál. [...] Neki a’ politika erőforgácsolás; már azért is, mert ott egyesülni, párthoz szegődni, ’s magán nézeteit azének alá rendelni, és sem ezt, sem azt sikerbe menni nem látni, lélekölő vesződség. Olyan elme, oly tehetség, melyben a’ művészi

⁴⁷¹ D [DESSEWFFY Emil], *A Pesti Hirlap legújabb vallomásai II*, BH, 1845. július 8., 211. sz., 17. Erre lásd még CSENGERY 1851/b, 224. Dessewffy lapjában már korábban is jelent meg olyan írás, melynek szerzője szerint Eötvös „néha némi költői lebkességgel szokott a tárgyak felületén elsikamlani”, ami miatt egyes cikkei „kissé felületes fogással [értsd: felfogással – G. K. J.] iratvák”. (B, *Válaszul a P. Hirlapnak*, BH, 1844. október 4., 55. sz., 243.)

⁴⁷² E. [EÖTVÖS József], *I – Jöjjünk tisztába*, PH, 1845. szeptember 5., 533. sz., 157.

⁴⁷³ Uo.

⁴⁷⁴ Eötvös visszavonulását lásd ebben a kötetben: *Centralista stratégia a lap megtartására*.

érzék, mindig egész, teljes, bevégezett valami után eped, toldozó, foldozó mesterséggel meg nem elégedhetik.”⁴⁷⁵ *A falu jegyzője* tehát annak ellenére, hogy megírásakor Eötvös nem lépett túl az általa korábban választott stratégia keretein, és nem jelölt ki politikai pozíciót a regényben, tovább távolította egymástól a centralistákat és a reformellenzék megerendszert védelmező szárnyát, miközben még Eötvös politikusi megítélését is rontotta.

⁴⁷⁵ A. n., *Pesti levelek IV*, EH, 1846. január 23., 111. sz. 52.

STRATÉGIAVÁLTÁS. A KOMPROMISSZUMBÓL EREDŐ ÚJ POLITIKAI POZÍCIÓ

Az eddig bemutatott adatok ismeretében kijelenthetjük, a centralisták tisztában voltak azzal, hogy a reformok keresztülvételét a következő országgyűlésen csak az egyesült ellenzék kísérelheti meg. Az oppozíció egységesüléséhez vezető kompromisszum azonban a szemben álló felek elvhűsége miatt csak 1845 novemberében született meg, és 1846 februárjában némiképp módosult. Az ekkor tartott értekezleteken hozott határozatokat Ferenczi Zoltán Eötvös-monográfiája óta meglehetősen pontossággal ismerjük.¹ Az 1845-ös tárgyaláson a résztvevők többsége amellet foglalt állást, hogy az ellenzék erőit jobban össze kell fogni, és ennek érdekében az akkor a centralisták kezén levő *Pesti Hirlap*nak újra az ellenzék közös lapjává kell válnia. A konferencia eltiltotta a lapot a centralista eszmék hirdetésétől, Eötvös József és Trefort Ágoston pedig megfogadta, hogy egyelőre nem írnak a lapba.² A *Pesti Hirlap* akkori szerkesztője, Csengery Antal később a lap 1846-os újránál számában közös ellenzéki programot tett közzé,³ és vállalta, hogy a fontosabb kérdésekben konzultál az ellenzék vezetőivel (Batthyány Lajossal, Kossuthal, Teleki Lászlóval). A municipalisták ugyanakkor az 1846. februári konferencián felmentették adott szavuk alól Eötvöst és Trefortot, akik így újra írhattak a lapba. A szakirodalom egy részének értelmezése szerint 1845 novemberében az ellenzék megerendszert vé-

¹ FERENCZI 1903, 119–120.

² Erdődy Gábor tévesen Eötvös és Szalay visszavonulásáról ír: ERDŐDY 2015, 85.

³ CSENGERY Antal, [*Új program*], PH, 1846. január 1., 599. sz., 1.

delmező szárnya rávette a centralistákat a visszavonulásra.⁴ Mások úgy vélik, Eötvösék belátták, hogy az adott helyzetben, mikor a kormány is a megerendszert támadja, nem folytathatják tovább addigi tevékenységüket, és teret engedtek a municipalistáknak a lapban.⁵ A Batthyány Lajosról legutóbb írott monográfiák a megegyezés létrehozásának érdemét Batthyáynak tulajdonítják.⁶ A nagy szintézisek a konferenciális részletekbe nem ereszkedhetnek,⁷ mások épp hogy csak megemlítik az egymás után következő ellenzéki értekezletek sorát.⁸ Könyvem e fejezetében a korábban írtaknak megfele-

⁴ FERENCZI 1904, 26–27; MANN 1982, 40–41; BÉNYEI 1996, 172; FENYŐ 1997, 320–324; GERGELY 2003, 228 (A vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi).

⁵ HORVÁTH 1868 III, 106; ANGYAL 1915, 31; HÓMAN–SZEKFÜ 1936, 384. (A vonatkozó fejezetet Szekfű Gyula jegyzi); MÉREI–SPIRA 1957, 287; MST I, 771. (A vonatkozó fejezetet Kosáry Domokos jegyzi); VARGA 1981, 186; MANN 1982, 41; SCHLETT 1987, 97–99; VELKEY FERENC, *Reformküzdelmek és programviták kora (1840–1848)*. In: CSORBA–VELKEY 1998, 172; CSORBA 2000, 105–106; SZABAD 2002, 87; KOSÁRY 2002, 353; BÖDY 2004, 36–37; DEVESCOVI 2007, 154; ERDÖDY 2015, 85.

⁶ MOLNÁR 1996, 121; ERDÖDY Gábor, *Batthyány Lajos*. In: ERDÖDY–HERMANN 2002, 7–162; MOLNÁR 2007/a, 225–226. Lásd még például GERGELY András, Batthyány Lajos a reformellenzék élén, *Századok*, 1982, 1159–1174.

⁷ HORVÁTH 1868 III; HÓMAN–SZEKFÜ 1936; MÉREI–VÖRÖS 1983, 943–947. (A vonatkozó fejezetet Vörös Károly jegyzi); CSORBA–VELKEY 1998; CSORBA 2000.

⁸ Pajkossy Gábor a Gergely András által szerkesztett *Magyarország története a 19. században* című műben, valamint Mérei Gyula és Spira György az általuk szerkesztett *Magyarország történetében* csupán az 1845. novemberi értekezletről emlékeznek meg. – GERGELY 2003, 228. (A vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi); MÉREI–SPIRA 1957, 283, 287. – A *Millenniumi magyar történet* megemlíti, hogy „[a]z ellenzék vezetői [...] 1845–1846-ban sorozatos egyeztető konferenciákon közelítették az álláspontokat”, de ezekről nem ejt több szót. – TÓTH 2002, 351. (A vonatkozó fejezetet Dobszay Tamás jegyzi.) A *Kossuth Lajos Összes Munkái* XI. kötetének bevezető tanulmánya csupán egy 1845. decemberi tanácskozást említ meg tételelesen. (KLÖM XI, 16.) Legrészletesebben *A magyar sajtó története* tárgyalja a kérdést. MST I, 771–772.

lően is amellet érvelek, hogy a centralistákat nem a reformellenzék zöme kényszerítette a központosítás elve melletti agitáció felfüggesztésére, hanem ezt a lépést az Eötvös által nem sokkal korábban javasolt stratégia eredményezte.

Centralista stratégia a lap megtartására

Az Eötvös által kidolgozott stratégia

A centralisták által 1845 novemberétől követendő stratégiára Eötvös József Szalay Lászlóhoz írt leveleiben tett javaslatot. Az első levél 1845 novemberének elején íródott.⁹ Ebben Eötvös kifejti, hogy az adott körülmények között nem akar a *Pesti Hirlap* munkatársa lenni, így mihelyt lehet, felmond, és a politikától is visszavonul. Minderre az készíti, hogy nem lát esélyt arra, hogy eszméiket valóra váltsák, és belefáradt az állandó küzdelembe az ellenzékkel és a kormánnyal. Emellet tisztában van azzal is, hogy az adott pillanatban minden eddiginél nagyobb szükség van a megyék védelmére, hiszen a kormány az adminisztrátori rendszer bevezetésével támadást indított ezek ellen. Ezt a feladatot azonban a centralisták nem vállalhatják, hiszen eddig ők is a megyék hatáskörének csökkentése mellet érveltek, így náluk alkalmasabb személyeket kell erre keresni. Eötvös ezután felveti, hogy a lapot a korábban azt birtokló municipalisták kezére kellene juttatni. Batthyány Lajos szerint, aki Eötvöst a lap átadására kérte, erre az adott pillanatban minden esélyük meg is van. Eötvös szerint azonban Landerer nem fogja a lapot Batthyányéknak adni. Véleményét azzal indokolja, hogy Batthyányék még nem beszéltek erről Landererrel. Az események megértéséhez ugyanakkor tudnunk kell, Eötvös valószínűleg sejtette, hogy a lapot Metternichhez még 1843-ban küldött memorandumai eredményeképpen kapták meg a centralisták,¹⁰ így gyanítania kellett azt is – amit ma már bizonyosan tudunk –, hogy a kormány

⁹ Eötvös József Szalay Lászlóhoz, 1845. november eleje. In: EÖTVÖS 1967, 155–159.

¹⁰ A memorandumokról lásd ebben a kötetben: *Eötvös és Metternich*.

kapcsolatban áll Landererrel,¹¹ aki felsőbb utasítás nélkül nem fogja másnak adni a *Pesti Hirlapot*.¹² Az Eötvös által e kérdésben mutatott magabiztosságot e feltételezés teszi számomra érthetővé, mint ahogy azt is, miért a fentebb említett (ál)indokkal próbálta következtetését igazolni centralista társai előtt, akik – Szalay kivételével – ezen emlékiratokról valószínűleg nem tudtak.

Eötvös szerint tehát Landerer vissza fogja utasítani a reformellenzéki vezetők ajánlatát, így neki és társainak nincs más dolguk, mint kijelenteni, hogy ha Batthyányék szerződni tudnak Landererrel, ők lemondanak a lapról, hiszen az nyilatkozatuktól függetlenül is az ő kezükben fog maradni. Az ellenzék pedig ezután nem tehet mást, mint hogy orgánumának vallja a centralista *Pesti Hirlapot*, melybe tagjai ezentúl írni is fognak, és ezáltal elveivel is megbarátkoznak. Eötvös javaslata tehát arra irányult, hogy a centralisták előbb a municipalistáknak tett engedményükkel személyüket fogadtassák el a reformellenzék zömével, amelynek tagjai ezt követően hajlandóak lesznek végiggondolni a centralista eszméket. Mihelyt ez bekövetkezik, a centralistáknak újra saját elveik mellett kell állást foglalniuk, ami akkor már elég is lesz ezen eszmék elfogadtatásához. Ezt az elképzelést a *beépülve elfogadtatás stratégiájának* nevezhetjük. A későbbiekben látni fogjuk, hogy az Eötvös által javasolt stratégia – persze a körülmények szerencsés egybejárásának köszönhetően is – pontról pontra megvalósult, amiben nagy szerepe lehetett az instrukciók által behatárolt mozgásteret maximálisan kihasználó Csengerynek is. Ráadásul manőverezése közben Eötvösnek – legalábbis a korszakban – sikerült eltitkolnia Metternichhez küldött memorandumai létét is, így a municipalisták nem jöttek rá, hogy a centralisták lapról való lemondása csak színjáték volt, és a továbbiakban részben Eötvös várakozása szerint haladtak az események.¹³

¹¹ KOSÁRY 2002, 207–208.

¹² Veliky János szerint a centralisták tudhatták, hogy a *Pesti Hirlapot* a kormány közbenjárására kapták meg. VELIKY 1998, 17.

¹³ Mint korábban láthattuk, voltak, akik tudtak Eötvös memorandumairól. Ám források hiányában a korszakban ezt csak a konzervatívokhoz ekkor már közelebb álló Széchenyiről állapíthatjuk meg bizonyosan, illetve

Pulszky Ferenc a municipalisták ügyeit látva Eötvössel összhangban számol be az eseményekről, és részletezi is azokat: „A pesti országos vásárok alkalmával bejöttek a vidékről a megyei ellenzék vezérei, s megbeszélték egymással a teendőket, megjegyezték, mily rossz vért csinál, hogy a *Pesti Hírlap* centralizáló szempontjából ostromolja azon megyei rendszert, melyet a kormány, mint a forradalom tüzhelyét támad meg. Erre Batthyány Lajos felkérte Eötvös Pépit, hagyjon fel vezérczikkeivel ez ügyben”.¹⁴ Eötvös József 1845 novemberének elején Szalay Lászlóhoz címzett levelében így emlékszik meg Batthyányék nála tett látogatásáról: „Bathanyi Lajos, Kázmér ’s Teleky, szokott panaszaikkal lépve fel a’ Hírlap ellen, miután újra kimondák hogy az oppositio csak azért jött minoritásba mert hírlapja nincs, ’s mi bizonyosan a’ legjobb szándékkal de rosszul kezeljük a’ szerkeztést, megkértek hogy a’ lapot engedjük nekik által.”¹⁵

A Pulszky soraiból kiolvasható új információ az, hogy az ellenzéki vezetők nem csupán a novemberi országos vásár alkalmával osztották meg egymással a centralista *Pesti Hírlappal* kapcsolatos nézeteiket, hanem már a korábbi vásárok alkalmával is többször váltottak szót a dologról. Eötvös Szalayhoz címzett levele pedig arról tanúskodik, hogy Batthyányék már korábban is többször szóltak Eötvössel ez ügyben, de mindaddig sikertelenül. Az egyetlen új motívum, mely Eötvös levele szerint Batthyányék követeléseiben felmerült, a lap átengedésére való felhívás. Azt azonban, hogy ezt eddig miért nem kérték, illetve hogy most miért álltak mégis elő ezzel a kéréssel, nem lehet tudni.

Eötvös leveléből kiderül, hogy körülbelül nyolc nappal keletkezése előtt a centralisták egymás közötti megbeszélésén Eötvös már közölte társaival, hogy vissza kíván vonulni a laptól és a politikától. Eötvös a levél elején felsorolja az okokat, melyek fentebb említett döntésében szerepet játszottak. Ezen indokok között nem szerepel

Eötvös hozzá írt levelei alapján Szalayról valószínűsíthetjük. Lásd ebben a kötetben: *Eötvös és Metternich*.

¹⁴ PULSZKY 1958, 220.

¹⁵ Eötvös József Szalay Lászlóhoz, 1845. november eleje. In: EÖTVÖS 1967, 157.

Batthyányék lap átadására vonatkozó kérelme, melyet Eötvös csak jóval később említ meg, mikor arról szól, hogy miként szabadulhatnának meg a centralisták kellemetlen helyzetükből. Eötvös leírja, hogy Batthyányék nála jártak, megemlíti a lap átadására vonatkozó követelésüket, és arra adott válaszát, mely szerint ő örömmel lemond a szerkesztési jogról, de ha társai ellenkező véleményen vannak, ő nem tehet semmit. Batthyányék ezt követően arra kérték Eötvöst, hogy szóljon elvbarátaival. Eötvös ellenvetését pedig, miszerint ha a centralisták lemondanak is, Landerer és Heckenast annak adhatja a lapot, akinek akarja, Telekiék azzal intézték el, hogy ha Eötvösök lemondanak, a reformellenzék bizonyosan megkapja a *Pesti Hirlapot*.¹⁶ Az, hogy Eötvös a levélben ilyen részletesen leírja Batthyányékkal folytatott megbeszélésének kimenetelét, arra enged következtetni, hogy Szalay addig erről nem tudott, vagyis ez a beszélgetés a centralisták – feltehetően október végi – egymás közötti eszmecserejét követően zajlott le. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Eötvös Batthyányék kérését nem az őt a laptól való távozásra kényszerítő indokok között említi – melyeket már korábban is ismertetett Szalayval –, hanem jóval később. Emellett, mint az Pulszky fentebb idézett soraiból is kiderül, Batthyányt a novemberi országos vásár alkalmával a városba érkező ellenzéki vezetők kérték meg, hogy beszéljen Eötvössel. A municipalista vezetők eme konferenciájának tehát később – vagy legfeljebb közel egy időben – kellett lezajlania, mint a centralisták egymás közötti megbeszélésének, és csak ez előbbi után került sor Batthyányék és Eötvös találkozására.¹⁷ Ezek alapján nem kizárt, hogy ha Batthyányék nem keresik fel Eötvöst a lap átadására vonatkozó kérésükkel, akkor rövid időn belül maguk a centralisták ajánlottak volna kompromisszumot a municipalistáknak. Ez a megegyezés feltételezhetően sokkal ked-

¹⁶ I. m. 157–158.

¹⁷ A *Pesti Hirlap* 1845. november 2-án említi először a vásárra érkező kereskedőket (□, *Fővárosi újdonságok*, PH, 1845. november 2., 566. sz., 294), maga a vásár pedig csak napokkal később kezdődött. Mindez szintén azt a feltételezést erősíti meg, mely szerint Batthyányék a centralisták október végi egymás közötti megbeszélése után keresték fel Eötvöst.

vezőbb lett volna Kossuthékra nézve, akik, ha Landerer miatt magát a lapot nem is, de az afeletti irányítást megszerezhetnék volna.

Eötvös Szalayhoz 1845. november 15-én írt leveléből kitűnik,¹⁸ hogy a levél címzettje – valamint Trefort és Csengery is – megfogadta Eötvös tanácsát, és kijelentette, hogy ha Batthyányék szerződni tudnak Landererrel, hajlandó átadni nekik a lapot. Eötvös a levélben ismét kimondta azt a nézetét, hogy Landerer semmiképpen sem fog belemenni a szerkesztőváltásba, de most más, logikusabb indokkal magyarázta társainak feltételezését. „Nem tartom valószínűnek, hogy azok után mik történtek a’ kormány bár milly olly szerkeztő változásra megegyezését adná melly által a’ Hirlap ismét Kosuth kezébe kerül, ’s hogy így Landerer a’ lapnak más kezekbe való adására megegyezését adná, de részünkről állásunk követeli tőlünk megmutatni; hogy legalább mi semmi illy nemű akadályt nem gördítünk elejekbe.”¹⁹ A kiadói szabadalommal bíró Landerernek, ha új szerkesztőt akart kinevezni, a változtatást előbb engedélyeztetnie kellett a Kancelláriával.²⁰ A reformellenzéknek tehát, ha a szabályok szerint kívánt eljárni, előbb Landerert kellett volna megnyerni, és a Kancellária – ezzel együtt persze a bécsi kormány – beleegyezésének megszerzése már a kiadóra hárult volna. Eötvös azonban az idézett szövegrészben a bevett szokással ellentétesként írta le az engedélyeztetési folyamatot, hiszen Landerer beleegyezése szerinte a kormányétól függ. Úgy vélte tehát, hogy a reformellenzék csak akkor nyerhette volna el a kiadó támogatását, ha azt korábban már a kormány engedélyezte. Eötvös e megjegyzése egyértelműen arra utal, hogy tudta, vagy legalábbis sejtette, hogy Landerer akkoriban kapcsolatban állt a kormánnyal. A társainak javasolt stratégiát pedig erre az ismeretre alapozta a politikus-író. Látható, hogy Eötvös ez esetben, a reformellenzék számára ismeretlen információ – a Metternichhez küldött memorandumok léte – birtokában reálisan mérte fel a pillanatnyi politikai helyzetet. A kormány, illetve annak Landererrel való kapcsolatának említése Eötvös levelében pedig meg-

¹⁸ Eötvös József Szalay Lászlóhoz, 1845. november 15. In: EÖTVÖS 1967, 163–166.

¹⁹ I. m. 165.

²⁰ Vö. VARGA 1983, 12.

erősíti arra vonatkozó elképzelésemet, hogy a centralisták közül legalább Szalay tudott az említett memorandumokról.²¹

Ugyanakkor a reformellenzék zömének vezetői között is volt, aki úgy gondolta, Kossuthot a kormányzat semmiképpen sem engedi publikálni a *Pesti Hirlapban*. Erre Kossuth figyelmét Wesselényi Miklós később levélben is felhívta.²² Deák Ferenc pedig még korábban egyenesen arra figyelmeztette Kossuthot – majd Wesselényit is –, hogy Landerer „a köz hír szerint nem utolsó tagja a titkos policziának”.²³ Nem kizárt tehát, hogy a municipalista vezetők is tisztában voltak vele, hogy Kossuth környezetéből senki sem kaphatja meg a lapot. Talán ezért kérték fel Batthyányék a lap szerkesztésére a korábban a centralistákkal szorosan együttműködő Lukács Móricot.²⁴ Landerer azonban nem egyezett bele a szerkesztőváltásba, így a megerendszert védelmező ellenzékieknek nem maradt más választásuk, mint hogy a szerkesztési elvek megváltoztatására törekedjenek.

Eötvös november 15-i leveléből megtudhatjuk, hogy Batthyányék Csengeryt is próbálták rávenni, hogy engedje őket publikálni a *Pesti Hirlapban*: „Csengerynek is Meszlényi által ajánlatok tétettek hogy Kossuthnak ismét a' lapban befolyást engedjünk. Ha ez nem történik is tractatus formában 's K[ossuth] csak ír milly helyzetbe jövünk ha e' czikkelyek után az egész világ lármát üt mennyire jó a' lap ismét miolta K[ossuth] belé irt, ha semmiben sem engedünk is elveinkre nézve az egész világ még is azt fogja mondani. — Ha most minden tőlünk jöhető akadályt az ugy nevezett oppositio irányában elmozditunk, semmi moralis kötelességünk arra hogy akár

²¹ Lásd ebben a kötetben: *Eötvös és Metternich*.

²² Wesselényi Miklós Kossuth Lajoshoz, 1846. január 27. In: WESSELÉNYI 1903/a, 193–197; Wesselényi Miklós Kossuth Lajoshoz, 1846. március 5. In: WESSELÉNYI 1903/b, 321–324.

²³ Deák Ferenc Kossuth Lajosnak, 1844. november 2-án és november 21-én. In: VÁCZY 1890, 121–137 (különösen 125; illetve: Deák Ferenc Wesselényi Miklósnak, 1844. november 27-én. In: VÁCZY 1890, 139–150 (különösen 144).

²⁴ Eötvös József Szalay Lászlóhoz, 1845. november 15. In: EÖTVÖS 1967, 163–166.

K.[ossuth] akár más cikkét felvegyük nincs.”²⁵ Eötvös levelének ez a szakasza különösen Teleki László Wesselényi Miklóshoz 1846. február 19-én írt levelének²⁶ ismeretében érdekes. Teleki szerint Csengery lemondott a *Pesti Hirlappal* kapcsolatos minden jogáról arra az esetre, ha ők szerződni tudnak Landererrel. Miután azonban a kiadó elutasította az ajánlatukat, semmiféleképpen sem tudták rávenni Csengeryt, hogy teret nyisson eszméiknek a lapban. 1845 novembere és 1846. február eleje között mindössze két municipalista politikus jelentetett meg cikket a *Pesti Hirlapban*, Lónyay Gábor és Kossuth Lajos. Közülük azonban csak Lónyay értekezett az átalakulás kérdéseiről, míg Kossuth írásában a horvátországi magyarellenes törekvéseket ítélte el.²⁷ Csengery tehát csak olyan ügyben engedte publikálni Kossuthot, melyben a centralisták és a reformellenzék zömének álláspontja megegyezett.²⁸ A szerkesztő tehát a későbbiekben az Eötvös által körülírt stratégia alapján járt el.

Mindeközben Kossuth a *Hetilapra* gyakorolt befolyását is növelni igyekezett. Az Iparegyesület 1845 áprilisától megjelenő lapját Vállas Antal szerkesztette, az általános irányvonal meghatározására kinevezett bizottmány elnöke Balogh Pál, tagjai pedig Fényes Elek, Kronperger Antal, Luczenbacher Erdy János és Wargha István lettek. Kezdetől fogva nagy figyelmet szentelt a lapnak Kossuth is; ő írta az első szám beköszöntő cikkét az egyesület nevében, és folyamatosan publikált is a *Hetilapban*. Emellett a megbízott szer-

²⁵ I. m. 165.

²⁶ Teleki László Wesselényi Miklóshoz, OSZK Kézirattár, Levelestár, 1846. február 19.

²⁷ LÓNYAY Gábor, *Átalakulásunk I–III*, PH, 1845. november 27., 580. sz., 349–350; PH, 1845. november 28., 581. sz., 353–354; PH, 1845. november 30. 582. sz., 357–358; KOSSUTH Lajos, *Válasz a' kőrösmegyei ilirpártiak' dühöngéseire I–II*, PH, 1845. december 30., 598. sz., 423–424; PH 1846. január 16, 608. sz., 37–38; Uő, *Sigrovics Ferencz kőrösmegyei főjegyző urnak & Co.*, PH, 1846. február 6., 620. sz., 85.

²⁸ Eötvös Pest megye 1845. november 12-i közgyűlésén pártolta Kossuth javaslatát, melyben a *Pesti Hirlap* korábbi szerkesztője konkrét intézkedéseket indítványozott az illír párt törekvéseinek megfékezésére. (I. J. [IRINYI József], *Pestmegye*, PH, 1845. november 14., 573. sz., 322. A cikk a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg.)

kesztő szerepének csökkentésére és saját befolyásának növelésére is törekedett. Kezdeményezésére az Iparegyesület 1845. augusztus 23-i közgyűlése a felügyelőbizottság helyett őt magát bízta meg a lap irányvonalának felügyeletével, majd a választmány ugyan-ezen év november 28-án tartott ülésén Kossuth bejelentette Vállas lemondását a szerkesztőségről.²⁹ A lap új vezetője Wargha lett,³⁰ Kossuth pedig előterjesztett egy saját pénzügyi javaslatot a lap kiadására. Az e terv elfogadásáról szóló határozatot a választmány december elején nyújtotta be a Helytartótanácshoz jóváhagyásra. Kossuth néhány nappal később már a lap átalakításáról szóló cikket is elküldte a cenzorhoz, ám a Helytartótanács nyomására a választmány felfüggesztette a határozat végrehajtását, és visszaállította a felügyelőbizottságot. Wargha ugyanakkor 1845. december 23-án közleményben tudatta az olvasókkal a szerkesztőváltozást, és hogy Kossuth vállalta a közgazdászati vezércikkek rovat vezetését.³¹ A vezércikkek többségét ezt követően valóban Kossuth is írta. Mindemellett a lap terjedelme és formátuma is közelített a politikai lapokéhoz, valamint terjedelme is megnőtt.³² Kossuth tehát a *Pesti Hirlap* megszerzésére irányuló kísérlettel egy időben a *Hetilap*ra gyakorolt befolyását is növelni igyekezett. A *Hetilap* feletti ellenőrzés elnyerésére irányuló törekvés hamarabb kezdődött, mint a *Pesti Hirlap* átvételére tett kísérlet. Kossuth azonban az Eötvöséssel kötött kompromisszumot követően is tett még lépéseket a *Hetilap* megszerzésére. Ez utalhat arra, hogy nem volt elégedett a centralistákkal folytatott tárgyalások eredményével, és már nem remény-

²⁹ Vállas az olvasókat a lap 1845. december 23-i számában értesítette lemondásáról, december 22-i keltezéssel: VÁLLAS Antal, *c. n.*, H, 1845. december 23, 1217–1218.

³⁰ Wargha a lap december 23-i számában jelentette be, hogy a következő évtől ő vezeti a lapot: WARGHA István, *Hirdetés a' Hetilap iránt 1846-ra*, H, 1845. december 23., 77. sz., 1217–1220; ua., H, 1845. december 30., 79. sz., 1249–1252.

³¹ WARGHA István, *Hirdetés a' Hetilap iránt 1846-ra*, H, 1845. december 23., 77. sz., 1217–1220.

³² A *Hetilap* szerkesztőváltásához kapcsolódó adatokat lásd DEÁK 2010, 51–53. Ugyanehhez lásd még MST I, 790–791 (a vonatkozó fejezetet Kosáry Domokos jegyzi).

kedett abban, hogy komolyabb befolyást gyakorolhat régi lapjára. Az sem zárható ki persze, hogy csak igyekezett minden eshetőségre felkészülni, és ha a *Pesti Hirlapot* megszerezte volna, teljesen Warghának engedte volna át a Kossuth tervei szerint szintén politikai lappá váló *Hetilap* szerkesztését.

A Pesti Hirlap újra az egész ellenzék orgánuma

Eötvös az 1845. november 18-i ellenzéki értekezleten mindent megkapott, amire a hónap elején Szalay Lászlóhoz írt levele szerint vágyott. A konferencia kimondta az ellenzék egységesülésének szükségességét; a reformellenzék megerendszert védelmező szárnya ezután már úgy látta, hogy nem a centralisták miatt nem kapják meg a *Pesti Hirlapot*, mely továbbra is Csengeryék kezében maradt, Eötvösnek magának pedig nem kellett tovább dolgoznia a lapba. Igaz ugyanakkor az is, hogy a reformellenzékiek által a centralistákra gyakorolt nyomás nélkül Eötvös sem akarta volna elhagyni a lapot, és a stratégia első lépésének sikeres megvalósulásához a körülmények kedvező, jobban mondvá a reformellenzék zöme és a centralisták számára egyaránt kedvezőtlen alakulása is kellett.³³

A továbbra is szerkesztőként működő Csengery ugyanakkor igyekezett közelíteni egymáshoz a szemben álló ellenzéki csoportok álláspontjait. A novemberi értekezleten hozott döntés értelmében a *Pesti Hirlap* 1846. január 1-jei számában³⁴ közös ellenzéki programot tett közzé, Eötvös állítása szerint a dolgozótársak beleegyezésével.³⁵ A cikk a kompromisszumot a következőképpen ismertette: „Illy viszonyok közt, mondom, midőn azt kell tapasztalnunk, hogy az ellenzéknek e' lapon kívül még mindig nincs más organuma: a' közjó' érdekében szükségessé vált, hogy addig, míg az imint érintett viszonyok nem módosulnak, a' központosítás' kérdésének általános tárgyalását, az ellenzék' ez organumában, elhalasz-

³³ Részletesen lásd lentebb.

³⁴ CSENGERY Antal, *[Uj program]*, PH, 1846. január 1., 599. sz., 1.

³⁵ EÖTVÖS József, *Reform*. In: EÖTVÖS 1978, I, 344.

szuk.”³⁶ Csengery tehát csoportja politikai pozícióját ideiglenesen a reformellenzék zöme által kijelölthöz igazította, vagyis a centralisták nem lemondtak eszméik terjesztéséről és tárgyalásáról, hanem csupán felfüggesztették azt a lapban. Ezt mutatja az is, hogy 1846-ban Eötvös József egy kötetbe szerkesztve kiadta a lapban megjelent cikkeit,³⁷ míg Szalay László szintén könyv alakban mutatta be a közelmúlt legjelentősebb, centralizációhoz köthető angol és francia politikusait.³⁸ Az ellenzék megerendszert védelmező szárnya tehát nem sokat nyert azzal, hogy a *Pesti Hirlapot* eltiltotta a centralista elvek hirdetésétől, hiszen Eötvösök más fórumon ugyan, de folytatták eszméik ismertetését. Ez a fórum ráadásul hatékonyabb is volt, mint a hírlapírás, hiszen könyv alakban a cenzúra olyan gondolatokat is engedett kinyomtatni, melyek a napi sajtóban nem jelenhettek meg.³⁹ Ezenkívül Eötvös *Reformját* külföldön nyomták, így a cenzúra nem is nyúlhatott bele annak szövegébe. Ugyanakkor maga a lap hanyatlásnak indult, hiszen legjobb publicistáit elvesztette, és azokat csupán a reformellenzék megerendszert védelmező szárnyának soraiból tudta volna pótolni. Elölük azonban Csengery egyelőre elzárta a publikálás lehetőségét, így a liberális ellenzék nagyobb részének továbbra sem volt organuma. Csengery azonban azáltal, hogy jelezte, mihelyt a municipalistáknak lesz saját lapja, a centralisták visszatérnek eszméik tárgyalásához a *Pesti Hirlap*-ban, egyszersmind legitimálta is csoportja ezzel kapcsolatos terveit a január 1-jei programot elfogadó liberálisok előtt. Mindeközben a Kossuthal szoros kapcsolatban álló Wesselényi Miklós attól is tartott, hogy a kialakult helyzetben a kormány is beleszól a *Pesti Hirlap* irányításába, és e félelmét Kossuthal is tudatta.⁴⁰ A fel-

³⁶ CSENERGY Antal, [*Uj program*], PH, 1846. január 1., 599. sz., 1.

³⁷ EÖTVÖS 1846.

³⁸ SZALAY 1846.

³⁹ „e munka [...], mely nagy részben oly dolgokat foglal magában, mik a *P. Hirlap*-ban ugyanazon szavakkal már előadattak. Egyes kérdések bővebben fejtek ki, s itt-ott olyanok is adattak hozzá, miknek kimondása mostoha censurái viszonyaink között az időszaki sajtó útján lehetséges nem vala”. (EÖTVÖS József, *Reform*. In: EÖTVÖS 1978, I, 344–345.)

⁴⁰ Wesselényi Miklós Kossuth Lajoshoz, 1846. január 27. In: WESSELÉNYI

lelhető forrásokból azonban nem derül ki, hogy e figyelmeztetésnek volt-e valami hatása a reformellenzék zöme vezetőinek tevékenységére.

Mindezen események együttes hatása és a lehetőségek felmérése arra kényszerítette Batthyányékat, hogy a következő, 1846. februári ellenzéki kongresszuson újrarendeljék a *Pesti Hirlap* ügyét és kapcsolatukat a centralistákkal. Az itt hozott döntésekről Teleki László Wesselényi Miklóshoz 1846. február 19-én írt leveléből szereshetünk tudomást.⁴¹ A levélből kiderül, hogy a reformellenzék megyerendszert védelmező szárnya azért nem tudott megegyezni Landererrel, mert az „csak a régi szerződés mellett akar megmaradni, ez pedig a hirlap jövedelmeibe egyedül ötöt (Heckenastot és Landerert) részesíti és a szerkeztésbei avatkozásukat lehetlenné nem teszi”. Csengery pedig, aki lemondását korábban a reformellenzéki vezetők Landererrel való megegyezéséhez kötötte, „kész ugyan még mindig – lemondani”, de arra, hogy ő legyen a szerkesztő és magát Telekiék ellenőrzése alá rendelje, „bármilyen kedvező ajánlatok által sem” bírható. Mindezek után az oppozíció vezetői elhatározták, hogy „semmire sem kötelezve” magukat, „a hirlapot míg az a f. e. Január 1^{én} kijött *programme* értelmében leszz szerkeztve”, „szellemi tekintetben” elősegítik, vagyis írnak bele, és rokon elvű barátait is megkéri erre. Eötvösnek és Trefortnak pedig újra engedélyezik a lapban való publikálást. Csengery ugyanakkor szavát adta, hogy a lapot a továbbiakban az ellenzék vezetőivel konzultálva vezeti, és azon kérdéseket, melyekben nem értenek egyet, „nyílt kérdéseknek tekintendi melyekre nézve a *pro* és *contra* írt cikkeket egyíránt – és pedig taglalo jegyzetek nélkül – béveendi”. A levél tanúsága szerint az ellenzék megyerendszert védelmező szárnyának vezetői – Batthyány Lajos, Deák Ferenc, Szentkirályi Mór, Kossuth Lajos, Klauzál Gábor, Bezerédj István, Teleki László – reménykedtek abban, hogy „a Pesti hirlap az ellenzék organuma leend”, és „mindnyajan úgy találták hogy így már a hirlap ügyét szellemileg

1903/a, 193–197; Wesselényi Miklós Kossuth Lajoshoz, 1846. március 5. In: WESSELÉNYI 1903/b, 321–324.

⁴¹ Teleki László Wesselényi Miklóshoz, OSZK Kézirattár, Levelestár, 1846. február 19.

lehet is kell is előmozdítani”. Ráadásul ezek a vezetők elhatározták, hogy tekintélyesebb ismerőseiket fel is szólítják a lap támogatására. Teleki e döntés szellemében levelében arra kérte Wesselényit, hogy írjon a *Pesti Hirlap*ba, és szólítsa fel ugyanerre ismerősei közül azokat, akiket alkalmasnak tart a publikálásra. Teleki Wesselényi barátai közül név szerint Kemény Zsigmondot emelte ki.

A levélből kiderül, hogy a Csengery által a *Pesti Hirlap* 1846-os első, beköszönő számában közzétett programot Telekiék is elfogadták, így azt az ellenzék közös programjának kell tekintenünk, mely egyúttal a későbbi együttműködés alapját is megvetette. Látható azonban, hogy Csengery manőverezése nélkül a reformellenzék zömének vezetői nem álltak volna rá a kompromisszumra, így az új szerkesztő tevékenysége nélkül az Eötvös által javasolt stratégia első lépése sem valósulhatott volna meg.

A centralisták és a municipalisták egyezkedéséről a titkosrendőri jelentések is említést tesznek. Az 1846. január 10-i jelentés szerint Kossuth és Teleki László cikkeket akarnak írni a *Pesti Hirlap*ba.⁴² Ugyanakkor a január 28-i jelentés írója úgy gondolja, hogy bármennyire is szeretné Kossuth és Klauzál az ellenzék érdekeinek megnyerni a *Pesti Hirlapot*, Deák Pestre érkezése előtt nem fognak tudni megegyezni a centralistákkal.⁴³ A február 26-i jelentés már a megegyezés létrejöttéről tudósít: „[az ellenzékiek] szeretnék a *Pesti Hirlapot* az Ellenzéki Párt orgánumává tenni, melynek szerkesztésére Kossuth, Szentkirályi, Gróf Batthyány Lajos befolyást kívánnak gyakorolni, és a lap szerkesztőjét, Csengeryt támogatni szándékoznak, aki egyébként a centralizációs rendszerrel egészen felhagyott. Klauzál Gábor és Bezerédj István is határozottan állást foglaltak a *Pesti Hirlap* felemelése mellett”.⁴⁴ A titkosrendőri jelentésekből kitűnik, hogy az ellenzéki vezetők 1846 januárjában és februárjában folyamatosan tárgyaltak a lap megszerzéséről Csengeryvel. A február 26-i jelentés pedig megerősíti Teleki László azon állítását,

⁴² KLÖM XI, 249.

⁴³ I. m. 250. A Pestre utazást Deák már korábban megígérte, és 1846. január végén meg is érkezett a fővárosba. (DEÁK–MOLNÁR 2003, 66–67; MOLNÁR 2007/b, 551.)

⁴⁴ KLÖM XI, 253. – Az idézetet fordította Gábori Kovács József.

hogy a februári ellenzéki konferenciát követően az opposzíciónak meggye-rendszert védelmező szárnyának vezetői felsorakoztak a *Pesti Hirlap* támogatására. Ez feltehetően annak volt köszönhető, hogy Eötvösök az 1845. novemberi ellenzéki konferencián hozott határozatok betartásával bizonyították jó szándékukat a reformellenzék zöme fe-lé.⁴⁵ A centralisták engedményei azonban nemcsak a Batthyányék által várt eredményeket nem hozták meg, hanem súlyosbították is a helyzetet, hiszen a legjobb publicistáitól megfosztott folyóirat je-lentős hátrányba került a konzervatív lapokkal szemben. Ezt később Telekiék is kénytelenek voltak elismerni. Miután pedig már úgy látták, hogy a lapot nem a centralisták miatt nem tudják visszasze-rezni, előbb Csengery Kossuth mellé állításával próbálkoztak, majd a következő ellenzéki konferencián újratárgyalták a *Pesti Hirlap* ügyét. Erre már csak azért is szükség volt, mivel a *Hetilap* politikai lappá alakítását a kormány nem engedélyezte.⁴⁶ Az 1846. februári tárgyalás határozataival – Eötvös és Trefort publikációs tilalmának feloldásával, valamint a lap szellemi támogatásának elhatározásával – minden bizonnyal azt kívánták elérni, hogy újra érdemi polémiát

⁴⁵ Eötvös közvetlenül a tárgyalás előtt több cikket is publikált névtelenül a lapban. A szóban forgó cikksorozat *Budapesti Híradó*-beli írásokra reagálva a *Pesti Hirlap* 1845. november 11-ei, 14-ei, 16-ai, és 18-ai szá-maiban jelent meg, és a négy cikk közül csupán az első alatt áll az Eöt-vös által használt E. szignó (E. [Eötvös József], *Jöjünk ki a 'személyes-ségekből*, PH, 1845. november 11., 571. sz., 313–314; ua. in: Eötvös 1978, II, 204–211), míg a sorozat másik három darabja aláírás nélkül látott napvilágot. ([Uő], *II–IV. További észrevételek a 'B–P. Híradó' irá-nyában*, PH, 1845. november 14., 573. sz., 321; PH, 1845. november 16., 574. sz., 325; PH, 1845. november 18., 575. sz., 329; ua. 1–3. in: Eöt-vös 1903, 232–246; ua., I–III. Eötvös 1978, II, 211–225.) Az, hogy a nevét korábban következetesen vállaló Eötvös ez alkalommal név nél-kül jelentette meg a szóban forgó három cikket, arra utal, hogy való-ban a fentebb idézett, Szalay Lászlóhoz szóló levélben elmondottakkal összhangban kívánt cselekedni, és mindent megtett azért, hogy a kívánt kompromisszum létrejöhessen.

⁴⁶ Teleki László Wesselényi Miklóshoz, OSZK Kézirattár, Levelestár, 1846. február 19. Kossuth és a *Hetilap* kapcsolatára lásd ebben a kötet-ben: *Az Eötvös által kidolgozott stratégia*.

folytathassanak a konzervatívokkal. Ahhoz azonban, hogy az utóbbi határozatnak bármiféle foganatja legyen, Csengerynek is engedményeket kellett tennie. A szerkesztő ki is jelentette, hogy az ellenzéken belül vita tárgyát képező kérdésekben a centralista és municipalista álláspontot kifejtő cikkeket is hajlandó megjelentetni. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Telekiék cikkeinek megjelenését még ez sem garantálta, hiszen a Csengery által publikálásra elfogadott cikkeknek még át kellett esniük a cenzúrán, illetve mint az Eötvös egyik 1848-ban Széchenyihez írt leveléből kiderül, időnként Landerer is beleszólt az egyes számok összeállításába. „Landerer, a lapot tiszta spekulációnak tekintve, nemcsak a szerkesztésre szükséges költségekben, hanem még a helyben is annyira megszorít, hogy sokszor [...], ha valamely tárgyra nézve cikkelyre lenne szükségünk, azt megírhatjuk, de kiadni nem tudjuk, minthogy a lap háziura a hasábot a jövedelmezőbb jelentésekkel akarja bétölteni.”⁴⁷ Landerer intézkedéseit tehát nem politikai, hanem pénzügyi okok motiválták. A centralisták azonban megint egy olyan engedménnyel válaszoltak a reformellenzék megerendszert védelmező szárnyára – tudniillik Eötvös és Trefort publikációs tilalmának feloldására –, amelynek gyakorlati értéke igencsak kérdéses volt. Ezzel szemben az opposíció zömének vezetői egyértelműen felsorakoztak a Csengery szerkesztette *Pesti Hirlap* védelmére, hiszen saját soraikból kezdtek publicistákat verbuválni. A toborzás sikerrel is járt, hiszen számos megerendszert védelmező ellenzéki lett hosszabb-rövidebb időre a lap munkatársa.⁴⁸ Egyik vezetőjük, Batthyány Lajos azonban a megegyezés ellenére sem ismerte el ellenzéki orgánumnak a centralista kézben maradt lapot,⁴⁹ ami azt mutatja, hogy az opposíció egy része továbbra sem szimpatizált a centralistákkal.

Az elemzett adatok tehát arra engednek következtetni, hogy *a beépülve elfogadtatás stratégiája* annak ellenére elérte célját, hogy a reformellenzék vezetői a centralistákkal kötött kompromisszumot

⁴⁷ Eötvös József Széchenyi Istvánhoz, 1848. február 2. In: EÖTVÖS 1976/a, 179–182. Az idézetet lásd i. m. 181.

⁴⁸ Lásd ebben a kötetben: *Új vámügyi tervezet; új centralista politikai pozíció. A vita második szakasza.*

⁴⁹ MOLNÁR 2007/a, 226.

a maguk számára érezték előnyösebbnek. A stratégia legfontosabb taktikai elemei pedig a politikai vezető szerep megszerzésének esélyéről való lemondás, a lap szerkesztésének megtartása, a csoport legkompromittáltabb tagjainak hírlapírástól való ideiglenes visszavonulása, majd a visszatérés előkészítése érdekében publicisztikai tevékenysége súlypontjának más műfajokra – röpiratra, jellemrajzra – helyezése volt. Fontos szerepet játszott továbbá a stratégiában a reformellenzék kívánataihoz való igazodás, illetve közös program kiadása az oppozícióval, valamint néhány ellenzéki vezető írásainak megjelentetése is.

Hangsúlyozni kell ugyanakkor azt is, hogy a dolgok 1845 novembere utáni alakulására nemcsak Eötvös terve, hanem sok más tényező is hatással lehetett. Eötvös ugyanis az általa javasolt stratégia megtervezésekor nem láthatott előre minden eseményt; a közeledést nehezítő, vagy éppen könnyítő történések miatt szükségesé váló taktikai lépéseket nem jelölhette meg előre. A két csoport között közvetítő és Eötvös tervét megvalósító Csengery személye éppen emiatt válhatott kiemelkedő fontosságúvá. Ő például azáltal, hogy a centralistákra 1845 novemberében szabott feltételeket enyhítő 1846. februári ellenzéki értekezletig nem engedett teret Kossuthéknak a lapban, a kompromisszum újragondolására kényszerítette a reformellenzék zömét.⁵⁰ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Csengery eljárása tovább mélyítette és elnyújtotta az oppozíció válságát, ami az adott helyzetben meglehetősen kockázatos eljárás volt. A helyzetben rejlő veszélyeknek vélhetően Kossuthék is tudatában voltak, ami szerepet játszhatott abban, hogy a centralistákra szabott feltételek enyhítése mellett döntöttek. A kockázatvállalás tehát ebben az esetben eredménnyel járt, de ehhez a körülmények Eötvösök számára kedvező alakulása, vagyis a konzervatívok előretörése és ebből kifolyólag a reformellenzék politikai helyzetének rosszabbra fordulása is kellett.

A kompromisszum felülvizsgálata a reformellenzék zömének vezetői által ugyanakkor azt is jelzi, hogy 1845 novemberében nem csupán Eötvösök kerültek kényszerhelyzetbe, hanem az oppozíció

⁵⁰ Vö. Teleki László Wesselényi Miklóshoz, OSZK Kézirattár, Levelestár, 1846. február 19.

többi töredéke is, melyek csak akkor remélhették táboruk bővítését és a konzervatív eszmék térnyerésének megakadályozását, ha politikai publikációs fórumhoz jutnak. Az országgyűlés bezárása után ugyanis eszméiket csak a politikai lapokban ismertethették volna, illetve a megyegyűléseken. A törvényhatóságokban azonban az adminisztrátori rendszer bevezetése miatt jelentős hátrányba kerültek a konzervatívokkal szemben. Egyes adatok szerint 1845 végén a reformellenzék már csak tíz megyében számíthatott többségre a választáskor.⁵¹ Mindemellett a liberális elvek a diétán is csak akkor merülhettek volna fel, ha sikerül a megyékből ilyen utasítású követeket küldetni az országgyűlésre. Az oppozíció megyerendszert védelmező szárnyának kényszerhelyzetét mutatja az is, hogy nem Eötvösök keresték fel Batthyányékat a lap átadásának ötletével, hanem Batthyányék Eötvöst. A centralisták és a reformellenzék zömének erői tehát egyszerre merültek ki; az egymással való és a konzervatívok elleni folyamatos harcban meggyengült ellenzéki töredékek ezért egy egymással kötendő szövetségben kerestek menedéket a konzervatív fenyegetés elől. A municipalisták befolyásának csökkenése tehát kizárta annak lehetőségét, hogy Eötvösöket elveik feladására kényszerítsék. A centralisták kényszerhelyzetbe kerülésének számos körülmény kedvezőtlen alakulása volt az oka, melyek közül csak egy – és nem is a legkomolyabb – volt a gyengülő reformellenzéki vezetők részéről érkező politikai nyomás. Úgy gondolom tehát, hogy a szakirodalmi állításokkal ellentétben nem a reformellenzék zömének vezetői kényszerítették rá Eötvösöket a visszavonulásra. Véleményem szerint az adminisztrátori rendszer – és vele együtt az abszolutizmus – térnyerése és a konzervatívok előretörése voltak a fő okai annak, hogy a centralisták a feszültség növekedésének elkerülése érdekében látszólag hajlandónak mutatkoztak teret engedni lapjukban az oppozíció megyerendszert védelmező szárnyának. A példányszámcsökkenésnek és a reformellenzéki vezetők részéről érkező nyomásnak csak kisebb szerepet tulajdonítanak az Eötvös által javasolt stratégia megfogalmazásában. Fentebb ugyanis kimutattam, hogy Eötvösök korábban, már a konzervatívok térnyerése előtt is megegyezésre törekedtek a reformellenzék zömének vezetőivel.

⁵¹ GERGELY 2003, 226. (A vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi.)

Ekkor még azonban a kompromisszum létrejöttét saját, ellenzéken belüli vezető szerepükhöz kötötték Eötvösék, amiről csak a konzervatívok látványos előretörése után voltak hajlandóak ideiglenesen lemondani. Ez volt az az engedmény, melynek megtételére az *Erdélyi Hiradó*val folytatott párbeszéd során még nem voltak hajlandóak a centralisták, mivel ez alapjaiban veszélyeztette volna stratégiájuk végrehajtását, és ezzel céljuk elérését is. A *beépülve elfogadtatás stratégiája* viszont már megtervezésekor, taktikai elemként foglalta magában ezt a lépést, így a centralisták politikai vezető szerepről történő lemondása ezt a stratégiát megfelelő megvalósítás esetén nem veszélyeztethette.

Alkalmazkodás az új helyzethez. Pozíciókijelölés a vámügyi vita során

A centralisták tevékenységét 1846 márciusa és 1846. december 31. között szigorú határok közé szorították az 1845. novemberi és 1846. februári ellenzéki tanácskozásokon hozott határozatok. Csengery 1847-es újévi beköszönő cikkében azonban már jelezte, hogy az országgyűlésre készülés jegyében lapja visszatér a centralista eszmék hirdetéséhez. A szakirodalom többsége szerint a jelzett időszakban a centralisták a municipalisták elveihez igazították sajátjaikat.⁵² Beksics Gusztáv ugyanakkor jelezte, hogy a centralisták 1846-os hallgatása „nem lemondás, vagy kibékülés volt. Koronkint ki-kivilant a centralisták cikkeiből a megfélemezett harci kedv tüze”.⁵³ Bár állítását adatokkal nem támasztotta alá, Beksics vélhetően az 1846 tavaszán–nyarán a vámüggyel kapcsolatban Kossuth és Csengery

⁵² Lásd például MST I, 771–772. (A vonatkozó fejezetet Kosáry Domokos jegyzi); MANN 1982, 40–41; MÉREI–VÖRÖS 1983, 943–947. (A vonatkozó fejezetet Vörös Károly jegyzi); FENYŐ 1997, 320–324; KOSÁRY 2002, 353–355; GERGELY 2003, 228. (A vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi); MOLNÁR 2007/a, 226. – Taxner-Tóth Ernő megfogalmazása szerint a centralisták a lap átvétele után „[a]llig egy évig vállalták” eszméik ismertetésének feladatát. (TAXNER-TÓTH 2005, 170.)

⁵³ BEKSICS, 1882, 85.

– valamint a konzervatívok – között folyó vámügyi vita egyes írásaira gondolt.⁵⁴ E cikkekből a municipalisták számára is világossá válhatott, hogy Csengery nem szándékozik mindenben igazodni az említett tanácskozásokon kialakult kompromisszum adta keretekhez.⁵⁵ A Kossuthal folytatott polémia arra kényszerítette Csengeryt, illetve azt a lehetőséget nyújtotta számára, hogy kijelölje csoportja politikai pozícióját. A centralisták reformellenzékhez tartozását pedig a vita ellenére a municipalisták többsége is elismerte. A központosítóknak ezt követően már csak azt kellett elérniük, hogy az ellenzék elfogadja eszméiket. Ennek érdekében 1847 elején vissza is tértek ezek ismertetéséhez a *Pesti Hírlap*ban. Úgy tűnik tehát, hogy Csengery továbbra is az Eötvös által 1845 novemberében javasolt stratégia szellemében igyekezett eljárni,⁵⁶ és annak megvalósítása érdekében taktikai lépésként hírlapi vitát provokált a reformellenzék zömével. A vita közben pedig a verbális szoktatás taktikáinak radikális típusát alkalmazta.

Kossuth 1846 májusában azért kezdett vitába Csengeryékkel, mert a centralisták a Kossuth által propagált védvámrendszer helyett vámszövetségre kívántak lépni az osztrák örökös tartományokkal.⁵⁷ Így, mielőtt szót ejtenék a Csengery által kijelölt politikai pozícióról, az önmeghatározás tágabb kontextusát jelentő vámügyi vitát is meg kell vizsgálni. Mindenekelőtt azonban a vámpolitikai helyzet akkori állását kell tárgyalni, hogy láthatóvá váljék, mit és miért akart mindkét ellenzéki csoportosulás megreformálni.

⁵⁴ A vámügyi vitáról röviden Fenyő István is megemlékezik, ám ő úgy véli, a centralisták cikkeit Trefort írta. FENYŐ 1997, 326–327.

⁵⁵ A programot lásd ebben a kötetben: *A Pesti Hírlap újra az egész ellenzék orgánuma*.

⁵⁶ Lásd ebben a kötetben: *Centralista stratégia a lap megtartására*.

⁵⁷ Lásd KOSSUTH Lajos, *Vámügy*, H, 1846. május 22., 41. sz., 695–700; ua. *Vámügy* c. in: KOSSUTH 1911, 454–462. Lásd még például HORVÁTH 1868, II., 385–387, KAUTZ 1868, 427–429.

Kettős vámrendszer és az ezzel kapcsolatos reformtervek

A Habsburg Birodalom reformkorban alkalmazott vámpolitikájának alapszerkezete még a 18. század közepe táján született meg, ugyanis ekkor – 1754. október 1-jén – léptették életbe az úgynevezett kettős vámrendszert. Ez a birodalom külső határain prohibítív vámokkal óvta a nyugat-európai országok erősebb iparától a birodalom belső piacát.⁵⁸ Az osztrák ipari termékek ugyanakkor az alacsony külső kiviteli vámok mellett külföldön is piacképesek maradhattak. Ugyanitt a külső piacokra exportált magyar mezőgazdasági termékeket az osztrák ipari termékeknel jóval magasabb kiviteli vámokkal sújtották, így próbálva rászorítani a magyar termelőket, hogy árujukat az osztrák birodalomfélben értékesítsék.⁵⁹ A vámrendszer az örökös tartományok és Magyarország közti kereskedelmet a külső vámoknál jóval alacsonyabbakkal (5–20%-os) szabályozta.⁶⁰ A belső határokon azonban az Ausztriába exportált magyar agrár- és ipari termékeket magasabb vámokkal sújtották, mint az ugyanilyen osztrák exportárukat. Ezt az osztrák kormányzat azzal indokolta, hogy a magyar nemesség adómentes lévén olcsóbban termelhet, mint az osztrák. A birodalmon belüli magasabb osztrák behozatali vám tehát a kiegyenlítést szolgálta.⁶¹ Ennek megfelelően, amikor 1829-ben az örökös tartományokban bevezették a fogyasztási adót, Magyarországon a kieső bevételek pótlására felemelték a magyar agrártermékek vámjait. Konkrétabban, a magyar harmincad és az osztrák beviteli vám mellé bevezették az állandó rendi kárpótlás illetékét.⁶² Mindemellett a korszakban a birodalmon belüli magyar határon az osztrák ipari és agrártermékek után is fizettek

⁵⁸ KAPOSÍ 2010, 54.

⁵⁹ CSORBA László, *Gazdaság és társadalom a 19. század első felében*. In: CSORBA–VELKEY 1998, 43.

⁶⁰ KAPOSÍ 2010, 54.

⁶¹ VÖ. IVÁNYI-GRÜNWARD 1930, 80.

⁶² IVÁNYI-GRÜNWARD 1930, 84–86; MÉREI-SPIRA 1957, 110 (A vonatkozó fejezetet Mérei Gyula jegyzi); KAPOSÍ 1993, 36; KAPOSÍ 2010, 54.

alacsonyabb behozatali vámokat. Erre a kincstár jövedelmének kiegészítése miatt volt szükség.⁶³

A kettős vámrendszerrel a bécsi kormányzat célja egyértelműen „a birodalmi prioritások – az örökös tartományok és Bécs ellátása – fönntartása, azok hosszú távú biztosítása” volt.⁶⁴ Emellett az osztrák közgazdászok munkamegosztást kívántak kialakítani a birodalom különböző fejlettségi szintű és különböző adottságokkal rendelkező területei között. E rendszerben az iparosodottabb örökös tartományoknak kellett volna iparcikkkel ellátniuk a birodalom minden tartományát, míg javarészt a mezőgazdasági termelésre alkalmasabb Magyarország biztosította volna a birodalom élelmiszerellátását. Magyarország számára így a mezőgazdasági árucikkek exportjának lehetősége megmaradt, az örökös tartományok ipara pedig Magyarországon található fokozatosan bővülő piacot.⁶⁵ A kettős vámrendszer tehát Magyarország számára részben előnyös volt, hiszen ennek hatására jelentősen megemelkedett a két térség között áramló áruk mennyisége, és megnőtt Magyarország mezőgazdasági exportja.⁶⁶ Míg a 18. században az Ausztriába szállított magyar gabona az osztrák fogyasztásnak csak 2,5–3%-át fedezte, az 1840-es években már 10%-át.⁶⁷ Az előnyök mellett azonban hátrányok is származtak a gazdasági munkamegosztásból. „Az iparcikk és agráráru cseréjénél az irányított, hatalmi eszközökkel is befolyásolt piaci kapcsolatok esetében az iparcikk szállítója kerül előnyösebb árpozícióba. Következésképpen úgy tekinthetjük, hogy az ilyen típusú kereskedelemnél egy lassú, folyamatos, évszázados tőkeelszívás történik, ami természetesen megakadályozhatja vagy legalábbis hátráltathatja a belső tőkeakkumulációt. De még ennél is fontosabb, hogy az agrár-ipari termékcsera hosszú távon konserválhatja a gazdasági szerkezetet, az elért piaci pozíció kényelmessé teheti a termelőket, s szinte egyáltalán nem ösztönöz a termelékeny-

⁶³ IVÁNYI-GRÜNWALD 1930, 82–83.

⁶⁴ KAPOSÍ 2010, 54.

⁶⁵ Vö. például KAPOSÍ 1993, 36; KAPOSÍ 2002, 170–173; KAPOSÍ 2010, 52–54.

⁶⁶ Lásd például KAPOSÍ 1993, 36; KAPOSÍ 2002, 172; KAPOSÍ 2010, 55.

⁶⁷ KAPOSÍ 2002, 172.

ség növelésére. Így természetesnek tarthatjuk, hogy az udvar nem akadályozta, de nem is fejlesztette Magyarország iparát, ami aztán egy folyamatos lemaradást hozott magával a kedvezőtlen terms of trade [kereskedelmi feltételek – G. K. J.] miatt.”⁶⁸ Jellemző adat, hogy az Ausztriából importált textilipari termékek Magyarország textilvásárlásainak 90%-át tették ki.⁶⁹ Nem csoda hát, ha a kettős vámrendszerre a kortársak úgy tekintettek, mint amely gyarmati státusba helyezi a magyar gazdaságot.⁷⁰

Az 1840-es évek előtt a magyar ellenzék a kereskedés szabadságában látta a gyógyírt a kettős vámrendszerből adódó problémákra.⁷¹ Az 1830-a évek eleji törvényhatósági javaslatokban rendszeresen használt „kereskedési szabadság” kifejezést azonban az egyes megyék eltérő módon értelmezték. Pest megye a szabad kereskedelem „lehetséges határig” történő megvalósítása, míg Bács a teljes szabad kereskedelem mellett foglalt állást. A megyék többsége azonban a kereskedelem feltételrendszerét máshogy kívánta rendezni a birodalmon belüli, illetve azon kívül álló államok között. A megyék egy része – Sopron, Zemplén, Bihar – a birodalmon belüli vámokat eltörölte volna. Bihar emellett a birodalom külső határain felállítottakat meg kívánta tartani, míg Sopron javaslata szerint Magyarország és Ausztria egyes termékeket külföldről teljesen szabadon hozhatott volna be, illetve vihetett volna ki oda. A törvényhatóságok zöme azonban a belső vámokat fenn kívánta tartani, és a reciprocitás (viszonosság) elve alapján szabályozni.⁷² Mindemellett az ellenzék „jogászai eszközökkel” harcolt azért, hogy a vámszabályozás joga Magyarországot illesse meg.⁷³ Mária Terézia és II. József hajlandó-

⁶⁸ KAPOSÍ 2002, 172–173. A *terms of trade* kifejezés az eredetiben félkövérrel kiemelve.

⁶⁹ KAPOSÍ 2002, 172.

⁷⁰ Lásd például HORVÁTH 1840; SZEMERE 1847, 12; KOSSUTH 1847/a, 65–217; KOSSUTH 1847/b, 448–572; VÖLGYESI 2013/b, 433–434. Az „összbirodalmi gazdaságpolitikára” külföldi megfigyelők is utaltak a „gyarmati politika” kifejezéssel. (KECSKEMÉTI 2008/a, 266.)

⁷¹ HORVÁTH 1840, 366, 382–389; IVÁNYI-GRÜN WALD 1930, 80–81.

⁷² A megyék álláspontjára lásd VÖLGYESI 2013/b, 435.

⁷³ IVÁNYI-GRÜN WALD 1930, 80.

ak is lettek volna a belső vámvonal megszüntetésére, ha a magyar nemesség az adómentességről való lemondásával feleslegessé tette volna azt. A rendek azonban ezt nem akarták megtenni, így az 1840-es évek elejéig lényegében minden maradt a régiben.⁷⁴

A *Pesti Hírlap* alapításakor még Kossuth Lajos is a kereskedelmi szabadság mellett foglalt állást. A vámokat nem csupán az örökös tartományok, hanem a külföld irányában is eltörölte volna.⁷⁵ A későbbi ellenfelek, a centralisták azonban más elvi alapról indultak, és csak a birodalmon belüli vámokat törölték volna. A csoport közgazdászának tartott Trefort Ágoston 1841. december 6-án tartott akadémiai székfoglaló beszédében érvelt a birodalmon belüli vámsorompók eltörlése mellett.⁷⁶ Ezt azzal indokolta, hogy területi fekvésénél és politikai viszonyainál fogva Magyarország az örökös tartományokban talál a legbiztosabb piacra. A birodalom keretein belül biztosítottnak vélte a magyar gyáripár fejlődését is. Mint írta: „hazánk az ausztriai birodalom alkotó része lévén, sőt alkotmányával birván, mely ha népszerű alapot nyer, biztosan reménylhetni, nálunk is mint mindenütt az ipar gyarapodására kedvezőleg fog hatni, a gyárak, melyek jelenleg az ausztriai tartományokban összpontosulva vannak, szét fognak oszolni és a többi tartományokra is ki fognak terjedni”. Szerinte azonban Magyarország még nem érte el a fejlődésnek azt a fokát, hogy feltétlenül szükséges lenne gyáripárt „ébreszteni”, bár rövidesen ez az idő is eljön.⁷⁷ A vámentörlés az osztrák gyárak Magyarországra települése miatt pedig ekkor sem érintené hátrányosan a kifejlődő magyar ipart, hanem a birodalom mindkét felének erősödéséhez vezetne. A magyar mezőgazdasági termelő ugyanis így nagyobb piacot találna Ausztriában, és több gyári árut tudna venni. Ez az osztrák gyárak gyarapodásához vezetne, melyek így többet termelhetnének, munkásaik pedig többet keresnének, és olcsóbban jutnának kenyérhez. Az osztrák mezőgazdasági termelők

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Lásd például: [KOSSUTH Lajos], *Műipar*, PH, 1841. február 20., 15. sz., 113–114; KOSÁRY 2002, 251–252.

⁷⁶ TREFORT 1841, 257–283. A beszédről lásd KAUTZ 1868, 358–359; KOSÁRY 1942, 31; MANN 1982, 21–22.

⁷⁷ TREFORT 1841, 278.

pedig búza helyett több olyan terményt termeszthetnének, melyekre városok körül nagyobb a kereslet, és a gyári árut is olcsóbban vehetnék. Trefort véleménye a kárpótlás kérdésében is különbözött a többi ellenzékiétől. Ő ugyanis a vámelettörlésért hajlandó lett volna kárpótlást fizetni annak ellenére, hogy Magyarország alkotmányos önállóságát a fentebb idézett szövegrészben ő is hangsúlyozta.

1842-re azonban Kossuth a védvámrendszert propagáló Friedrich List *A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere* című művének megjelenése után a védvámrendszer híve lett. List szerint „[a] nemzetek civilizációja, politikai fejlettsége és *hatalma főként gazdasági helyzetüktől függ*”. Egy nemzet pedig a gazdasági fejlődés legmagasabb fokát akkor éri el, mikor a földművelés mellett ipart és kereskedelmet is folytat.⁷⁸ Az ipar kifejlődéséhez az ipar nélküli nemzetnek először szabad kereskedelemhez kell folyamodnia, hiszen csak így juthat tapasztalatok birtokába.⁷⁹ Ezt követően, ha az ipar már fejlődésnek indult, védvámokkal kell biztosítani a külföldi verseny ellen.⁸⁰ A védvámokra mindaddig szükség van, míg a fejlődő ipar el nem éri a versenytársak színvonalát. Akkor a védvámrendszer helyébe újra a szabad kereskedelem léphet.⁸¹ A német közgazdász elméleteit követve Kossuth arra a következtetésre jutott, hogy Magyarország iparának fejlődnie kell. Ezt a fejlődő ipart pedig védvámokkal kell biztosítani a külföldi verseny ellen.⁸² 1842-ben azonban – Treforthoz hasonlóan – még csak a Habsburg Birodalom külső határain állított volna védvámokat – kifejezetten a Német Vámszövetséggel szemben –, míg a Birodalom államait vámszövetségbe tömörítette volna.⁸³ Ennek megfelelően Kossuth a List művéről már akadémiai székfoglalójában elismerően nyilatkozó Treforttal⁸⁴ együttműködve kezdte meg a német nemzetgazdász tanai mellett

⁷⁸ LIST 1940, 47.

⁷⁹ I. m. 48.

⁸⁰ I. m. 49.

⁸¹ I. m. 55.

⁸² Vö. például KOSÁRY 2002, 253–256; KAPOSÍ 2010, 153–156.

⁸³ [KOSSUTH Lajos], *Nemzetiség és kereskedelmi szövetkezés*, PH, 1842. február 24., 120. sz., 127–128; KOSÁRY 1942, 26.

⁸⁴ TREFORT 1841, 273.

agitációt. Trefort ekkor úgy vélte, Magyarország előtt három lehetőség áll: „először: a’ status quobani megmaradás; másodszor: az örökös tartományok ’s hazánk közti vámvonal megszüntetése; harmadszor: csatlakozás az örökös tartományokkal a’ német vámszövetséghez”.⁸⁵ A Zollverein eredményeit látva ugyanis a tagállamok a szövetséget további 25 évre meghosszabbították, és mind a Német Vámszövetség, mind Ausztria, illetve Magyarország területén egyre többen gondolkodtak el azon, hogy a Zollvereinnak a Habsburg Birodalommal is vámszövetségre kellene lépnie.⁸⁶ Trefort – és mint fentebb láthattuk, Kossuth is – azonban ezt a lehetőséget elvetette, mivel úgy vélte, hogy a fejlődőfélben lévő magyar ipar nem állná ki a versenyt a Német Vámszövetség iparával. Ha viszont az akkori állapot fennmaradna, a magyar ipar fejlődése megkezdődhetne. Egy idő után a hazai tőke növekedne és a külföldi is betelepülne, míg a magyar piacot monopolizáló osztrák ipar a magyar mezőgazdasági termények felvásárlásával a hazai mezőgazdaság fejlődéséhez is hozzájárulna. Ennél azonban jobbnak tartotta Trefort a fentebb másodikként említett eshetőséget mind a hazai ipar, mind pedig a mezőgazdaság kifejlődésére is. Ennek igazolására az akadémiai székfoglalójában felsorolt érveket ismételte meg. Ezúttal azonban már nemcsak az ipar fejlesztésének szükségességét ismerte el, hanem a vámeltolrésért fizetendő kárpótlás lehetőségét is elutasította.

Látható, hogy Kossuth 1842-ben, alig egy évvel lapja megindítása után egy olyan elv mellett agitált, melyet külföldön már alkalmaztak, nálunk viszont még nem. A védvámrendszerrel kapcsolatos fogalmak így a reformkori Magyarországon a tapasztalatot teremtő fogalom kategóriájába lettek volna sorolhatók, ugyanabba, melybe később a centralisták által használt fogalmak is.⁸⁷ Kossuth pedig, annak érdekében, hogy az általa kívánt, tapasztalatot teremtő fogalmakat megismertesse honfitársaival, ugyanúgy ismeretterjesztő tevékenységhez folyamodott, mint utóbb a centralisták. Az egyetlen különbség Kossuth ekkori, és a centralisták 1844–1845-ös tevékenysége között, hogy Kossuth szakértőt kért fel a védvámrendszer

⁸⁵ TREFORT Ágoston, *Vámviszonyok*, PH, 1842. február 24., 120. sz., 131–132.

⁸⁶ KAUTZ 1868, 389–391.

⁸⁷ Lásd ebben a kötetben: *Politikai pozíciókijelölés és fogalmi felosztás*.

ismertetésére. A centralistáknak viszont az általuk használt fogalmak ismertetésekor nem kellett külső segítséghez folyamodniuk, hiszen a Kossuth által vámügyi cikkek írására felkért szakértő, Trefort Ágoston is Eötvösök csoportjához kötődött. A municipalisták tehát ugyanazért a tevékenységért ítélték el a centralistákat 1844–45-ben,⁸⁸ amit hasonló helyzetben, 1842-ben Kossuth is szükségesnek látott folytatni. Igaz, a Kossuth által támogatott eszmék nem fenyegettek az általa az alkotmány védőbástyájának tekintett törvényhatósági rendszer hatáskörének csökkentésével.

Kossuth és Trefort eszmerendszerének kialakulására tehát hatással volt List,⁸⁹ akinek tanairól a lap cikksorozatát is indított ugyanabban a számban, melyben a két közgazdász megkezdte a védvámrendszer ismertetését.⁹⁰ Kossuth azonban később Magyarország birodalmon belüli határain az örökös tartományokkal szemben is védővámokat kívánt állítani, mivel az Iparegyesület 1842 nyarán rendezett kiállításán szembesült a magyar ipar nehéz helyzetével.⁹¹ Új elveinek kifejtését Kossuth 1842–1844 között a *Pesti Hírlapban* kezdte meg, majd 1845-től a *Hetilapban* folytatta. Cikkei hatására a Magyarországot védő vámrendszer eszméjét a liberális ellenzék is

⁸⁸ Lásd például EÖTVÖS József, *Reform*. In: EÖTVÖS 1978, I, 343–344.

⁸⁹ Trefort kapcsán lásd TREFORT 1841, 257–283. Lásd még MANN 1982, 21.

⁹⁰ A. n., *List Első közlés*, PH, 1842. február 24., 120. sz., 132–133. – A cikksorozat többi darabja: A. n., *List Második közlés*, PH, 1842. február 27., 121. sz., 143–144; A. n., *List Harmadik közlés*, PH, 1842. március 13., 125. sz., 179–180.

⁹¹ KOSÁRY 2002, 254. A Német Vámszövetségről 1842-ben megjelentetett cikksorozatában nyomon követhető Kossuth nézeteinek változása. ([KOSSUTH Lajos], *Vámszövetség*, 1842. január 20., 110. sz., 43–44; *Vámszövetség II*, 1842. január 23., 111. sz., 51–52; *Vámszövetkezési érdekek*, 1842. január 27., 112. sz., 59–60; *Nemzetgazdasági kombinációk*, 1842. január 30., 113. sz., 67–68; *Pótlék a vámszövetségi kérdéshez*, 1842. február 6., 115. sz., 85–86; *Nemzetiség és kereskedelmi szövetkezés*, 1842. február 24., 120. sz., 127–128; *Statusgazdasági tájékozás*, 1842. február 27., 121. sz., 137–138; *Vámszövetségi kacsintgatások*, 1842. szeptember 15., 178. sz., 655–656; *Vámszövetségi kilátások*, 1842. szeptember 18., 179. sz., 663–664.) Kossuth cikkeit a Zollverein kapcsán részletesebben elemzi GERGELY 2007, 79–82.

magáévá tette, és az 1843–44-es országgyűlésen már emellett szállt síkra.⁹² Veliky János kutatásai ugyanakkor kimutatták, hogy „Kossuth a védvámrendszert nem tekintette végső célnak, hanem több, kortársi liberális szellemű közgazdaságtudományi munka értékelésével összevethető szinten úgy látta, hogy amikor az feladatát teljesítette, egyben önmagát fogja felszámolni [...], és automatikusan átadja helyét a szabadkereskedelemnek”.⁹³ Veliky főként Kossuth 1846-ban a *Hetilap*ban megjelent egyik cikke nyomán jutott erre a következtetésre,⁹⁴ de korábbi írásainak ismeretében is úgy véli, hogy „Kossuth sem 1844 előtt, sem azt követően szemléletileg nem fordult szembe a kereskedelem szabadságával”.⁹⁵ A *Pesti Hirlap* korábbi szerkesztője egyébként még egyik 1848 januárjában a *Hetilap*ban megjelent írásában is amellett érvelt, hogy a védvámok csak átmeneti stádiumul szolgálhatnak a szabad kereskedelem rendszeréhez.⁹⁶

A hazai konzervatívok az 1840-es évek közepén a Német Vám-szövetség sikerét látva az osztrák–magyar vámunió tervét támogatták. A konzervatívok gazdasági elképzeléseit főként Dessewffy Emil ismertette. A vámunió szerinte orvosolta volna a magyar fél korábbi panaszait, és elősegítette volna a birodalom népeinek összeolvadását és területi egységének megvalósulását is. A bécsi kormányzat azonban sokáig nem hajlott a vámunióra. Ennek okát a hagyományokhoz ragaszkodó bürokráciában,⁹⁷ valamint abban kell keresnünk, hogy a bécsi kormányzat elsősorban az osztrák ipar

⁹² KOVÁCS 1894, 153; SZABAD 2002, 77; KOSÁRY 2002, 253–256; KAPOSI 2010, 153–156.

⁹³ VELIKY János, *A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről – Kossuth ipartámogató politikájának eszmerendszere*. In: VELIKY 2009, 154. Később Szabad György is emellett érvelt. (SZABAD 2002, 78–79.)

⁹⁴ KOSSUTH Lajos, *Peel s viszhangjai*, H, 1846. március 10., 20. sz., 361–366.

⁹⁵ VELIKY János, *A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről – Kossuth ipartámogató politikájának eszmerendszere*. In: VELIKY 2009, 154.

⁹⁶ [KOSSUTH Lajos], *Megtartassék-e a vámsorompó Magyarország és Austria közt? III*, H, 1848. január 14., 4. sz., 49–55. (Különösen 52.)

⁹⁷ A bekezdés eddigi adataihoz lásd KOSÁRY 2002, 254. A konzervatívok vámtügyi elképzeléseihez lásd még KAUTZ 1868, 392–393, 421–425. Dessewffy publicisztikai tevékenységét részletesen elemzi DÉNES 2008/b, 157–172.

és mezőgazdaság érdekeit kívánta megóvni. Ráadásul a francia háborúk következtében a Habsburg Birodalom komoly pénzügyi zavarokkal küszködött, így nagy szüksége volt a belső vámokból befolyó összegre is, mely 1824-ben körülbelül 1 200 000 konvenció forintot tett ki.⁹⁸ A helyzet megoldását nehezítette az örökös tartományokban fennálló dohánymonopólium, vagyis a dohányvaló kereskedelem állami monopóliuma is. Az osztrák kormánynak ugyanis szüksége volt az ebből származó bevételekre, így megszüntetésébe nem egyeztetett bele. Márpedig a vámtörlesztés ezt eredményezte volna, kivéve, ha a dohánymonopóliumot Magyarországon is bevezetik. Erre a magyar konzervatívok hajlandóak is lettek volna, mivel úgy vélték, hogy a kieső vámbevételek pótlására a bevezethető indirekt adófajták közül a dohánykereskedés állami monopóliuma lett volna a legalkalmasabb.⁹⁹ Az ellenzék szerint viszont a dohányegyedárusság hosszú távon a magyar dohánytermesztés és dohányipar megszűnéséhez vezetne, így az oppozíció elutasította a kérdés ily módon történő megoldását.¹⁰⁰

A kettős védvámrendszer azonban az örökös tartományok érdekeit is egyre kevésbé szolgálta, hiszen „azáltal, hogy a magyar területek gazdasági növekedését fékezte, és a Monarchia két része közötti különbségeket mélyítette, az osztrák-cseh termékek legbiztosabb és legkézenfekvőbb piacának fejlődését akadályozta”.¹⁰¹

⁹⁸ IVÁNYI-GRÜNWARD 1930, 82–83.

⁹⁹ Lásd például DESSEWFFY Emil, *A magyar vám és kereskedési ügy és annak végelagazítási módja*, Pest, Landerer és Heckenast, 1847, 83–92. Dessewffy a szóban forgó kötetet a *Budapesti Híradóban* 1846-ban megjelent írásaiból állította össze. Dohánymonopóliummal kapcsolatos érvelését korábban lásd D. [DESSEWFFY Emil], *Töredékeszmék a vámügyi eligazodás tárgyában X–XI*, BH, 1846. november 3., 484. sz., 293–294; BH, 1846. november 8., 487. sz., 305–306. A dohányügyet történeti szempontból ugyanebben a lapban vizsgálja: A. n., *Dohányügy I–V*, BH, 1846. március 29., 361. sz., 206; BH, 1846. március 31., 362. sz., 212; BH, 1846. április 3., 364. sz., 221; BH, 1846. április 5., 365. sz., 225–226; BH, 1846. április 26., 376. sz., 279–280. Dessewffy írásait elemzi KAUTZ 1868, 422–424; DÉNES 2008/b, 165–169.

¹⁰⁰ Lásd lentebb.

¹⁰¹ KECSKEMÉTI 2008/a, 266.

Ennek felismerése szerepet játszhatott abban, hogy az általam vizsgált időszakban a bécsi kormányzat ismét a vámok eltörlése mellett foglalt állást.¹⁰² John Komlos szerint a Hofkammer már az 1830-as évekre „megnövekedett érdeklődést mutatott a kereskedelem modernizálása iránt. A liberalizálási politika annyit jelentett, hogy sok külső vám összegét csökkentették, és némely tiltóvámot meg is szüntettek.” Komlos úgy véli, hogy a belső vámok végül 1850. október 1-jén bekövetkezett eltörlése e gazdaságpolitikának logikus folytatása volt.¹⁰³ A belső vámok eltörlése, és ennek köszönhetően a birodalom gazdasági egységének létrehozása pedig a „birodalmi központosítás politikáját” kívánta szolgálni. A vámunió megvalósulása után Metternich a Habsburg Birodalom nagyhatalmi súlyának erősítése érdekében a Zollvereinba is be kívánta léptetni a Birodalmat.¹⁰⁴ Mire azonban a bécsi kormányzat a vámunió megvalósítása mellett döntött, Kossuth és az ellenzék már a védvámrendszer eszméjét támogatta.¹⁰⁵ Mindezek után érthető, hogy az 1843–44-es országgyűlésen nem történt előrelépés a vámügyben.¹⁰⁶ Ennek hatására Kossuth felkarolta Perczel Mór Tolna megyei mozgalmát, melynek tagjai fogadalmat tettek, hogy ezentúl csak hazai szövetet vásárolnak.¹⁰⁷ A gazdasági és egyben politikai indíttatású eszme az 1844 októberében alakult Védegyletben teljesedett ki, melynek igazgatója Kossuth, elnöke Batthyány Kázmér, alelnöke pedig Teleki László lettek.¹⁰⁸ Az egyesület tagjai megfogadták, hogy hat évig „csak belföldi mesteremberekkel dolgoztatnak, és semminemű iparcikket minőségre való tekintet nélkül, amelyből lakóhelyének környékén belföldi termék kapható vagy beszerezhető, tudva külföldit

¹⁰² A kormány ekkori állásfoglalására lásd például KAUTZ 1868, 420–421; KOSÁRY 2002, 254. KECSKEMÉTI 2008/a, 266–267. DÉNES 2008/b, 49.

¹⁰³ KOMLOS 1990, 36. – A vámtörlésre lásd i. m. 30.

¹⁰⁴ DÉNES 2008/b, 49.

¹⁰⁵ KOSÁRY, 2002, 254.

¹⁰⁶ KAPOSÍ 2010, 156. Az országgyűlésen zajlott vámügyi vitákat részletesen leírja KAUTZ 1868, 393–399.

¹⁰⁷ KOSÁRY 2002, 256; FÜZES é. n./b, 7–15.

¹⁰⁸ KOSÁRY 2002, 324; FÜZES é. n./b, 8–9; KAPOSÍ 2010, 156.

nem vásárol”.¹⁰⁹ A Védegylet tehát társadalmi úton kísérelte meg elindítani a magyar ipart a fejlődés útján.¹¹⁰

Vámszövetség vagy védvámrendszer.

A centralisták vámügyi elképzelései 1846 májusa előtt

A status quo megváltoztatására az 1840-es évek közepén már az ellenzék, a konzervatívok és a kormány is törekedett, így már csak a változás iránya volt kérdéses. A centralisták ebben a helyzetben kapcsolódtak be a két fél közötti vitába. Trefortnak a *Pesti Hírlap* centralista kézbe kerülése után írt vámügyi cikkeiből úgy tűnik, ő elvben az örökös tartományokkal kötendő vámszövetség pártján állt, melyért ekkor már nem lett volna hajlandó kárpótlást fizetni.¹¹¹ Az ezzel kapcsolatos nehézségek, és a reformellenzék zöme álláspontjának figyelembevétele miatt azonban elismerte, hogy ez az adott helyzetben nem megvalósítható. Utóbbi ok kényszeríthette arra, hogy ne támadja a védvámrendszert, és azt tanácsolja az ellenzéknek, ne bolygassa meg az akkori vámügyi helyzetet. Gyakorlatban tehát elutasította a vámszövetséget, és taktikai okokból hol a védvámrendszer bevezetését, hol a status quo fenntartását tekintette elsődleges célnak.

Trefort 1844-ben megjelent írásából még nem derült ki egyértelműen, hogy melyik rendezési elvet támogatta. Az *Adó, és vámviszonyok' rendezése* címmel megjelent cikkben a vámügyet az adózás oldaláról közelítve meg kijelentette, hogy a vámviszonyok rendezése kétféleképpen történhet, a vámszövetségi, illetve a védvámrendszeri elv szerint. Célja azonban nem a két elv közötti választás volt, hanem az, hogy a konzervatívoknak bemutassa, bármelyiket akarják

¹⁰⁹ FÜZES é. n./a, 58.

¹¹⁰ A Védegylet megszervezését részletesen leírja KOSÁRY 1942.

¹¹¹ Trefort szinte minden vámügyi tárgyú cikkében elutasította a kárpótlást: T. Á. [TREFORT Ágoston], *Adó, és vámviszonyok' rendezése*, PH, 1844. október 27., 399. sz., 735; T. Á. [Uő], *Tájékoztató a' vámkérdésben*, PH, 1845. március 9., 437. sz., 157–158; T. Á. [Uő], *Vámügy*, PH, 1845. május 6., 464. sz., 297.

is, a nemességnek adóznia kell. A vámszövetség ugyanis csak akkor jöhet létre, ha a magyar nemes adómentességével nem veszélyezteti az adófizető osztrák termelők versenyképességét.¹¹² Érvelése ezen a ponton a vámügyi rendezést szintén a nemesi adómentesség eltörléséhez kötő Mária Teréziáéval és II. Józsefével rokonítható. A védvámrendszer kapcsán kifejtett elvei pedig Kossuth ipartámogató politikájához közelítenek.¹¹³ A védvámrendszer bevezetése Trefort szerint azért nem lehetséges adófizetés nélkül, mivel ennek „föladása [értsd: feladata – G. K. J.] a’ productiv erők’ fejlesztése ’s főleg a’ müipar’ előidézése”. E feladatok ellátása pedig csak „közlekedési eszközök, tőkék, technicus ismeretek, éducation professionelle, személyes biztosság” révén lehetséges, míg a felsorolt eszközök megteremtése csak adózás révén. A kárpótlás fizetését itt is elutasította, így Magyarország önrendelkezési joga elviekben érintetlen maradt. A vámügyi rendezést az adóüggyel és ezen keresztül a közteherviselés eszméjével kötötte össze, ezáltal ez utóbbit is fontos érveléssel támasztva alá.¹¹⁴ Mivel a cikkben Trefort nem választott a lehetséges rendezési elvek közül, csak abból következtethetünk arra, hogy a vámszövetséget pártolta volna, hogy ezt a rendszert tárgyalta előbb, és hátrányait nem említette, míg a védvámrendszerrel járó nehézségeket hosszasan taglalta. A „nyomasztó status-quo-t” viszont nem akarta fenntartani. A *Magyarország’ kereskedése az ausztriai tartományokkal II* és *Az Ausztriai birodalom’ kereskedése a’ külfölddel* című írásaiban is az akkori vámügyi helyzet fenntartása ellen érvelt, és a fennálló rendezési formák közül szintén nem jelölte meg a követendőt.¹¹⁵

¹¹² T. Á. [Uő], *Adó, és vámviszonyok’ rendezése*, PH, 1844. október 27., 399. sz., 735.

¹¹³ Kossuth ipartámogató politikájához lásd például KOSÁRY 2002, 249–257; VELIKY János, *A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről – Kossuth ipartámogató politikájának eszmerendszere*. In: VELIKY 2009, 138–159.

¹¹⁴ T. Á. [TREFORT Ágoston], *Adó, és vámviszonyok’ rendezése*, PH, 1844. október 27., 399. sz., 735.

¹¹⁵ T. Á. [Uő], *Magyarország’ kereskedése az ausztriai tartományokkal II*, PH, 1844. november 14., 404. sz., 779; T. Á. [Uő], *Az Ausztriai Birodalom’ kereskedése a’ külfölddel*, PH, 1844. december 15., 413. sz., 851.

Véleményét először 1845. március 9-i cikkében fejtette ki nyíltan. Kimondta, hogy a centralisták elgondolása „a’ vámviszonyokról még egy év előtt a’ haladó párt’ e’ tárgyróli nézetétől eltért”.¹¹⁶ Ezt azonban nem elvi okokkal indokolta, hanem azzal, hogy „Magyarország a’ védvámrendszert az örökös tartományok’ irányában jelenleg nem fogja alkalmazhatni”. Ennek bizonyítására azonban nem hozott érveket. Kijelentette viszont, hogy csoportja Magyarország és az örökös tartományok közt „a’ vámvonalt megszüntetni vagy inkább az országot az örökös tartományokkal vámszövetségre léptetni” óhajtotta volna. Tervük nem valósulhatott meg, mivel – az országgyűlésen – a kezdeményezésre jogosultak nem vették napirendre a vámügyet. A diéta végére mindenki számára nyilvánvalóvá válhatott, hogy a törvényhozás útján az adott időpontban sem a védvámrendszert, sem a vámszövetséget nem lehet bevezetni. Ezért kellett kisegítő eszközhöz, a Védegyülethez folyamodni. Ez Trefort megítélése szerint sikeresen működik, így a következő országgyűlés a vámkérdést „az ország’ kára nélkül érintetlenül, in status quo hagyhatja”. Ha mégis megtörténne a vámvonalak eltörlése, annak Magyarországára nézve „sem igen jótékony, sem igen káros hatása nem lehet”. A vámtörlésért Magyarország nem fizethet kárpótlást, hiszen az a függetlenségéről való lemondást jelentené. Ám, ha a vámvonalat megszüntetik, a magyar kincstárba ebből befolyó harmincad jövedelem is elapad. A kincstárban így támadt hiányt pedig pótolni kell, amit Magyarország pótolni is fog, „ha rendes budget által a’ régiek’ [értsd: a meglévő bevételek – G. K. J.] elégtelenségéről meg fog győzetni”.¹¹⁷ Trefort tehát a követelések sorába emelte a rendszeres költségvetési kimutatásokat is, a költségvetési hiány pótlásának módját viszont nem nevezte meg. Korábbi elveinek ellentmondva pedig az addig a legrosszabbnak tartott vámügyi

¹¹⁶ T. Á. [Üő], *Tájékoztulás a’ vámkérdésben*, PH, 1845. március 9., 437. sz., 157–158.

¹¹⁷ Az 1843–44-es országgyűlésen a rendek az 1844. július 15-én kelt vámügyi feliratban kérték „Ő Felségét, hogy adatokat [kereskedelmi kimutatásokat – G. K. J.], mik e tekintetben czélszerű törvényjavaslat tervezésére kívánatosak, velök közleni méltóztassék”. (Kovács 1894, 153.) Trefort tehát a kérdésben a felirat alapján járt el.

status quo fenntartása mellett érvelt. Az elveiben beállott változást egy hónappal későbbi *Vámügy* című cikkében is az egyébként pénzügyileg veszteséges Védegylet sikerével támasztotta alá.¹¹⁸ Szerinte erkölcsi lehetetlenség lett volna, hogy az a párt, mely a védvámrendszer mellett foglalt állást, és létrehozta a Védegyletet, akkor a vámszövetség mellett álljon ki. Ez ugyanis a Védegylet megszűnését eredményezte volna, melyre az adott helyzetben még mindig szükség volt. Trefort ezzel kimondatlanul azt is elismerte, hogy a centralisták sem érvelhettek a vámszövetség mellett, hiszen ők is mind beléptek a Védegyletbe,¹¹⁹ sőt Trefort 1845 novemberétől igazgatóválasztmányi tag lett.¹²⁰ Cikkében azt is elárulta, hogy a Védegylet megalakulását a centralisták is nagy örömmel fogadták, hiszen látták az általa előidézett iparmozgalmakat. Erre utalva, és a Védegylet eredményeit elismerve Trefort az egylet védelmére szólított fel. De, mint írta: „ne daraboljuk fel erőnket – fáradozunk a’ védegylet’ érdekeiben – ’s hagyjunk fel most egy ideig a’ vámrendszer [értsd: védvámrendszer – G. K. J.] melletti agitatioval, mert mit ezen eszköz által jelenleg elérhetünk, ezt már birjuk”. Arról azonban, hogy a védvámrendszer miért ne vezethetne további eredményekre, nem nyilatkozott. Az viszont, hogy kifejtet-

¹¹⁸ T. Á. [Trefort Ágoston], *Vámügy*, PH, 1845. április 17., 453. sz., 251. Kosáry Domokos úgy látta, hogy a Védegylet 1846 januárjára „már elkerülhetetlenül a hanyatlás időszakába ért”. (KOSÁRY 2002, 334.) Szabad György megfogalmazása szerint „[a] Védegylet kezdeti sikereit megtorpanás követte. A fiókegyletek egy része nem vagy szakszerűtlenül működött. Kossuth keserű szavai szerint a lelkesedés sokaknál bizonyult hazai jellegzetességgént »elhamvadó szalmaláng«-nak”. (SZABAD 1977, 94.) Szabad György később arra is rámutatott, hogy „[a] Védegylet [...] jellegzetes bojkott-mozgalmaként csak korlátozott gazdasági szerephez juthatott.” (SZABAD 2002, 79.) Gazdasági szerepénél azonban „[s]okkal jelentősebb volt politikai hatása, hiszen nemcsak az ellenzéki szellemiséget erősítette, hanem az »érdekegyesítő« polgárosító törekvéseket is jól szolgálta, hiszen rendi társadalmi, vallási, nemzeti különbség nélkül formálódott támogatóinak és támogatóitjainak jogegyenlőségre alapozott köre, amint azt a besúgó-jelentések is kiemelték” (Uo.)

¹¹⁹ FENYŐ 1997, 279; MANN 1982, 37.

¹²⁰ FENYŐ 1997, 279; MANN 1982, 37; GELLÉRI 1892, 126.

te, csak erkölcsi okokból nem érvel a vámszövetség mellett, azt jelentette, hogy még mindig e rendszer híve volt. Ezt az is bizonyítja, hogy a cikkben felszólította a kormányt vámszövetségi szerződés és az azt kísérő törvényjavaslat elkészítésére. Ha azonban a tervek alapján úgy tűnik majd, hogy a vámszövetség Magyarország számára nem lesz kedvező, az ellenzéknek ismét a védvámrendszer mellett kell agitálni, mert a status quo „törvényküli” és nemzetgazdasági tekintetben a „legrosszabb”.¹²¹ Korábbi, a status quo fenntartására vonatkozó és mostani, a védvámrendszer bevezetését célzó kijelentéseit vélhetően stratégiai cél, a reformellenzék zöméhez való közeledés szándéka motiválta, ami már március 13-i *Reform* című cikkében megmutatkozott.¹²² Ezt valószínűsíti, hogy a két liberális lap, a *Pesti Hírlap* és az *Erdélyi Híradó* között ez idő tájt zajlott a közeledés szükségességét és lehetőségeit mérlegelő párbeszéd első szakasza.¹²³ A közeledési szándék eredményezhette azt is, hogy ezt követően Trefort a vámügyben a szintén vámszövetséget kívánó konzervatívokkal való vitára szorítkozott,¹²⁴ és csak egyszer, május 6-án foglalt állást a védvámrendszer ellen. Ekkor amellelt érvelt, hogy ha a vámszövetség nem valósulhat meg, a vámkérdést a következő országgyűlésen érintetlenül kell hagyni. Ha mégis felmerülne a vámszövetség lehetősége, a részletes terv alapján lesz eldönthető, hogy Magyarországnak hasznára válhat-e.¹²⁵

Ugyanezekben a cikkekben Trefort rendszeresen hangsúlyozta, hogy a vám eltörléséért Magyarország nem fizethet az örökös tartományoknak,¹²⁶ illetve, hogy a vámszövetséget „budget”-tel kell összekötni. Később szót ejtett a vámvonal megszüntetésének nehézségeiről is – a magyar nemesség adómentessége, az örökös tartomá-

¹²¹ T. Á. [Trefort Ágoston], *Vámügy*, PH, 1845. április 17., 453. sz., 251.

¹²² T. Á., *Reform*, PH, 1845. március 13., 438. sz., 165.

¹²³ Lásd ebben a kötetben: *Közeledési kísérletek a publicisztika útján*.

¹²⁴ T. Á. [Trefort Ágoston], *Vámügy*, PH, 1845. május 6., 464. sz., 297; T. Á., *Vámügy és a 'B. P. Híradó*, PH, 1845. július 20., 506. sz., 45; T. Á., *Vámügy*, PH, 1845. október 31., 565. sz., 289.

¹²⁵ T. Á., *Vámügy*, PH, 1845. május 6., 464. sz., 297.

¹²⁶ Uo. T. Á., *Vámügy és a 'B. P. Híradó*, PH, 1845. július 20., 506. sz., 45; T. Á., *Vámügy*, PH, 1845. október 31., 565. sz., 289.

nyokban létező dohánymonopólium és fogyasztási adók –, melyek kiküszöbölésére júliusban a vámszövetséghez ragaszkodó konzervatívoktól várt javaslatokat.¹²⁷ A polémiát a *Budapesti Híradó*val tehát nemcsak a municipalistákhoz való közeledési szándék, hanem a konzervatívok terveinek átgondolatlansága is indokolhatta.

Trefort a szóhasználatban különbséget tett a vámvonalak eltörlése és a vámszövetség között. A vámszövetség elnevezés érezhetően bonyolultabb rendezést takart a vámeltörlésnél, és a szóhasználatból kikövetkeztethető, hogy az előbbi a Német Vámszövetség alapelveivel volt kapcsolatba hozható. Trefort azonban ekkor még nem ismertette ennek mibenlétét. Később Csengery cikkeiből vált nyilvánvalóvá, hogy vámszövetségen a centralisták valóban a Zollvereinhez hasonló vámügyi rendezést értettek.¹²⁸ A Poroszország által hozott vámtörvényeket – melyeket később az egész szövetségben bevezettek – Csengery már korábban is egy „tökéletesen észszerű” s megvitatott rendszer” következményeinek nevezte.¹²⁹ E törvények által a vámszövetség államai és az azok minden tartománya közötti vámokat eltörlték, azonban a külső vámsorompók megmaradtak. Ezeket „a” szövetséget alkotó statusok” küldötteinek ülésében” háromévente felülvizsgálták, vagyis a vámok megállapítására minden állam befolyást gyakorolhatott.¹³⁰ A vámszövetségnek ez a pontja, melyre Csengery vámügyi cikkeiben később is rendszeresen hivatkozott, és melyhez az örökös tartományok és Magyarország közötti vámszövetséget kötötte,¹³¹ különböztette meg egymástól a szimpla vámeltörlést és a vámszövetséget is.

Kutatásom jelenlegi állása szerint az 1845. novemberi ellenzéki tárgyalást követően 1846 végéig egy kivétellel minden vámügyi tárgyú *Pesti Hírlap*-beli írás Csengery Antal tollából származik.¹³²

¹²⁷ T. Á., *Vámügy és a 'B. P. Híradó*, PH, 1845. július 20., 506. sz., 45; T. Á., *Vámügy*, PH, 1845. október 31., 565. sz., 289.

¹²⁸ ☉ [CSENERY Antal], *Vámügy*, PH, 1846. május 3., 668. sz., 301. Lásd lentebb.

¹²⁹ [Uő], *A' Német Vámszövetségről*, PH, 1845. október 21., 559. sz., 267–268.

¹³⁰ ☉ [Uő], *Vámügy*, PH, 1846. május 3., 668. sz., 301. Lásd lentebb.

¹³¹ Lásd lentebb.

¹³² A Csengery-cikkek közé sorolom azokat is, melyeket a szakirodalom

E cikkek többsége ugyanis szerepel azon az OSZK-ban található kéziratok listán, melyen minden bizonnyal Csengery a *Pesti Hirlapban* és az *Ujabbkori Ismeretek Tárában* megjelent írásainak egy részét gyűjtötte össze.¹³³ Ezeket a cikkeket részletesen is megvizsgáltam a *Pesti Hirlap* azonosítatlan szerzőjű cikkeinek attribúciójára alkalmasnak tartott módszerekkel,¹³⁴ de nem bukkantam olyan adatra, mely kizárná Csengery szerzőségének lehetőségét. E szövegeket így Csengerynek tulajdonítom.¹³⁵ A listán nem szereplő, ez idő tájt keletkezett írások esetében – a fentebb említett cikk kivételével – a vizsgálat szintén Csengery szerzőségét valószínűsítette.¹³⁶ Úgy gondolom azonban, hogy a vámügyről szóló vita jelentőségén, illetve tétjén semmit sem változtatna, ha később mégis az derülne ki, hogy a szóban forgó szövegek nem Csengery tollából származnak. E cikkek ugyanis nyilvánvalóan a centralista csoport álláspontját

– például MANN 1982, 38–39; DÉNES 1989, 121, 192. jegyzet; FENYŐ 1997, 326 – korábban Trefort tollából származónak vélt: ☉, *Vámszövetség*, PH, 1846. május 3., 668. sz., 301; ☉, *Vámszövetség*, PH, 1846. május 10., 672. sz., 319; ☉, *Vámszövetség*, PH, 1846. május 28., 682. sz., 361–362; ☉, *Vámszövetség s a' Pester Zeitung I–III*, PH, 1846. június 7., 687. sz., 385; PH 1846. június 9., 688. sz., 391; PH, 1846. június 11., 689. sz., 395. Az általam nem Csengerynek tulajdonított cikk: ** ♀, *Adó és vámügy*, PH, 1846. szeptember 17., 745. sz., 183.

¹³³ A listát lásd GÁBORI KOVÁCS 2009, 571–573. A listán szereplő vámügyi cikkek 1846-ból: A. n., *Vámügy*, PH, 1846. április 19., 660. sz., 263; ☉, *Vámszövetség*, PH, 1846. május 10., 672. sz., 319; ☉, *Vámszövetség*, PH, 1846. május 28., 682. sz., 361–362; ☉, *Vámszövetség s a' Pester Zeitung I–III*, PH, 1846. június 7., 687. sz., 385; PH, 1846. június 9., 688. sz., 391; PH, 1846. június 11., 689. sz., 395; A. n., *A' B.[uda] P.[esti] Hiradó, Hetilap és mi a' vámügyben*, PH, 1846. július 2., 701. sz., 1; ☉, *Vámügy*, PH, 1846. július 14., 708. sz., 29; A. n., *A' vámügy és dohánymonopolium*, PH, 1846. augusztus 23., 731. sz., 123.

¹³⁴ A módszereket lásd GÁBORI KOVÁCS 2009.

¹³⁵ KOVÁCS 2013, II, 649–656.

¹³⁶ KOVÁCS 2013, II, 684–685, 693, 695–696. Az ide sorolt vámügyi cikkek: ☉, *Vámügy*, PH, 1846. május 3., 668. sz., 301; A. n., *A' B[uda]–P.[esti] Hiradó' nemzetgazdái*, PH, 1846. november 13., 778. sz., 321; **, *Még egypár szó a' dohányügyben I–II*, PH, 1846. december 15., 796. sz., 393; PH, 1846. december 22., 800. sz., 409.

tükrözték, és a csoportosulás jóváhagyásával – illetve valószínűleg szerzői közreműködésével is – jelenhettek meg a *Pesti Hirlapban*. A szerkesztő általam megrajzolt képén azonban mindenképpen változtatni kellene, habár szerkesztőként és az ellenzéki csoportok közötti közvetítőként szerzett érdemei ez esetben is elvitathatlanok maradnának, és csupán cikkíróként érdemelne kevesebb elismerést.

Csengery vámügyi cikkei közül az első három alapján megállapíthatók a vámkérdéssel kapcsolatban vallott nézetei.¹³⁷ Elvi szinten a szabad kereskedelem híve volt, viszont elismerte, hogy a hazai ipart védeni kell, ha még nem versenyképes, de rövid időn belül várhatóan az lesz. Ilyenkor vámokat kell „a hasonnemű idegen árukra” kivetni. Ez természetesen csak addig tarthat, míg a hazai iparág kellőképpen meg nem erősödik. Ennek az eszköznek köszönheti „minden, az igazság’ nagyobb fokára emelkedett [értsd: magasabb fejlettségi szintet elért – G. K. J.] nemzet virágzását; így Anglia, Franciaország, Németalföld ’s most a’ német vámszövetség”.¹³⁸ Később arra figyelmeztetett, hogy a német vámszövetségi tartományok közül a legkevésbé iparosodottak támogatják leginkább a védvámrendszer tervét. E megállapítással szintén azt igyekezhetett tudatosítani az olvasóban, hogy a kevésbé iparosodott országok iparának védvámokkal kell biztosítania magát a külföldi verseny ellen. E cikk fő eszmei vonulata, a Német Vámszövetség védvámrendszerre vonatkozó terveinek ismertetése szintén ez irányba mutat.¹³⁹ A védvámrendszerrel azonban nem csupán Magyarország, hanem az egész Birodalom iparát kívánta védeni. Kifejtette, hogy Ausztria az akkoriban hallható híresztelések ellenére sem alakíthat déli német vámszövetséget, mivel „itt [értsd: a Birodalom területén – G. K. J.] van hivatva egy vámszövetség’ alkotására, ’s e’ szövetség – szabad hinnünk, be is fog majdan következni, leromboltatván a’ vámso-rompók, ha előleges intézkedések által a’ különböző tartományok

¹³⁷ Z. J. W. [CSENGERY Antal], *Védrendszer*, 1845. szeptember 12., 537. sz., 175–176; [Uő], [*Vámszabályzat Badenban*], PH, 1845. szeptember 18., 540. sz., 187; [Uő], [*A vámszövetségi ügy Németországban*], PH, 1845. szeptember 23., 543. sz., 198–199.

¹³⁸ Z. J. W. [Uő], *Védrendszer*, 1845. szeptember 12., 537. sz., 175–176.

¹³⁹ [Uő], [*Vámszabályzat Badenban*], PH, 1845. szeptember 18., 540. sz., 187.

és Magyarország között az oeconomiai súlyegyen helyre álland”.¹⁴⁰ A szerkesztő itt árulta el, hogyan képzei Magyarország és a Habsburg Birodalom vámügyi viszonyait. Szerinte a birodalmon belüli vámsorompók eltörlésével vámszövetséget kellene létrehozni. Ehhez azonban előbb helyre kellene állítani az ökonomiai „súlyegyen”-t, vagyis – Trefort cikkeiből kikövetkeztethetően – el kellene törölni a nemesi adómentességet, és meg kellene oldani az osztrák dohánymonopólium kérdését. Súlyegyenen tehát itt valószínűleg a birodalom két fele közötti gazdasági egyensúlyt kell érteni. Mindez egyben azt is jelenti, hogy Csengery a védővámokkal az egész birodalom iparának fejlődését kívánta biztosítani, amíg az elég erős nem lesz a szabad kereskedelem bevezetéséhez. Csengerynek az örökös tartományok és Magyarország között azért nem állt szándékában védővámokat felállítani a magyar ipar védelmére, mert Treforthoz hasonlóan úgy gondolta, a vámsorompók eltörlése esetén az osztrák ipar jelentős része Magyarországra költözne.¹⁴¹ A vámszövetséget ugyanakkor úgy vélte bevezethetőnek, ha Magyarország is beleszólhat a vámtételek meghatározásába.¹⁴²

Csengery mindeközben igyekezett elkerülni, hogy viszonya elmergesedjen a reformellenzék zömével, és ezt egy taktikai megoldásnak köszönhetően vélhetően sikerült is elérnie. A birodalom belüli vámszövetség mellett érvelő fejtegetés¹⁴³ Csengery egyik korábbi vámügyi írásához¹⁴⁴ hasonlóan aláírás nélkül jelent meg, de a szeptember 23-i cikk elején elárulta, hogy a korábban publikált szöveg az ő munkája: „Előadá közelebb e’ lapok’ szerkesztője, miszerint Németországban jelenleg egyik főkérdés a’ vámszövetségi szabályzat’ akkép’ rendezése, miként azt egyes nagyobb jelentőségű iparágok’ védelme kívánja”. A szerző kilétének felfedése első pillantásra érthetetlennek tűnik egy olyan szerkesztőtől, aki a névte-

¹⁴⁰ [Uő], [*A vámszövetségi ügy Németországban*], PH, 1845. szeptember 23., 543. sz., 198–199.

¹⁴¹ Vö. ☉ [Uő], *Vámszövetség*, PH, 1846. május 28., 682. sz., 361–362.

¹⁴² Lásd fentebb.

¹⁴³ [CSENGERY Antal], [*A vámszövetségi ügy Németországban*], PH, 1845. szeptember 23., 543. sz., 198–199.

¹⁴⁴ [Uő], [*Vámszabályzat Badenban*], PH, 1845. szeptember 18., 540. sz., 187.

lenség meghonosítására törekedett.¹⁴⁵ Csengery vallomása politikai szándékot sejtet. Mivel az idézett szövegrészt tartalmazó cikk a vámszövetség mellett érvelt, a korábbi pedig a védvámrendszer mellett állt ki, valószínűnek tűnik, hogy a *Pesti Hirlap* szerkesztője elsőként publikált írása vállalásával próbálta elhitetni a reformellenzékkel, hogy a vámügyi kérdésben velük azonos alapokon áll. A szeptember 23-i cikk szerzőjének kilétére ugyanakkor semmilyen utalást sem tett. Kossuthék tudomást tehát csak arról szerezhettek, hogy nem sokkal korábban a *Pesti Hirlap*ban maga a szerkesztő agitált a védvámrendszer mellett, míg most a lap egy másik munkatársa a vámszövetséget preferálja. Ebből azt a következtetést vonhatták le, hogy Csengery tekintélye mindössze arra elegendő, hogy időnként saját véleményét is kifejtse, míg a lap irányát a korábbi szerkesztő, Szalay és annak társai adják meg. A cikk szerzőségére utaló megjegyzést olvasva ugyanakkor úgy vélhették, hogy Csengery elveiben közelebb áll a municipalistákhoz, mint Eötvösök. Később ez is közrejátszott abban, hogy Kossuthék 1845 novemberében hozzájárultak Csengery szerkesztői székhely maradásához, míg Eötvöst és Trefortot a laptól való visszavonulásra szólították fel.¹⁴⁶

Csengery viszonyát az is javíthatta Kossuthékkal, hogy 1845. október 7-i *Vámszabályzati reform* című írásával csatlakozott az osztrák kormány vámpolitikáját bíráló reformellenzékiekhez. Cikkében üdvözölte ugyan a hírt, miszerint az 1845. november 1-jén Ausztriában életbe lépő szabályzat szerint a bőrkészítményeket ezután Ausztriában is súly és nem érték szerint vámolják el, hiszen így „a’ becslési önkénynek gát vettetik”. Ám azt is megállapította, hogy a változtatások által Magyarország nem fog nyerni, mivel a magyar kereskedők nyersbőrt eddig is alig vittek Ausztriába. A kikészített bőrök ausztriai beviteli váma ugyanakkor nagyobb lesz, mint a magyar kiviteli, vagyis a késztermékek esetében „Ausztria’ fejlettebb ipara, valamint eddig, ugy ezentul is védvámmal ’s pedig két annyi vámmal oltalmaztatik a’ magyar versenyzés ellen”.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Lásd például BARLA 1970, 144–145; SZÁNTÓ 1984, 51–52.

¹⁴⁶ Lásd ebben a kötetben: *Centralista stratégia a lap megtartására*.

¹⁴⁷ [CSENGERY Antal], *Vámszabályzati reform*, PH, 1845. október 7., 551. sz., 231. Kautz Gyula szerint a „vámkönnyítések”-et az Apponyi vezette

A kormányzat által elkövetett hibákra Csengery az ez idő tájt megkezdett *Ausztriai birodalom kereskedelmi viszonyai* című húszrészes cikksorozatában is rámutatott.¹⁴⁸ Ismertette például azokat az irányokat, melyekben a birodalom sikerrel üzhetne kiterjedtebb kereskedést.¹⁴⁹ Kijelentette, Ausztria világtörténeti hivatása a nyugat és a kelet közötti közvetítés, melyben Magyarországnak is meglenne a méltó feladata.¹⁵⁰ Ehhez azonban a kormánynak a vámviszonyokat megfelelően kellene szabályoznia, és az erőket a közös cél felé kellene irányoznia.¹⁵¹

A *Pesti Hírlap*ban több mint egy éven át publikált cikksorozatban Csengery ismét nyíltan kiállt a birodalmon belüli vámszövetség mellett,¹⁵² és az agitációt még a *Pesti Hírlap*nak 1846. január 1-jén új programot adó cikk után is folytatta.¹⁵³ Vámszövetség iránti óhaját ekkor azáltal is kifejezésre juttatta, hogy a szabad ke-

magyar kormány agitációjának köszönhetően hozta meg a birodalmi kormány. (KAUTZ 1868, 420.)

¹⁴⁸ Konkrétan a vámügyi rendezés elégtelenségére. [CSENGERY Antal], *[Az ausztriai birodalom kereskedelmi viszonyai XX]*, PH, 1846. október 4., 755. sz., 227.

¹⁴⁹ [Uő], *[Az ausztriai birodalom kereskedelmi viszonyai IX]*, PH, 1845. december 19., 593. sz., 401; *[X.]*, PH, 1845. december 28., 597. sz., 419; *[XII]*, PH, 1846. január 18., 609. sz., 41; *[XIV]*, PH, 1846. ápr. 12., 657. sz., 247–248; *[XVII]*, PH, 1846. július 31., 718. sz., 69–70; *[XVIII]*, PH, 1846. augusztus 4., 720. sz., 77–78; *[XIX]*, PH, 1846. szeptember 22., 748. sz., 195; *[XX]*, PH, 1846. október 4., 755. sz., 227. A kívánt kereskedelmi célpontok: Törökország, Oroszország, Olaszország, Spanyolország és az al-dunai tartományok: Bolgárország, a román fejedelemségek és a török uralom alatt álló Szerbia. Később kereskedelmi célpontokká válhatnak még a Ión-szigetek, Görögország, Tunisz, Egyiptom, Macedónia, Kis-Ázsia és Szíria. Ausztriának Amerika felé is fokoznia kellene kivitelét.

¹⁵⁰ [Uő], *[Az ausztriai birodalom kereskedelmi viszonyai II]*, PH, 1845. szeptember 28., 546. sz., 123–124; i. m. *[XV]*, PH, 1846. május 8., 671. sz., 315–316.

¹⁵¹ I. m. *[XX]*, PH, 1846. október 4., 755. sz., 227.

¹⁵² I. m. *[VI]*, PH, 1845. november 4., 567. sz., 297.

¹⁵³ I. m. *[XII]*, PH, 1846. január 18., 609. sz., 41.

reskedelem bevezetését többször is elutasította,¹⁵⁴ amit a birodalom iparának fejletlenségével indokolt.¹⁵⁵ Korábbi cikkei ismeretében mégis azt kell gondolnunk, hogy a szabad kereskedelmet csak ideiglenesen utasította vissza, és ahhoz a birodalmi ipar megerősödése után folyamodott volna.

Trefort és Csengery 1846 májusa előtt megjelent vámügyi cikkeiből úgy tűnik, a centralisták a Magyarország és az osztrák örökös tartományok közötti vámszövetség hívei voltak. Így ha a kormány Magyarország számára is kedvező, részletes vámszövetségi tervvel állt volna elő, Treforték hajlandóak lettek volna tárgyalni arról. A centralisták helyenkénti védvámrendszer melletti agitációját pedig valószínűsíthetően a reformellenzék zöméhez való közeledési szándék motiválta.

Önmeghatározás a kompromisszum adta keretek között.

Vita a vámügyben

Az 1846 tavaszán–nyarán zajló vámügyi vita két szakaszra bontható. Az elsőben Csengery kijelentette, hogy csoportja újra a vámszövetségi elv mellett foglal állást, majd ennek az eszmének a helyességéről igyekezett meggyőzni a reformellenzék zömét. Eközben azonban a konzervatív publicisztika saját győzelme bizonyítékeként kezelte a centralisták visszatérését a vámszövetség eszméjéhez, amit egyúttal fel is kívánt használni arra, hogy az ellenzékieteket a konzervatív elvek mellé állítsa. Emiatt Csengery folyamatos vitára kényszerült Dessewffyékkel. A vámügyi vita első szakasza tehát egy centralista–konzervatív polémia volt, melyben a párbeszéd elsősorban a vámszövetség létesítésekor teendő lépésekről zajlott. A vita jellege akkor változott meg – és lépett egyszersmind a második szakaszba –, mikor abba Kossuth is bekapcsolódott 1846 májusának végén. Az immár hárompólusúvá bővült polémia a védvámrendszeri és vámszövetségi elv híveit állította szembe, miközben

¹⁵⁴ I. m. [VII], PH, 1845. november 13., 572. sz., 317; I. m. [XI], PH, 1846. január 11., 605. sz., 25.

¹⁵⁵ I. m. [VII], PH, 1845. november 13., 572. sz., 317.

Csengery továbbra is kényszerben állt arra, hogy csoportját ne azonosítsák a konzervatívokkal.

Kísérlet a reformellenzék politikai pozíciójának befolyásolására.

A vita első szakasza

Csengery 1846. április 19-én nyilatkozott újra a vámszövetség mellett. Ekkor azonban a vámtörölést kívánó *Budapesti Híradó*val szemben azt is hangsúlyozta,¹⁵⁶ hogy Magyarország, midőn „vámszövetségre fog egykor lépni, [...] alkotmányos önállósága szerint, meg is kell kívánnia, hogy a' határszéli vámszabályzat [...] ne róla nélküle határoztassék meg”.¹⁵⁷ A konzervatívok vámtörölés alatt a Birodalmon belüli vámsorompók lerontását értették, a külső vámoikat a centralistákhoz hasonlóan ők is megtartották volna. A *Budapesti Híradó* egyik szerzője például kifejtette, hogy lapja nem óhajt „szabad kereskedést az egész világgal, hanem tökéletes szabadságot egy olyan nagy védett téren, mellynek nagy kiterjedtségén a belső, minden legkisebb akadálytól felmentett szabadság a védvámrendszerrel mindig összekötött káros eredményeket enyhíthesse, és

¹⁵⁶ A *Budapesti Híradó* állásfoglalását lásd: y., *Vám I*, BH, 1845. január 21., 117. sz., 47; A. n., *Vám II*, BH, 1845. február 7., 127. sz., 91; A. n., *Vám III*, BH, 1845. március 21., 151. sz., 191–192; A. n., *Vám IV*, BH, 1845. április 13., 163. sz., 249–250; A. n., *Vám V*, BH, 1845. július 8., 211. sz., 17–18; A. n., *Vám VI*, BH, 1845. augusztus 10., 230. sz., 95; A. n., *Vám VII*, BH, 1845. augusztus 28., 240. sz., 134; A. n., *Vám VIII*, BH, 1845. augusztus 29., 241. sz., 139–140; A. n., *Vám IX*, BH, 1845. szeptember 21., 254. sz., 191; A. n., *Vám X*, BH, 1845. szeptember 30., 259. sz., 213; A. n., *Vám XI*, BH, 1845. október 3., 261. sz., 223; A. n., *Vám XII*, BH, 1845. november 2., 278. sz., 291; A. n., *Vámügy*, BH, 1845. szeptember 4., 244. sz., 149; A. n., *Védvám mint divat (Szózat egy kereskedőtől)*, BH, 1846. március 24., 358. sz., 193–194; A. n., *Legújabb vámszabályozási rendelkezés Magyarország és az örökös tartományok közt*, BH, 1846. április 17., 371. sz., 256.

¹⁵⁷ [CSENGERY Antal], *Vámügy*, PH, 1846. április 19., 660. sz., 263.

kiegyenlíthesse”.¹⁵⁸ A cikk szerzője „nagy védett tér” alatt minden valószínűség szerint a Habsburg Birodalmat értette, és a védővámokat e körül állította volna fel. A konzervatív és a centralista álláspont tehát jórészt megegyezett. Csengery a fentebbi idézetben azonban rámutatott csoportja és a maradiak szóhasználatára közötti különbségre, és azt Magyarország önrendelkezési joga biztosításának szándékában jelölte meg. A *Budapesti Híradó* cikkírója válaszában elismerte e jogot. Mint írta: „»hogy igyekeznünk kell azon lenni, miszerint érdekeink az általános külföld elleni vámsorompók rendszerében kellőleg megóva legyenek«, azt mi sohasem tagadtuk, és hogy róluk megfeledkezzünk, soha nem javasoltuk”.¹⁵⁹ A cikkíró nyilatkozatával a konzervatívok és a centralisták vámügyi rendszere közötti különbséget az elnevezésre kívánta korlátozni, az önrendelkezés biztosításának módjára ugyanakkor nem tett konkrét javaslatot. A reformkori konzervativizmus szakértője, Dénes Iván Zoltán úgy látja, hogy az önrendelkezés jogát később szintén hangsúlyozó Dessewffy Emil „nem véletlenül” nem fogalmazta meg az ehhez szükséges garanciákat, „hiszen a vámunió propagálása a korszerűsítendő nagybirtok biztos agrárpiaca reményében a birodalomba való gazdasági betagozódást, a nemzetgazdaság kialakítása helyett a birodalmi piac előnyben részesítését jelentette. Az arányos teherelosztás viszont az eddigi terhek mellett a korszerűsítés költségeinek az áthárítását sugallja: az északkelet-magyarországi nagybirtokos – miként a gyakorlatban tette, elméletileg is úgy fejtegette – a kiváltságatlanokra kívánta áthárítani a nagybirtok korszerűsítésének a költségeit. [...] Gazdasági fejtegetéseit »nagypolitikai« érvekkel, a »realitások«-kal támasztotta alá, politikai – igen kifejtetlen – észrevételeit pedig a helyi, vidékies politizálás provincializmusa,

¹⁵⁸ A. n., *Vám VI*, BH, 1845. augusztus 10., 230. sz., 95.

¹⁵⁹ A. n., *Vámügyi és a Pesti Hírlap*, BH, 1846. április 30. 378. sz. 288–289. A konzervatív lap legközelebb szeptember 11-én hangsúlyozta Magyarország önállóságának kérdését. (D. [DESSEWFFY Emil], *Töredékeszmék a vámügyi eligazodás tárgyában I*, BH, 1846. szeptember 11., 454. sz., 169–170.) Rövidesen a *Nemzeti Ujság* is szót ejtett Magyarország önrendelkezési jogáról. (A. n., *Ismét egy közéleti*, NU, 1846. május 24. 287. sz., 325.)

az önérdék-érvényesítés birodalmi méretekre hivatkozó szűkített nézőpontja határozta meg.”¹⁶⁰ Valószínűleg Csengery is a konkrét garanciális javaslatok elmaradása miatt követelte a későbbiekben is minden alkalommal Magyarország önrendelkezési jogának elismerését a konzervatívoktól.

A centralisták és a konzervatívok által propagált rendszert tehát az elnevezés és a Magyarország önrendelkezési jogának kérdésében elfoglalt politikai pozíció különböztette meg. A központosítók pozíciója ugyanakkor már nem fedte teljesen a reformellenzékét, igaz, attól csak a vámügyi kérdésben különbözött. Csengery írásai ugyanakkor nem a reformellenzéktől való elszakadást célozhatták, hanem csak a Kossuthék által kijelölt politikai pozíció módosítását. Egy későbbi írásában ugyanis Csengery a reformellenzékét próbálta meggyőzni a vámszövetség szükségességéről.¹⁶¹ Úgy tűnik tehát, Csengery kihasználta a municipalistákkal kötött kompromisszum által nyújtott lehetőséget, és egy nagy jelentőségű kérdés kapcsán visszanyúlt a centralista elvekhez az immár az ellenzék orgánumaül elfogadott lapban, hátha ezzel sikerül a centralisták által óhajtott irányba eldönteni a vámügyet.

Csengery 1846. május 3-ai *Vámügy* című cikkében minden eddiginél nyíltabban mondta ki, hogy a centralisták a vámügyet az osztrák örökös tartományokkal kötendő vámszövetség útján kívánják rendezni. Csengery szerint „[a]zon állás, mely a ’ monarchiának az európai státusrendszerben ’s Magyarországnak a ’ monarchia ’ irányában jutott, kizárja a ’ védrendszer ’ lehetőségét az örökös tartományok ’ irányában”.¹⁶² Mint később Csengery egy másik, hasonló értelmű kijelentésére reagálva Kossuth is megállapította,¹⁶³ a szerkesztő állásfoglalásával szükségesként ismerte el az 1790. évi 10. törvénycikkkel ellenkező helyzetet.¹⁶⁴ A *Pesti Hirlap* szerkesztője te-

¹⁶⁰ DÉNES 2008/b 171. Dessewffy véleményét a magyar és a birodalmi gazdaságpolitikáról lásd i. m. 164–171.

¹⁶¹ © [CSENGERY Antal], *Vámszövetség*, PH, 1846. május 10., 672. sz., 319.

¹⁶² © [Uő], *Vámügy*, PH, 1846. május 3., 668. sz., 301.

¹⁶³ KOSSUTH Lajos, *Vámügy*, H, 1846. május 22., 41. sz., 697–702; ua. in: KOSSUTH 1911, 454–462.

¹⁶⁴ A törvényt lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

hát a birodalmi érdekeket szem előtt tartva tekintette át a kérdést,¹⁶⁵ melyet a reformellenzék többsége kizárólag Magyarország szempontjából vizsgált.¹⁶⁶ A centralisták politikai pozíciója így újabb ponton különült el a reformellenzék többsége által kívánttól, miközben akaratlanul is a konzervatívokéhoz közeledett. A *Budapesti Híradó* szerkesztője ugyanis ugyanezen év őszén írt tizenkét részes cikksorozata harmadik darabjában szintén közjogi szempontból vizsgálta a kérdést: „A kereskedési politika, melyre nekünk magyaroknak törekednünk kell, nem lehet ellenkezésben az általános politikával, melyet a közbirodalomhozi viszonyaink elibünk szabnak, mert hiszen a kereskedési politika csak része az általánosnak, valamint a kereskedés általában csak egy ága a nemzeti munkásságnak. Kormányi szempontból tekintve pedig: a kereskedési politika Magyarország irányában nem lehet egyéb, mint logikai folytatása és kiegészítője az ezen ország irányában szükséges általános politikának. Ha tagadhatlanul igaz az, miszerint kormányunkkal jó egyetértésre, mindennemű érdekeinknél fogva van szükségünk, úgy nem lehet kereskedési dolgokban olly rendszer mellett megállapodnunk, mely ezen egyetértés minél gyakoribb felbomlását bizonyossággal következtetné.”¹⁶⁷ A centralista és konzervatív álláspont között azonban ez esetben is lényeges különbség mutatkozott, hiszen, mint fentebb láthattuk, Csengery nyíltan bírálta a kormány tevékenységét, míg Dessewffy a kormány zavartalan működésében látta az egész Birodalom boldogulásának zálogát, így ennek támogatására buzdított. (Kormány alatt ez esetben mindkét csoport nyilvánvalóan a bécsi kormányzatot értette.) Csengery viszont – mint az lentebb látható lesz – a két birodalomfél érdekközösségéből adódó kölcsönös méltányossággal indokolta vámszövetségi terveit.

Csengery ugyanakkor újra hangsúlyozta írásában, hogy ők olyan vámszövetséget szeretnének, „minő az egymástól független német statusok közt fenáll, mely statusok közül mindenik befoly a’ vám-

¹⁶⁵ Ugyanezt tette Trefort is akadémiai székfoglalójában. Lásd ebben a kötetben: *Kettős vámrendszer és az ezzel kapcsolatos reformtervek*.

¹⁶⁶ Vö. ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

¹⁶⁷ D [DESSEWFFY Emil], *Töredékeszmék a vámuügyi eligazodás tárgyában* III, BH, 1846. szeptember 22., 460. sz., 193.

tariffa' meghatározásába. Tehát a' vámügyek' belrendezésébe a' magyar törvényhozásnak is befolyást kell" adni.¹⁶⁸ Megismételte Trefort korábbi kitételét is,¹⁶⁹ mely szerint az eltörlendő harmincadvám helyett új jövedelmi forrásról fognak gondoskodni, de csak akkor, ha annak szükségességéről „rendes budget' utján" meggyőzetnek. Annak lehetőségét pedig, hogy Magyarország kárpótlást fizessen a vámszövetségért a birodalom másik felének, Treforthoz hasonlóan ő is elvetette.

A vámszövetség elvéhez való visszatérésük időpontját azzal indokolta Csengery, hogy külföldi lapok és a *Pesti Hirlap Külföld* rovata szerint is – vélhetően a kormány révén – tervek készülnek a vámszövetség megvalósítására. A cikk ☉ áljel alatt jelent meg, így az ellenzékiek nem tudhatták, ki a szerző. Azt azonban ők is láthatták, hogy a *Pesti Hirlap*ban 1846 májusában valaki az 1846. februári kompromisszum ellenére¹⁷⁰ olyan elvet hirdetett, melyet az ellenzék elvetett, de a konzervatívok elfogadtak. Csengery vélhetően ennek a felismerésnek a következményeit is próbálta enyhíteni Magyarországon önállóságának hangsúlyozásával, és emiatt is követelte a konzervatívoktól Magyarország jogainak elismerését azután is, hogy Dessewffyék ezt már látszólag megtették.

A fentebb már említett írás, melyben Csengery a reformellenzéknek próbálta meggyőzni a vámszövetség szükségességéről, 1846. május 10-én jelent meg, *Vámszövetség* címmel. A szerkesztő itt újra megállapította, hogy Magyarország és az örökös tartományok egymáshoz való viszonya miatt nem valósítható meg a birodalmon belüli védvámrendszer. Egy „ország' vámszabályzata" ugyanis „mindig a' másoknak érdekeibe ütközik". A „közös fejedelem, kinek kötelessége mind a' két statusnak érdekeit épségben tartani" tehát nem engedheti, hogy birodalmának államai egymás ellenében állítsanak fel

¹⁶⁸ A Német Vámszövetségre már korábban is hivatkozott Csengery: [CSENGERY Antal], *A' Német Vámszövetségről*, PH, 1845. október 21., 559. sz., 267–268; –s.– [UÖ], *A' Német Vámszövetségről*, PH, 1845. október 23., 560. sz., 271–272.

¹⁶⁹ T. Á. [Trefort Ágoston], *Tájékoztásul a' vámkérdésben*, PH, 1845. március 9., 437. sz., 157–158.

¹⁷⁰ Lásd ebben a kötetben: *A Pesti Hirlap újra az egész ellenzék orgánuma*.

védvámokat. E vámok ráadásul hátrányos helyzetbe hoznák a hazai földművelést, hiszen felállításukkor nemcsak az osztrák ipari termékek importja csökkenne, hanem az Ausztriába exportált agrártermékek mennyisége is. Az elvesztett piacot pedig nem lehetne pótolni, főleg mivel a hazai agrártermékeket feldolgozó magyar ipart még védvámok mellett sem lehetne elég gyorsan létrehozni.¹⁷¹ Csengery tehát a már meglévő mezőgazdaság érdekeit fontosabbnak tartotta a kialakulófélben lévő iparénál, és a biztos jövedelmeket hozó forrásokat nem kívánta bizonytalanok kedvéért kockára tenni. Érvelése ezen a ponton rokonságot mutatott a *Budapesti Híradó*éval, mely egy ízben azért kárhoztatta a védvámrendszer mellett érvelő liberálisokat, mert szerinte küzdelmük „annyit tesz, mint létező földművelési érdekeinket a még nem létező ipariaknak alárendelni és feláldozni”.¹⁷²

Csengery ugyanakkor úgy vélte, hogy a védvámrendszeri elvet csak kényszerűségből kezdte hirdetni az oppozíció, mivel a kormány nem volt hajlandó beleegyezni a vámszövetségbe. Azóta azonban a kormány belátta e rendszer szükségességét, így az ellenzéknek fel kell hívni a kormányt, hogy készítsen vámszövetségi terveket. Az oppozíciónak pedig ellenőriznie kell, „hogy e’ szövetség az alkotmányos föltételek mellett történjék meg”. A védrendszer ugyanis az adott helyzetben „nem egyéb utopianál”.¹⁷³

Megjegyzendő, hogy a védvámok melletti agitációt korábban Kossuth kezdte meg,¹⁷⁴ így ha az ellenzék újra a vámszövetséget jelöli meg követendő célként, az Kossuth tekintélyének jelentős csökkenését vonta volna maga után. Lehetséges, hogy Csengery vámszövetség irányába tett lépéseit részben ez is motiválta. A centralisták ugyanis többször utaltak arra, hogy eszméik terjedését

¹⁷¹ © [CSENGERY Antal], *Vámszövetség*, PH, 1846. május 10., 672. sz., 319.

¹⁷² A. n., *Vám V*, BH, 1845. július 8., 211. sz., 17–18. A konzervatívok véleményére lásd még VELIKY János, *A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről*. In: VELIKY 2009, 139.

¹⁷³ © [CSENGERY Antal], *Vámszövetség*, PH, 1846. május 10., 672. sz., 319.

¹⁷⁴ Lásd ebben a kötetben: *Kettős vámrendszer és az ezzel kapcsolatos reformtervek*.

Kossuth hírlapi vitában való legyőzésével szeretnék elősegíteni.¹⁷⁵ Kossuth azonban a *Pesti Hirlaptól* való eltávolítása után csak 1845 tavaszán jutott újra publikációs lehetőséghez, ám a centralisták az ellenzékhez való közeledési kísérletek miatt ekkor sem támadhatták őt. Úgy tűnik azonban, hogy 1846 májusára a reformellenzék elfogadta lapjául a *Pesti Hirlapot*, így Csengery úgy vélhette, a Kossuth elleni polémiaival már nem veszélyezteteti lapja ellenzéki elfogadottságát. Egy esetleges győzelem viszont a centralisták javára billenthetne volna az ellenzéken belüli erőviszonyokat. A vitára azonban csak gazdasági téren nyílhatott lehetőség, hiszen Kossuth a *Hetilap*ba csak ilyen témájú cikkeket írhatott. A vámügyi kérdés újratárgyalását tehát nemcsak az aktuálpolitikai helyzet felmérése, hanem a centralisták ellenzéken belüli helyzetének megerősítése is motiválhatta.

Mivel a centralisták különvéleményükkel gazdasági téren jelentkeztek, várható volt, hogy Kossuth válaszolni fog Csengery cikkeire. A *Pesti Hirlap* korábbi szerkesztőjének ezt már csak azért is meg kellett tennie, mert Magyarország önállóságának kérdését is gazdasági oldalról közelítette meg, mivel a gazdasági függetlenség kérdése „nyíltan nem érintette a politikai függetlenség kérdését”.¹⁷⁶ Csengery azonban szükségszerűnek tekintette a két birodalomfél között fennálló törvényellenes viszonyt, vagyis a Birodalom egésze érdekében gazdasági téren is hajlandónak mutatkozott Magyarországot törvény által garantált önállóságának korlátozására. Álláspontja így nyilvánvalóan elfogadhatatlan volt Kossuth számára. Mielőtt azonban Kossuth válaszolhatott volna a *Pesti Hirlap* cikkeire, a *Budapesti Híradó* már üdvözölte a centralisták nyilatkozatát,¹⁷⁷ mert úgy vélte, „az eltévesztett haladási ösvényt ismét föltalálta” a centralista lap. A *Budapesti Híradó* cikkírója tehát a *Pesti Hirlap* vám-

¹⁷⁵ Lásd például Eötvös József Szalay Lászlónak 1844. július 30. In: Eötvös 1976, 149; Eötvös József Széchenyi Istvánhoz 1848. február 2. In: Eötvös 1976, 180; Eötvös József, *Reform*. In: Eötvös 1978, I, 343. Lásd ebben a kötetben: *A centralisták elképzelései a lapban rejlő anyagi lehetőségekről*.

¹⁷⁶ MIRU 2011, 130.

¹⁷⁷ A. n., *Tandem aliquando!*, BH, 1846. május 19. 389. sz., 335.

ügyi nyilatkozatát arra kívánta használni, hogy a közvélemény előtt saját lapját is haladóként tüntesse fel, és ezáltal megnyerje magának az ingadozókat.

Új vámügyi tervezet; új centralista politikai pozíció.

A vita második szakasza

Kossuth 1846. május 22-én kapcsolódott a vitába¹⁷⁸ és egyszerre válaszolt a két rivális lap írásaira, mivel az általuk kívánt vámügyi rendezési módok között nem látott lényeges különbséget. A konzervatívok ellen írva ennek ellenére Csengery érveit is felhasználta. A centralista szerkesztőt ugyanakkor – többek között – azzal próbálta engedelmességre szorítani, hogy felszólította a *Pesti Hírlap* újrési programjának betartására.¹⁷⁹ Kossuth cikkének utolsó sorai ugyanakkor arra utalnak, hogy a megfelelő garanciák birtokában ő maga is hajlandó lett volna tárgyalni a vámszövetségről.

A *Budapesti Híradó* május 19-én kifejtette, Európában egyre több helyen látják be, hogy a védvámrendszeri elv hibás, és térnek át a szabad kereskedelemre. A birodalomnak is meg kell tennie ezt, és el kell törölnie a belső vámvonalat.¹⁸⁰ Kossuth erre válaszul május 22-én úgy érvelt, hogy a belső vámok eltörlésével a birodalom határainál felállított vámok még nem szűnnének meg. A konzervatívok által javasolt vámrendezés tehát nem azonos a szabad kereskedelemmel, ráadásul ez kiszolgáltatná a magyar piacot az ausztriai iparnak. Mint Kossuth írta: „Austria műipara sem jóság, sem olcsóság tekintetében nem versenyezhet akár otthon, akár minálunk a külföldi műiparral; már most ha a közbenső vámvonal eltörltetik, de a külső védvám megmarad, nem szabad kereskedést nyertünk, hanem kapott Austria védvámrendszert, sőt monopoliumot ellenünk

¹⁷⁸ KOSSUTH Lajos, *Vámügy*, H, 1846. május 22., 41. sz., 697–702; ua. in: KOSSUTH 1911, 454–462.

¹⁷⁹ A programot lásd ebben a kötetben: *A Pesti Hírlap újra az egész ellenzék orgánuma*.

¹⁸⁰ A. n., *Tandem aliquando!*, BH, 1846. május 19. 389. sz., 335.

hazánk piacán”.¹⁸¹ Ha azonban a *Budapesti Híradó* a külső vámok eltörlését is kívánná, Kossuth is mellé állna a kérdésben. Kossuth itt a csoportképviselési beszédmodot használva a reformellenzék zöme nevében kimondta, hogy a szabad kereskedelem „a mi tanunk, melytől csak kénytelenségből térünk el”.¹⁸² Kényszerűség alatt vélhetően a magyar ipar megóvásának kényszerét tekintette, amit korábban List tanaiból vezetett le. A szabad kereskedelmet így valószínűleg továbbra is csak akkor kívánta bevezetni, ha a magyar ipar már versenyképesnek bizonyult a fejlettebb nyugati országok iparával szemben is. Ezt valószínűsíti az a kijelentés is, mellyel Csengery azon érvére válaszolt Kossuth, miszerint a belső vámok eltörlésével a magyar ipar semmit sem fog veszteni, hiszen a vámok az adott pillanatban sem védik azt az ausztriai versenytől: „Szép vigasztalás! mivel nincs gyáriparunk, tehát vigasztaljuk magunkat azzal, hogy jövődöben sem lesz. Szépen köszönöm”. Továbbra is nagy fontosságot tulajdonított tehát az ipar jövőbeli fejlesztésének. Válaszával pedig úgy igyekezett feltüntetni a centralistákat, mint akik ezt nem tartják szem előtt, holott már ők is többször nyilatkoztak e mellett.¹⁸³

Kossuth miközben rámutatott a konzervatívok rendszere és a szabad kereskedelem közötti különbségre, a konzervatív elképzelést lényegében azonosította is a centralistákéval. Ennek ellenére Csengery május 10-i cikkével egyetértve mondta ki, hogy Ausztria is főleg földművelő ország, majd megállapította, hogy emiatt Magyarország nem számíthat arra, hogy az eddiginél nagyobb piacot találjon ott.

Rámutatott ugyanakkor, hogy a magyar termékek fő kiviteli célpontja Bécs, aminek saját (accise-[fogyasztási adó]) vámsorompója van.¹⁸⁴ Ennek feloldása azonban mindaddig nem került szóba, pedig

¹⁸¹ KOSSUTH Lajos, *Vámügy*, Hetilap, 1846. május 22., 41. sz., 699–700.

¹⁸² Uo. Kossuth már 1846. március 10-én is ilyen értelemben nyilatkozott. (Uő, *Peel s viszhangjai*, H, 1846. március 10., 20. sz., 361–366.)

¹⁸³ Lásd ebben a kötetben: *Az országgyűlés vége előtt. Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése; Kettős vámrendszer és az ezzel kapcsolatos reformtervek.*

¹⁸⁴ Kossuth egyik későbbi írásában közelebbről is megnevezte ezeket az adófajtákat: „Verzehrung-Steuer”, illetve „Gemeinde-Zuschlag”, azaz fogyasztási adó és községi pótagó. [KOSSUTH Lajos], *Megtartassék-e*

ha ez fennmarad, a vámeltörlés nem lehet teljes értékű. Kossuth az erre a vámfajtára való hivatkozással nyilvánvalóan a nemesi adómentesség eltörlésének szükségességére utalt, amit a konzervatívok többsége elutasított. E vámsorompóval ugyanis a kormány azt a bevételkiesést kívánta pótolni, amit a fogyasztási adó bevezetésekor a magyar nemesség adómentessége okozott.¹⁸⁵ A birodalmon belüli vámszövetség megalakítása így csak a nemesi adómentesség eltörlésével vált volna lehetségessé, ami után pedig a fogyasztási adót Magyarországon is bevezethették volna. Az accise-vámsorompó ezzel értelemszerűen szükségtelenné vált volna, és vélhetően már a vámszövetség bevezetésének előmunkálataikor megszűnt volna. Mindemellett Kossuth megemlítette a dohánymonopólium kérdését is. Úgy vélte, Ausztria erről nem fog lemondani, hiszen szüksége van az ebből származó jövedelmekre. Magyarország viszont ennek bevezetésébe nem egyezhet bele. A *Budapesti Híradó* korábban mégis hosszú cikket szentelt a dohánymonopóliumnak,¹⁸⁶ ezért Kossuth arra kérte a konzervatív lapot, nyilatkozzon, valóban akarja-e ezt.

Kossuth egyetértett továbbá Csengeryvel abban, hogy a magyar harmincad jövedelmek eltörléséből származó hiányt pótolni kellene, és hogy az örökös tartományoknak Magyarország nem fizethet kárpótlást. Egyetértett Csengeryvel a budget kérdésében is, mivel "[k]imutatás, budget, számolás stb. az alkotmányosság természetes postulatuma". Kossuth tehát itt Magyarország önállóságának tényét hangsúlyozta, csakúgy, mint a cikk egy későbbi szakaszában, ahol arra emlékeztetett, hogy a *Pesti Hírlap* olyan vámszövetséget szeretne, „minő az egymástól független német statusok között fenáll, mellyek mindannyian befolyznak a vámtarifa meghatározásába”. Szerinte a *Budapesti Híradónak*, „mivel az alkotmányos

a vámsorompó Magyarország és Austria közt? I, H, 1848. január 7., 2. sz., 17–25. (Különösen 19.)

¹⁸⁵ Lásd ebben a kötetben: *Kettős vámrendszer és az ezzel kapcsolatos reformtervek*.

¹⁸⁶ A. n., *Dohányügy I–V*, BH, 1846. március 29., 361. sz., 206; BH, 1846. március 31., 362. sz., 212; BH, 1846. április 3., 364. sz., 221; BH, 1846. április 5., 365. sz., 225–226; BH, 1846. április 26., 376. sz., 279–280.

magyar nemzet tagja”, ezzel egyet kell értenie. Feltette ugyanakkor a kérdést, mi történne, ha „a vámszövetségbe lépő független státusok egyike módosítást kíván a tariffában, s a másika azt el nem fogadja”? Független államok esetében a vámszövetség ilyenkor megszűnne, a Habsburg Birodalomba tagozódott Magyarország esetében azonban ez nem lesz lehetséges. Éppen ezért felszólította a *Budapesti Híradót*, hogy mutasson olyan alkotmányos garanciákat, melyek lehetővé teszik a magyar törvényhozás későbbi befolyását a vámtarifára, vagy a vámszövetségből való kilépést. Teljes joggal mutatott rá, hogy az akkori államberendezkedés nem rejtett magában elegendő alkotmányos garanciát a vámszövetség bevezetéséhez. Az akkori, nem felelős magyar kormány ugyanis bécsi befolyás alatt állt, vagyis a vámszövetség megvalósulása esetén elsősorban nem a magyar, hanem az összbirodalmi érdekek alapján foglalt volna állást a vámok megállapításakor. A problémát a parlamentnek felelős, többségi magyar kormány oldhatta volna meg, mivel ez az országgyűlés felügyelete alatt a magyar érdekekért kellett volna hogy kiálljon a bécsi kormányzattal szemben a vámkérdésben is. Ha ugyanis a felelős, többségi magyar kormány nem ezt teszi, a magyar országgyűlés lemondathatta volna, és újat nevezhetett volna ki a helyére. Am a reformellenzék zöme vezetőinek egy része, habár kívánta a felelős kormány bevezetését, nem gondolta, hogy erre rövid időn belül sor kerülhetne.¹⁸⁷ Emiatt ezek a vezetők nem is állították e kormányforma eszméjét reformprogramjuk élére. Meg kell azonban jegyezni, hogy a belső és külső vámok meghatározásának a védvámrendszerben is ugyanúgy kellett volna történnie, mint a külső vámokénak a vámszövetségben. Vagyis a védvámrendszer bevezetéséhez is ugyanolyan alkotmányos garanciákra lett volna szükség, mint a vámszövetség megvalósításához. A már 1844-ben a felelős kormány eszméje mellett nyilatkozó Kossuth¹⁸⁸ azonban a megerendszer védelme miatt az adott pillanatban ennél konkrétabb formában nem vethette fel az alkotmányos biztosítékok mi-
benlétét. Csengery viszont válaszában megtette ezt, és minden ko-

¹⁸⁷ Kossuth kapcsán lásd lentebb, Teleki Domokos álláspontját pedig ebben a kötetben: *Közeledési kísérletek a publicisztika útján*.

¹⁸⁸ SZABAD 1977, 82–83.

rábbinál nyíltabban kötötte össze a felelős, „parlamentari” kormány eszméjét a vámügyi rendezéssel, és mutatott rá, hogy az előbbi nélkül az utóbbi nem lehetséges.¹⁸⁹ Ezután már a felelős kormány elvét addig elutasítóknak is figyelembe kellett ezt venniük. A vámügyi vita így közrejátszhatott abban, hogy a parlamenti többség által választott, felelős kormány megvalósítását később az *Ellenzéki Nyilatkozat* is elérendő célként határozta meg.¹⁹⁰

Kossuth a cikkben polemikus módszerekkel igyekezett rászorítani Csengeryt az újévi program betartására. Azt állította, a centralista lap csak azért utasította el a védvámrendszert, mert kivihetetlennek tartja a Magyarország és az örökös tartományok között fennálló közjogi viszony miatt. Szerinte a *Pesti Hírlap* „hazánk érdek-önállóságának jövődjé felett” kétségbe esve „a várat – mikint ő hiszi feltételek alatt, de mikint én hiszem kényre kegyre, védelem nélkül feladja, még mielőtt a feladásra csak fel is lett volna szólítva”.¹⁹¹ Ráadásul a centralista lap eljárásával „a B.[uda] P.[esti] Híradónak alkalmat adott a dolgot oda magyarázni, mint ha a Pesti Hírlap nem csak vélt kénytelenségből várat adott volna fel, hanem mintha ezen [vám]eltörlést, mint lehető legjobbat valósággal ohajtaná is”. Kossuth tehát egyrészt azáltal próbálta enyhíteni Csengery állásfoglalásának olvasókra gyakorolt hatását, hogy bizonyítani kívánta, a centralisták sem tartják a vámeeltörlést a legjobb választásnak. Másrészt a centralisták korabeli megítélésére – tapasztalatlan, naiv politikusok¹⁹² – rájátszva úgy próbálta beállítani Csengeryék tettét,

¹⁸⁹ ☉ [CSENGERY Antal], *Vámszövetség*, PH, 1846. május 28., 682. sz., 361–362.

¹⁹⁰ *Pest, 1847 június 7.: Az ellenzéki nyilatkozat Deák Ferenc által összefoglalt végleges szövege*. In: KLÖM XI, 152–157.

¹⁹¹ KOSSUTH Lajos, *Vámügy*, H, 1846. május 22., 41. sz., 695; ua. *Vámügy* c. in: KOSSUTH 1911, 454–462.

¹⁹² A centralisták tapasztalatlanként való feltüntetése Kossuth utolsó *Pesti Hírlap*-os cikkével vette kezdetét, melyben ő Eötvösöket pejoratív értelemben nevezte szobatudósnak. ([KOSSUTH Lajos], *Partium és Erdély*, PH, 1844. június 27., 364. sz., 435; ua. in: 345–350. Lásd még MST I. 759.). Szalay László egyik 1847-es cikkében írt arról, hogy még „jóakarói” közül is sokan gyakorlatiatlannak tartják. (Sz. L. [SZALAY László], *Tájékoztató a választási jog mezején II*, PH, 1847. április 16., 864. sz., 247.)

mint amit a kevés tapasztalatból eredő félelem motivált. Ezt követően saját tapasztaltságát igyekezett kiemelni, mikor kijelentette, hogy a centralisták taktikáját „sem jónak, sem tanácsosnak” nem tartja. Nem tartja ezenkívül „a P.[esti] H.[írlap] új évi programjával egybehangzónak”, de ugyanakkor a Budapesti Híradóval ellentétben azt sem hiszi, hogy a centralista lap a konzervatívok oldalára állt volna.¹⁹³ Kossuth itt vélhetően saját és a reformellenzék politikai helyzetének megerősítése érdekében igyekezett hitelteleníteni a Budapesti Híradó állításait. Megjegyezte ugyanakkor azt is, hogy a Pesti Hírlapot egy hónapon belül már másodszor dicsérték meg a konzervatívok.¹⁹⁴ Azt állította viszont, hogy ő a továbbiakban nem akar e dicséretekkel foglalkozni, és nem is hozta szóba többet. Ez a megjegyzés arra lehetett hivatva, hogy csökkentse a Pesti Hírlap hitelét az ellenzék előtt, vagyis Kossuth a közvéleményre gyakorolt nyomással kívánta meghátrálásra bírni a centralistákat. Amellett tehát, hogy továbbra is ellenzékieknek tartotta Csengery lapját, a várműgyben mutatott eljárását elítélte, és az újévi program megtartására szólította fel. A Budapesti Híradó eufóriáját pedig azzal kívánta mérsékelni, hogy rámutatott, a konzervatívok sokkal több

Kossuth ugyancsak a centralisták tapasztalatlanságára utalt: KOSSUTH Lajos, *Vámügy*, H, 1846. május 22., 41. sz., 695; ua. *Vámügy* c. in: KOSSUTH 1911, 454–462. Dessewffy Emil a centralizációról folyó vita során fejtette ki, hogy az akkori *Pesti Hírlap* „naivságban és ártatlanságban remekel”. (D [DESSEWFFY Emil], *A Pesti Hírlap legújabb vallomásai II*, BH, 1845. július 8., 211. sz., 17.) Pulszky Ferenc visszaemlékezései szerint a korban „tréfásan” „Magyarország hét bölcsének” nevezték őket. (PULSZKY 1958 I, 210.)

¹⁹³ A konzervatívok üdvözlötték a *Pesti Hírlap* vámszövetséget propagáló cikkeit. Lásd ebben a kötetben: *Kísérlet a reformellenzék politikai pozíciójának befolyásolására. A vita első szakasza*.

¹⁹⁴ A Budapesti Híradó mellett a *Nemzeti Ujság* (A. n., *Kinek-kinek a magáét*, NU, 1846. április 30., 273. sz., 269–270) is dicsérettel illette a Pesti Hírlapot, mivel az korábban kijelentette, hogy a kormányváltás nem veszélyezteti az ország alkotmányos létét. (©, *Mit kell várnunk?*, PH, 1846. április 24., 663. sz., 277.) A magyar kormány élére 1846. április 16-án került Apponyi György Majláth Antal helyett.

reformelemet vettek át az ellenzéktől, mint fordítva, valamint hogy kimondta, a vámszövetséget elsőként az ellenzék követelte.

A cikkből kikövetkeztethető, hogy Kossuth miért nem tagadta meg a *Pesti Hirlaptól* az ellenzék orgánuma címet. Kijelentette ugyanis, hogy ha az általa feltett kérdésekre „a nyilvánosságnak határozott nyilatkozat adatik”, arra válaszolni fog, és a „B.[uda] P.[esti] Híradó látni fogja, hogy sem én, sem barátaim nem akarunk opponálni csak azért, hogy opponáljunk”. Úgy tűnik tehát, a megfelelő garanciák birtokában Kossuth is hajlandó lett volna tárgyalni a vámszövetségről. Az újévi programban vállalt kötelezettségekre való figyelmeztetés és a centralisták tapasztalatlanságára való utalás így csupán Kossuth és hívei vezető szerepének biztosítására szolgálhatott. A szöveg egyes részei ugyanakkor arra utalnak, hogy Kossuthnak is tisztában kellett lennie azzal, hogy az adott körülmények között a vámügyi rendezés Magyarország önrendelkezési jogának biztosításával együtt nem megvalósítható. Csengery érveinek azonban hatással kellett lenniük Kossuthra, hiszen egyébként nem mutatott volna hajlandóságot a vámszövetség elfogadására.

Csengery a *Budapesti Híradó* május 19-i és Kossuth május 22-i cikkeire május 28-án válaszolt.¹⁹⁵ Ekkor nem csupán vámügyi álláspontját igyekezett megvédeni, hanem magát is a kompromisszum felrúgásának vádjával szemben. Ennek során még arra is talált lehetőséget, hogy a korábban látottnál részletesebben jelölje ki csoportja politikai pozícióját.

Csengery kijelentette, hogy Kossuth interpretációjával ellentétben a centralisták nem azért mondtak le a védvámrendszerről, mint írta „»mert ennek kiviteléhez az örökös tartományok’ ellenében nincsen remény«, Mi ezt azért tevők, mert nézeteink szerint, viszonyaink’ természete zárja ki – a’ védrendszer’ lehetőségét az örökös tartományok’ irányában”. Mint azonban fentebb már jeleztem, Magyarország és a Birodalom másik fele között az 1790. évi 10. törvénycikk szerint csupán perszónálunió állt fenn. A valóságban azonban „a Monarchián belül legfeljebb önállósággal bírt, amely a törvényhozásra, a közigazgatásra és az igazságszolgáltatásra ter-

¹⁹⁵ ☉ [CSENGERY Antal], *Vámszövetség*, PH, 1846. május 28., 682. sz., 361–362.

jedti ki”.¹⁹⁶ A centralisták tehát Kossuth állításának megfelelően valóban a fennálló törvényellenes helyzethez igazodtak, mikor a Magyarország és az örökös tartományok közötti viszonyt igazolták álláspontjukat. A cikkből azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Kossuth értelmezésével ellentétben – mellyel a *Pesti Hírlap* nyilatkozatának élét igyekezett a közvélemény előtt tompítani – a centralisták valóban a vámszövetség hívei voltak. Csengery tehát egy olyan elv hirdetéséhez tért vissza 1846 májusában, ami a centralista eszmrendszer része volt az újévi program előtt. Kossuth így jogosan figyelmeztette Csengeryt e program betartására.

Csengery a védvámrendszert nemcsak megvalósíthatatlannak, hanem szükségtelennek is tartotta, mivel „az ausztriai ipar mellett hazánkban gyáripar keletkezhetik, főleg ha a ’ vámsorompók ’ megszüntetése által nemcsak Magyarországon, hanem az örökös tartományokban is piacra leszen” a magyar gyáriparnak.¹⁹⁷ Ráadásul ez esetben az ausztriai tőke egy része is Magyarországra fog kerülni, ami szintén erősíteni fogja a hazai ipar helyzetét.¹⁹⁸ Elárulta továbbá: nem tart attól, hogy a vámszövetséget az ausztriai kormány alkotmányos feltételek nélkül meg tudná valósítani, de ha ez így lenne, és a magyar országgyűlésnek nem lenne elegendő ereje, „hogy ez alkotmányos föltételeket keresztülvihesse” akkor a védvámrendszert sem érhetné el. Csengery a szükséges alkotmányos garanciákat csak a cikk egy későbbi szakaszában nevezte meg, a parlamentáris magyar kormány eszméjében. Eközben azt is elismerte, hogy e nélkül sem a vámszövetség, sem a védvámrendszer nem megvalósítható, amivel érvelt is az általa óhajtott politikai berendezkedés mellett.

Csengery ugyanakkor rámutatott, hogy a védegyleti tevékenység következtében a kormány készen áll a vámsorompók megszüntetésére. Így már az ellenzéknek is máshogy kell kezelnie a kérdést, mint „három év előtt”. A védegyleti mozgalom eredetére és ered-

¹⁹⁶ GERGELY 2003, 20. (A vonatkozó fejezetet Gergely András és Pajkossy Gábor jegyzi.)

¹⁹⁷ © [CSENGERY Antal], *Vámszövetség*, PH, 1846. május 28., 682. sz., 361–362.

¹⁹⁸ Csengery itt Trefort Ágoston 1841-es akadémiai székfoglaló beszédének egyik vámszövetség melletti érvét ismétli meg. Lásd TREFORT 1841.

ményeire vonatkozó utalással ugyanakkor nem csak az ezt alapítók érdemeit ismerte el, hanem azt is, hogy a Védegyletet a vámügy rendezéséig mindenképpen fenn kell tartani. Ennek segítségével ugyanis a kívánt irányba lehet terelni a kormány tevékenységét. A Védegylet fenntartására való utalás az azt támogató ellenzékiek megnyerésére is szolgálhatott. Csengery szerint az adott helyzetben fel kell szólítani a kormányt, „hogyan kész törvényjavaslatok által bizonyítsa be, miként a ’ vámsorompók ’ megszüntetésére nemcsak kész, hanem e’ megszüntetés egyszersmind lehetséges is”.¹⁹⁹ A centralisták fel is szólították erre a kormányzatot, ezért Csengery szerint eljárásukat nem lehet rossz taktikának nevezni, ahogyan Kossuth tette. Csengery elismerte ugyanakkor, hogy a vámszövetség bevezetésének komoly nehézségei vannak, melyekről azonban itt nem ejtett szót. Ezt követően felhívta a figyelmet a követutasításokból adódó nehézségekre is. Úgy vélte ugyanis, hogy miattuk a követ sokszor kénytelen „a’ kivihető jót” visszautasítani. Az utasítások elkészítése előtt tehát nem szabad „utógondolatokat” rejtegetni, vagyis a felmerülő kérdéseket kellőképpen meg kell vitatni. Csengery tehát a vita eszméket tisztázó hatásával magyarázta, hogy lapja felhívta a konzervatívok figyelmét arra, hogy a vámsorompók eltörlése önmagában nem elégséges, amellet Magyarország önrendelkezési jogára is szükség van. A cikkben tehát a parlamentáris kormány eszméje után a centralista elvek közül az utasítások eltörlése is megjelent.

Ezt követően Csengery a csoportképviselési beszédmodot használva lapja, illetve a centralisták nevében feltette a kérdést, „miért nincs öszhangzásban ez ugynevezett tactica a’ P.[esti] Hirlap’ új évi programjával”, majd gondolatmenetét így folytatta: „A’ P.[esti] Hirlap kinyilatkoztató, hogy a’ centralisatio’ általános vitatását ajournirozza [késlelteti]. Határozottan kijelenté, hogy elveiről mindazáltal le nem mond, hogy azokat egyes reformkérdéseknél akkép’ alkalmazandja, mint azt az utóbbi országgyűlés némelly tárgyakban megkezdé. Nem elvei’ vitatásának elhalasztását, hanem az ellenzéki erők’ öszpontosítását tartotta e’ Hirlap mindenek fölött szükség-

¹⁹⁹ ☉ [Csengery Antal], *Vámszövetség*, PH, 1846. május 28., 682. sz., 361–362.

gesnek. Ez utóbbi cél' elérhetése végett nyult eszközül az elsőhez. 'S hogy a' czélt valóban elérhesse, azóta sem mulasztott el semmit, mi hatalmában állott, e' lapok' szerkesztője, kit csak azon esetben érhetne vád, ha például a' Hetilapban védett vámügyi nézetek' közlését K.[ossuth] L.[ajos] urtól megtagadta volna. A' P.[esti] Hirlap ezt nem tevő; jól tudja, mikép' a' vámkérdés körül magának az ellenzéknek kebelében is lehetnek különböző vélemények. A' P.[esti] Hirlap [...] megfelelt ígéreteinek''.²⁰⁰ Az idézett szövegrész – azon túl, hogy megerősíti a Teleki László által Wesselényinek 1846 februárjában írottakat²⁰¹ – a centralisták és municipalisták megállapodásának egy olyan részletét is felfedi, melyről eddig nem volt tudomásunk. A központosítók eszerint elveiket egyes reformkérdéseknél úgy alkalmazhatták, ahogyan azt a legutóbbi országgyűlés tette. E kitétel azonban nem szerepelt a lap újévi programjában, így ez csakis az egymás közötti egyeztetések során kristályosodhatott ki. Érvényességét az bizonyította, hogy az ellenzékiek nem cáfolták Csengery állítását. Mivel azonban az opposzió az országgyűlésen a védvámrendszeri elv mellett foglalt állást,²⁰² a centralistáknak is ezt kellett volna propagálniuk, és nem sorolhatták volna a vámügyet a nyílt kérdések közé. Csengery, hogy magát és reformellenzéken belül kivívott politikai helyzetét mentse, lapja ellenzéki irányát hangsúlyozta, aminek igazságát szerinte csak az tagadhatta, aki az adott pillanatban azt hitte, „l'opposition c'est moi” [az ellenzék én vagyok – G. K. J.].²⁰³ Ezzel az ellenzék egységes irányának hiányára is rámutatott, és egyszersmind arra is utalt, hogy amíg ez a hiányosság fennáll, az opposzió tagjainak joguk van saját véleményüket kifejezni. Ráadásul a véleményalkotásra való hivatkozással burkoltan az őt elhallgattatni akaró Kossuthot is kritizálta. Ezzel talán Kossuth reformellenzéken belüli helyzetét is gyengíteni kívánta. Csengery mentegetőzése azonban az újévi program és

²⁰⁰ Uo.

²⁰¹ Teleki László Wesselényi Miklóshoz, OSZK Kézirattár, Levelestár, 1846. február 19.

²⁰² KOVÁCS 1894, 153.

²⁰³ © [CSENGERY Antal], *Vámszövetség*, PH, 1846. május 28., 682. sz., 361–362. Az idézett kifejezés Csengerytől származik.

a kompromisszum most tárgyalt cikkben felfedett eleme miatt nem érhetette el a kívánt hatást.

Az idézett szövegrész második felében Csengery rámutatott, hogy ő nem gátolta Kossuthot abban, hogy kifejtse a *Hetilap*ban védett vámügyi nézeteit a *Pesti Hirlap*ban. Ez egyben azt is jelenti, Kossuth nem kérte, hogy Csengery e tárgyban írt cikket adjon közre tőle. Véltetően ezt azért nem tette, mert a vámügyi rendezést az ellenzék országgyűlési állásfoglalása miatt – többsége a védvámrendszert támogatta – nem tekintette nyílt kérdésnek. Így valószínűleg arra számított, hogy a centralisták is a magyar ipart védő vámok mellett fognak érvelni. Csengeryék azonban a kormány vámügyi álláspontjának változására reagálva újra a vámszövetségi elvet kezdték hirdetni.

A *Pesti Hirlap* szerkesztője tehát rákényszerült, hogy a korábbi cikkekben a kívánt politikai pozíciót csak egy-egy ponton módosító aktusok után ezúttal részletesen is kijelölje saját politikai pozícióját. Ezt ráadásul úgy kellett tennie, hogy reformellenzéken belüli helyzetét ne veszélyeztesse. Önmeghatározása centralista társaira is vonatkozott, hiszen írásában végig a csoportképviseleti beszédmódot használta. A csoportjának kívánt pozíciót jórészt a reformellenzékével azonosította, hiszen a centralistákat ennek a politikai erőnek a részeként mutatta be. Az általa kijelölt pozíció azonban nem fedte teljesen a reformellenzékét, hiszen ő több olyan elvet is említett az elérendők között, melyet az elutasított. Az eltérések közül a parlamenti többség által választott, felelős kormány eszméjét és az utasítások eltörlését említette meg cikkében: „a’ Hetilap megérintvén a’ centralisatiót, azon, szerinte, boldogtalan centralisatiót, nem hallgathatjuk el csodálkozásunkat, hogyan találkoznak statusférfiak, kik midőn egy részről az önálló felelős parlamenti kormányt – mert ez a’ centralisatio’ lényege – az utopiák’ sorába helyezik, az önálló kereskedési politicát, önálló védrendszert olly könnyen kivihetőnek tartják!”²⁰⁴ Csengery itt minden korábbinál nyíltabban kötötte össze a felelős és többségi kormány eszméjét a vámügyi rendezéssel, és emelte ki azt, hogy előbbi nélkül az utóbbi nem lehetséges.

²⁰⁴ Uo.

A municipalistákkal kötött kompromisszumot tehát nyilvánvalóan nem tartotta tiszteletben.

Az eszmei különbségek sorába került az 1790. évi 10. törvénycikkel ellenkező helyzet szükségesként való elismerése is. Csengery szerint ugyanis, mint írta: „viszonyaink’ természete zárja ki – a’ vérendszer’ lehetőségét az örökös tartományok’ irányában”.²⁰⁵ Fentebb már utaltam arra, hogy ez egyben azt is jelentette, hogy a centralisták az erőviszonyokat figyelembe véve, bizonyos esetekben Magyarország érdekeit hajlandók voltak alárendelni a birodalom egésze számára fontos intézkedéseknek. Erre vélhetően az orosz terjeszkedéstől való félelem készítette őket, bár a cikkben erről nem esik szó.²⁰⁶ A centralisták ugyanakkor Magyarország birodalmon belüli önállóságát biztosítani kívánták például azáltal, hogy a magyar országgyűlésnek is beleszólást óhajtottak adni a birodalmi vámszövetséget körülvevő védvámok meghatározásába.²⁰⁷ Ebből arra következtethetünk, hogy Magyarország érdekeinek csorbitásába csak a legszükségesebb esetekben, például a birodalom biztonságát érintő kérdésekben egyeztek volna bele.

A centralisták ugyanakkor nem határolódtak el az ausztriai kormánytól származó reformjavaslatoktól sem:²⁰⁸ „Nem kell-e az ellenzéknek készen lenni azon esetre, ha a’ kormány a’ vámvonal’ megszüntetését initialná [...], – nem kell-e a’ másik félt fölhívni, hogy kész törvényjavaslatok által bizonyítsa be, mikint a’ vámsorompók’ megszüntetésére nemcsak kész, hanem e’ megszüntetés egyszerűsége is? – Kérdjük, az illy fölhívás rossz tactica-e, ha valóban eredményt akarunk?”²⁰⁹ Csengery itt láthatóan ismét törekedett

²⁰⁵ Uo.

²⁰⁶ Az orosz terjeszkedéstől való félelemre lásd pl. [Uő], [*Az ausztriai birodalom’ kereskedelmi viszonyai XVI*], PH, 1846. július 28., 716. sz., 61.

²⁰⁷ Lásd például ☉ [Uő], *Vámszövetség*, PH, 1846. május 10., 672. sz., 319.

²⁰⁸ Az 1847. június 7-én aláírt *Ellenzéki Nyilatkozatban* a reformellenzék sem zárkózott el a kormánytól származó reformjavaslatoktól. *Pest, 1847 június 7. Az ellenzéki nyilatkozat Deák Ferenc által összefoglalt végleges szövege*. In: KLÖM XI, 152–157.

²⁰⁹ ☉ [CSENGERY Antal], *Vámszövetség*, PH, 1846. május 28., 682. sz., 361–362.

reformellenzéken belüli helyzete megtartására. Önmeghatározását, pontosabban csoportjának ellenzéken belülre helyezését hitelesítette, hogy Kossuthék ezt nem cáfolták. Ettől kezdve tehát a centralisták „legálisan” kezdhették meg az ellenzék velük szimpatizáló tagjainak maguk köré gyűjtését. Új munkatársaik közül a legnevesebb egyértelműen a korábban az *Erdélyi Híradót* szerkesztő Kemény Zsigmond volt,²¹⁰ de mellette számos, másodvonalbeli municipalista szerző lett a *Pesti Hírlap* munkatársa. Csak a felsorolás szintjén: Tóth Lőrinc,²¹¹ Beöthy Zsigmond,²¹² Josipovich Antal,²¹³ Záborszky Alajos,²¹⁴

²¹⁰ RIGÓ 1983, 481.

²¹¹ Tóth Lőrinc, mint a Védegyelet titkára már 1844 decemberétől írt cikkeket a *Pesti Hírlap*ba. Későbbi szorosabb munkakapcsolata a centralistákkal innen eredhetett. 1846-ban mindössze egyszer találkozhatunk monogramjával a lapban (T. L. [TÓTH Lőrinc], *Ügyvédi szövatok VI*, 1846. január 25., 613. sz., 57), de 1847-ben számos jogi tárgyú cikket publikált itt.

²¹² A korábban a Kossuth-féle *Pesti Hírlap*ba és később a *Kossuth Hírlap*jába is dolgozó Beöthy Zsigmondnak 1846-ban egy cikke jelent meg itt. BEÖTHY Zsigmond, *Magyar jogirodalom*, PH, 1846. január 27., 614. sz., 63–64. Beöthy ugyanakkor már 1845-ben is publikált a centralista lapban: BEÖTHY Zsigmond, *Protestansi Puseysmus*, PH, 1845. március 6., 436. sz., 150–151.

²¹³ A túrmezei grófnak három cikke jelent meg a lapban 1846-ban: JOSIPOVICH Antal, *Néhány szó egyszer mindenkorra a 'B. P. Híradó' horvátügyi zajásaira*, PH, 1846. január 18., 609. sz., 41; ÜÖ, *A' zágrábi lapok*, PH, 1846. szeptember 29., 752. sz., 213; ÜÖ, *Zágráb*, PH, 1846. február 24., 630. sz., 127. (Ez utóbbi írás a *Törvényhatósági dolgok* rovatban szerepel.)

²¹⁴ Záborszky 1846-ban egy kétrészes cikket publikált a lapban, illetve tudósításokat küldött Somogy megyéből: ZÁBORSZKY Alajos, *Az erdélyi unioról I–II*, PH, 1846. február 3., 618. sz., 77–78; PH, 1846. február 5., 619. sz., 81. ÜÖ, *Somogyból*, PH, 1846. február 15., 625. sz., 106 (a tudósítás a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg); PH, 1846. június 9., 688. sz., 392–393; PH, 1846. augusztus 7., 722. sz., 86; PH, 1846. október 6., 756. sz., 234–235; PH, 1846. november 26., 785. sz., 351; PH, 1846. november 29., 787. sz., 358–359. Záborszky első megyei tudósítását már nem sokkal az 1845. november 18-i ellenzéki tanácskozás után publikálta a lapban: ÜÖ, *Somogyból*, PH, 1845. november 28. 581. sz., 354. (A tudósítás a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg.)

Zay Károly,²¹⁵ Andrassy Gyula.²¹⁶ Az L. M–t. szignó vélhetően Lónyay Menyhértet,²¹⁷ míg a Sz. I. és az Sz. I-n. Szokolay Istvánt,²¹⁸

²¹⁵ A főrendi ellenzék tagja az ágostai evangélikus egyház főfelügyelői minőségében írt a lapba. Gróf ZAY Károly, *Még egy válasz a 'magyarhoni néhány ev. lelkész' panaszaira*, PH, 1846. május 1., 667. sz., 297; Gróf ZAY Károly, *Viszontválasz tisztántuli Melchizedech urnak*, PH, 1846. június 12., 690. sz., 399–400; Gróf ZAY Károly, *Pótléknyilatkozat*, PH, 1846. július 24., 714. sz., 53.

²¹⁶ Gróf ANDRÁSSY Gyula, *Észrevételek a 'B–P. Hiradó': „legyünk őszinték!” című cikkeire*, PH, 1846. május 21., 678. sz., 343; Uő, *Egy plebejus és elvei I–II*, PH, 1846. szeptember 15., 744. sz., 179; PH, 1846. október 6., 756. sz., 233; Uő, *Felelet a 'plebejusnak „ egy aristocrata és modora” című cikkeire*, PH, 1846. október 20., 764. sz., 265.

²¹⁷ Lónyaynak Szalay már a lap centralista kézbe kerülése előtt Trefort közvetítésével szavát vette, hogy ír a lapba, de végül Lónyay mégsem teljesítette ígéretét. 1845-ben azonban L. M. monogrammal jelentek meg cikkek a lapban. E cikkeket talán Lónyay írta. (L. M. [LÓNYAY Menyhért?], *Ipar*, PH, 1845. április 8., 448. sz., 231; L. M. [Uő?], *Néhány szó a 'tiszai birtokosokhoz*, PH, 1845. április 17., 453. sz., 251–252.) Az 1846-ban aláírásul használt névbetűk már egyértelműbben utalnak Lónyayra. L. M–t. [Uő?], *Tiszaszabályozás I–III*, 1846. január 27., 614. sz., 61; PH, 1846. február 1., 617. sz., 73; PH, 1846. február 8., 621. sz., 89; L. M–t. [Uő?], *A' gabonatörvény 's az az elleni szövetség*, PH, 1846. február 10., 622. sz., 93–94.)

²¹⁸ Szinnyei József adatai szerint Szokolay 1846 és 1848 között dolgozott a centralista lapba. (SZINNYEI 1980–81, XIII, 1034–1036.) Arról azonban sem Szinnyei, sem az írói álnévlexikonok nem emlékeznek meg, hogy milyen szignót használt. Ha az Sz. I. monogram őt takarja, akkor Szinnyei adatait ki kell egészíteni azzal, hogy Szokolay már 1845-ben is írt a lapba. (Sz. I. [SZOKOLAY István?], *Helvetia és Magyarország*, PH, 1845. július 8., 499. sz., 19–20; Sz. I. [Uő?], *A' közszellem*, PH, 1846. április 28., 665. sz., 289–290; Sz. I. [Uő?], *Urbéri viszonyok I–VI*, PH, 1846. október 30., 770. sz., 289; PH, 1846. november 1., 771. sz., 293; PH, 1846. november 3., 772. sz., 297; PH, 1846. december 1., 788. sz., 361; PH, 1846. december 3., 789. sz., 365; PH, 1846. december 6., 791. sz., 373.) Emellett Szokolay teljes névaláírással már 1845-től írt a lapba. (SZOKOLAY István, *Védegylet és ellenei*, PH, 1845. február 9., 429. sz., 87–88. Uő, *Népnevelés II–III*, PH, 1845. október 17., 557. sz., 257–258; PH, 1846. január 16., 608. sz., 40; Uő, *Census I–IV*, PH, 1846. április 12.,

a G. I. bizonyíthatóan Gorove Istvánt,²¹⁹ az S. L. szignó és a Lódi álnév Szeberényi Andort takarja.²²⁰

Vámügyi kompromisszum.

Kossuth és a kormányfelelősség eszméje

Csengery május 28-i cikke után a konzervatívok és ellenzékiek közötti vámügyi vita tovább folytatódott. A *Hetilap* és a *Pesti Hirlap* azonban egymás nézeteit nem próbálták cáfolni, vélhetően mivel a szemben álló ellenzéki csoportok kompromisszumot kötöttek. A megegyezés alapjául a Csengery május 28-i cikkének jegyzetében tett kijelentés szolgálhatott: „ha volna is kilátás, hogy némelly ágai

657. sz., 250; PH, 1846. április 19., 660. sz., 265–266; PH, 1846. április 21., 661. sz., 269–270; PH, 1846. április 24., 663. sz., 279–280.) 1847-ben számos cikk jelent meg Sz. I-n névbetűkkel, ami szintén Szokolayra utaló szignó lehet.

²¹⁹ Az 1846-ban a Védegylet igazgatójává avanszáló Gorove ugyanebben az évben monogramjával jelölte meg cikkeit a *Pesti Hirlapban*. (Sz. DEBRECZENI 1992, 175.) Cikkei: G. I. [GOROVE István], 66, 987 *rendületi napszám Temesben*, PH, 1846. június 12., 690. sz., 399; G. I. [Uő], *Elle-neink és mi I–II*, PH, 1846. június 16., 692. sz., 407; PH, 1846. június 18., 693. sz., 411.

²²⁰ A Védegylet díjnokaként dolgozó evangélikus lelkész Lódi álnéven (Sz. DEBRECZENI, i. m., 290) főleg a nemzetiségi ügyel kapcsolatban publikált a lapban. (Lódi [SZEBERÉNYI Andor], *A' pozsonyi tót lap I–III*, PH, 1846. március 12., 639. sz., 169; PH, 1846. március 20., 644. sz., 193; PH, 1846. április 30., 666. sz., 291; Lódi [Uő], *A' pozsonyi tót lap*, PH, 1846. augusztus 18., 728. sz., 111; Lódi [Uő], *A' pozsonyi tót lap*, PH, 1846. szeptember 13., 743. sz., 175; Lódi [Uő], *Pozsonyi tót ujság*, PH, 1846. október 9., 758. sz., 241; Lódi [Uő], *Hübéri viszonyok és népnövelés I*, PH, 1846. október 16., 762. sz., 257–258; Lódi [Uő], *A' pozsonyi tót lap*, PH, 1846. december 8., 792. sz., 377–378.) Az S. L. álneves cikkekben egy korábbi Lódi-cikk: szerzőjeként azonosítja magát. (S. L. [SZEBERÉNYI Andor], *A' tót lap' egyik dolgozótársa*, PH, 1846. október 29., 769. sz., 285. A szóban forgó Lódi-cikk: Lódi [Uő], *A' pozsonyi tót lap*, PH, 1846. szeptember 13., 743. sz., 175.)

iparunknak Ausztria' ellenében védelmet nyerjenek, az csak különös egyezkedés' útján, tehát a' vámszövetség' egy neme által lenne elérhető".²²¹ Kossuth vélhetően erre válaszul fejtette ki 1846. június 26-án a *Hetilap*-ban, hogy a birodalmon belüli vámvonalat Ausztriával közösen kívánja szabályozni. Ezzel már a vámszövetségi elv elfogadásához közeledett. Mint Kossuth írta: „[N]incs közöttünk senki magát azzal mystificáló, hogy miután királyunk austriai császár is; mi a magyar király megegyezésével fogunk az austriai császár ellen önhatalommal védvonalat állítani. Hanem gondoltuk, s gondoljuk azt, hogy alku és egyeség útján, fog Austria hozzájárultával a közbenső vám szabályoztatni, s e szabályzatnál kölcsönös méltányossággal hazánk érdeke is tekintetbe vétetni. – E mellett Austria megtarthatja dohánymonopoliumát, status jövedelme csökkenni nem fog, mi nem érzendjük jólétünket, előmenetelünket Austria érdekeinek feláldozva, s kifejtvén műipar és mezőgazdasági szorgalmat, helyesebb statusgazdászati szempontból szabályozva külvámainkat, utat törve ösvényt egyengetve a külkereskedésnek, küzdjük fel nemzetünket a versenyezhetés polczára; és készíttjük elő a *szabadkereskedés korszakát*.”²²² Kossuth szövegét idézve Csengery is újra kifejtette, hogy „a' vámszövetségnek még oly neme is lehet, hol nem törlesztetnek el általában a' közbenső vámok, hanem kölcsönös egyezkedések' útján fogunk nyerni egyes czikkeinkre némi kedvezményeket”.²²³ Kossuth megfogalmazásából úgy tűnik, a vámszövetség eszméjéhez való közeledésben szerepet játszott, hogy ekkor már figyelembe vette a két birodalomfél közös érdekeit. Erre Csengery cikkei készíthették. Kossuth ugyanakkor csak elvben közeledett a vámszövetséghez, szóhasználatban nem. Új, vámszövetséginek nevezhető tervezetét ugyanis védvámrendszeri fogalmakkal írta körül. Ez arra utalhat, hogy ellenzéken belüli vezető szerepét nem akarta újabb vámügyi irányváltással kockára tenni. Ez egyébként

²²¹ ☉ [CSENGERY Antal], *Vámszövetség*, PH, 1846. május 28., 682. sz., 361–362.

²²² KOSSUTH Lajos, *A Budapesti Híradó a vámkérdésben*, *Hetilap*, 1846. június 26., 51. sz., 857–865.

²²³ [CSENGERY Antal], *A' B.[uda] P.[esti] Híradó, Hetilap és mi a' vámügyben*, PH, 1846. július 2., 701. sz., 1.

a kormány vámszövetségi tervei miatt sem lett volna tanácsos, mivel a konzervatív publicisták ezt saját győzelmükként tüntethették volna fel, ami sok ellenzékít bizonytalaníthatott volna el.

Kossuth tehát megtalálta a megoldást, mely mindkét ellenzéki csoportot kielégíthette. A birodalom mindkét fele számára kedvezőtlen status quo megváltozott volna. Magyarország megkapta volna az iparát védő védvámrendszert, amit a közös érdekeknek megfelelően Ausztriával együtt szabályozott volna. Ráadásul a vámtöröléssel járó vámszövetséget akadályozó tényezők problémája – dohánymonopólium, accise-vámsorompók, a költségvetés szempontjából fontos vámbevételek kiesése – ezáltal megkerülhetővé vált. A Kossuth és a centralisták által elvben egyaránt elfogadott szabad kereskedelem későbbi bevezetésének lehetősége is fennmaradt.

Kemény Zsigmond naplójából úgy tűnik, a centralisták és municipalisták Kossuthnál 1846. augusztus 12-én és 14-én egyeztető tárgyalásokat tartottak a vámügyben. A konferenciák egyértelműen a védvámrendszer mellett foglaltak állást. Kemény nem részletezi, hogy e rendszer alatt pontosan mit értettek, de a fentebb írtak és a konferenciák után történtek ismeretében jogos a feltételezés, hogy a Kossuth által június 26-án leírt tervezetet.²²⁴

Az egyeztető tárgyalások eredményének megfelelően Csengery kinyilvánította, hogy a centralisták a továbbiakban a védvámrendszert támogatják. Véleményének változását azzal indokolta, hogy Ausztria előreláthatólag nem fog lemondani dohánymonopóliumáról a vámszövetség kedvéért. Így a vámtörölés csak úgy történhetne meg, ha e monopóliumot Magyarországon is bevezetnék. Ebbe viszont a centralisták nem hajlandók beleegyezni. Mint Csengery írta: „azon okokhoz ragaszkodva, melyek általában a’ dohánymonopolium ellen szólnak, elégnék tartjuk megjegyezni, mikép’ részünkről, illy áldozattal, melly iparüzőink’ egy részével tönkre tenné mezőgazdaságunk’ egy nevezetes ágát [tudniillik a dohánytermesztést – G. K. J.], egyáltalában nem ohajtjuk a’ közbenső vámsorompok’ eltörlését, ’s hajlandóbbak vagyunk részletes alkudozásokba bocsátkozni a’ vámszabályzat’ tételei fölött, kölcsönös engedmények ’s az érdekek’ kiegyenlítése végett. Ez a’ leg-

²²⁴ KEMÉNY 1966, 181–182.

kevesebb, mit követelhet nemzetünk, melynek, már alkotmányos önállóságánál fogva is, joga volna független védvámrendszerre.”²²⁵ Csengery itt tehát újra Magyarország önállóságának tényét hangsúlyozta, a birodalmi érdekek elsődlegességével szemben. Az általa kívánt védvámrendszer leírásából pedig úgy tűnik, hogy a Kossuth által kidolgozott rendszert támogatta. A továbbiakban pedig a *Hetilaphoz* hasonlóan számos cikket írt a dohánymonopólium ellen.²²⁶ A reformellenzék talán ezzel akarta megakadályozni a konzervatívok által kívánt vámetörlést, ami csak a dohánymonopólium magyarországi bevezetésével vált volna lehetségessé.

A *Pesti Hirlap* szerkesztője az újévi programhoz hasonlóan ezúttal is a kormány alkotmányellenes tevékenységével indokolta csoportja igazodását a reformellenzék többsége által képviselt elvekhez. Csengery szerint ugyanis a kormány a dohánymonopóliumot a törvényhozás megkerülésével, gazdasági úton valósítaná meg Magyarországon, amivel nemcsak a hazai dohányipart, hanem a dohánytermesztést is tönkretenné.²²⁷ Az ismertetett adatokból azonban úgy tűnik, hogy a centralisták és a reformellenzék megerendszert védő szárnya ez esetben is kompromisszummal hidalták át a nézeteik közti különbséget. Kossuth ugyanis a védvámrendszer nevet fenntartva lényegében vámszövetségi rendezést írt le. Eredeti tervén tehát komoly módosításokat hajtott végre. Az új rendszer így már a centralisták számára is elfogadhatóvá vált, még azon az áron is, hogy e rendszert is védvámrendszernek nevezik. Ezzel ugyanis az ellenzék szélesebb tömegei előtt úgy tűntek fel, mintha ismét csak vereséget szenvedtek volna Kossuthéktól. Nem meglepő tehát, hogy

²²⁵ [CSENGERY Antal], *A' vámtűgy és dohánymonopolium*, PH, 1846. augusztus 23., 731. sz., 123. Csengery ezt megelőzően már augusztus 7-én is a védvám mellett nyilatkozott. (** [Uő], *Vámtűgy*, PH, 1846. augusztus 7., 722. sz., 85.)

²²⁶ [Uő], *Dohányűgy*, PH, 1846. november 19., 781. sz., 333; [Uő], *Dohányűgy II*, PH, 1846. november 22., 783. sz., 341; (** [Uő], *Még egypár szó a' dohányűgyben I*, PH, 1846. december 15., 796. sz., 393; (** [Uő], *Még egypár szó a' dohányűgyben II*, PH, 1846. december 22., 800. sz., 409.)

²²⁷ [Uő], *A' vámtűgy és dohánymonopolium*, PH, 1846. augusztus 23., 731. sz., 123.

július 2-i cikkében Csengery felhívta a figyelmet arra, hogy Kossuth új tervezete valójában vámszövetségi rendezést takar.²²⁸ Mindezek ismeretében kijelenthető: a vámszövetségi elvek hirdetésével, majd a Kossuth által június végén kínált vámügyi kompromisszum elfogadásával a centralisták is hozzájárultak ahhoz, hogy kialakuljon a közösen képviselendő ellenzéki program.

A szakirodalom már korábban rámutatott, hogy a centralisták vámügyi cikkei nem maradtak eredmény nélkül, és Kossuth 1846. augusztus 20-i védegyleti beszédében közeledett a vámszövetség elvének elfogadásához.²²⁹ Arra azonban egyedül Horváth Mihály – és ő is csak a forrás megjelölése nélkül – hívta fel a figyelmet,²³⁰ hogy Kossuth már 1846. június 26-i cikkében is tett vámszövetségi ajánlatot. Horváth szerint az „ellenzék organumai ekként, a dolog lényegét tekintve, megegyeztek nézeteikben a vámkérdést illetőleg; mi annyiban nem kevés fontossággal birt, minthogy utóbb e vélemények szerint készültek jobbára a vármegyék s városok követeinek utasításai az országgyűlésre.”²³¹ Szabad György a Kossuth – és Eötvös – közreműködésével elkezdett 1847. augusztusi Pest megyei követutatisásról állapította meg, hogy az „annak ellenére, hogy állást foglalt a közbülső vámok legalábbis időleges fenntartása mellett, tulajdonképpen vámszövetségi ajánlatot tartalmazott”.²³²

²²⁸ Lásd fentebb.

²²⁹ SZABAD 1971/a, 87–97; SZABAD 1977, 94–95; MANN 1982, 39; FENYŐ 1997, 326–327; SZABAD 2002, 79–80. Kossuth beszédét lásd KOSSUTH 1847/a, 65–217.

²³⁰ HORVÁTH 1868, II., 386–387.

²³¹ I. m. 387.

²³² SZABAD 1971/a, 93; SZABAD 1977, 107; SZABAD 2002, 98. Kautz Gyula már korábban röviden elemezte a szerinte Csengery és Trefört által a *Pesti Hírlap*ban 1846-ban kifejtett vámszövetségi elképzelést, és megállapította, hogy „Kossuth ismét helyzetet cserélve, a szigorú védvámrendszer elveitől elállott és a »Pesti Hírlap« programjához közeledvén, kijelenté, miszerint Ausztria ellen hatályos védvámvonallal felállítására csakugyan alig kivihető, s hogy inkább alku és egyesség útján leszen mindkét fél érdekében a nagyfontosságú ügy legjobban elintézhető.” (KAUTZ 1868, 428–429.) Kautz azonban Kossuth elképzelését a *Hetilap* 1848. évi 2–4. számaiból idézi, illetve Horváth Mihály általam fentebb

A centralista eszmék, illetve a Kossuth által kínált kompromisszum elfogadottsága terjedésének igazolására ez utóbbi dokumentum vámüggyel foglalkozó részét részletebben is elemzem.²³³

Az 1847. augusztusi Pest megyei követutatisítás VII., vámüggyel foglalkozó pontjának elején ugyanazok az érvek olvashatók,²³⁴ melyeket Kossuth a konzervatív vámszövetségi tervek ellen hozott fel 1846. május 22-ei cikkében:²³⁵ a külső vámok fennmaradása lehetetlenné teszi a külfölddel való kereskedést, míg a Bécs körüli vámoké a magyar termékek ottani kelendőségének növekedését; a vámentörleszt megsemmisítené a gyenge magyar ipart; az ausztriai dohánymonopólium miatt a vámok különben sem törölhetők el. Az örökös tartományok és Magyarország közötti kereskedést ugyanakkor úgy rendezné az utasítás, hogy az élelmiszerek és „a gyártásra szolgáló nyersanyagok be és kivitele kölcsönösen szabad legyen”, míg a mindkét birodalomfélben gyártott gyártmányokra kölcsönösen alacsony, 5–10 % közötti vámokat vetne. A tervezet tehát csak az ipari termékek esetében tartaná fenn a Magyarország és Ausztria közötti vámokat, melyek azonban – magyar szempontból – jóval alacsonyabbak lennének a korábbiaknál. Kimondja ugyanakkor, hogy a külső és belső vámok egyaránt csak átmenetiek lehetnek, és ezek megváltoztatása csak a magyar országgyűlés közreműködésével történhet, amire konkrét tervet is ajánl: „királyunk mint Ausztriai császár, meghatalmazott biztosokat nevezzen, kik mindjárt az országgyűlés elejére a magyar országai biztosokkal szintűgy az elvekre nézve egyezkedjenek, mint azok szerént az alkunak bizonyos időre meg kötése mellett a vám tarifát is kidolgozzák és szorososan figye-

hozott véleményére hivatkozik, majd megjegyzi, hogy az 1847-es Pest megyei követutatisítás „a most ecsetelt irányokban mozgott”. (KAUTZ 1868, 429. Kossuth említett cikkei: [KOSSUTH Lajos], *Megtartassék-e a vámsorompó Magyarország és Austria közt? I–III*, H, 1848. január 7., 2. sz., 17–25; H, 1848. január 11., 3. sz., 33–38; H, 1848. január 14., 4. sz., 49–55.

²³³ *Pest, 1847 augusztus vége. A pestmegyei követi utasítások elkészítésére kiküldött bizottmány jelentése.* In: KLÖM XI, 168–191.

²³⁴ I. m. 182–183.

²³⁵ KOSSUTH Lajos, *Vámügy*, H, 1846. május 22., 41. sz., 695–700; ua. *Vámügy* c. in: KOSSUTH 1911, 454–462.

lemmel lévén a rovatok s tárgy kifejezések meghatározására, mind ezeknek pontos megtartása tekintetében szükséges biztosítékokról gondoskodjanak”.²³⁶ Az utasításban felvázolt vámügyi rendezés láthatóan a vámszövetséghez közelít, miközben Trefort és Csengery cikkeihez hasonlóan a két birodalomfél kölcsönös függőségét is hangsúlyozza.

A vámügyi vita mindemellett közrejátszhatott abban is, hogy a felelős (illetve parlamentáris) kormány megvalósítása és új alkotmányos garanciák kivívása programpontként később az *Ellenzéki Nyilatkozat*ba is bekerült.²³⁷ A centralisták mellett a reformellenzék vezetői közül többen már korábban is érveltek a felelős kormányzás mellett.

Kezdetben ezt az új intézményt egy olyan régi törvényre való hivatkozással próbálták bevezetni, mely nem volt része az eleven hagyománynak, és korábban sem bírt a neki tulajdonított politikai tartalommal.²³⁸ Ez az 1507. évi 7. törvénycikk volt, melynek címe: *Ha a királyi tanácsban valaki az ország decretumai ellen cselekednék, azt az ülnökök kötelesek az országgyűlésen följelenteni*. Szövege pedig: „A mely főúr vagy országlakos, a királyi felség tanácsában nyilván és vakmerően ennek az országnak a szabadsága és közjava, valamint annak törvényei ellen merne cselekedni: azt az előbb említett ülnök urak kötelesek a mindenkor legközelebb következő országgyűlésen az összes főpap és báró uraknak meg a többi országlakosoknak név szerint bejelenteni. [...] 1. §. A kit szabadságukban áll ott, mint a haza árulóját és az ország szabadságának megzavaróját, érdeme szerint, vagyonában és személyében megbüntetni.”²³⁹ Erre a törvényre hivatkozott például Somssich Miklós 1834. február 28-án az országgyűlés kerületi ülésén a bíró-

²³⁶ *Pest, 1847 augusztus vége.: A pestmegyei követi utasítások elkészítésére kiküldött bizottmány jelentése.* In: KLÖM XI, 184.

²³⁷ *Pest, 1847 június 7.: Az ellenzéki nyilatkozat Deák Ferenc által összefoglalt végleges szövege.* In: KLÖM XI, 152–157. Bővebben lásd ebben a kötetben: *Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése.*

²³⁸ VÖLGYESI 2013/c 166–167.

²³⁹ *Ha a királyi tanácsban valaki az ország decretumai ellen cselekednék,*

ságok átalakításának vitája közben.²⁴⁰ Somssich szerint „a hiteszegett királyi tanácsosok vétékét” megítélő bíróság az „alkotmányos létnek garantiája”. Hangsúlyozta, hogy ő nem kíván újat, csupán az 1507. évi törvény 7. cikkelyének „bővebb magyarázatát”. Végül kijelentette, hogy nem kíván „a responsabilitás kérdésének örvényébe ereszkedni”, de kívánja, hogy jelöljék ki a bíróságot, mely ezt a bűnt megítélheti, és jelezte, hogy ő ezt a hatalmat az országgyűlésre ruházná. Mindemellett úgy vélte, hogy ahol „responsabilitás nincs, ott a törvények végrehajtása nem bizonyos, a nemzet és fejedelem közt nem lehet tökéletes bizodalom”.²⁴¹ Somssich annak ellenére, hogy állítása szerint nem kívánt újat, a hűtlen tanácsosok megbüntetésének óhaja után kifejezetten *responsabilitásról*, azaz felelősségről beszélt. Ez vagy más, hasonló jelentésű szó viszont nem szerepel a hivatkozott törvény szövegében. Az idézett textussal megegyező módon azonban Somssich is az országgyűlésnek tartotta volna fenn a hűtlen tanácsosok megbüntetésének jogát. Mindemellett Somssich, illetve a vitában felszólalók sem miniszterekről, hanem az idézett törvényhez igazodva *tanácsosokról* beszéltek.²⁴² Az ekkor visszavetett, majd 1834. május 16-án az országos ülés által elfogadott javaslat szövegét a május 24-i kerületi ülés állapította meg.²⁴³ A törvénycikkely-tervezet szerint „[k]ik az ország alkotványa felforgatására vagy megsértésére vezető tanácsokat adnak a királyi Felségnek mint végrehajtó hatalomnak, vagy törvénytelen parancsolatokat irnak alá, vagy hasonló törvénytelen parancsolatok teljesítésével az ország alkotványa ellen valamit vakmerően cselekedni merészel-

azt az ülnökök kötelesek az országgyűlésen följelenteni. In: *Magyar törvénytár 1000–1526*, 699.

²⁴⁰ Az 1834. február 28-i ülés eseményeit és Somssich javaslatát lásd *Országgyűlési Tudósítások*, 1834. március 4., 125. sz. In: KLÖM II, 690–699. (Különösen 693–696.) Vö. VÖLGYESI 2013/c 166–167. Az 1825-ös ülésre vonatkozóan lásd VÖLGYESI 2013/c 166; SZABAD 1998, 93.

²⁴¹ *Országgyűlési Tudósítások*, 1834. március 4., 125. sz. In: KLÖM II, 690–699. (Különösen 693–694.)

²⁴² I. m. 693–696.

²⁴³ *Országgyűlési Tudósítások*, 1834. május 16., 144. sz. In: KLÖM III, 135–144 (különösen 144.); *Országgyűlési Tudósítások*, 1834. május 28., 147. sz. In: KLÖM III, 166–177. (Különösen 168.)

nek, az országosan egybegyűlt KK és RR bírósága alá tartoznak.”²⁴⁴ A Somssich által használt *responsabilitás* főnév semmilyen megfelelője nem fordul elő a tervezetben, ám a büntethető személyek csoportját az 1507. évi 7. törvénycikknél jóval szélesebb körben határozza meg. Nem kifejezetten tanácsosokat említ ugyanis a szöveg, hanem olyan személyeket, akik „vezető tanácsokat adnak”, törvénytelen parancsokat írnak alá, vagy ilyeneket teljesítenek. A textus tehát ebben az értelemben a kormány tagjaira is vonatkozhat. Őket azonban mégis védi a tervezet azon szöveghelye, mely a király személyét azonosítja a végrehajtó hatalommal, hiszen a király sérthetetlensége így a végrehajtó hatalom tagjaira is kiterjedt. Somssich javaslata emiatt tehát a megszövegezés ellenére sem érte el teljesen a célját. Mindemellett már a február 28-i vitán is többen érveltek azzal a tervezet ellen, hogy a magyar törvényhozás akkori szerkezete szerint az ítéletet a felsőtábla fogja kimondani, és ez várhatóan egy tanácsost sem fog elítélni.²⁴⁵ A rendek valószínűleg mégis azért döntöttek a javaslat elfogadása mellett, mert legalább az elvet szerették volna törvénybe iktatni. A „vétek bővebb meghatározása, a procedura módja s a büntetés kiszabása” vélhetően emiatt is maradt későbbi időpontra.²⁴⁶ A főrendek ugyanakkor a törvénytervezetet 1834. szeptember 9-én visszavetették.²⁴⁷ A törvénytervezet vitája során Majláth Antal zempléni főispán különbséget tett a középkorban és az adott pillanatban az alkotmányos nemzetek által biztos garanciáknak tartott intézkedések között. A kezességek közül szerinte legutóbb „a Ministerek felelősége lőn elvül felállítva”. Azoknál a nemzeteknél pedig, „mellyeknél a Ministerek felelősége

²⁴⁴ Az országosan egybegyűlt KK és RRnek az alább kijegyzett esetekben gyakorlandó bíróságáról. In: *Országgyűlési Tudósítások*, 1834. május 28., 147. sz. In: KLÖM III, 166–177. (Különösen 168–169.)

²⁴⁵ *Országgyűlési Tudósítások*, 1834. március 4., 125. sz. In: KLÖM II, 690–699. (Különösen 694–696.) A javaslat történetét bővebben lásd: VÖLGYESI 2013/c 166–167.

²⁴⁶ *Országgyűlési Tudósítások*, 1834. május 28., 147. sz. In: KLÖM III, 166–177. (Különösen 169.)

²⁴⁷ *Országgyűlési Tudósítások*, 1834. szeptember 13, 178. sz. In: KLÖM III, 502–512. (Különösen: 502–505.)

divatozik, a végrehajtó hatalom egészen a Ministerek kezében van”. Magyarországon ugyanakkor ez a hatalom a „Királyi Felségre van átal ruházva”, ami hazánk helyzetét alapjaiban teszi különbözővé más alkotmányos nemzetekétől. Majláth szerint az, hogy Magyarország törvényhatóságai „végrehajtás előtt bémutatásokat tehetnek”, egyébként is biztosabb garanciát nyújt a miniszteri felelősségnél, amely rendszerben „a felsőbb parancsnak kiki vakon engedelmeskedni tartozik”. Majláth értelmezésében tehát a magyar alkotmány sajátosságai – a király és a végrehajtó hatalom kapcsolata – miatt itt nem lehet törvénybe iktatni a miniszteri felelősséget. Ugyanakkor ő már láthatóan nem az 1507. évi 7. törvénycikk alapján közelített a kérdéshez, hanem a modern alkotmányos eszmék ismeretében beszélt a kormányfelelősségről, és a „Ministerek felelősége” kifejezést használta. A tervezetet pedig részben az 1507. óta bekövetkezett változtatások miatt vélte elutasítandónak: „hogy a dieta legyen a bíró, – ez meg egyezni látszik ugyan Ulászló törvényével, de akkor még az igazság szolgáltatás ágazatja rendszerezve nem volt, most a királyi Curiában bírjuk fő törvényszékünket, és valamint igaz hogy a törvényhozónak foglalatossága igen különbözik a bíróétól, mert amaz törvényt hoz, ez pedig, egy része lévén a végrehajtó hatalomnak, a törvényt alkalmazza; ugy tagadhatatlan hogy épen nem tanácsos a Statusi hatalmakat ösze zavarni.” Majláth tehát a hatalmi ágak szétválasztásának szükségességével, azaz egy liberális eszmével érvelt egyrészt a régi törvény felélesztése, másrészt az országgyűlés bíraskodása ellen. Mindemellett Majláth szerint a cikkely, ha részletesen kidolgozzák, túlmutat az egyébként a törvényszékek elrendezését tárgyaló törvényjavaslat körén. Ha viszont nem dolgozzák ki, feladatának nem felelhet meg. Ráadásul kivihe-tőnek sem tartja, mivel a tanácsadó kiléte szerinte rendszerint nem ismert, a parancs aláíróját pedig nem lehet büntetni, mivel ő csak a többség akarátának kifejezője, és lehet, hogy éppen a határozat ellen szavazott.²⁴⁸

Pálffy Fidél tárnokmester először szintén a modern eszmék felől közelítette meg a kérdést. Ő arra figyelmeztetett, hogy a királyi tanácsnokok titoktartásra vannak kötelezve. A miniszterek pedig

²⁴⁸ I. m. 502–504.

a „legszabadab nemzeteknél” sem tartoznak függőben lévő tárgyról nyilatkozni. Nem használta viszont sem a felelősség főnevet, sem annak más megfelelőjét. Emellett úgy vélte, hogy a tanácsot, mely „legjobb célból eredhetett”, nem lehet büntetni, csak a tettet. Az 1507. évi törvény felől közelítve a kérdéshez pedig kifejtette, büszke, hogy az említett törvényt soha nem foganatosították. Szerinte ezt nem is fogják soha tenni, mivel „a magyar nemzet denunciációkban [értsd: fenyegetésekben – G. K. J.] soha sem fogja a közjót keresni”. A meglévő garanciákat pedig Majláthhoz hasonlóan a tárnok is jobbnak tartotta a törvénycikkbe foglaltnál: „a Felség nevében keletkező parancsok a Felségtől jönnek, a tanácsnokok csak szolgálai Ő Felségének, a gravamenek is egyenesen Ő Felségéhez szöllenak, s ebben van a mi garantiánk, a Király tartozván sérelmeinket orvosolni.” A törvény végrehajtását pedig ő is kivihetetlennek tartotta, mivel a tisztviselők sehol sem tagadhatják meg a végzések teljesítését, hiszen az anarchiához vezetne.²⁴⁹ A főrendek a javaslatot végül elutasították, aminek fő oka az volt, hogy a felszólalókkal egyetértésben úgy vélték, a tervezet nem egyeztethető össze az alkotmány szellemével.²⁵⁰

Ez idő tájt azonban más esetekben már kifejezetten a miniszterek, illetve a kormány felelősségéről is esett szó. Kossuth Lajos 1832-ben egy zempléni megyegyűlésre készített jegyzetei szerint „indokoltnak tartotta „világosan [...] törvényczikkelybe tenni”, miszerint a „miniszterek responsabilisok, s az országgyűlésnek jussa van számot kérni s büntetni”.²⁵¹ Deák Ferenc 1835. augusztus 5-én, az országgyűlés alsótábláján a szólásszabadság kapcsán a kormány felelősségéről beszélt. A „felelősségnek azon részéről, mely a kormány tagjait, ha azok törvényt és nemzeti juszt sértenek, büntetés alá vonja” azonban ekkor nem, csak a kormánynak a szólásszabad-

²⁴⁹ I. m. 504.

²⁵⁰ I. m. 504–505.

²⁵¹ 45. *Sátoraljaujhely, 1832. június–szeptember: Kossuth részvétele a rendszeres munkálatok megyei megvitatásában: a) Kossuth feljegyzései az országgyűlés reformjára vonatkozó albizottsági határozatokról.* In: KLÖM VI, 1966, 325–329. Az idézetet lásd uo. 327. Lásd még: SZABAD 1998, 94.

ság biztosításában megnyilvánuló morális felelősségéről értekezett hosszabban.²⁵² A kormányzat tagjainak felelőssége kapcsán pedig mindössze az alsótábla egy korábbi, közelebbiről meg nem nevezett eseményére utalt, Molnár András szerint az 1835. július 20-i kerületi ülésre, ahol Kubinyi Ferenc, Rudics József és Klauzál Gábor a már említett 1507. évi 7. törvénycikkre hivatkozott.²⁵³ Ha Molnár megállapítása helytálló, Deák az ellenzék korábban említett taktikáját alkalmazva ezúttal már kifejezetten a kormány felelősségét próbálta a hűtlen tanácsosok megbüntetését elrendelő törvényre hivatkozva az országgyűlési közbeszédbe emelni.

Batthyány Lajos 1839. szeptember 9-én, az országgyűlésen a szólásszabadság ügyében mondott beszédében még csak megemlítette „a magyar tanácsnokok felelősségét” az alkotmányos garanciák között,²⁵⁴ 1840. április 30-i felszólalásában viszont az 1507. évi 7. törvénycikkre utalva már a kormányszékek hűtlen tagjainak megbüntetéséről ejtett szót: „azon törvény, mely a királyi tanácsosokról szól, a dicasteriumokra is alkalmazható, mert a közbejött metamorphosis által csak a dolog formája változott, s nem annak veleje. Egyébiránt azt vélem, hogy minden ember aláírásáról feleljen”.²⁵⁵ A Batthyány által itt kifejtett eszme már meglehetősen közel jár a miniszteri felelősség elvéhez. 1844. március 7-én pedig már kifejezetten erről az eszméről értekezett a felsőtáblán a szabad királyi városok rendezése kapcsán. Az adott pillanatban a főrendek afölött vitáztak, hogy adhatnak-e a városoknak szabályalkotó jogot. A továbbiakban a polémiának csak a témám szempontjából releváns részleteit vizsgálom. Eötvös József a vita során kifejtette, hogy a városok ilyen jogot csak akkor kaphatnak, ha a rendek e szabályok tör-

²⁵² *A szólásszabadság sérelméről.* In: MOLNÁR 1998/a, 96–102. A beszédet elemzi: DEÁK–MOLNÁR 2003, 46.

²⁵³ MOLNÁR 1998/a, 220.

²⁵⁴ *Pozsony, 1839. szeptember 9.: Batthyány országgyűlési beszéde a szólásszabadság ügyében.* In: MOLNÁR 1998/c, 28–31. A beszédet elemzi: MOLNÁR 2007/a, 112.

²⁵⁵ *Pozsony, 1840. április 30.: Batthyány országgyűlési felszólalásai a sérelmek és kívánatok ügyének vitájában* In: i. m. 404. A beszédet elemzi: i. m. 98.

vényességének ellenőrzéséről is gondoskodnak. A felügyeleti jogot Eötvös szerint a Helytartótanácsnak kellene gyakorolnia, ám ehhez ennek működését is korlátok közé kell szorítani. Ez a korlát a „kormány felelőség” lenne.²⁵⁶ Batthyány pedig Eötvös József véleményét támogatandó fejtette ki, hogy a haladás érdekében el kell érni „előbb-utóbb egy pozitív ellenőrködés és felelősségnek felállítását”. Igaz, Batthyány beszédéből az is érezhető, hogy az adott pillanatban nem gondolta elérhetőnek a miniszteri felelősséget. Ugyanakkor a „ministerek felelőségét más alkotmányos országokban is merő theoriának” tartó Majthényi Antal lipcsei főispán ellenvetéseire válaszul kifejtette, hogy a „ministerek felelősége” Angliában és Franciaországban is létezik, és az 1830. évi francia forradalom is azért tört ki, mert X. Károly „megvetette a francia nemzet részéről követelt ministerium felelőségének eszméjét”.²⁵⁷ Látható, hogy Eötvös a „kormány felelőség” kifejezést használta, miközben még konkrétabban a Helytartótanács felelőségéről is beszélt, míg Batthyány a *ministerek felelősége*, valamint a *ministerium felelősége* kifejezésekkel élt. A vita során Wenckheim Béla és Vay Miklós a *végrehajtó hatalom felelőségéről*,²⁵⁸ Vay Lajos és Andrássy Károly a *Helytartótanács felelőse tételéről*,²⁵⁹ míg Széchenyi Antal és Batthyány Kázmér hol a *végrehajtó hatalom*, hol pedig a *kormány felelőségéről* szólt.²⁶⁰ Viczay Héder a *kormány felelőségét* kívánta,²⁶¹ míg Zichy Ottó megfogalmazása szerint a „status administratiót felelőségbe központosítani” kellene.²⁶² Majthényi László a *kormányzások felelete* kifejezést használta, bár ő elutasította ezt az

²⁵⁶ FÖRENDI NAPLÓK, 262–264; 270–271.

²⁵⁷ Pozsony, 1844. március 20.: Batthyány országgyűlési felszólalása a városi polgárok szavazójogáról. In: MOLNÁR 1998/c, 85–86. A beszédéről lásd MOLNÁR 2007/a, 196. Majthényi beszéde: FÖRENDI NAPLÓK, 273–274, 279–280.

²⁵⁸ I. m. 264–266.

²⁵⁹ Vay Lajos beszédét lásd i. m. 267–268. Andrássy Károly szónoklata: i. m. 269.

²⁶⁰ Széchenyi beszédét lásd i. m. 268–269, 281. Batthyány beszédét lásd i. m. 275–276.

²⁶¹ I. m. 275.

²⁶² Uo.

eszmét,²⁶³ ahogyan a *ministerek felelőségét*, illetve „a’ fejedelem és kormány” felelőségét emlegető Majthényi Antal is. Cziráky János pedig kijelentette, hogy a Helytartótanácsot csak a fejedelemnek „felelős kormányzéseknek” ismeri, így nem egyezhet bele, hogy az országgyűlés ellenőrizze a Helytartótanács tevékenységét.²⁶⁴ Ugyanígy vélekedett Tihanyi Ferenc temesi gróf is.²⁶⁵ Mesznil Viktor a felelőség kifejezést nem használta, ám egyetértett azzal, hogy a Helytartótanács az általa jóvá nem hagyott városi szabályokat „országgyűlésről országgyűlésre előterjessze”.²⁶⁶ Széchenyi János szintén nem alkalmazta a felelőség terminust, de egy svéd példával válaszolt Majthényi Antal említett ellenvetésére.²⁶⁷ Széchenyi János magyarázatát Majláth János cáfolni kívánta, és közben a *felelős minister* kifejezéssel élt.²⁶⁸ Péchy Emánuel a *kormány felelősége*, valamint a *kormányzések felelősége* kifejezéseket használta, ám úgy vélte, hogy „a’ legfelsőbb kormányzékától a’ felelőséget” csak akkor lehet várni, ha az országgyűlés tagjai is mind felelősek.²⁶⁹ József nádor és Rudics József szerint a „ministerium felelőségét” csak akkor lehet kívánni, ha az maga választhatja tisztviselőit.²⁷⁰ De La Motte Károly nem kívánta a *felelős ministerium* bevezetését.²⁷¹ Apponyi György *ministeriumi felelőségről* beszélt, ám azt ő sem kívánta megvalósítani,²⁷² míg Szapáry Miklós óhajtotta a *ministerium felelőségét*.²⁷³ Ambrózy Lajos csak a „felelőség” szót használta, és erről más alkalommal kívánt tárgyalni.²⁷⁴ Pálffy József a „kormány felelőség”, valamint a „királyi tanácsosok felelőséggel tartoznak”

²⁶³ I. m. 266–267.

²⁶⁴ I. m. 271–272.

²⁶⁵ I. m. 271–273.

²⁶⁶ I. m. 272.

²⁶⁷ I. m. 280.

²⁶⁸ I. m. 281.

²⁶⁹ I. m. 274.

²⁷⁰ A nádor beszédét lásd i. m. 276, 281–282. Rudics beszéde: i. m. 275.

²⁷¹ I. m. 277.

²⁷² I. m. 278.

²⁷³ I. m. 279.

²⁷⁴ Uo.

szókapcsolatokkal élt, és el kívánta érni ezek bevezetését.²⁷⁵ A felsőtábla végül Majthényi Antal lipői főispán javaslatát fogadta el. Eszerint a városokat felruházzák a statútumalkotási joggal, ám azok a hozott szabályokat csak felsőbb jóváhagyás után hajthatják végre. E javaslat a kormányfelelősség kérdésére nem tért ki.²⁷⁶ A vita során ugyanakkor láthatóan számos, a kormányfelelősség fogalmát jelölő kifejezést használtak, míg az 1507. évi 7. törvénycikkre nem történt utalás. Ez egyértelműen azt mutatja, hogy 1844 márciusára a felelős kormány intézménye már a politikai közbeszéd részévé vált. Ezen intézmény szükségességének felvetéséhez tehát már nem kellett régi törvényekre hivatkozni.

Szemere Bertalan 1845 januárjában tartott követjelentési beszédében szólt röviden a kormányfelelősség szükségességéről, ám azt is jelezte, hogy ezt önmagában nem tartja elegendő garanciának. „Igen, [...] kell felelős kormány, – azonban e biztosíték’ erejére nézve ne ámitsuk magunkat, felelős kormány mindenütt szükséges, mely nyilatkozik ha kérdeztetik, védje magát, ha vádolják, s úgy a sajtó mint az orsz.gyűlés’ terén megjelenjen; de benne ne reményljünk valami csodatalismant, felelős kormányban a szabadság’ magasb érdekeire nézve biztosíték csak úgy van, ha mellette s körülte már erős, kifejlett, bátor nemzet örködik.”²⁷⁷ Szemere a beszéd ide vonatkozó részében mindvégig a *felelős kormány* kifejezést használta.

Egy titkosrendőri jelentés szerint az ellenzék 1846. júniusi konferenciáján a vezetők úgy látták, hogy az általános adózás bevezetésével – tehát azzal, hogy a nemesség is részt vállal az adminisztráció és a hadügy költségeiből – természetesen összekapcsolódik a *minisztériumi felelősség* (*Verantwortlichkeit des Ministeriums*) és egy valóban magyar kormányzat határozottabb megjelenése. A felelősség elvének bevezetése nélkül is kiálltak a nemesi adózás mellett, mert úgy vélték, a nemesi hozzájárulás megvalósulása maga

²⁷⁵ I. m. 280.

²⁷⁶ Majthényi javaslatát lásd i. m. 260–261. A főrendek véleményét az elnöklő nádor összegezte: i. m. 281–282.

²⁷⁷ SZEMERE 1847, 47.

után fogja vonni a miniszteri felelősséget is.²⁷⁸ Mivel az említett értekezlet a vámügyi vitával egy időben zajlott, elképzelhető, hogy Csengery érvelése a parlamentáris kormány szükségességéről hatással lehetett az oppozíció vezetőinek álláspontjára. A centralisták azonban az általuk használt „parlamentari kormány”, illetve „parlamentáris kormány” kifejezések alatt nem csupán a kormányfelelőség eszméjét, hanem a parlamenti váltógazdaság elvét is értették. Nem tudható pontosan, hogy a reformellenzék vezetői ezt az értelmezést mikor fogadták el, de a fogalom az *Ellenzéki Nyilatkozatban* már ebben az értelemben szerepelt, igaz, különválasztva, külön elnevezéssel.²⁷⁹ A reformellenzék tekintélyesebb személyiségei közül korábban egyedül Pulszky Ferenc nyilatkozott mind a felelős, mind a többségi kormány mellett. Ő a *Pesti Hírlapban* 1842-ben publikált, centralizációról szóló cikksorozatában a túlzásba vitt központosítást elutasította.²⁸⁰ Ám mint a csoportképviseleti beszédmódot alkalmazva írta: „nyíltan megvalljuk, hogy középítés által erős, a’ nemzet többségének nézeteit képviselő ministeriumot ohajtunk a’ kormány élén, mely a’ földművelés, ipar, kereskedés és nevelés érdekeit szintugy ismerje és védje, mint a’ belső közigazgatását; – közös törvényt, törvényelőtti egyenlőséget ’s törvénykezési egységet az ország minden részeiben és minden lakóinak, – ’s e’ mellett kifejlett, önkormányzású törvényhatóságokat ’s helyhatóságokat.”²⁸¹ Tevesz László szerint az idézett szövegrészben Pulszky „a felelős nemzeti

²⁷⁸ Az ellenzéki vezetők 1846. júniusi értekezletéről szóló jelentést lásd: *Pest, 1846. június eleje: Az a) pontban említett rendőri jelentés szövege*. In: KLÖM XI, 88–91.

²⁷⁹ Lásd ebben a kötetben: *Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése*.

²⁸⁰ PULSZKY Ferenc, *Centralisatio: I. Általános nézetek*, PH, 1842. február 10., 116. sz., 93–94; Uő, *II. Centralisatio okai*, PH, 1842. február 13., 117. sz., 101–102; Uő, *III. A’ centralisatio következményei*, PH, 1842. február 17., 118. sz., 109–110; Uő, *IV. Még egypár szó a’ centralisatióról*, PH, 1842. február 20., 119. sz., 117–118; Uő, *Középpontosítás és középítés I–III*, PH, 1842. július 3., 157. sz., 465–466; PH, 1842., július 7., 158. sz., 473; PH, 1842. július 10., 159. sz., 481–482.

²⁸¹ Uő, *Középpontosítás és középítés III*, PH, 1842. július 10., 159. sz., 481–482.

kormány igényét fogalmazza meg”.²⁸² A „nemzet többségének nézeteit képviselő ministerium” kifejezés azonban szerintem inkább a parlamenti váltógazdaság elvét írja körül, azaz hogy a minisztereket a parlamentben többségben lévő pártból nevezzék ki. A kormányfelelősség igényét én inkább az előbb idézett szövegrészben kívánt erős kormány feltételeinek leírásából vélem kiolvashatónak: „Constitutionalis országban csak akkor erős a’ kormány, ha felelős ministerium kezében van, mert a’ közdolgoknak középülniök kell, hogy a’ közigazgatásnak minden ágai egymással tökéletes öszhangzásban legyenek, hogy a’ kormány önmagával összeütkezésbe ne jöjjön, ’s a’ közigazgatásnak egy ága se hanyagoltassék el. Ez pedig egység nélkül a’ kormánynál lehetetlen, egység nélkül a’ helyre, egység nélkül a’ személyekre nézve.”²⁸³

Pulszky tehát mind a kormányfelelősség, mind a többségi kormány elvét megfogalmazza cikkében, így az általa alkotott kép a hazájának kívánt kormányról alapjában véve megegyezik a centralistákéval. Eötvöskéntől eltérően azonban ő különválasztva, külön megnevezéssel említi a két fogalmat. (Eljárása ebből a szempontból tehát közel áll az *Ellenzéki Nyilatkozathoz*, ám ezen túlmutató hasonlóságot nem lehet kimutatni a két szöveg között.) Elképzelését a központosítókétól az határolja el, hogy Pulszky az erős kormány létét a törvényhatóságok széles hatáskörének fennmaradása esetén is biztosítottak látja. Az elsőként említett szövegrész többi kívánata ugyanakkor a centralisták reformprogramjának is részét képezte. A kormányfelelősség leírásakor Pulszky a „felelős minister”, valamint a „felelős ministerium” kifejezéseket használja, és előzményként nem hivatkozik az 1507. évi 7. törvénycikkre. Ez megerősíti azt a feltételezésemet, hogy az 1840-es években a felelős kormány eszméjének megfogalmazása már nem igényelte a régi törvények révén történő felvezetést.

1844. augusztus 27-én Pest megye közgyűlésén Kossuth Lajos is ejtett szót a „parlamentáris kormány”-ról, a kormányzat által

²⁸² TEVESZ 2014, 25.

²⁸³ PULSZKY FERENC, *Középpontosítás és középítés II*, PH, 1842., július 7., 158. sz., 473.

a városoknak igényelt főfelügyeleti rendszer kapcsán.²⁸⁴ Úgy tűnik azonban, hogy e kormányforma alatt ő ekkor csak a kormányfelelősség eszméjét értette, a többségi kormányét nem. Ahogy beszédében mondta: „ha én látnám, hogy nekünk valódi parlamentáris kormányunk van, melynek eszméje a kormánytól függő tisztviselők felelősségét biztosítja, én azon főfelügyelői eszmétől, jól körülírt határok között, tán nem annyira idegenkedném. Azonban mikint állanak a körülmények?... A helytartó tanács, melyet a törvény olly szép jogokkal, az ország kormányzásával ruházott fel, már már nem egyéb, mint a cancellaria útján hozzá jutott cabinetti [kormány] rendeletek posta bureauja [hivatala], melynek gyönyörű destinatiója [rendeltetése] gyakorlatban abban pontosul össze, hogy a secret cabinet [titkos kormány] rendeleteinek odiositását [gyűlöletességét] magára vegye; – és az udvari cancellaria ismét micsoda? egy másik posta bureau, mely a nem magyar s nem felelős cabinet rendeleteit a budai posta bureauának megküldi.”²⁸⁵ A pontosan egy évvel később tartott pesti megyegyűlésen azonban Kossuth nem reagált Eötvös azon indítványára, hogy nevezzenek ki egy küldöttséget, mely a „kormányi felelősség” behozatalának módjáról gondolkodna. Másnap pedig Eötvös javaslatát ki is kívánta hagyni a jegyzőkönyvből, mivel úgy vélte, azt „nem úgy fogadták el, mint ha ez lenne az egyetlen eszköz arra, hogy a kormány törvénytelen ségeinek elejét vegyék. Továbbá erről a kérdésről nem csupán mel lékesen kell határozni, mivel egyidejűleg el kellene ismerni, hogy Magyarországon nem létezik a felelősség, ami Ulászló törvényeivel ellentétet lenne.”²⁸⁶ (Ulászló törvényei alatt Kossuth valószínűleg szintén az 1507. évi 7. törvénycikkre gondolt.) Kossuthal ellentétben azonban például Szentkirályi Móric egyértelműen támogat

²⁸⁴ Vö. SZABAD 1977, 79–83. A városi főfelügyelőről hosszabban ír: MÉREI–VÖRÖS 1983, 918; DÉNES 1989, 83; DÉNES 2008/b, 114–115. Lásd még ebben a kötetben: *Csengery és Szalay óvatos távolodása a reformellenzék zömének politikai pozíciójától*.

²⁸⁵ Idézi SZABAD 1977, 82.

²⁸⁶ VÖLGYESI 2005, 108. Lásd még I. J. [IRINYI József], *Pest*, PH, 1845. augusztus 29., 529. sz., 141–142 (a cikk a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg); FERENCZI 1903, 118.

ta Eötvös javaslatát.²⁸⁷ A kérdés végül a követutasítást kidolgozó bizottság hatáskörébe került, melynek Eötvös és Kossuth is tagjai lettek. Kossuth ugyanakkor 1845-ben jól láthatóan kívánta ugyan a felelős kormány megvalósítását, ám az adott pillanatban nem tartotta kivihetőnek.

E kormányforma bevezetését Teleki Domokos is csak nemzedékekkel később látta kivihetőnek az 1845-ben a *Pesti Hírlap* és az *Erdélyi Híradó* között a centralizációról zajló vita során. Éppen ezért annak megvalósítását ekkor Kossuthhoz hasonlóan ő sem tűzte ki. Teleki a kérdés kapcsán a „parlamentaris kormány”,²⁸⁸ „ministeri felelősség” és a „felelős ministerium” kifejezésekkel élt, és utóbbi alatt a „parlamenti kormány” centralista fogalmához hasonlóan a kormányfelelősség és a parlamenti váltógazdaság elvét is értette.²⁸⁹ További vizsgálatokra lenne szükség azonban annak eldöntésére, hogy Teleki mikortól használta a *felelős ministerium* szókapcsolatot ebben az értelemben. Ugyanakkor annak bizonyítására, hogy a kormányfelelősség eszméjét nem a centralisták találták fel, Teleki is hivatkozik „Ulászló ismeretes” törvényére, azaz az 1507. évi 7. törvénycikkre.²⁹⁰ Kovács Lajos, az *Erdélyi Híradó* cikkírója még ugyanebben a polémiaiban a „felelős kormány”, illetve „felelős ministerség” kifejezésekkel nevezte meg a vitatott kormányformát, ám a fogalomnak a centralista eszmerendszerben részét képező többségi kormány elvét a hazai viszonyok között kivihetetlennek tartotta.²⁹¹

²⁸⁷ VÖLGYESI 2005, 107. Lásd még I. J. [IRINYI József], *Pest*, PH, 1845. augusztus 29., 529. sz., 141–142. (A cikk a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg.)

²⁸⁸ X. Z. [TELEKI Domokos], *Átalakulásunk I–II*, EH, 1845. március 11., 20. sz., 153–154; EH, 1845. április 8., 28. sz., 217.

²⁸⁹ X. Z. [Uő], *Központosítás és önvédelem II*, EH, 1845. augusztus 1., 61. sz., 481–482. Bővebben lásd ebben a kötetben: *Közeledési kísérletek a publicisztika útján*.

²⁹⁰ X. Z. [Uő], *Központosítás és önvédelem*, EH, 1845. július 29., 60. sz., 473–474.

²⁹¹ KOVÁCS Lajos, *Pesti Hírlap és a 'Centralisatio III*, EH, 1845. április 28., 34. sz., 266. Bővebben lásd ebben a kötetben: *Közeledési kísérletek a publicisztika útján*.

Az *Ellenzéki Nyilatkozattal* egy időben Deregnyei álnéven publikált *A magyar politikai pártok értelmezésében* Kossuth egyszerre ejtett szót a parlamentáris kormányról és a törvényhatósági rendszerről. A parlamentáris kormány fogalmat – a centralista értelmezéshez közelítve – a többségi kormány elvével megegyező értelemben használta, hiszen megállapította, hogy az ellenzék csak a parlamentáris kormány rendszere mellett alakíthat kormányt.²⁹² Vagyis, ha sikerül ezt az elvet törvénybe iktatni, és az ellenzék ezt követően többségbe kerül az országgyűlésen. (Persze a többségi kormány elvének elfogadtatása sem lett volna lehetséges ellenzéki többség nélkül.) Kifejtette, hogy „[n]em parlamentáris kormánytól, [...] ha csak az események kényszerűsége által valami chartácska oktrojálása nem indíttatik az alkotmányos élet kifejtésére s biztosítására, vezető reformokat várni általában sem lehet.”²⁹³ Ezzel nem csupán az akkori végrehajtó hatalommal szembeni bizalmatlanságát fejezte ki, hanem azt is, hogy előremutató reformokat csak a parlamenti váltogazdaság bevezetése hozhat. Később azonban hosszasan érvelt amellett, hogy az akkori kormány túlkapásainak, az „abszolutisztikus konzervatív beolvasztási” politikának csak a megyerendszerben rejlő garanciák vethetnek gátat. Hiszen „[a]hol centralizált kormány van, azaz megyei rendszer nincs, ott a végrehajtó hatalom végeszközei a kormány kezében levén, egy ordonánccal véget lehet vetni az egész alkotmánynak, s hahogy a státuscsint a nemzet túrni nem akarja, csak forradalommal segíthet magán”.²⁹⁴ Kossuth valóban – egyébként Pulszkyval megegyező módon – a törvényhatósági rendszer akkori hatáskörének fenntartása mellett kívánta életbe léptetni a parlamentáris kormányt. Ez az 1847–48-as országgyűlés 1848. február 18-ai kerületi ülésén vált nyilvánvalóvá, mikor a városi ügyben tartott vita során Kossuth a helyi – községi, városi, megyei helyhatósági – autonómia mellett foglalt állást. Kijelentette,

²⁹² KOSSUTH 1847/c; Ua., KOSSUTH 1989, 46. *A magyar politikai pártok értelmezése* című munka megjelenési körülményeit részletesen elemzi HERMANN 2010.

²⁹³ KOSSUTH 1847/c; Ua., KOSSUTH 1989, 42. Kossuth szerzőségére lásd pl. SZIGETHY 1989, 5–9.

²⁹⁴ Kossuth 1989, 52. Lásd még i. m. 53–54.

hogy enélkül az országos népképviselői rendszert nem tartja életbe léptethetőnek. A centralista álláspontot képviselő Szemere Bertalan ugyanakkor kifejtette, hogy az országos és helyi autonómia egyidejű megvalósítása elképzelhetetlen. Kossuth erre válaszul mondta ki, hogy e két eszmét összeegyeztethetőnek véli. Ezt követő felszólalásaiban pedig a „polgári alkotmányos centralista intézmények és az erős, történeti alapokon álló municipiumok összeférhetőségéről” beszélt.²⁹⁵

Csengery cikkei bebizonyították, hogy a politikailag erősen behatárolt térben mozgó centralisták esetenként sikerrel tudják népszerűsíteni a reformellenzék zömétől eltérő elveiket is. Ennek köszönhetően pedig Csengery a polémia lezárása után komoly eredményt könyvelhetett el, hiszen kijelölte saját politikai pozícióját. E pozíció azonban már nem esett minden ponton egybe a reformellenzék többségének elveivel. Kossuthék ennek ellenére nem vonták kétségbe a centralisták ellenzékéhez tartozását, sőt a *Hetilap* egyik cikkében a *Pesti Hirlapot* „tisztelet elvokon”-ának nevezte.²⁹⁶ Igaz, ez még nem jelentette azt, hogy az ellenzék egésze is hasonlóképpen gondolkodott. Batthyány Lajos például még 1846 novemberében sem tartotta ellenzéki orgánumnak a *Pesti Hirlapot*: „Gróf Batthyány Lajos Semmi szerkesztői kiméletet igénybe nem véve, ezennel magát annak vallja, ki a’ Pesti hirlap f. é. 778 ik számában a’ fővárosi újdonságok rovatában mint: a’ *Pesti hirlapot ellenzéki organumnak el nem ismerő nagytekintélyű gróf* említetik; ’s ezáltal felhivatva érzi magát kinyilatkoztatni, miszerint ő fenemlített véleményében tovább is megmarad, és a’ közvéleményből ennek folytatában netalán rá háramolható következményeket nyugodt lélekkel bevárja.”²⁹⁷ Batthyány nyilatkozata ellenére úgy tűnik, Csengerynek a vámügyi vita során sikerült elfogadtatnia és megerősítenie csoportja oppozíció belüli helyzetét, aminek komoly szerepe volt abban, hogy a centralisták 1847 elején komolyabb ellenzéki felzúdulás

²⁹⁵ Kossuth és Szemere vitáját részletesebben lásd STIPTA 1995, 23–24.

²⁹⁶ A. n., *Mikor szününk meg már rontani minmagunkat?*, H, 1846. június 23., 50. sz., 839–842.

²⁹⁷ [BATTHYÁNY Lajos], *Gróf Batthyány Lajos*, Jkor, 1846. november 15., 91. sz. 541. Batthyány nyilatkozatára lásd még MOLNÁR 2007/a, 226.

nélkül térhettek vissza eszméik hirdetéséhez. Maga Csengery pedig Kautz Gyula szerint később is sikerrel tudta Kossuthot vámügyi nézeteinek megváltoztatására bírni: „[A]z 1847-ki országgyűlést megelőzőleg, a védegylet, meg az országos iparegyesület kebeléből egy bizottmány küldetett ki a végre, hogy a vámkérdésbeni eligazodásra tervet készítsen, melyet későbbben a legislativ működés folyamában használni lehetne. E bizottmányban, (melynek kitünőbb tagjai, ha jól vagyunk értesülve, Lónyay [Menyhért – G. K. J.], Kossuth, Csengery, és Teleki László voltak) Kossuth egy általa szerkesztett, de felette hiányos »javaslattal« lépett fel, mely azonban főleg Csengery és Lónyay által éles bírálatnak vettetvén alája, Kossuthtól magától visszavonatott.”²⁹⁸

²⁹⁸ KAUTZ 1868, 429, 2. jegyzet. – Kautz művében kiemeli, hogy Lónyay véleménye a vámügyben megegyezett a centralistákéval (i. m. 394–396, 1. jegyzet), akit emiatt a központosítók közé is sorol. (I. m. 427.)

AZ ORSZÁGGYÜLÉS ELŐTT. KÍSÉRLET A REFORMELLENZÉK POLITIKAI POZÍCIÓJÁNAK BEFOLYÁSOLÁSÁRA

A centralisták 1846 folyamán Csengery vezetésével maximálisan kihasználták a municipalistákkal kötött kompromisszum által nyújtott mozgásteret. Mindeközben a liberális ellenzék többsége elfogadta őket ellenzéken belüli erőnek, így megkezdhatték az Eötvös által ajánlott stratégia következő lépésének végrehajtását. Már Beksics Gusztáv és Ferenczi Zoltán is rámutatott, hogy a centralisták 1847 elejétől újra saját elveik mentén publikáltak a *Pesti Hirlapban*.¹ E tény hangsúlyozására legközelebb Fenyő István centralistákról szóló monográfiája vállalkozott.² Azt azonban, hogy e lépés egy már korábban kigondolt stratégia része volna, mostanáig senki sem vetette fel. Fenyő szerint a centralisták fokozódó politikai aktivitása „[m]indenekelőtt a konzervatív párt nagy lendülettel kibontakozó szervezkedésének” volt köszönhető.³ A konzervatívok ugyanis 1846. novemberi konferenciájukon aláírták a párttá szerveződésüket véglegesítő programot, melyben fő céljaikként a kormány támogatását és az ellenzék leszavazását tűzték ki.⁴ Az országgyűlési többség megszerzése érdekében pedig megkezdtek pártjuk szervezését a megyékben is. Az ingadozók megnyerésére az ellenzék egyes kívánatainak átvételével belpolitikai reformokat hirdettek. Ráadásul 1847 januárjában Apponyi György kancellár is elkészítette saját programját. Ebben kijelölte az általa legfontosabbnak tartott kérdéseket, és részletes javaslatokat tett a magyarországi rend helyreállí-

¹ BEKSICS, 1882, 85–86; FERENCZI 1903, 155–157.

² FENYŐ 1997, 343.

³ Uo.

⁴ A konzervatív programot elemzi például DÉNES 2008/b, 179–191.

tására⁵ (a konzervatívok ez alatt a feudális rendszer megszilárdítását értették), Széchenyi pedig *Politikai programm töredékek* című művében szólított fel a kormány támogatására.⁶ Mindennek következtében az ellenzékiek száma folyamatosan csökkent.⁷ Ugyanakkor a burgonyavész és a rossz termés következtében 1846–47-ben éhínség pusztított a hazai falvakban. Emiatt volt, aki attól tartott, hogy ha nem sikerül a következő országgyűlésen elfogadtatni az alapvető reformokat, Magyarországon is az 1846-os galíciai felkeléshez hasonló események történhetnek.⁸ Mindezen események együttes hatása elkerülhetetlenné tette a jó ideje már a centralisták és Kossuth által is sürgetett párttá szerveződést, aminek szükségességét az azt addig ellenző Deák is belátta.⁹ Az ennek következtében megsokszorozódó feladatokból pedig a centralistáknak is ki kellett venniük a részüket.

A politikai aktivitás fokozásának szükségessége azonban még nem indokolta volna, hogy a centralisták elszakadjanak a reformellenzék zöme által képviselt elvektől. Az eszméi elkülönülésre Eötvös 1845 novemberében Szalay Lászlóhoz írott levelei adhatnak magyarázatot, melyekben azt javasolta centralista társainak már a kompromisszum megkötése előtt, hogy mihelyt lehet, újra saját elveik mellett álljanak ki.¹⁰ Csengery 1846-ban már meg is próbált a vámügy kapcsán a centralista eszmékhez visszatérni, azonban ekkor a felek a két csoport közötti nézetkülönbséget kompromisszummal hidalták át.¹¹ Azt, hogy a centralisták nem adták fel elvei-

⁵ 1847. január 8.–Bécs. Gróf Apponyi György magyar kancellár az uralkodóhoz: a legközelebbi országgyűlésen tárgyalandó legfontosabb kérdések. In: ANDICS 1981, 218–250. Apponyi tervezetéről lásd még ANDICS 1975, 271–275; DÉNES 1989, 135–136.

⁶ SZÉCHENYI 1847.

⁷ Lásd például FENYŐ 1997, 343.

⁸ Lásd például [CSENGERY Antal], *[Az olvasóhoz]*, PH, 1847. január 1., 805. sz., 1; KOSSUTH 1847/ b. Vö. BÓDY 2004, 37.

⁹ Lásd például MOLNÁR 1998/b, 15–21; KOSÁRY 2002, 368; MOLNÁR 2007/a, 231–232; DEÁK–MOLNÁR 2003, 65–69.

¹⁰ Lásd ebben a kötetben: *Az Eötvös által kidolgozott stratégia.*

¹¹ Lásd ebben a kötetben: *Alkalmazkodás az új helyzethez. Pozíció-kijelölés a vámügyi vita során.*

ket, jól mutatja, hogy Eötvös Csengery segítségével már 1845-ben hozzákezdett a *Pesti Hirlapban* megjelent cikkei könyvvé formálásához.¹² A *Reform* előszava 1846. május 1-jén kelt,¹³ és Ferenczi Zoltán szerint 1846. november elején már Pesten is kapható volt.¹⁴ Megjelenésének ideje tehát nem sokkal előzte meg Csengery 1847-es beköszönő cikkét, melyben a szerkesztő jelezte, hogy csoportja visszatér korábbi elveinek hirdetéséhez. Időközben Szalay egy, kora általa legnagyobbnak tartott angol és francia államférfiait bemutató köteten dolgozott, amivel célja szintén a centralizáció eszméjének terjesztése volt.¹⁵ Eötvös 1845. november eleji levele mellett tehát egész 1846-os tevékenysége – és Szalayé, valamint Csengeryé is – azt mutatja, hogy a centralisták elveik hirdetésével csak ideiglenesen és a *Pesti Hirlapon* belül hagytak fel, és mindvégig arra vártak, hogy eljőjön a megfelelő alkalom az azokhoz való visszatérésre. Ezt jelzi az is, hogy Szalay fentebb említett műve utólag, 1846. július végén íródott előszavában a munka iránti érdeklődést a centralista elvek terjedésének jelenként értelmezte: „Kedves kötelességemet teljesítem, midőn a’ tisztelt olvasó közönségnek azon szíves részvételeért, melylyel e’ munka’ füzetenkinti megjelenését kísérel, érzékeny köszönetet mondok. Megvallom őszintén, nekem jól esett a’ közönség’ ezen hajlamát író és munka iránt tapasztalnom, – jól esett nemcsak azért, mert benne jutalmát láttam a’ magyar irodalom’ felvirágoztatására szentelt fáradozásaimnak; – de kívált azért: mert a’ jelen munka iránti rokonszenv is bizonyosságul szolgál, hogy napról napra népszerűbbekké válnak azon elvek, melylyekből a’ magyar politica’ mezején gazdag alkotmányos élet fog sarjadozni, ’s mellyeknek gyakorlati kitüntetésére irtam e’ munkát.”¹⁶ Mindez azt is jelenti, hogy a konzervatívok fokozódó politikai tevékenysége csak lehetőséget nyújtott a központosítás eszméjének 1847 eleji elővételéhez. A reformellenzék zöme pedig ezúttal már korántsem támadta olyan élesen Eötvösöket ezért, mint 1844–45-ben, vagy

¹² Csengery segítségére nézve lásd FERENCZI 1903, 143.

¹³ EÖTVÖS József, *Reform*. In: EÖTVÖS 1978, I, 343–345.

¹⁴ FERENCZI 1903, 143.

¹⁵ SZALAY 1846.

¹⁶ SZALAY László, *Előszó*. In: SZALAY 1846.

1846-ban a vámügyi vita idején. Ennek okát egyrészt abban kell keresnünk, hogy a centralisták ezúttal óvatosabban tárgyalták elveiket, és a megyerendszert sem bírálták olyan éles hangnemben, mint korábban. Másrészt pedig Szalayékat addigra elfogadták ellenzéken belüli erőnek, és egyre többen látták be a parlamentáris kormány szükségességét.¹⁷ (A centralisták reformellenzék zöme általi elfogadását mutatja, hogy Szalay több beszéde is megjelent az *Ellenzéki Nyilatkozatot* is tartalmazó zsebkönyvben, az *Ellenőr*-ben.¹⁸) Harmadrészt pedig az országgyűlés közeledtével vélhetően a reformellenzék megyerendszert védelmező szárnya is egyre inkább hajlott arra, hogy az egység érdekében engedményeket tegyen a centralistáknak.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy nem ismeretes arra vonatkozó adat, hogy Trefort is készült-e a visszatérésre 1846-ban. A szakirodalom által korábban neki tulajdonított 1846-os vámügyi cikkekről ugyanis fentebb valószínűsítettem, hogy szerzőjük Csengery volt.¹⁹ Trefort monográfusa szerint a közgazdász 1845 novemberében elhatározta, hogy megírja az angol alkotmány és az angol forradalom történetét, és az anyaggyűjtést még ekkor megkezdte. A könyv írásához aztán 1846 tavaszán látott hozzá. 1846 szeptembere és novembere között külföldön tartózkodott. Hazatérése után nem sokkal kérte meg későbbi felesége kezét. Mindebből úgy tűnik, hogy 1846 folyamán nem sok időt fordíthatott közéleti tevékenységre. A politikai szerepvállalását bizonyító egyetlen momentum, hogy részt vett az ellenzék 1846. júniusi tanácskozásán.²⁰

Ferenczi Zoltán azt is kimutatta, hogy 1847-ben Eötvös újra fon-

¹⁷ Lásd ebben a kötetben: *Vámügyi kompromisszum. Kossuth és a kormányfelelősség eszméje.*

¹⁸ SZALAY 1847. A beszédek az állam és az egyház elválasztásáról, illetve a vegyes házasságokról szoltak. Az *Ellenőr* megjelenési körülményeit hosszasan elemzi: HERMANN 2010. Szalay beszédeire e munkában lásd i. m. 516. A beszédekről lásd még ANTALFFY 1983, 93–95.

¹⁹ Lásd ebben a kötetben: *Vámszövetség vagy védvámrendszer. A centralisták vámügyi elképzelései 1846 májusa előtt.*

²⁰ MANN 1982, 41.

tos szerepet vállalt a Pest és Békés megyei gyűléseken is.²¹ Az általa hozott adatokból azonban az is kiderül, hogy e fórumokon Eötvös csak az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírása – 1847. június 7.²² – után aktivizálta magát. Ugyanez a következtetés szűrhető le a *Pesti Hirlap Törvényhatósági dolgok* rovatának Pest megyei tudósításaiból is. Ezekben ugyanis egyetlen Eötvösre vonatkozó utalás sem olvasható 1846. január 1. és 1847. június 7. között. Eötvös tevékenységének megértéséhez ugyanakkor tudni kell, hogy az *Ellenzéki Nyilatkozat* elkészítése előtt az ellenzék 1847. márciusi konferenciáján a résztvevők több tervezetet is benyújtottak. Ezek mindegyike azt a politikai pozíciót jelölte ki, melynek megszerzésére kidolgozója szerint az ellenzéknek törekednie kellett. A *Nyilatkozat* végül e tervezetek összedolgozásával született meg, és egyesítette magában minden irányzat főbb reformkívánatait, olyan politikai pozíciót jelölve ki, mely révén egyetlen irányzat sem záródott ki a pártból. A korábban közös kívánatként jelentkező reformpontokat azonban sokszor más-más megfontolásból szerették volna életbe léptetni, aminek következtében a megvalósítás módját is máshogy képzelték el. Ezt a *Nyilatkozat* érthető módon nem jelezhette, a párton belüli viták azonban ennek következtében ezután is folytatódtak. Jellemük azonban alapvető változáson ment át, hiszen most már jobbra az alapidokumentumban foglalt eszmék konkrét megvalósítási formái körül folyt a polémia. Ezen eszmék közé a centralisták tevékenységének köszönhetően a felelős és parlamentáris kormány is bekerült, így Eötvösék helyzete a *Nyilatkozat* aláírásának pillanatában minden korábbinál kedvezőbbnek tűnt. (Ez még akkor is igaz, ha Ferenczi szerint Eötvösnek rosszul esett, hogy a végleges változatban „kissé általánosabban” volt kifejezve a felelős kormány eszméje, mint az 1847. márciusi konferencián elfogadottban.²³) Szalayék ugyanis ezt követően legálisan fordíthatták minden erejüket a *Nyilatkozat*ban lefektetett alapelvek centralista irányú megvalósításának elfogadtatására. A dokumentum így a központositók tevékenységének is fon-

²¹ FERENCZI 1903, 155–159.

²² *Pest, 1847 június 7. Az ellenzéki nyilatkozat Deák Ferenc által összefoglalt végleges szövege.* In: KLÖM XI, 152–157.

²³ FERENCZI 1903, 122.

tos állomása, hiszen ennek aláírása után már nem kérdőjelezhetette meg senki ellenzékhez tartozásukat. Eötvös ennek tudatában aktivizálta magát a megyegyűléseken, és kezdte meg – társaival együtt – a centralista eszmék nyíltabb tárgyalását a *Pesti Hírlap*ban. E tevékenység azonban újra felszínre hozta az ellenzéki csoportosulások addig háttérbe szorított ellentéteit és elvi különbségeit. Az oppozíció csoportjainak eltávolodása egymástól később olyan mértékűvé vált, hogy a színpalak mögött a centralisták 1848 elején összefogtak Széchenyivel Kossuth megbuktatására.²⁴ Mindez egyben azt is jelenti, hogy a centralisták kapcsolata a reformellenzék zömének vezetőivel az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírásakor érte el csúcspontját. 1847. június 7. tehát a centralisták szemszögéből nézve több szempontból is korszakhatárnak tekinthető. Ez már csak azért is igaz, mert az ekkor létrejött egység a korábbinál sokkal magasabb szerveződési szintet jelentett, hiszen ekkor született meg az egyik első, modern értelemben vett politikai párt Magyarországon.

A továbbiakban Eötvöséknek a *Nyilatkozat* aláírását megelőző tevékenységét vizsgálom. Elsőként a centralisták által 1847 januárjában maguknak kijelölt politikai pozícióról ejtek szót, miközben bemutatom azt is, hogy milyen taktikákkal éltek ennek reformellenzékkel való elfogadtatása érdekében. Eszméiket a korábbiaknál jóval óvatosabban fogalmazva fejtették ki, miközben a főleg a municipalisták által használt ősi alkotmányra hivatkozás, valamint a republikanizmus politikai nyelveinek több ízben is nagyobb hangsúlyt adtak, mint addig. (Persze a politikai nyelv vagy beszédmód modern kori fogalmát ők nem alkalmazták volna tevékenységük leírására.) Elveiket pedig gyakran a reformellenzék zöme vezetőinek érvelésével is alátámasztották. Ha véleményük megegyezett az oppozíció megerendszert védelmező szárnya által képviselttel, az ő publicistáikkal karöltve mutatták be elképzeléseiket. A korteskedés ügyében írt cikksorozatában Kemény Zsigmond egyenesen egy municipalista irányultságú cikkekre építve fejtette ki centralista alapú elgondolását. Mindennek hatására az általuk kijelölt politikai pozíció közelebb került a reformellenzék zöme által kívánthoz, és

²⁴ Részletesen elemzi GERGELY 1982, 127–155.

így nem váltott ki akkora ellenállást a municipalisták részéről, mint korábban.

A beszédmód fogalma cambridge-i esztétörténészek munkásságából származik.²⁵ Munkám során Takáts József beszédmód-meghatározását használom: „A politikai beszédmód nem csupán fogalmakat, »szótárat« jelent, hanem viszonylag állandó témákat is, mintákat, amelyekhez viszonyít e nyelv használója, érveléseket és értékeket, továbbá előfeltevéseket és hiteket, amelyek lehetővé teszi az érveléseket.”²⁶

A 19. század eleji Magyarországon használatos politikai nyelvek közül Takáts József többet is leírt, majd az ő munkássága nyomán Dénes Iván Zoltán határozta meg, hogy a reformkori politikai csoportok melyekkel éltek ezek közül.²⁷ Dénes Iván Zoltán szerint a centralisták „a *felvilágosult kormányzás* és a *csinosodás* nyelvén írtak és beszéltek”, míg a megyerendszert védelmező ellenzékiek „leginkább nemesi republikánus nyelven fejezték ki magukat. Ők az

²⁵ Szellemi tevékenységük áttekintő értékelését és válogatott tanulmányaik magyar fordítását lásd HORKAY-HÖRCHER 1997.

²⁶ TAKÁTS József, *Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején*. In: TAKÁTS 2007/b, 171–172.

²⁷ TAKÁTS 2007/a 26–29; TAKÁTS József, *Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején*. In: TAKÁTS 2007/b, 171–202, DÉNES 2008/a, 45–93. A Takáts által leírt beszédmódokat Dobszay Tamás finomította tovább (DOBSZAY 2008), miközben azóta számos kutató használta fel azóta az említett tanulmányok eredményeit, (lásd például DEBRECZENI 2009; MIRU 2011; TAKÁTS 2011; VÖLGYESI 2013/a; VELIKY 2014), 2013 májusában Debrecenben pedig konferencián is megvizsgálták a középkortól a 20. századig Magyarországon használt politikai nyelveket. A konferencia anyagát kötetben is kiadta a Debreceni Egyetem. (FAZAKAS–MIRU–VELKEY 2013.) A *Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején* című tanulmányban ősi alkotmányra hivatkozás beszédmódjának nevezett politikai nyelvre Takáts később, Széchenyi *Hitelét* elemző írásában Dobszay Tamás fentebb említett cikke nyomán régi törvényekre hivatkozó érveléstípusként hivatkozott. (TAKÁTS József, *Metaforák, elbeszéléssémák és politikai nyelvek a Hitelben*. In: TAKÁTS 2014, 111–134; ua. in: HITES 2014, 39–59.) Könyvemben én Takáts korábbi elnevezését használom.

alkotmányos nemzet – az ősi alkotmányt a nemesi republikanizmus irányába átvértelmező – nyelvét ötvözték a *csinosodás*, a civilizálódás nyelvével, és nyitották ki mindkettőt a nemességen túlmutató *republikanizmus* irányába”.²⁸ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Dénes Iván Zoltán részletes elemzésekkel nem támasztotta alá megállapításait, és azt sem fejtette ki részletesen, hogy mit ért az alkotmányos nemzet beszédmódján. Ezt a kategóriát emiatt nem használok munkám során, csak a már Takáts József által leírt politikai nyelveket – csinosodás vagy civilizálódás, republikanizmus, ősi alkotmányra hivatkozás, felvilágosult kormányzás, kulturális nacionalizmus – igyekszem kimutatni. Mindemellett úgy tapasztaltam, hogy Dénes beszédmódhasználatra vonatkozó meglátásai jórészt megállják a helyüket, ugyanakkor alkalmanként a centralisták is alkalmazták a republikanizmus, az ősi alkotmányra hivatkozás és a kulturális nacionalizmus politikai nyelveit. Mivel azonban jelen munkának elsődleges célja nem a centralisták által használt beszéd-módok vizsgálata, részletes elemzésekbe én sem bocsátkozom. Állításom alátámasztására itt csupán néhány példát hoznék.

Eötvös József a nemesi adómentesség ellen érvelve igyekezett kimutatni, hogy az nem „történeti jog”, vagyis jóval újabb keletű, mint azt az adózni nem akarók állítják. Eötvös ekkor számos törvénycikket hozott időrendben, melyek közül én csak az Aranybullával kapcsolatos okfejtést idézem. „A’ ki törvénykönyvünket figyelemmel tekinti, szükségkép’ azon meggyőződéshez jut, hogy bármennyi tetteles változásokon ment is át nemességünk azon időszak óta, hol hazánk először rendes monarchiává alakult, mégis a’ törvénynek nyilván vallott szándoka mindig csak az vala, hogy a’ nemesség régi erős állapotában megmaradjon, mellynek feltartása – az egész országnak védelme a’ nemességre bízván – a’ törvények’ egyik főteendőjéhez tartozott. Már az 1222. ugynevezett aranybulla világosan kimondja azon szándékát, hogy a’ nemesség szent Istvántól nyert szabadságaiba helyheztessek vissza. Ha, mint tudva van, András’ híres szabadság-levelének királyaink által történt megerősítése teszi nemesi kiváltságunk’ egyik talpkövét, ’s főkép’ nem adózási jogunk’ alapja is ebben kerestetik, talán elég volna

²⁸ DÉNES 2008/a, 46.

bebizonyítani, hogy a' nemesi kiváltság sem sz[ent] Istvántól Andrásig, sem pedig maga ezen inkább szabadság-levelünk, mint keresztessége által hiressé vált király által, teljes adómentességre soha nem magyaráztatott. Mi az elsőt illeti, elég volna maga a' sz.[ent] király 's Kálmán' törvényeire hivatkozni, honnan a' nemesség' nemcsak személyes katonáskodási, hanem birtoka szerint katonák' állításának kötelessége is világosan kitűnnék; a' másodikra nézve 1224-ből, azaz a' hires arany' bullánál csak két évvel később, egy nemesi adománylevelet hozhatnánk fel, hol a' nemesi kiváltság csak bizonyos, elég terhes föltételek alatt adatik".²⁹ Eötvös tehát láthatóan az ősi alkotmányra hivatkozás politikai nyelvvel élt az idézett szövegrészben, illetve annak itt nem hozott, állítása igazolására további törvényeket ismertető folytatásában is.

Csengery Antal a vámügyben a *Pester Zeitung* szerzőjének azon állítását kívánta az ősi alkotmányra hivatkozás politikai nyelvnek használatával cáfolni, miszerint a vámok és a harmincad meghatározása nem a rendek, hanem a korona joga volt. „Mi utasíthatnók szerzőt a' Corpus Juris' közönséges kiadásaira, de hogy fáradtságát megkíméljük, magunk fogunk itt néhány, e' tárgyra vonatkozó törvényeket idézni; 's különösen, hogy a' magyar törvényhozás a' harminczadot mint az adó' más nemét, csak országgyűlésről orsz.[ág]gyűlésre ajánlotta meg, kitetszik az 1635: 1 – 1638: 6,7 – 1647: 27 – 1649: 2 – 1655: 4 – 1659: 9 – 1662: 15 – 1681; 15 törvényczikkekből. De, ha e' törvényczikkek nem volnának is a' Corpus Jurisban, nem volna-e elég csupán arra hivatkozni, hogy alkotmányos nemzet vagyunk, hogy törvényhozásunk több mint csupán a' rendek' kérelmi gyülekezete?"³⁰ A szerkesztő a városok szavazatjogának visszaadását kívánva is érvel a szóban forgó beszédmóddal: „Törvényhozásunk még a' régi alkotmány' értelmében sincs kiegészítve. A' negyedik rend ma egészen jelentéktelenül ül ősei' törvényhozó székeiben, nézőül csupán, midőn cselekvő rész

²⁹ E. [EÖTVÖS József], *Per quam regulam nem jog a' magyar nemesség' adómentessége?* I, PH, 1845. március 27., 442. sz., 197–198. Az idézetet lásd uo. 197. A szövegrész a *Reformba* is bekerült: EÖTVÖS József, *Reform*. In: EÖTVÖS 1978, I, 429–430.

³⁰ ☉ [CSENGERY Antal], *Vámügy*, PH, 1846. július 14., 708. sz., 29.

illetné őt. Valóban gunyos állás, ama' hajdani befolyás' ellenében, mellynek tulnyomóságra növekedése miatt egykor törvényekben keresett biztosítást a' nemesség."³¹ Csengery máskor Fiume Magyarországhoz tartozását kívánta régi törvények felsorolásával igazolni. A témában született írásai végig az ősi alkotmányra hivatkozás politikai nyelvén íródtak.³²

Az 1843–44-es országgyűlés eredményeit számba véve Eötvös a nyelvtörvény kapcsán a kulturális nacionalizmus politikai nyelvét is alkalmazta: „Végre valljon nemzetiségünk nem vitta e ki ez országgyűlés alatt győzelmét? Eddig küzdeni kelle nemzetiségünk mellett; mi természetesebb, mint hogy ez, melly a' műveltségként csak nyugalomban terjedhet, nem haladhatott e' viszonyok alatt olly sebesen, mint kívánataink, – küzködés helyett most csak várunk kell.”³³

A *Reform* egyik, munkámban már korábban idézett részében Eötvös a republikanizmus beszédmódjával mutat rá, hogy az adminisztrátori rendszer a kormány abszolutisztikus törekvései miatt veszélyezteteti az alkotmányos szabadságot.³⁴ Szalay László szintén a republikanizmus beszédmódjából vett érvet használt Dessewffy Emillel, a *Budapesti Híradó* szerkesztőjével a verificatio jogának az országgyűlésre ruházásáról vitázva: „[H]a a' Rende' táblájának' hatalma növekszik, ha a' követi verificatióknak kérdése ezen táblára bízatik, az következik e, hogy a' megyék' választási joga elnyeletné? – Igen, felel ön, mert a' választott követet a' Rende' táblájának többsége visszautasíthatná. [...] Pedig üres lárma az egész; kár félrevereitni miatta a' harangot. A' Rende' táblája nem fogja visszautasíthatni a' megválasztott követet, mert verificatio' alkalmával csak azt utasíthatja vissza, ki nem a' törvényes uton, nem a' törvényes módon választatott, egyedül azt tehát: ki nem vá-

³¹ ☉ [Uő], *Városi ügy*, PH, 1846. október 16., 762. sz., 257.

³² ☐ [Uő], *Fiume miként tartozik Magyarországhoz I–II*, PH, 1846. február 15., 625. sz., 105; PH, 1846., március 15., 641. sz., 177.

³³ E. [Eötvös József], *Tájékoztás*, PH, 1844. november 21., 406. sz., 795–796.

³⁴ EÖTVÖS József, *Reform*. In: EÖTVÖS 1978, I, 485–486. Az idézetet lásd ebben a kötetben: *Együtt az ellenzék egységének megteremtéséért*.

lasztatott a' többség által, ki erre csak rá tukmáltatott.”³⁵ Ugyancsak a republikanizmus beszédmódját alkalmazza Szalay a *Státusférfiak és szónokok* könyvében, mikor arról ejt szót, hogy Pitt 1783-ban alkotmányellenesen került hatalomra.³⁶ Pitt új minisztériuma népszerű volt Angliában, ám Szalay ítélete szerint ez a körülmény „sem szolgálhat azon alkotmányellenes harcz' mentségére, melyben Pitt az alsóház' világos többsége ellen vívott”.³⁷ (Szalay persze az idézett szövegrészben amellet, hogy az alkotmányellenesen kormányra kerülő és így úgymond zsarnokká avanszáló Pitt tevékenységét a republikanizmus beszédmódjával ítéli el, egyszersmind a magyarországi reformellenzék által ekkor még el nem fogadott többségi kormány elve mellett is érvelt.)

Csengery és Szalay óvatos távolodása a reformellenzék zömének politikai pozíciójától

Csengery 1847-es beköszönő cikkében a lehető legóvatosabban jelezte, hogy ezentúl a *Pesti Hírlap* újra centralista irányultságú lesz, és csoportja nevében hívta fel az ellenzéket az együttműködésre.³⁸ Ehhez kiindulópontul az általa 1846 májusában a centralistáknak kijelölt pozíciót használta,³⁹ hiszen – mint lentebb látni fogjuk – csoportját továbbra is az ellenzékhez kötötte, de jelezte, hogy nem minden kérdésben értenek egyet az oppozícióval. Cikkében a centralisták által ritkán alkalmazott republikanizmus beszédmódjával is élt. A nemzetiség és alkotmányosság védelmének hangsúlyozásával, illetve a kormánynak az ellenzék megsemmisítését célzó tevékenységére való utalással lényegében az abszolutizmus elleni harcra buzdított: „Ha tudnók, hogy bizonyos eszmék előtt a' pártok

³⁵ [SZALAY László], [*Pesti Hírlap és Budapesti Híradó*], PH, 1844. július 21., 371. sz., 493; ua. in: SZALAY 1988, I, 209–213.

³⁶ SZALAY László, *Pitt*. In: *Szalay* 1846, 71–139. Különösen 82.

³⁷ I. m. 83.

³⁸ [CSENGERY Antal], [*Az olvasóhoz*], PH, 1847. január 1., 805. sz., 1.

³⁹ Lásd ebben a kötetben: *Alkalmazkodás az új helyzethez. Pozíciókijelölés a vámügyi vita során*.

lerakják fegyvereiket, ha a' nemzetiség mellett, az alkotmányosság' ügye is kívül állana a' játékon, melyben nyerni, de veszteni is igen sokat lehet; 's ha nem ismernők, hogy épen a' historiai iskola'⁴⁰ hívei azok, kik legkevesebb tanuságot szoktak meríteni a' historiából, mellynek lapjait csak közelebb is gyász színbe boríták egy szomszéd ország' eseményei: szóval, szerencsésb pártviszonyok között, nyugottan néznénk mindazon szokatlan készülétekre, mellyeket az ellentáborban tapasztalunk; nyugottan várnók a' lepel' fölemelését, mi alatt a' jövőnek titkai rejlenek; 's nyugton hallanók mindazon felhívásokat, mellyek az ellenzék' semmivétételére hirlapokban 's hirlapokon kívül intéztetnek''.⁴¹ Az abszolutizmust a centralisták is nagy veszélynek tekintették, de az ellene való harc a municipalisták eszmerendszerében nagyobb hangsúlyt kapott. Csengery célja ezzel az érveléssel tehát minden bizonnyal a reformellenzék zömének megnyerése volt. Igaz, a kormány tevékenysége, mely az ellenzék szerint alkotmányellenes volt, a centralistákat is fokozottabban kényszeríthette az alkotmány védelmére. A korábbiakhoz hasonlóan – az 1846-os beköszönő cikkére is utalva – Csengery ezúttal is hangsúlyozta, hogy az ellenzéknek egységesülésre van szüksége, mivel a konzervatívok is összegyűjtik erőiket.⁴² Mindezt a maradiak be nem vallott célok érdekében teszik: „[n]em hisszük, hogy azon többség, melly a' mult törvényhozásban az ellenzék' zászlója alatt táborozott, olly zászló alatt, mellyen határozottan bevallott elvek állanak, könnyelműen írná alá az általatok [tudniillik a konzervatívok által – G. K. J.] nyujtott »alba chartat«, hogy aztán kötelezettségünk' szövegét, annak idején, tetszés szerint irhassátok reá''.⁴³ Csengery

⁴⁰ Históriai iskolának azt a konzervatív szemléletű jogi irányzatot nevezték, mely elutasította a kodifikációt, és úgy vélte, törvényeket csak a szokásjog lejegyzésével szabad alkotni. Lásd például KEMÉNY Zsigmond, *A kodifikáció és históriai oskola* 1–3. In: KEMÉNY 1983, 18–31.

⁴¹ [CSENGERY Antal], *[Az olvasóhoz]*, PH, 1847. január 1., 805. sz., 1.

⁴² Ezt Szalay már 1845 júliusában is hangsúlyozta. Sz. L. [SZALAY László], *Tévedések I*, PH, 1845. július 13., 502. sz., 29; ua. in: SZALAY 1988, II, 58–63.

⁴³ [CSENGERY Antal], *[Az olvasóhoz]*, PH, 1847. január 1., 805. sz., 1.

az „alba charta” aláírásának elutasításával lényegében a republikanizmus politikai nyelve által elítélt önkény ellen lépett fel.

A cikk egyik legfőbb mondanivalója, és a centralisták egész 1847-es tevékenységét meghatározó eleme az év közben megnyíló országgyűlésre való készülődés fontosságának hangsúlyozása, ami szintén érv volt az ellenzék egységesülése mellett. Csengery kiemelte ugyanakkor azt is, hogy egy párton belül is létezhetnek „külön véleményárnyéklat”-ok, melyeknek bizonyos helyzetekben „magasabb nézetekből” össze kell fogniuk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy saját véleményüket joguk lenne más párttörödékekre kényszeríteni. Vagy, ha ez nem sikerülne, a behódolni nem akaró párttörödékeket „anathemával” illetni. Csengery sorai itt egyértelműen a korábban a centralisták közeledési kísérleteit elutasító municipalistákra vonatkoztak. Ezzel ugyanakkor elismerte, hogy az ellenzéken belül a központosítók kisebbségben vannak. A szólás-szabadság elvére való hivatkozás egyértelművé tette, hogy a szerkesztő a csoportképviseleti beszédmódot nem az egész ellenzék, hanem csak a centralisták nevében használja. Kifejtette, hogy ő és társai nem szándékoznak elszakadni az ellenzékétől, de azt is elismerte, hogy nem mindenben értenek egyet azzal. Ennek okát részben tanulmányaikban, részben pedig a körülmények változásában látta. Úgy vélte, ez utóbbi is magyarázhatja, hogy az ellenzék vezetői közül már többen is osztoznak egyes centralista nézetekben. Több lényeges pontban azonban sohasem volt különbség a centralisták és a reformellenzék zömének elvei között. Mint írta: „Illy találkozási pontok a’ tisztán ellenzéki kérdések általában, midőn a’ létező alkotmányos garanciák’ védelméről van szó, mielőtt ujakat tudnánk szerezni”. Ugyanazt a kitétele hangsúlyozta tehát újra, mellyel a centralisták korábban is rendszeresen éltek,⁴⁴ miközben az alkotmányos garanciák fontosságának kiemelésekor ismét a republikanizmus politikai nyelvével élt. E kitétel és a republikanizmus politikai nyelvének használata a municipalistákhoz való közeledést szolgálhatta, ahogyan az is, hogy Csengery nem ismertette részletesen a reformellenzék zömétől eltérő elveit, és hogy ekkor még nem bővítette újabb elemekkel az 1846 májusában kijelölt pozícióját.

⁴⁴ Lásd ebben a kötetben: *Közeledési kísérletek a publicisztika útján.*

A lap következő számában Szalay László a szólásszabadság mellett egyik leggyakrabban felhozott érveléssel – melyre a cikk címe (*Szót kérek!*) is rájátszott – indokolta csoportja centralista eszmékhez való visszatérését. A zsurnalisztika célját ugyanis az eszmék ütköztetésében jelölte meg, melynek köszönhetően a legkorszerűbb és leghasznosabbnak talált elvek kiszorítják a többit a közgondolkodásból.⁴⁵ Mint írta: „Több ízben tapasztalhattuk, hogy a ’melly politikai szónoklatot örökké azonegy sima habjáték emeli és tovább sodorja, az közelebbi vizsgálat után üresnek, izetlennek mutatkozik. ’S így van a ’dolog általában a ’publicistica’ mezején, és mert így van, soha se panaszkodjunk az érdekesség ellen, mely szúr és karczol, ’s túrjuk el a ’hangnak olykori nyersségét – illyesmi rendesen épszővetű kelmére, egészséges anyagra mutat”.⁴⁶ Az ellenzék összefogásának szükségessége mellett pedig Csengeryhez hasonlóan ő is a konzervatívok tevékenységével érvelt.

Csakúgy, mint Csengery, Szalay is próbálta mondanivalóját a reformellenzék zöme által elfogadható módon megfogalmazni. A centralisták eszmerendszerének részét képező – és az általuk használt „parlamentari kormány” megnevezéssel illetett – többségi kormány elvére hivatkozva hangsúlyozta az abszolutizmusban rejlő veszélyeket, és ennyiben a republikanizmus politikai nyelvének abszolutizmusellenes érveléséhez igazodott. Kifogásolta ugyanis, hogy az ellenzék akkor sem alakíthat kormányt, ha többségbe kerül, míg az éppen regnáló kormány ez esetben nem mond le. Magyarországon tehát „a ’képviselési rendszer el van ferditve”. Ennek kapcsán azt is kifejtette, hogy „az országgyűlési képviselő egymaga még nem elégséges a ’nemzet’ érdekeinek biztosítására”. Ehhez „alkotmányos központosítás”-ra „életrevaló községi rendszer” alapján, valamint esküdtszékekre és sajtószabadságra is szükség van. A centralista program főbb elemei tehát már Szalay első, és a *Pesti Hírlap* második 1847-es vezércikkében felbukkantak. Ezúttal azonban olyan szövegösszefüggésben, mely alkalmas lehetett a municipalisták meggyőzésére is. Az esküdtszékek és a sajtószabadság

⁴⁵ Sz. L. [SZALAY László], *Szót kérek!*, PH, 1847. január 3., 806. sz., 5–6; ua. in: SZALAY 1988, II, 237–244.

⁴⁶ Sz. L. [Uő], *Szót kérek!*, PH, 1847. január 3., 806. sz., 5.

badtság elvét a reformellenzék zöme is elfogadta,⁴⁷ ami így újabb kapcsolódási pontokat jelentett az ellenzék két szárnya között. Ráadásul Szalay a törvényhatóságok által nyújtott alkotmányos garanciákat is elismerve ezek akkori állapotának ideiglenes fenntartása mellett érvelt. Szóhasználatában itt – például a megyerendszerben „a’ nemzet’ életerejének egy része rejlik” – minden addiginál jobban igazodott a municipalistákéhoz. Sőt a centralistáktól korábban szokatlan módon a kormánnyal szemben is védelmébe vette a megyerendszert, mikor kifejtette, hogy a kormány „nem hirdethetné magát alkotmányosabbnak eldődeinél, ha olytán intézkedésekhez nyulna egy uttal, mellyek a’ törvényhatósági institutiót, mint közjogi garantiát gyengithetnék, sőt lépésről lépésre tönkre tehetnék, mielőtt a’ valóságos képviseleti rendszerhez ’s a’ parlamenti kormányhoz vezető lépések ’s előkészületek tétettek volna meg”. Gondolatmenetét még azzal is kiegészítette, hogy ami „életrevaló” a törvényhatóságokban van, az át fog menni az új alkotmányos garanciákat nyújtó intézményekbe. Ezáltal egyrészt jogfolytonosságot teremtetett a fennálló és behozandó intézmények között, másrészt pedig a megyerendszer védelmezőit próbálta megnyugtanni azzal, hogy az új intézmények eleget fognak tenni a régiek legfontosabb és leghasznosabb feladatainak is. Mindeközben egy újabb összekötő kapocs, a centralisták és a municipalisták által is elfogadott népképviselet elve is felbukkant a szövegben. Ráadásul ez nem a centralista alkotású „népelműség” kifejezésben öltött testet,⁴⁸ hanem a municipalista eredetű „[nép]képviselet” szóban. Szalay tehát olyan formában kezdte újra a centralista eszmék hirdetését, mely szóhasználatát és érvekészletét tekintve is elfogadhatóbbnak tűnhetett a reformellenzék zöme számára.

A lap következő három számának vezércikke minden valószínűség szerint Csengery tollából származik. A szerkesztő ezekben

⁴⁷ Az esküdszékekre lásd: ANTALFFY 1983, 52–68. A sajtószabadság elvére lásd például: SZABÓ 1993, 150–181. Különösen 162.

⁴⁸ A kifejezés Csengery Antal egyik 1845-ös cikksorozatában bukkant fel először: CSENGERY Antal, *Városi ügy I–III*, PH, 1845. január 5., 419. sz., 9; PH, 1845. január 26., 425. sz., 55; PH, 1845. február 13., 430. sz., 96–97; ua. in: CSENGERY 1884/c, 3–22; ua. in: SZÁNTÓ 1988, 325–343.

jelölte ki a lapja által az év folyamán követendő irányvonalat. A városi ügy kapcsán írt *Régi dal* cím legalább olyan beszédes, mint a Szalay által címnek választott *Szót kérek!*. Csengery így próbálhatta kifejezni, hogy az ellenzék által már régóta pártolt eszmék mellett fog érvelni. Fogalomrendszerét nagyrészt a reformellenzék zöme által használthoz igazította. Rámutatott, hogy csak a választójog kiterjesztésével tartható fenn a magyar nemzetiség és alkotmány.⁴⁹ A jogkiterjesztésre a reformellenzék többsége által alkalmazott, „a nép bevétele az alkotmányba” fordulatot használta, aminek tartalmát Eötvös egyik 1845-ös cikksorozatában⁵⁰ és a *Reformban* is vitatta.⁵¹ A jogkiterjesztéshez vezető, nagy vonalakban körülírt reformprogram elemei között is csak olyanokat említett, melyeket a reformellenzék zöme is elfogadott: polgári földtulajdon, közteherviselés, törvény előtti egyenlőség, vagyonon, illetve műveltségen alapuló választójog, népképviselés.⁵² A népképviselést ugyanakkor centralista alkotású szóval – „népelműség” – fejezte ki; nyelvhasználatában ennyiben tért el a municipalistákétól. Mondanivalója megfogalmazása során azonban a centralisták által gyakran használt felvilágosult kormányzás politikai nyelvének elemeit az elsősorban

⁴⁹ © [CSENGERY Antal], *Régi dal*, PH, 1847. január 5., 807. sz., 9.

⁵⁰ A cikksorozat adatait lásd *Alapfogalmak* 103. jegyzet.

⁵¹ EÖTVÖS József, *Reform*. In: EÖTVÖS 1978, I, 461–463. Eötvös szerint nehezen lenne kivihető, hogy minden választásra jogosult a megyegyűléseken adja le a voksát. Ráadásul ez nem is biztosítja az egyéni szabadságot, így inkább a nyugaton honos képviselői rendszert kellene behozni. A cikksorozatot lásd *ebben a kötetben: Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése*.

⁵² A vagyoni helyzeten alapuló választójogi cenzust a reformellenzék egésze elfogadta, ennek általános, a nemességre is kiterjedő alkalmazásához azonban csak a centralisták ragaszkodtak. KECSKEMÉTI 2008 a, 253–257. Az általános cenzust Csengerynél lásd pl. CSENGERY Antal, *Töredék eszmék a 'községek' rendezése körül III*, PH, 1845. május 23., 473. sz., 337; ua. in: CSENGERY 1884 c, 30–36; ua. in: SZÁNTÓ 1988, 348–353. Eötvös azonban taktikai okokból egyelőre nem kívánta kiterjeszteni a cenzust a nemességre. Vö. *ebben a kötetben: Centralisták és municipalisták; 2. Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése*.

a reformellenzék többsége által alkalmazott kulturális nacionalizmus és republikanizmus beszédmódjainak elemeivel keverte:

„A' magyar nemzetiség az, mit legföltettebb kincsünk gyanánt fen kell tartanunk: ez iránt tisztában vagyunk; 's mégis ha vizsgáljuk politicátokat, különösen nézeteiteket azon eszközökről, melyek által ti azt fentarthatni 's fejleszthetni vélitek: valóban azt kell hinnünk, hogy a' nemzetiséget nem fentartani, hanem megbuktatni akarjátok. Hiszen olyanoktól is hallottuk, kik ellenzéki 's liberalis nimbusban jelennek meg a' közönség előtt, hogy csak a' nemesség egyedüli támasza nemzetiségünknek, 's a' nép' bevétele az alkotmányba a' nemzetiség' veszélyezésével jár. Éretlen, nevetséges politica. Mig a' magyar nemzetiség és alkotmány csak a' nemességre támaszkodik, fenállhat, a' meddig senki sincs, kinek kedve volna azt megbuktatni; mert micsoda érdeke van a' népek annak fentartására, – hiszen bárki legyen ura, 52 igaz napnál többet nem robotol, sem többféle adót nem fizetend, 's jogokban kevésbbé szűkölködő állapotba sem fog eshetni. Tegyetek a' jobbágyból, a' földesuri érdekek' sértése nélkül, tulajdonost, – osszátok el egyenlően a' terheket, – szolgáltatassat egyenlő igazságot, – 's a' magyar nemzetiség olly alapot nyerend, mellyet semmi hatalom sem leend képes megrendíteni.”⁵³

A nemzetiség fenntartásának és fejlesztésének követelménye a kulturális nacionalizmus, az alkotmány védelme, azaz a törvények betartásának követelése a republikanizmus, míg a jobbágyság jogokban részesítésének kívánata a természetjogi alapozású felvilágosult kormányzás politikai nyelvéből származik. Az idézett szövegrészben emellett a reformellenzék zömének elképzelésével megegyező módon jelenik meg a republikánus nemzetfogalom, azaz a nemesi nemzet fogalmának jogkiterjesztéssel történő átalakítása nyelvi, kulturális értelemben vett nemzetté. Az ily módon értelmezett nemzet azonban már ismét csak a kulturális nacionalizmus politikai nyelvének központi eleme. Csengery tehát írását igyekezett a reformellenzék zöme által is méltányolható módon megszövegezni.

⁵³ ☉ [CSENGERY Antal], *Régi dal*, PH, 1847. január 5., 807. sz., 9.

A városi ügyet azonban centralista alapon tárgyalta, ugyanúgy, ahogy az már első *Pesti Hírlap*-beli cikkeiben is szóba került.⁵⁴ Am az ezt alátámasztó érvelés 1847-ben mentesült a municipalistákkal vitázó részekről. 1845-ben Csengery elutasította azt az elképzelést, mely a városok szavazatjogának kérdését „a’ belrendezéstől függeszté föl” vagyis „a’ városokat előbb a’ megyékhez kíváná assimilálni”.⁵⁵ Azaz a városokban a polgárság szavazati jogát a nemesség törvényhatóságokban gyakorolt szavazati jogához hasonlóan kívánták kiterjeszteni, így a fontos kérdésekről nem az arisztokratikus városi tanács, hanem a szavazati jogot nyert polgárok dönthettek volna. Csengery szerint viszont az alkotmányos garanciákat az egész nemzetenél kell keresni, így e garanciák biztosításakor a törvényhatósági élet további erősítése helyett „a’ számszerinti képviselet, a’ centralisatio’ tiszta formájára” kívánt támaszkodni. Ezért először országgyűlési szavazatjogot adott volna a polgárságnak, és csak azután rendezte volna a városok belügyeit, hogy arról ne „rólok nélkülök” szülessen döntés.⁵⁶ A Csengery által 1845-ben e kérdésben kifejtett elv és az ezt alátámasztó érvelés egyaránt centralista megalapozású volt, ráadásul még hosszan érvelt is a municipalista alapokon történő rendezés ellen. Ennek során a csoportképviseleti beszédmódot a centralisták nevében használta: „ez eljárásban [tudniillik a municipalista tervzetben – G. K. J.], vizsgálva fenálló institutióknk’ szellemét, tagadhatlanul következetesség van. Mi jól tudjuk, hogy minden szabadságnak, tehát alkotmányunknak is biztosítékokra van szüksége; de kérdés, midőn reformról van szó, ott kell e továbbá is keresnünk e’ biztosítékot,

⁵⁴ Csengery szóban forgó cikkei: Uő, *Városi ügy I–III*, PH, 1845. január 5., 419. sz., 9; PH, 1845. január 26., 425. sz., 55; PH, 1845. február 13., 430. sz., 96–97; ua. in: CSENGERY 1884 c, 3–22; ua. in: SZÁNTÓ 1988, 325–343; CSENGERY Antal, *Töredék eszmék a községek rendezése körül I–IV*, PH, 1845. május 20., 471. sz., 329; PH, 1845. május 22., 472. sz., 333; PH, 1845. május 23., 473. sz., 337; PH, 1845. május 25., 474. sz., 341; ua. in: CSENGERY 1884 c, 23–36; ua. in: SZÁNTÓ 1988, 343–353.

⁵⁵ CSENGERY Antal, *Városi ügy II*, PH, 1845. január 26., 425. sz., 55.

⁵⁶ Uő, *Városi ügy II*, PH, 1845. január 26., 425. sz., 55. A cikksorozatot lásd bővebben ebben a kötetben: *Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése.*

hol nem az összes nemzettel, hanem csak egyes töredékeivel találkozunk, – a’ provinciákban? Mi ezt rendkívül károsnak tartjuk; mi a’ nemzet’ összes érdekeit központosítani ohajtjuk a’ törvényhozással éppen a’ végett, hogy azután ott találjuk alkotmányos állásunk’ biztosítékát, hol az erők, hol az érdekek központosulva vannak. Ez bevallott irányunk, ez eljárásunk’ philosophiája a’ városi ügy körül: mi tehát nem látunk a’ szavazatjog ’s belrendezés között oly szoros egybeköttetést, sőt némileg – mert a’ városi ügy csak első lépés, – éppen a’ szavazatjog által reméljük kivivhatni azt, hova ti a’ belrendezés által törekszetek. Ez a’ különbség köztünk ’s köztek.”⁵⁷ Ehhez hasonló polemikus részek az 1847-es cikkben nincsenek, sőt még csak szó sem esik a reformellenzék zömének tervezetéről. Csengery ezúttal csupán annyit jegyez meg, hogy „egy egészen nemesi legislatio, mint a’ magyar, a’ nép’ állásának emelkedését” nem fogja támogatni, így a polgárság választójogának biztosítása nélkül a további reformokat nem lehet kivitelezni. A városi ügy eldöntésével ugyanis olyan erő jelenne meg „az alsó táblánál, mely, állásánál fogva, a’ nép felé gravitálva, a’ reformkérdéseket keresztülvinni”⁵⁸ segítene. Jól látható tehát, hogy Csengery 1847-ben még a centralista megalapozású reformpontok tárgyalása során is került a reformellenzék zömét sértő érvek használatát. Rendezési elvén ugyanakkor nem változtatott: „népelműség, ’s első lépésül a’ városok’ viszonyainkhoz illő censusra alapított képvisellete, választási törvénnyel”. A népképviselést centralista alkotású szóval – *népelműség* – fejezte ki, és a városok belügyeinek rendezéséről szót sem ejtett. Vélhetően azért nem, mert a választási törvény már önmagában is megoldotta volna a belrendezés kérdését, hiszen a polgárság szélesebb rétegének biztosított volna szavazati jogot, de ki zárta volna a műveletleneket.

A következő két szám vezércikke valójában egy egységet alkot, és az előző évben a hírlapokban tárgyalt fontos kérdésekkel kapcsolatban – „[a]dó, örökváltság, a’ városok’ országgyűlési szavazatjo-

⁵⁷ Uő, *Városi ügy II*, PH, 1845. január 26., 425. sz., 55. A cikksorozatot lásd bővebben ebben a kötetben: *Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése.*

⁵⁸ © [CSENGERY Antal], *Régi dal*, PH, 1847. január 5., 807. sz., 9.

ga”, vámügy – vitatja a konzervatív lapok álláspontját.⁵⁹ A cikkekben Csengery jórészt a reformellenzék által elfogadott elvek alapján tárgyalta a változtatásokat. Január 7-én a földesurak kármentesítésével történő általános örökváltás, a közteherviselés és a – reformellenzék zöme által használt kifejezéssel megnevezett – népképviselő kérdésében járt el így.⁶⁰ Ezt már csak azért is megegyeztet a centralisták elképzelése ezekben az ügyekben jórészt megegyezett a municipalistákéval, a részletekbe pedig nem bocsátkozott. Január 8-án a vámügyi kérdésről értekezett, az ellenzék által elfogadott védvámrendszeri elvhez igazodva.⁶¹ Ezt az 1846 nyarán Csengery és Kossuth vitája nyomán kialakult kompromisszumos megoldás indokolhatta.⁶² A városi ügyben azonban továbbra is centralista alapon foglalt állást. Ismertette a szerinte hibás municipalista tervezetet, amire válaszul a „conservatív párt a’ községi mozgalmak’ élére kormányhivatalnokot, királyi főfelügyelőt indítványozott”.⁶³ (A konzervatívok tehát ugyanazt az eljárást akarták alkalmazni a városok esetében is, amelyeket a kormány sikerrel használt a megyék maga mellé állításához az adminisztrátori rendszer formájában.)⁶⁴ Csengery szerint azonban a maradiak a község politikai életének központosítására törekedve szándékosan megfélemlítettek arról, hogy mint Csengery írta: „a’ mi törvényhatóságaink nem csupán administratív institutiok, ’s hogy míg ugyanazon formák közt mozog nálunk a’ politicai élet és közigazgatás, emennek központosítása azon alkotmányos garantiákat is megtámadja, mellyeket amabban, t. i. a’ hatóság’ politicai életében birunk”. Az alkotmányos bizto-

⁵⁹ [Uő], *Egy kis számvetés I–II*, PH, 1847. január 7., 808. sz., 13; PH, 1847. január 8., 809. sz., 17.

⁶⁰ [Uő], *Egy kis számvetés I*, PH, 1847. január 7., 808. sz., 13.

⁶¹ [Uő], *Egy kis számvetés II*, PH, 1847. január 8., 809. sz., 17.

⁶² Az ehhez kapcsolódó tervezetet lásd ebben a kötetben: *Vámügyi kompromisszum. Kossuth és a kormányfelelősség eszméje*.

⁶³ [CSENERGY Antal], *Egy kis számvetés I*, PH, 1847. január 7., 808. sz., 13. A városi főfelügyelőről hosszabban ír: MÉREI-VÖRÖS 1983, 918; DÉNES 1989, 83; DÉNES 208/b, 114–115.

⁶⁴ Az adminisztrátori rendszerről lásd ebben a kötetben: *Példányszámcsökkenés és elszigetelődés. Szalaytól Csengeryig (1844. július 1.–1845. július 1.)*

sítékok megtámadásának említésével Csengery az abszolutizmus veszélyére hívta fel a figyelmet, vagyis a reformellenzék zöme által gyakrabban alkalmazott republikanizmus politikai nyelvének elemeivel élt. A reformellenzék zömének javaslatát tételesen nem cáfolta, csupán a különböző javaslatok ismertetése után annyit jegyzett meg, hogy „[a]z eszmék’ illetén zavarában” a legcélszerűbb rendezési mód, ha a „polgári elem’ országgyűlési szavazatának ügyét” az adminisztratív rendezéstől elválasztva, választási törvény-nyel oldják meg.⁶⁵ A szerkesztő érvei közül tehát az 1847-es *Régi dal*hoz hasonlóan most is kikerültek a municipalistákkal vitázó részek, és mondanivalóját olyan érvekkel támasztotta alá, melyek a reformellenzék zöme számára is elfogadhatónak tűnhettek.

A Csengery és Szalay által 1847 elején kifejtett eszmék nagy része tehát – sokszor már a fogalmak és kifejezések szintjén is – megegyezett a reformellenzék zöme által elfogadott elvekkel. Több, ekkor leírt programpont – például a parlamentáris kormány eszméje és a városi ügyben kifejtett rendezési elv – viszont visszatérést jelentett az 1845. novemberi kompromisszum előtti centralista elvekhez. Ezúttal azonban Csengery ezekben az ügyekben került az ellenzék megerendszert védelmező szárnyát sértő érvek használatát. Ő és *Szót kérek!* című írásában Szalay is kölcsönzött a municipalisták érvkészletéből, miközben mindkettejük cikkeiben felbukkantak a republikanizmus beszédmódjának elemei. Az e politikai nyelv által elítélt abszolutizmust a centralisták és a municipalisták is elutasították, de az ellene folytatott harc leginkább a reformellenzék zöme tevékenységének volt központi eleme. A centralisták az állam működésképtelenné válásától jobban tartottak, mint az abszolutizmustól, így ez korábbi írásaikban jóval ritkábban került szóba. 1847 elejétől azonban ők is rendszeresen hivatkoztak erre tevékenységük igazolásaként. Mindez azt valószínűsíti, hogy a centralisták korábbi elveikhez való visszatérésük után is igyekeztek megőrizni jó kapcsolatukat a reformellenzék zömével. A konzervatívok és a kormány tevékenysége ugyanakkor láthatóan elősegítette a centralisták és a municipalisták közeledését.

Mindeközben Csengery és Szalay ismételten kijelölték a cso-

⁶⁵ [CSENGERY Antal], *Egy kis számvetés I*, PH, 1847. január 7., 808. sz., 13.

portjuk által megszerezni kívánt politikai pozíciót. Ennek során a Csengery által 1846 májusában megfogalmazott pozíciót bővítették újabb elemekkel, melyek egy része eltért a reformellenzék zöme által kijelölttől, és annál jóval mélyebben gyökerező újításokat feltételezett. A municípiumok átalakításáról ugyan egyelőre lemondtak Szalayék, de a volt szerkesztő cikkében jelezte, hogy mihelyt lehetősége lesz rá, újra a csoportja által 1844–45-ben kijelölt politikai pozíció megvalósításáért fog küzdeni. Ez egyben azt is jelenti, hogy Szalay és Csengery 1847 elején a verbális szoktatás taktikáinak *mérsékelt javaslat – radikális előreutalás* típusát alkalmazták. Nagy hangsúlyt fektettek ugyanakkor a jogfolytonosságra, és az általuk kívánt változtatásokat a fennálló rendszer logikus kiegészítéseiként igyekeztek bemutatni, ami az említett taktikát a verbális szoktatás *mérsékeltbb típusához* közelítette.

Politikai pozíciójuk kijelölését a centralisták az országgyűlésre való készüléssel indokolták. Mielőtt azonban még sor kerülhetett volna e pozíció megszerzésére az 1847 novemberében megnyíló diétán, annak egyes elemeit el is kellett fogadtatni a reformellenzék egészével, és el kellett érni, hogy ezek az elemek bekerüljenek az ellenzék pozícióját kijelölő dokumentumba, a tervbe vett közös ellenzéki programba.

A befolyásolási kísérlet

Csengery az *Egy kis számvetést* követően jobbra megelégedett a szerkesztésből adódó feladatokkal, és a felmerülő kérdések részletes tárgyalását átengedte centralista társainak. Eötvösök a január eleji pozíciókijelölést követően óvatosan kezdtek hozzá új feladatok megvalósításához. Elsősorban olyan kérdéseket tárgyaltak, melyekben a reformellenzék még nem alakított ki egységes álláspontot. Ennek köszönhetően senki sem vádolhatta őket a municipalistákkal kötött kompromisszum megszegésével. Ráadásul saját tevékenységüket többször is az abszolutizmus elleni harccal indokolták. Szövegeikben így többször bukkantak fel a republikanizmus politikai nyelvének elemei, mint azt megelőzően. Korábban kijelölt politikai pozíciójukat tehát legalább az indoklásban igyekeztek közeli-

teni a reformellenzék zöme által kívánthoz, amivel jócskán megnövelhették önmaguk ellenzékiként való elfogadtatásának esélyét. Eötvös 1845 novemberében Szalayhoz írott levelei tanúsága szerint ugyanis a centralisták úgy vélték, integrálódásuk majd lehetőséget fog nyújtani számukra, hogy az egész opposíció politikai pozícióját a központosítási elvek irányába mozdítsák el.⁶⁶ 1847 első felére a reformellenzék zöme és a centralisták közötti viszony minden bizonnyal sokat javult, és ez a tendencia csak az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírása után fordult meg.⁶⁷ Szalayék vélhetően emiatt nyúltak az idő előrehaladtával egyre bátrabban a centralista elvekhez, olyannyira, hogy néhány hónap múlva már a municipalista kifejezések, fogalmak és érvek használatára sem fektettek akkora hangsúlyt, mint korábban. Ez a folyamat legjobban Szalay László cikkein keresztül figyelhető meg, így elsőként ezeket tárgyalom.

Szalay és a kifejtés technikájának módozatai

Szalay első olyan cikksorozata, mely részletesen tárgyalt egy jogi kérdést, rögtön a Csengery *Egy kis számvetés* című cikkét követő számban jelent meg. Ez az egyesületi jog területén történő állásfoglalással bővítette a január elején kijelölt politikai pozíciót.⁶⁸ Szalay a *Szót kérek!*-hez hasonlóan itt is használta a republikanizmus politikai nyelvének elemeit, ezáltal lehetőséget nyújtva arra, hogy a reformellenzék egésze elfogadja a benne foglaltakat.

Szalay mindenekelőtt kifejtette, hogy e fontos kérdés tárgyalására szükség van, hiszen az a következő országgyűlésen is elő fog kerülni. Mivel azonban azok, akiket ő „örömet és bizodalommal”

⁶⁶ A levelekről bővebben lásd ebben a kötetben: *Az Eötvös által kidolgozott stratégia*.

⁶⁷ Lásd ebben a kötetben: *IV. Az országgyűlés előtt. Kísérlet a reformellenzék politikai pozíciójának befolyásolására*.

⁶⁸ Sz. L. [SZALAY László], *Tájékoztás az egyesületi jog' mezején I–IV*, PH, 1847. január 10., 810. sz., 21; PH, 1847. január 15., 813. sz., 33; PH, 1847. január 19., 815. sz., 41–42; PH, 1847. január 28., 820. sz., 61; ua. in: SZALAY 1988, II, 245–266.

követni szokott, „annyi egyéb miatt úgy látszik, nem érnek reá az előmunkálatok’ megtételére, a’ főelvek’ kitűzésére és alkalmazására, ’s így nem látván mást a’ gáton”, ő maga fog hozzá az értekezéshez.⁶⁹ Az általa követni kívánt személyeket nem nevezte meg, de megfogalmazása utalásnak tekinthető a reformellenzék zömének vezetőire. Kijelentése így a municipalistákkal való jó viszony fenntartását szolgálhatta. Ezt követően rámutatott, hogy az egyesületi kérdést a Védegylet megszületése vetette fel. Szerinte ez „[i]gen helyesen történt”, mivel így „senkisémet hátráltathatja a’ kérdés’ megfejtését az által, hogy a’ törvény indítványozóját Utópiába utasítja”. E megállapítás az egyesületi kérdés tárgyalásának időszerűségét fejezhette ki. A cikk felvezetésében tehát Szalay igyekezett munkáját a municipalisták számára is elfogadható módon indokolni. Ráadásul írásaiban végig a konzervatív *Budapesti Híradó* állításait cáfolta, amivel a közös ellenfél elleni küzdelemből is kivette a részét.⁷⁰

Az egyesületek ellenőrzését Szalay a centralista elveknek megfelelően a törvényhozásra bízta volna. A csoportjának kívánt politikai pozíciót tehát centralista elemekkel bővítette. Érvelése során azonban többször is Magyarország alkotmányos voltára hivatkozott, és elképzelését az abszolutista berendezkedés elkerülésének szükségességével indokolta, azaz a republikanizmus politikai nyelvéből kölcsönzött elemeket. A jogtudós kifejtette, hogy az „újabb korban, midőn az egyesületi szellem hasonlíthatlanul nagyobb erélyességgel lépett fel, [...] érezhetővé vált a’ szükség, az associatio’ anyagi oldalán kívül a’ formalisra is lennünk tekintettel, nehogy általa [...] az anyaassociationnak, magának a’ státusnak működése gátoltathassék”. Az erre adható válaszok közül elkülönítette az abszolutisztikus és az alkotmányos országokban szokásosakat. Az előbbiek minden olyan egyesületet, melly „a’ kormánynak előleges engedélye nélkül lépett életbe”, titkosnak nyilvánítottak és eltiltottak.

⁶⁹ Sz. L. [Uő], *Tájékoztás az egyesületi jog’ mezején I*, PH, 1847. január 10., 810. sz., 21.

⁷⁰ Szalay a *Budapesti Híradó* 123. számában megjelent írásokra hivatkozott. *Eszmetörédek a felügyelési jog terjedelméről, társulatok irányában*, BH, 1845. január. 31., 123. sz., 75–76; Szerk. [DESSEWFFY Emil], *c. n.*, BH, 1845. január. 31., 123. sz., 76–77.

Szalay szerint Magyarországnak az alkotmányos országokhoz hasonlóan csak annyira szabad beavatkoznia az egyesületek életébe, amennyire azt „az állodalom’ organicus működése” megkívánja.⁷¹ A gyülekezés és egyesülés jogának egyébként sértetlenül kell maradnia. Az egyesületek ellenőrzésének joga pedig a törvényhozásban kell hogy gyökerezzen, nem pedig „a’ státusnak rendőri hatalmában távolról, ’s a’ felügyelési jogban közelebről, [...] mellyeknek irányát és hovászakadását [...] nem találjuk feljegyezve az alkotmányosság’ chartáján”.⁷² Utóbbit szintén a konzervatívokkal szemben hangsúlyozta, de az érvelés a reformellenzék megyerendszert védelmező szárnyának meggyőzésére is alkalmas lehetett. A cikkben pedig jól láthatóan a verbális szoktatás taktikáinak *mérsékelt* típusát alkalmazta, hiszen az egyesületi jogot az alkotmány szükséges kiegészítéseként mutatta be.

A cikksorozat nem csak a Védegylet védelmét látta el, hanem „az ellenzék szervezeti létjogosultságát, a szervezés alatt álló Ellenzéki Kör, illetve Ellenzéki Párt legalitását” is alátámasztotta.⁷³ Ez szintén elősegíthette e cikkek municipalisták általi elfogadását.

Az egyesületi jog napirendre vételét tehát Szalay igyekezett a reformellenzék zöme számára is elfogadható módon megindokolni. Ezt a taktikai elemet a centralisták a későbbiekben is alkalmazták. Szalay például *Évenkinti országgyűlés, ’s utasítási rendszer* című cikksorozatában a konzervatív *Budapesti Híradó* e tárggyal kapcsolatos véleményének helytelenségével igazolta publikációját.⁷⁴ Előző cikkéhez hasonlóan újra a közös ellenféllel folytatott harcra hivatkozott tehát. Ez az elem a centralisták taktikai repertoárjának már korábban is részét képezte. Eötvös például 1845 szeptemberében

⁷¹ Sz. L. [SZALAY László], *Tájékoztás az egyesületi jog’ mezején I*, PH, 1847. január 10., 810. sz., 21; ua. in: SZALAY 1988, II, 245–248.

⁷² Uo.

⁷³ FENYŐ 1997, 345.

⁷⁴ Sz. L. [SZALAY László], *Évenkinti országgyűlés, ’s utasítási rendszer I–III*, PH, 1847. február 21., 834. sz., 119; PH, 1847. február 28., 838. sz., 135; PH, 1847. március 7., 842. sz., 155.; ua. in: SZALAY 1988, II, 267–282. A Budapesti Híradó említett cikke: BERTHA Antal, *4-dik nyílt levél a B. P. Híradó szerkesztőségéhez*, BH, 1847. január 17., 526. sz., 37–38.

a konzervatív lap cikkeire válaszul kezdte meg eszméi részletes ismertetését.⁷⁵ Ez idő tájt pedig ez szolgáltatathatott indokot arra, hogy több kérdésben is a municipalistákkal együtt fejtsék ki nézeteiket a lapban.⁷⁶ Szalay ugyanakkor az országgyűléssel kapcsolatos, centralista megalapozású cikkeit vezető ellenzéki politikusok – Beöthy Ödön, Szemere Bertalan Perczel Mór – övével egyező véleményével is igyekezett alátámasztani.

A konzervatív lap cikkírója „minden két év eltelte után a harmadikban mulhatlanul összehívandó” országgyűlést kívánt.⁷⁷ A *Budapesti Híradó* szerkesztősége pedig a cikkhez írott jegyzetben jelezte, hogy szerintük elegendő a diétákat háromévente tartani.⁷⁸ Mindezekkel szemben Szalay az évenkénti országgyűlés mellett állt ki, aminek bevezetését a reformellenzék zöme is el kívánta érni.⁷⁹ Szalay érvelése azonban tisztán centralista volt. Mint írta: „szükséges az évenkénti országgyűlés, mivel nem elég, hogy az ország’ képviselői időről időre megkérdetessenek [...] ez vagy amaz egyes tárgy felől, hanem szükséges, hogy folyvást irányt adhasanak’ s adjanak is valósággal a’ közigazgatásnak; [...] külső országok’ tapasztalása bizonyítja, hogy azon státusokban, hol évenként tartatik országgyűlés, ott a’ kormány legerősebb támaszát a’ képviselőkben keresi’ s találja, s hogy ellenben olyas országokban, hol a’ kamarák csak hosszabb időköz’ lefolyása után gyűlnek ismét együvé, ott a’ végrehajtó hatalom a’ legjobb szándék mellett sem tudja megszokni az alkotmányos ellenőrködést, s az országgyűlésben akadályt lát, nem hogy benne politicájának legerősebb támaszát találná”. A szövegben újra megjelent az egyik legfőbb centralista elv, a parlamentáris kormány is, melynek ezúttal a kormányfelelősségre vonatkozó elemét emelte ki a szerző. Mindamellet Szalay ebben a cikkben is a magyar intézmények megváltoztatása, vagyis

⁷⁵ Lásd ebben a kötetben: *A centralisták laphoz jutása és az ellenzék egységének megbomlása.*

⁷⁶ Lásd ebben a kötetben: *Közös reformpont: a jobbagyfelszabadítás.*

⁷⁷ BERTHA Antal, *4-dik Nyílt levél a B. P. Híradó szerkesztőségéhez*, BH, 1847. január 17., 526. sz., 37–38.

⁷⁸ A. n., c. n., BH, 1847. január 17., 526. sz., 37.

⁷⁹ Lásd például: SZABÓ 1993, 162.

a gyökeres reformok mellett nyilatkozott. Úgy vélte, hogy az akkori helyzettel ellentétben országos ügyekben a törvényhatóságok nem hozhatnak döntést, erre csak az országgyűlés jogosult. Álláspontja igazolására az 1843–44-es országgyűlésen ugyanilyen értelemben nyilatkozó Beöthy Ödön szavait idézte: „a’ kisebbnek a’ nagyobb tekintély előtt meg kell szűnni, ’s a’ nagyobbnak kell olly körben működni, mellyben a’ kisebb nem működhetik”. Szalay nem véletlenül hivatkozott Beöthyre, hiszen a bihari követ megfogalmazása erősen centralista színezetű volt. Szalay ezt követően – vélhetően a municipalistákkal való jó viszony megőrzése érdekében – Beöthyhez hasonlóan kifejtette: „az országgyűlés’ évenkénti tartása által a’ municipium’ életereje [...] távolról sem fog csorbát szenvedni, sőt növekedni fog és öregbülni: mert legfőbb jogát, a’ törvényhozási jogot, nem olympiasról olympiasra, hanem évről évre fogná küldöttei által gyakorolni”. Érvelésében ugyanakkor tipikus centralista elemek is megjelentek, mikor kifejtette, hogy ha az országgyűlésben összeolvad a törvényhatóságok ereje, előbbi sokkal hatékonyabban törekedhet olyan célok elérésére, melyeket a megyék nem tudtak megvalósítani.⁸⁰ Az utasítások eltörléséről írva azonban tisztán centralista érvelést alkalmazott. Kifejtette, hogy „a’ képvisleti rendszerrel nem férnek meg a’ kötelező utasítások”. Szerinte a képviselő „nem egyesek’, nem is valamelly testület’, hanem a’ státusösszesség’ tolmácsa, ’s ennél fogva [...] csak az összes nemzet lehetne plenipotentarius, ’s [...] csak országgyűléstől vehetne utasítást. A’ képviselőnek [...] joga és kötelessége levén, választóinak külön, pillanatnyi érdekeit a’ köz’ érdekeinek feláldozni, természetesen nem köteleztethetik részletes utasítás által”.⁸¹ Szalay tehát ismét a verbális szoktatás taktikáinak *radikális* típusával élt. Beöthy álláspontjának ismétlésével ugyanakkor a változásokat sikerült az alkotmány szükséges kiegészítéseiként feltüntetnie, azaz írása ezen pontján a verbális szoktatás *mérsékelt* típusát alkalmazta.

A cikksorozatban Szalay már nem fektetett nagy hangsúlyt a republikanizmus politikai nyelvének használatára. Mindössze a közérdek

⁸⁰ Sz. L. [SZALAY László], *Évenkénti országgyűlés, ’s utasítási rendszer II*, PH, 1847. február 28., 838. sz., 135; ua. in: SZALAY 1988, II, 274–279.

⁸¹ Uo.

magánérdek elé helyezésének követelményét pendítette meg,⁸² illetve egy esetben a „legborzasztóbb zsarnokság” kialakulásának lehetőségével érvelt a képviselő-testület hosszabb időre történő megválasztása ellen.⁸³ Mindemellett írásában csak akkor törekedett a municipalisták megnyugtására, mikor azzal érvelt, hogy az évenkénti országgyűléssel a municípium életereje nem sérül. Ez arra utalhat, hogy 1847. február végén a jogtudós már bátrabban nyúlt vissza a centralista elvekhez, mint 1847. január elején. Ez vagy annak volt köszönhető, hogy a centralisták cikkei ekkor már nem váltottak ki akkora felháborodást, mint 1844–45-ben, vagy annak, hogy az utasítások eltörlésének eszméje egyre jobban terjedt,⁸⁴ így nyíltan lehetett érvelni mellette. A szöveg azonban ezúttal is arra törekedett, hogy a centralista eszméket elfogadtassa a reformellenzék zömével. Emiatt olvasható benne Beöthy Szalayéval egyező véleménye, és emiatt állítja a cikksorozat harmadik része, hogy már a rendek többsége sem becsüli többre az utasítási rendszert „egy kurta forintnál”. Szalay úgy vélte azonban, hogy a megyei közönség még mindig az utasítások pártján áll. Az ő meggyőződésükre hivatkozott Szemere Bertalan követjelentési beszédére, valamint Perczel Mór előző országgyűlésen elhangzott szónoklataira, melyekben szintén az utasítások eltörléséről esett szó. Szalay mindeközben kijelentette, hogy a legjobb utasításkészítő az időszaki sajtó, így mindenekelőtt „üdvös sajtótörvényt” kellene kieszközölni.⁸⁵ Ez szintén elősegíthette a cikkek municipalisták általi elfogadását, hiszen a sajtószabadság mindkét csoport fogalomrendszerének részét képezte, ahogyan maga az írásokban propagált fő elv, az évenkénti országgyűlés is.

Március 16-án induló és a választási jogot vizsgáló cikksorozatában azonban már egyáltalán nem alkalmazta a korábbi cikkeiben látott fogásokat.⁸⁶ A sorozat megjelenését csupán az olvasók tájéko-

⁸² Uo.

⁸³ Sz. L. [Uő], *Évenkénti országgyűlés, 's utasítási rendszer I–III*, PH, 1847. február 21., 834. sz., 119; ua. in: SZALAY 1988, II, 267–274.

⁸⁴ Lásd lentebb.

⁸⁵ Sz. L. [SZALAY László], *Évenkénti országgyűlés, 's utasítási rendszer III*, PH, 1847. március 7., 842. sz., 155; ua. in: SZALAY 1988, II, 279–282.

⁸⁶ Sz. L. [Uő], *Tájékozás a 'választási jog' mezején I–X*, PH, 1847. március 16.,

zatlanságával indokolta, hogy aztán rögtön a tárgyra térjen. Ráadásul tisztán centralista alapokon állva fejtette ki elveit. A cikksorozat második darabja elején írta például az első rész eredményeit összefoglalva: „Minapi cikkelyemben azon elvet állítottam fel: hogy a' választási jog nem ollyatén, melly nélkül a' társaság', a' státus' tagja még csak nem is gondoltatható, hanem ollyas, mellyet a' társaság, a' státus, legjobb belátása szerint vagy megadhat egyes tagjainak, vagy megvonhat tőlök.”⁸⁷ Ezzel nyíltan ellentmondott a kossuthi szabadságértelmezésnek, mely kölcsönösséget feltételezett a személyes szabadságjogok és a politikai jogok között.⁸⁸ Még ugyanebben az írásban Szalay értelmi biztosítékot is követelt a választási joghoz, ami a reformellenzék zömének eszmerendszerére nem volt jellemző.⁸⁹ Szalay tehát ekkor ismét a verbális szoktatás taktikáinak radikális típusával élt. A cikksorozatban ugyanakkor már nem használta hosszabban a republikanizmus beszédmódját sem, melyből itt már csupán a közügyek fontosságának elismerése, és az erkölcsösség kívánalma maradt meg.

Szalay felbátorodását vélhetően az okozta, hogy az 1847. március 15-i ellenzéki konferencia a cikksorozat megindulását megelőző napon fogadta el az *Ellenzéki Nyilatkozat* alapelveit, melyek közé a parlamentáris kormány centralista értelemben vett eszméje is bekerült.⁹⁰ Eljárása azonban túlzottan bizakodó volt, hiszen később, 1847. április 16-án ő maga is elismerte, hogy ezt követően újra fel-

847. sz., 175; PH, 1847. április 16., 864. sz., 247; PH, 1847. április 25., 869. sz., 267; PH, 1847. május 2., 873. sz., 283; PH, 1847. május 16., 881. sz., 317; PH, 1847. június 18., 899., 397; PH, 1847. július 4., 908., 9; PH, 1847. július 22., 918., 49; PH, 1847. július 27., 921., 61; PH, 1847. augusztus 10., 929., 93.

⁸⁷ Sz. L. [Uő], *Tájékozás a' választási jog' mezején II*, PH, 1847. április 16., 864. sz., 247.

⁸⁸ Kossuth szabadságértelmezését lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták*.

⁸⁹ Ezt az *Ellenzéki Nyilatkozat* megszületése után részletesen is tárgyalta. Sz. L. [SZALAY László], *Tájékozás a' választási jog' mezején VI–VII*, PH, 1847. június 18., 899., 397; PH, 1847. július 4., 908., 9.

⁹⁰ *Pest, 1847 június 7.: Az ellenzéki nyilatkozat Deák Ferenc által összefoglalt végleges szövege*. In: KLÖM XI, 152–157. Bővebben lásd ebben

erősödtek a centralistaellenes hangok: „»Ha másképp’ cselekszel, ha nem keresed fel az alkalmat, fenálló előítéletekkel, tennen felekezeted’ előítéleteivel minél élesebb ellentétbe helyezned magadat, gyakorlatiabb embernek tartatnál«, – így zsémbeskednek jóakaróim.”⁹¹ A felháborodás mértékéről egyéb források hiányában nehéz képet alkotni, de korántsem lehetett olyan mértékű, mint 1844–45-ben, hiszen úgy tűnik, a centralisták tevékenységüket zavartalanul folytathatták tovább.

Szalay ez idő tájt megjelent három cikksorozata jól mutatja a centralisták és a reformellenzék zöme viszonyának javulását, és ezzel párhuzamosan a centralisták felbátorodását is. Ezek a cikkek ugyanakkor olyan tárgyakat taglaltak, amelyek még vagy nem kerültek tárgyalás alá az ellenzéki lapokban, vagy amelyekben a centralisták véleménye nem tért el lényegesen a reformellenzék zöme álláspontjától. Szalay így megírásukkal nem is lépett túl a két ellenzéki csoport kompromisszuma által megadott kereteken. A centralisták által tárgyalt kérdések egy részében pedig szinte nem is volt különbség a két csoport elképzelései között. Ez lehetőséget nyújtott arra, hogy politikai pozíciójuk egyes elemeit együttesen fejtsék ki a *Pesti Hírlap* hasábjain, és ezáltal még közelebb kerüljenek egymáshoz, és elvi alapjaik is közeledjenek. A következő fejezetben e folyamat bemutatására törekszem a jobbágyfelszabadítás kérdésköre mentén.

Közös reformpont: a jobbágyfelszabadítás

Az 1846-os gyengébb termés következtében fellépő éhínség súlyosbodása ellenére a *Budapesti Híradó* 1847 elején kedvezőnek ítélte a magyar jobbágyság helyzetét, jobbnak, mint más európai országokban élő parasztokét.⁹² Ez a magyar reformellenzék körében

a kötetben: *Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése.*

⁹¹ Sz. L. [SZALAY László], *Tájékoztás a’ választási jog’ mezején II*, PH, 1847. április 16., 864. sz., 247.

⁹² [VIDA Károly?], *Helyzetünk s a reformok IX*, BH, 1847. január 3., 518. sz., 5.

nagy felháborodást keltett, amire még a konzervatív cikkíró is utalt a későbbiekben. „Nem egy magyar politikus pattant fel székrétől [...] azon utóbbi cikkemben adott rövid párvonal miatt, melyben a magyar és külföldi parasztot összehasonlítani merém”.⁹³ A *Pesti Hirlap*ban is számos cikk próbálta cáfolni a konzervatívok gondolatmenetét. Ezek egy részének szerzőjét nem ismerjük, néha még ellenzéken belüli hovatarozásuk megállapítása is gondot okoz. Cikkeiket mégis vizsgálni kell, hiszen ezek segítségével kép alkotható Csengery szerkesztői tevékenységéről, pontosabban arról, hogy a szerkesztő milyen irányultságú írásokat volt hajlandó megjelentetni lapjában. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Csengery Szalayhoz 1847. szeptember 21-én írt leveléből úgy tűnik, a *Pesti Hirlap* korábbi vezetője még mindig jelentős befolyással bírt utódjára.⁹⁴ A lap követendő irányvonalát a centralisták vélhetően közösen jelölték ki. A napi szerkesztői feladatokat azonban minden bizonynyal Csengery végezte, így a lapban megjelenő cikkeket is ő válogathatta össze.

A jobbágykérdés megoldási módjában a reformellenzéki csoportosulások között nem alakult ki lényeges eltérés. Emiatt válhatt ez alkalmassá arra, hogy összekötő kapocsként funkcionáljon a centralisták és az oppozíció megerendszert védelmező szárnya között. Még akár olyan formában is, hogy Csengery hozzájáruljon ilyen témájú, municipalista szerzők tollából származó cikkek megjelenéséhez a lapban, ami még szorosabbra vonhatta a két csoport közötti szálakat. Az ellenzéki csoportok pedig belátva, hogy nem tudják háttérbe szorítani egymást, a közös programpontokra való tekintettel szorosabb együttműködésre is törekedtek. Eerre késztet-

Szerzőként Szinnyei József nevezi meg Vida Károlyt, igaz, a Szinnyei által említett cikksorozat címe: „Helyzetünk s a legsürgetősb reformok”. (SZINNYEI 1980–81, XIV, 1196–1197.) Dénes Iván Zoltán szintén ezen a néven említi a cikksorozatot, és bár hosszsan elemzi azt, a szerző kilétének felderítésére nem tesz kísérletet, csupán annyit jegyez meg, hogy az ezen írásokban kifejtett gondolatmenet leginkább Kállay Ferenc fejtegetéseire emlékeztet. DÉNES 2008/b, 172–174.

⁹³ [VIDA Károly?], *Helyzetünk s a reformok X*, BH, 1847. január 19., 527. 41–42.

⁹⁴ Lásd ebben a kötetben: *Szerkesztőváltás a centralista Pesti Hirlap élen. Csengery Antal szerkesztői székbe kerülése.*

hette őket a konzervatívok párttá szerveződése és az országgyűlés közeledése is. Az eszmei megalapozottság és az időszerűség mellett ezek az okok is közrejátszhattak abban, hogy a jobbágyfelszabadítás a Szalayék által kijelölt pozíció egyik központi eleme lett, és vélhetően ezen okoknak köszönhető, hogy a jobbágykérdés tárgyalása során Eötvösök teljes nyíltsággal fejtették ki véleményüket, azaz a verbális szoktatás taktikáinak *radikális* típusát alkalmazták.

A centralisták részéről Eötvös József reagált a *Budapesti Híradó* cikkére.⁹⁵ Írása elején Magyarország helyzetét Írországhoz hasonlította, amit korábban ő írt le a nemzetpusztulás országaként.⁹⁶ Kiszámította, hogy egy teljes telket 40 holdra becsülve a jobbágy ezért füstpénzben, kilencedben, tizedben és robotban évente 73 forint haszonbért fizet, valamint a házi és a hadi pénztárba körülbelül 15 forintot. Ezt pedig túl soknak találta egy olyan országban, „hol akármennyi föld holdankint 1 ftjával adatik haszonbérbe még most is, ’s hol sok vidékeken a’ nemesi birtok 40 fttal pp. holdjaért örök áron vásárolható”. A zsellérek helyzetét még ennél is rosszabbnak látta. Számításai szerint egy házas zsellér 1 hold legelőért és 150 négyszögöl belső telekért évi 4 forint értékű szolgáltatásra van kötelezve. Ugyanez a díj a házatlan zselléreknél 2 forint, pedig ezért cserébe semmit sem kapnak a földesúrtól. Eötvös szerint tehát a magyar jobbágy helyzete sokkal rosszabb volt annál, mint a *Budapesti Híradó* állította. A nyomor okát pedig, mint a csoportképviselési beszédmódot használva írta: „*azon viszonyokban találjuk, melyekben földmivelő osztályunk [...] századok óta él*”. A csoportképviselési beszédmódot a centralisták nevében használta, de ez csak a cikk egy későbbi szakaszában vált nyilvánvalóvá. Eötvös tehát a feudális viszonyok megszüntetéséért állt ki írásában. A változtatásokat azért is szükségesnek látta, mivel a társadalom átalakulása már megkezdődött. A jobbágyság nagy része ugyanis „*napszám és más mellékes keresetek által szerzi meg szükséges élelmét, ’s e’ szerint valósá-*

⁹⁵ *** [EÖTVÖS József], *A’ nyomor és óvszerei I–V*, PH, 1847. február 7., 826. sz., 85–86; PH, 1847. február 11., 828. sz., 93; PH, 1847. február 12., 829. sz., 97; PH, 1847. február 14., 830. 101–102; PH, 1847. február 16., 831. sz., 105; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 312–340.

⁹⁶ [Uő], *Szegénység Irlandban*, BSz, 1. sz., 1840, 89–156.

gos proletarius” egy olyan országban, ahol nincs ipar, és az összes közterhet viseli. Ha mindezen változtatnak, az ínség enyhülni fog.⁹⁷ A nyomor okát pedig „az ország’ belső organismusában kell” keresni. A bajon csak a közös teherviseléssel, vagyis a terhek egy részének a kiváltságos osztályok általi átvételével lehet segíteni. Ezáltal nemcsak a nép terhei csökkennének, hanem az Eötvös által európai viszonylatban szegénynek tartott ország jövedelmei is növekednének. Ez lehetővé tenné a haladást is, például a *Budapesti Híradó* által is kívánt útépitést. A nemesi adómentesség eltörlése tehát az egész ország érdeke.⁹⁸ Ez azonban önmagában még nem elegendő. Miután fentebb Eötvös kimutatta, hogy a nyomor oka jórészt az úrbéri viszonyokban keresendő, cikksorozata harmadik részében kimondta, hogy azokat meg kell változtatni, örökváltság útján.⁹⁹ A legsürgetőbb teendőket tehát a közteherviselésben és az örökváltságban jelölte meg.

A reformellenzék összhangját mutatja, hogy Eötvös csoportját az ellenzékhez tartozónak számította. Kijelentette ugyanakkor, őt nem bántja, ha csoportját „ideologoknak” vagy „doctrináreknak” nevezik. Őket valóban eszméik vezérlik, és ezek parancsolják a reformok végrehajtását. Állítása szerint ez a kitétel a konzervatívoknak szólt.¹⁰⁰ A cikk e részénél válik nyilvánvalóvá, hogy Eötvös a csoportképviseleti beszédmódot a centralisták nevében használta.

A két legfontosabbnak nevezett reformpont megvalósítási módzatáról azonban ekkor nem beszélt részletesen, vélhetően mivel ezekről ekkoriban több cikk is megjelent a lapban. Január 17-én ☉ áljeles cikkben vélhetően Trefort ajánlotta az angol örökváltsági minta követését. Trefort szerint a jobbágyság nagy része nem képes megváltani saját magát, így az államnak kell segítséget nyújtania

⁹⁷ *** [Uő], *A’nyomor és óvszerei I*, PH, 1847. február 7., 826. sz., 85–86; ua. in: Eötvös 1978, II, 312–318.

⁹⁸ *** [Uő], *A’nyomor és óvszerei II*, PH, 1847. február 11., 828. sz., 93; ua. in: Eötvös 1978, II, 318–323.

⁹⁹ *** [Uő], *A’nyomor és óvszerei III*, PH, 1847. február 12., 829. sz., 97; ua. in: Eötvös 1978, II, 323–329.

¹⁰⁰ ** [Uő], *A’nyomor és óvszerei II*, PH, 1847. február 11., 828. sz., 93; ua. in: Eötvös 1978, II, 318–323.

nekik, úgy, ahogy Anglia nyújtott segítséget a rabszolgák felszabadításához gyarmataiban. Anglia húszmillió font sterlinget fizetett ki a rabszolgák tulajdonosainak, amit a rabszolgáknak nem kellett visszafizetniük. Magyarországon a cikkíró ezt úgy látta megoldhatónak, ha az állam kölcsönt vesz fel, amiből kártalanítja a földesurakat, majd a kölcsönt és annak kamatait az általános adóalapból törleszti, „mellyhez mindenkinek vagyonához aránylag” kell járulnia. „Vagy a’ kölcsönt el is lehetne mellőzni. Akkor az urbéri jövedelemből státuszjövdelem (rente) volna képezendő, a’ telektől járó urbéri tartozások’ értéke meghatározatván. A’ státusz tehát ez öszletet a’ földesurnak évenként fogná fizetni, fentartván magának a’ jogot ezen rente-t beváltani. A’ státusz által fizetendő jövedelemre adott utalványok eladhatók ’s másokra átruházhatók levén, – a’ földesur ezen működés mellett ugyanazon helyzetbe jőne, minha az örökváltság’ fejében készpénzt kapott volna”. Trefort ugyanakkor azt is jelezte, hogy az állami beavatkozással történő örökváltságnak csak ezt az egy módját látja.¹⁰¹

Trefort láthatóan amellett foglalt állást, hogy a jobbágyságot csak is kármentesítéssel lehet földbirtokhoz juttatni. Elképzelése ezen a ponton egybeesett a reformellenzék meggyerendszert védelmező szárnyáéval. A *Hetilap* nem sokkal később hasonló tervet vázolt fel. Eszerint az örökváltságot követően a jobbágyság terhei azonnal könnyebbülnének a már nem fizetendő úrbéri tartozásokkal, míg az általa eddig fizetett tízmillió forintnyi közadó felét a nemesség vállalná át. A jobbágyság adójából így felszabadul ötmillió forintot azonban még 20-25 évig beszédnek, hogy ebből kártalanítsák a földesurakat. (A földbirtokosok kárpótlásának módját a cikk nem részletezte.) Ezt követően a jobbágnak már ténylegesen csak az ötmilliónyi közadót kell majd fizetnie.¹⁰² A centralisták által 1847 elején kijelölt politikai pozíció tehát ismét közelebb került a reformellenzék zöme által kívánthoz. Bár a *Pesti Hirlap* a továbbiakban az örökváltságnak más módjait is bemutatta, a legjobbnak mégis

¹⁰¹ © [TREFORT Ágoston], *Örökváltság angol módon*, PH, 1847. január 17., 814. sz., 37.

¹⁰² A. n., *Adjunk a szavaknak valódi értelmet*, H, 1847. február 19., 119. sz., 225–230.

a Trefort által leírtat tartotta, és végig emellett állt ki. Maga Trefort a legközelebbi feladatok kijelölésekor ugyanezt a tervet fejtette ki újra.¹⁰³ Az ő januári cikke után egy héttel O. jel alatt vélhetően az ezt az áljelet korábban is rendszeresen használó Szalay tudatta, hogy Trefort örökváltsági javaslatát tartja a legjobbnak.¹⁰⁴ Ha azonban „az örökváltság” elősegítésére, a közteherviselés’ elvállalásán kívül, a’ nemesség’ részéről semmi sem” történik, az örökváltságot német mintára „a’ státusz’ rendezése mellett, a’ jobbágyság saját ereje által” kellene létrehozni. A német példák közül a poroszt emelte ki, mely a jobbágnyi tartozásokat a jobbágyföldrök egy részével váltotta meg.¹⁰⁵ A porosz minta követését egyébként korábban Wesselényi Miklós ajánlotta *Balítéletekről* c. művében,¹⁰⁶ vagyis O. javaslata a centralisták álláspontját ismét csak egy reformellenzéki vezetőéhez közelítette. Az 1847. március 9-én Dunamelléki aláírással megjelent cikk viszont elvetette a porosz modell alapján történő jobbágyfelszabadítást, mivel az „megfosztás színét viseli a’ nép előtt, azért inkább gyűlöletet mint rokonszenvet eszközöl”. Az örökváltságot ugyanakkor Dunamelléki is a „státusintézet által” hajtotta volna végre, bank, vagy „státuskölcsön” révén. E két lehetőség egyaránt „az adónak mindenki által arány szerinti viselését”, vagyis a közteherviselést feltételezte volna. Ezek közül a bank útján létrehozandó örökváltság szerinte számos nehézséggel járt volna,

¹⁰³ ☉ [TREFORT Ágoston], *Legközelebbi feladatunk III*, PH, 1847. február 9., 827. sz., 89.

¹⁰⁴ O. [SZALAY László], *Nyílt levél Triestből*, PH, 1844. szeptember 26., 390. sz., 657; O. [Uő], *Nyílt levelek Triestből*, PH, 1845. augusztus 5., 515. sz., 83; ua. in: SZALAY 1988, II, 79–82; O. [Uő], *Nyílt levél Triestből*, PH, 1845. augusztus 28., 528. sz., 137; ua. in: SZALAY 1988, II, 83–85; O. [Uő], *Nyílt levél Triestből*, PH, 1845. szeptember 4., 532. sz., 153; ua. in: SZALAY 1988, II, 86–89; O. [Uő], *Nyílt levél Triestből*, PH, 1846. szeptember 18., 746. sz., 187; ua. in: SZALAY 1988, II, 209–212. Szalay ilyen címmel O. P. szignó alatt is írt: O. P., [Uő], *Nyílt levél Triestből*, PH, 1845. január 23., 424. sz., 48–49.

¹⁰⁵ O. [Uő], *Örökváltság*, PH, 1847. január 24. 818. sz. 53.

¹⁰⁶ Vö. TRÓCSÁNYI 1965, 139. Trócsányi szerint a porosz modellben, ha a földesúr és a jobbágy nem tud megegyezni, a paraszt földjének egynegyede lesz a birtokosé a váltság fejében.

így a harmadik út, az állami kölcsön útján megvalósítandó örökváltás mellett foglalt állást.¹⁰⁷ Ez lényegében a korábban Trefort által javasolt móddal egyezett meg. E cikkel a *Pesti Hirlap* véglegesen Trefort javaslata mellett foglalt állást. Ugyanez mondható el a reformellenzék zöméről is, hiszen a cikkhez írt szerkesztői jegyzet arra utal, hogy a szerző nem a centralisták közül került ki: „[e]’ nagy fontosságu ügyben minden magasabb combinatioval irt czikkelynek megnyitók lapjainkat. Annyival inkább közöljük e’ cikkelyt, melly a’ fenforgó tárgyban nézeteinket sok részben megközelíti”. Az érdekegyesítés szövegben használt kossuthi terminológiája szintén municipalista szerzőt sejtet. E tekintetben mégsem mehetünk biztosra, mivel a centralisták eszméik terjesztése érdekében ez idő tájt gyakran vettek át fogalmakat és kifejezéseket a reformellenzék zöme fogalomkészletéből. Csengery viszont bizonyíthatóan teret engedett lapjában a municipalisták örökváltással kapcsolatos cikkeinek is. Április 18-án a később a *Kossuth Hirlapjába* is dolgozó publicista, Szeberényi Lajos fejezte ki az iránti kívánságát, hogy ha a következő országgyűlésen nem sikerül törvénybe iktatni a kötelező örökváltást, „az országgyűlés legalább a’ már megváltott, vagy magokat egyenként megváltandó községeknek igyekezzék a’ honpolgári jogot megadni”.¹⁰⁸ A centralisták a cikk megjelentetésével, valamint azzal, hogy annak tartalmát nem kifogásolták szerkesztői jegyzetben, lényegében egyetértésüket fejezték ki, és e ponton politikai pozíciójukat a reformellenzék zöme által kijelölthöz igazították. Ezt vélhetően az opposíció zöme is érzékelte, ami tovább javíthatta a két csoport viszonyát. Ráadásul Dunamelléki és Szeberényi mellett más municipalista szerzők is publikáltak 1847 első felében a *Pesti Hirlapban*. Március 2-án Szeberényi Lajos öccse, Andor igyekezett számításokkal cáfolni a *Budapesti Híradó* állítását, miszerint a magyar jobbágyok jól élnek. Az általa bemutatott számok eltérnek ugyan az Eötvösnél olvashatóaktól – Szeberényinél magasabb adóösszegek szerepelnek –, de ő is arra a következtetésre jut,

¹⁰⁷ Dunamelléki, *Dunamelléki szózat az örökváltás’ ügyében*, PH, 1847. március 9., 843. sz., 159.

¹⁰⁸ SZEBERÉNYI Lajos, *Népképviselő és örökváltás*, PH, 1847. április 18., 865. sz., 251.

hogy a magyar jobbágypozíciója rossz.¹⁰⁹ Március 5-én Wesselényi Miklós *Erdélyi Híradó*-ban megjelent cikkét hozta le a centralista lap. Ebben Wesselényi az ellen tiltakozott, hogy a búzából még éhínség idején is pálinkát főzzenek.¹¹⁰ A *Jobbágypozíciók* című írás szerzőjének névbetűi – Sz. I–n. – vélhetően a későbbi radikális *Március 15.* és *Demokratia* nevű lapokban publikáló Szokolay Istvánt rejtik, aki már 1845-től rendszeresen írt a *Pesti Hírlap*-ba.¹¹¹ A konzervatív cikkekkel vitázó, és a jobbágypozíció helyzetét jogi szempontból tárgyaló cikksorozat szerzője legfontosabb reformpontokként a közteherviselést, a városi ügyet és az örökváltságot nevezte meg, és kijelentette, hogy ez utóbbi pontban „az ellenzéknek és szabadelvűeknek általános meggyőződésre és egyetértésre kell emelkedni”, és azt „utasításul is kell adniok”.¹¹² Egy municipalista ilyen jellegű kijelentése a centralista lapban minden korábbinál jobban jelezte a két csoport együttműködési szándékát.

A *Pesti Hírlap* munkatársai közül ekkor kapott először lehetőséget vezércikk írására az egyébként radikális elveket valló Irányi Dániel.¹¹³ A municipalista irányultságú szerzők közül Tóth Lőrinc és Záborszky Alajos jelölték még meg cikkeiket teljes névalírással.

¹⁰⁹ Lódi [SZEBERÉNYI Andor], *A magyar jobbágypozíció adója*, PH, 1847. március 2., 839. sz., 141. Lódi már 1846 márciusától írt a lapba.

¹¹⁰ WESSELÉNYI Miklós, *Szabad-e még most is, az annyira drága és szűkülő gabonából pálinkát főzni?*, PH, 1847. március 5., 841. sz., 151–152. A cikk eredetileg az *Erdélyi Híradó* melléklapjában, a *Nemzeti Társalkodó*-ban jelent meg ugyanazzal a címmel: EH, 1847. február 25., 225. sz., 128–130.

¹¹¹ Szokolay első cikke teljes névalírással jelent meg a lapban 1845 februárjában: SZOKOLAY István, *Védegylet és ellenei*, PH, 1845. február 9., 429. sz., 87–88. Szokolay 1847-es írásai: Sz. I–n. [SZOKOLAY István?] *Jobbágypozíciók I–IV*, PH, 1847. január 31., 822. sz., 69; PH, 1847. február 4., 824. sz., 77; PH, 1847. február 25., 836. sz., 127; PH, 1847. február 26., 837. sz., 131.

¹¹² Sz. I–n. [SZOKOLAY István?] *Jobbágypozíciók I*, PH, 1847. január 31., 822. sz., 69.

¹¹³ IRÁNYI Dániel, *Hitelünk állapota I–II*, PH, 1847. március 11., 844. sz., 163; PH, 1847. március 12., 845. sz., 167.

sal.¹¹⁴ Közülük Záborszkyról lesz még szó a későbbiekben. Az mindezenetre még így is megállapítható, hogy a vizsgált időszakban számos municipalista írt cikket a *Pesti Hírlap*ba. Ez egyrészt a lap reformellenzék zöme általi elfogadottságát mutatja, másrészt pedig a centralisták együttműködési szándékának őszinteségét. Illetve, hogy a két ellenzéki csoport által elfoglalni kívánt politikai pozíció a korábbiaknál jóval közelebb esett egymáshoz. Ez utóbbi okozhatta, hogy pozícióik egyes elemeinek kijelölésekor hajlandóak voltak egymással együttműködni, és az apró eltérések felett átsiklani. A centralisták ráadásul még az országgyűlésen követendő stratégiában is tettek engedményeket a reformellenzék zömének. A február 5-ei *Mit kell tennünk?* című cikkben valószínűleg Trefort érvelt amellett, hogy az ellenzéknek kényszerűségből időnként gravaminális politikához kell majd folyamodnia. A sérelmek elhallgatása ugyanis „nagyobbak” elkövetésére bátorítana”. Arra is figyelmeztetett viszont, hogy a „sérlemek” forrása főleg” az ország „elhanyagolt anyagi és szellemi állapota”, így az „átalakulási” politikának is szerepet kell majd kapnia az országgyűlésen. Sőt ez nem szenvedhet kárt a sérelmi politika miatt, mivel ezzel a nemzetet büntetnék. A sérelmi és reformkérdéseket tehát egyszerre kell tárgyalni. A hangsúlyt rendszerint a reformpolitikára helyező centralisták vélhetően az egység kedvéért egyeztek bele a gravaminális politika helyenkénti alkalmazásába. Ennek használatával ugyanis az ellenzéki vezetők korábban már többször is sikeresen fogták össze az ellenzéki erőket. Ráadásul ily módon Eötvösék politikai pozíciójukat ismét csak a municipalisták által is kívánt irányban bővíthették. E tevékeny-

¹¹⁴ TÓTH Lőrincz, *Ügyvédi érdekekben*, 1847. április 4., 858. sz., 219; ZÁBORSZKY Alajos, *Korteszkegés és választási vesztegetés*, PH, 1847. április 30., 872. sz., 279. Záborszkyt Kosáry Domokos egyenesen Kossuth bizalmas követőjének nevezi. (KOSÁRY 2002, 363.) Tóth Lőrinc a tárgyalt időszakban emellett számos cikkét monogramjával jelölte meg. (T. L. [TÓTH Lőrinc], *Iparműtár*, PH, 1847. jan. 22., 817. sz., 49; T. L. [Uő], *Ügyvédi érdekekben II–VIII*, PH, 1847. ápr. 8., 859. sz., 225; PH, 1847. ápr. 9., 860. sz., 229; PH, 1847. ápr. 13., 862. sz., 239; PH, 1847. ápr. 22., 867. sz., 259; PH, 1847. ápr. 27., 870. sz., 271; PH, 1847. máj. 7., 876. sz., 295; PH, 1847. máj. 18., 882. sz., 321.)

séget a cikk szerzője a legfontosabb reformpontok felsorolásakor – „a’ városok politikai állása, a’ nemesség’ adómentessége, birtokviszonyaink’ rendezetlensége, közlekedési eszközök’ hiánya” – is folytatta.¹¹⁵

Az események ilyen irányú alakulásában minden bizonnyal kulcsszerepe volt a két csoport között közvetítő szerepet betöltő Csengerynek, akinek – még ha lényeges kérdésekben ki kellett is kérnie társai véleményét – szerkesztőként a lapban megjelenő cikkek kiválasztása is a feladatai közé tartozott. A centralisták 1847-es engedékenysége és a Csengery tevékenysége folytán az ellenzéki csoportok között kialakuló jó viszony pedig valószínűleg közrejátszott a parlamentáris kormány centralista értelmezésű eszméjének reformellenzéken belüli terjedésében.

Igazodás és elhajlás I.

A municipalisták korteskedés elleni javaslatának továbbfejlesztése

A jobbagyfelszabadítás kérdéséhez hasonlóan a korteskedés ügyében is jelentek meg municipalista irányultságú írások a centralista *Pesti Hirlap*ban. Ezúttal azonban a centralista eszméken alapuló cikkeket író Kemény Zsigmond nem a municipalistákéhoz hasonló elveket fejtegetett. Hivatkozott ugyan a reformellenzék zömének elveit bemutató írásra, de azt csupán kiindulópontnak használta saját elgondolása kifejtéséhez. Cikksorozatának az *Ellenzéki Nyilatkozat* 1847. június 7-i aláírását követően megjelent darabjaiban pedig már nyíltan kiállt a centralizáció eszméje mellett is.

A korteskedésről már Szalay is ejtett szót *Tájékozás a’ választási jog mezején* című cikksorozatában. Ebben kifejtette, hogy a megvesztegetetteket nem, csak a vesztegetőket büntetné szigorúan, mivel így a megvesztegetés tényére könnyebben derülhetne fény.¹¹⁶

¹¹⁵ © [TREFORT Ágoston], *Mit kell tennünk?*, PH, 1847. február 5., 825. sz., 81.

¹¹⁶ Sz. L. [SZALAY László], *Tájékozás a’ választási jog’ mezején I–X*, PH, 1847. március 16., 847. sz., 175; PH, 1847. április 16., 864. sz., 247; PH, 1847. április 25., 869. sz., 267; PH, 1847. május 2., 873. sz., 283; PH, 1847. május 16., 881. sz., 317; PH, 1847. június 18., 899., 397; PH,

A március 16. és augusztus 10. között megjelenő cikksorozattal párhuzamosan más írárok is jelentek meg e témában a *Pesti Hirlap* hasábjain. Április 30-án a neves Kossuth-párti újságíró, Záborszky Alajos érvelt amellett,¹¹⁷ hogy a választási kihágásokat büntetni kell. Véleménye alátámasztására Szemere egyik e tárgyban tartott, de közelebbről meg nem határozott beszédére hivatkozott. A borsodi követ ebben rámutatott, hogy Angliában a választási vesztegetésekre fokenkénti büntetés van szabva, „sőt ismétlések” esetében a ’ választó választási, a ’ választott pedig megválaszthatási jogát is elvesztheti”. Záborszky ehhez még hozzátette, hogy hasonló törvényt hoztak Franciaországban és Badenban is, amivel lényegében amellett foglalt állást, hogy Magyarországon is vezessék ezt be. A választási kihágások büntetésétől ódzkodók – itt érezhetően saját pártjának tagjaira gondolt – megnyugtatósára kifejtette, hogy a kormány nem fog „a ’ választási megvesztegetések ’ vádoltatása és büntetése által az eddiginél nagyobb befolyást és hatalmat” nyerni a választásokon. Szalayval ellentétben ő a megvesztegetetteket is szigorúan büntette volna.¹¹⁸ A centralisták és a reformellenzék zömének véleménye tehát nem egyezett meg teljesen. A cikkhez a lap egyik munkatársa által írt bevezetőből pedig kiderült, hogy a központosítók az írást egy későbbi cikksorozat felvezetőjének szánták, és a benne foglaltakat továbbgondolva akarták saját nézeteiket kifejteni.¹¹⁹ A municipalista szerző véleményének közlését ezúttal tehát nem közös pozíciókijelölő aktusnak tekintették, hanem kiindulópontnak. Eötvösök az általuk kívánt politikai pozíciót ebből akarták levezetni, és ennek létjogosultságát egyszersmind bizonyítani is,

1847. július 4., 908., 9; PH, 1847. július 22., 918., 49; PH, 1847. július 27., 921., 61; PH, 1847. augusztus 10., 929., 93.

¹¹⁷ Záborszky, Kossuth *Pesti Hirlapjának* somogyi levelezője 1841-ben, még Széchenyi *A Kelet népének* megjelenése előtt, röpiratban vette védelmébe Kossuthot Széchenyivel szemben. Vö. VARGA 1983, 34–36. Záborszky röpirata: ZÁBORSZKY 1841.

¹¹⁸ ZÁBORSZKY Alajos, *Korteskedés és választási vesztegetés*, PH, 1847. április 30., 872. sz., 279.

¹¹⁹ A. n., *Korteskedés és választási vesztegetés*, PH, 1847. április 30., 872. sz., 279.

miközben az opposzió zömének álláspontját korszerűtlenként igyekeztek feltüntetni. Mindeközben a reformellenzék megerendszert védelmező szárnyával kötött kompromisszumnak is maradéktalanul eleget tettek, hiszen azoknak a centralistákétól eltérő véleményét is közzölték a lapban.

A centralisták által bejelentett cikkek a lap állandó munkatársává ez idő tájt váló Kemény Zsigmond tollából származnak. A tizenkét részes cikksorozatban Kemény jórészt a központosítók által már leírt dolgokat ismétli. A magyar közjog a népesség kilencetized részét ignorálja, és a maradék egytized kezébe juttat az ötvenkét megyében minden befolyást. Ez a megerendszer a magyar alkotmány alapja, ennek alapja pedig a „kortes-ember”, aki tudatlan és szegény, ebből kifolyólag megvesztegethető, és tudatlansága, bosszúvágya és a megyegyűléskor szokásos itatás miatt a botrányok előidézője is.¹²⁰ Épp e tudatlansága miatt nem szabad a kortest büntetni, hiszen bűnét fel sem képes fogni. Kemény nem mondja ki, de nyilvánvalóan a Záborszky által idézett francia és badeni törvényekre válaszul jegyzi meg, hogy Európa alkotmányos országaiban a censusos választójog garantálja a választók műveltségét, ami mellett ezeknek tudatában kell lenniük bűnük súlyának, így jogosan kapnak súlyos büntetést. A hazai megvesztegetettre azonban csak annyi büntetést szabna ki, hogy elmenjen a kedve ettől a keresetmódtól, míg a megvesztegetőket aránylag nagy pénzbüntetéssel sújtaná. A megyegyűlés előtt, alatt és után elkövetett rendbontásokért felelősöket viszont „a’ rendesnél sokkal szigorubb” elbírálás alá venné, és a megyéket is jóval komolyabb ellenőrzésnek vetné alá. Szintén szigorúan büntetné a kortesvezéreket és azokat is, akik nevében ezek eljárnak.¹²¹ A kihágások feletti bíraskodást kivenné a megyei tisztviselők kezéből. Ezt lényegében a hatalmi ágak megosztásának szükségességével indokolja, mikor rámutat, hogy a győztes párt által választott tisztviselők vesztes párt hívei fölötti bíraskodása nem lehet objektív. A választási kihágások büntetésére szerinte független bírakat kell választani, és a legjobb az lenne, ha a bíróságokat az időszakai vá-

¹²⁰ KEMÉNY Zsigmond, *Eszmetöredékek a’ korteskedés és ellenszerei körül I*, PH, 1847. május 6., 875. sz., 291–292.

¹²¹ Uő, i. m. II, PH, 1847. május 9., 877. sz., 299.

lasztásoktól is függetlenítenék, és tagjaik elmozdíthatatlanok lennének.¹²² Csupán büntető törvények révén azonban a korteskedést a benne részt vevők nagy száma, becsvágya stb. miatt nem lehet jelentősen csökkenteni.¹²³ Ehhez a megyerendszer gyökeres reformjára is szükség van, ami a megyék túlzottan széles jogkörének pontos körülhatárolását és egyben korlátozását is jelentené.¹²⁴ Mindemellett a megyékben „olgy tömeg alkotja a' közgyűlést és hoz az igénytelen tárgyaktól kezdve a' legbonyolodottabbakig határozatokat, mellynek néhol kilencz tized – máshol tán kilenczvenkilenc századrésze semmit sem ért” a felmerülő kérdésekhez. Ennek eredménye az értelmes javaslatok leszavazása. Ráadásul az országos ügyek megítélésére sokszor még a megyei ügyekben járatosak sem képesek. Előbbiekről mégis a megyékben döntenek, hiszen a követeket ott látják el utasítással.¹²⁵ Kemény soraiból érezhető, hogy a választójog alapkövetelményének az értelmet és a vagyoni függetlenséget tenné meg, de ezt nyíltan nem mondja ki. Mindemellett látható, hogy újabb érvt is hozott az általa és a centralisták által is kívánt követutasítás eltörlése mellett. Ezt azonban anélkül tette, hogy nyíltan állást foglalt volna az utasítások ellen, ami arra utal, hogy ekkoriban ő sem akarta ingerelni a reformellenzék zömét olyan elvek hangoztatásával, melyeket az nem fogadott el.

A cikksorozat hetedik darabja június negyedikén, nem sokkal az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírása előtt jelent meg. Ebben Kemény összefoglalta az eddig elhangzottakat azzal a szándékkal, hogy nyilvánvalóvá tegye a különbséget saját és Záborszky, vagyis saját és a reformellenzék megyerendszert védelmező szárnyának véleménye között. Ez annak felismerésében állt, hogy a büntető törvények nem elegendők a korteskedés megfékezésére. A további szükséges intézkedések ismertetésére azonban ekkor nem került sor, azt Kemény későbbre ígérte.¹²⁶ Ugyanolyan óvatosan látott tehát munkához, mint januárban a centralisták, vélhetően, mivel nem akarta

¹²² Uő, i. m. *III*, PH, 1847. május 11., 878. sz., 303.

¹²³ Uő, i. m. *IV*, PH, 1847. május 20., 883. sz., 325.

¹²⁴ Uő, i. m. *V*, PH, 1847. május 21., 884. sz., 329.

¹²⁵ Uő, i. m. *VI*, PH, 1847. június 1., 889. sz., 353–354.

¹²⁶ Uő, i. m. *VII*, PH, 1847. június 4., 891. sz., 363.

kockára tenni ellenzéken belüli helyét, melyért az elmúlt években annyit dolgozott.¹²⁷ Ugyan már Pestre költözése után megjelent első cikksorozatában megkezdte a megyerendszer bírálatát, az ezt átalakítani kívánó reformjavaslatokkal azonban csak az Ellenzéki Párt megalakulása után állt elő. A Dobszay Tamás által körülírt kategóriákkal élve: az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírása előtt Kemény a verbális szokatás taktikáinak *mérsékelt javaslat – radikális előreutalás* típusával élt, míg az aláírást követően már a *radikális* típusossal.

A cikksorozat első felében kijelölt politikai pozíció alig valamilyen tért el a reformellenzék zöme kívánataitól, részben azért, mert a szerző minden itt felsorolt javaslatot a Záborszky által is kívánt büntetésekkel hozott kapcsolatba. Kemény e cikksorozatában ugyanúgy járt el, ahogyan Eötvös a *Teendőkben*:¹²⁸ írását két részre osztva először csak jelezte, hogy a korteskedés megfékezésére komolyabb reformokat tart szükségesnek, majd ezeket az Ellenzéki Párt megalakulása után részletesen is kifejtette. Az általa szükségesnek tartott reformok jórészt megegyeztek a reformellenzék zöme kívánataival. A nemességet Kemény is megadóztatta, az ösiséget el-

¹²⁷ Keményt a *Korteskedés és ellenszerei* című röpirata (KEMÉNY Zsigmond, *Korteskedés és ellenszerei I–II*, Kolozsvár, 1843–1844.) első füzetének megjelenése után rengeteg támadás érte a reformellenzék részéről. ([B.] Kemény Zsigmond–[B.] Wesselényi Miklósnak, 1846. március 14. In: KEMÉNY 2007, 69–75.) Ráadásul ezt követően a gróf Mikes Jánosnál tartott ellenzéki vezetői gyűlésre sem hívták meg, ami különösen rosszlesett neki. ([B.] Kemény Zsigmond–[B.] Wesselényi Miklósnak, 1845. január 19. In: KEMÉNY 2007, 36–37.) Rövidesen azonban enyhülni kezdett a Kemény ellen fordult közhangulat, és a következő gyűlésre már meghívták. ([B.] Kemény Zsigmond–[B.] Wesselényi Miklósnak, 1845. január 28. In: KEMÉNY 2007, 38–40.) Teljes rangú ellenzéki vezetőként azonban csak 1846 nyarán, pesti útja alkalmával mutatkozhatott meg, mikor részt vett az oppozíció vezéreinek Kossuthnál tartott egyeztetéseiben, majd az augusztus 18–19-én tartott ellenzéki konferenciákon. (A konferenciák leírását lásd: KEMÉNY 1966, 177. 181–182. 188–193.) Kemény nézeteire és *Pesti Hirlaphoz* kerülésére bővebben lásd: GABORI KOVÁCS 2015.

¹²⁸ Lásd ebben a kötetben: *Igazodás és elhajlás II. Az országgyűlési teendők kijelölése*.

törölte volna. Ki kívánta mondani az örökváltságot is.¹²⁹ Cenzuson alapuló képviseleti rendszert vezetett volna be.¹³⁰ El szeretne volna érni a megyei tisztviselők jogkörének felülvizsgálatát, és célszerű szabályozását. Ez alatt a hatalmi ágak megosztását értette, illetve hogy egyes kérdések eldöntése ne a megye, hanem az országgyűlés hatáskörébe tartszon. E kérdések közül tételesen a „főbb közlekedési vonalak” ügyét említette. A hatalmi ágak megosztásával párhuzamosan az esküdszékeket is bevezette volna.¹³¹ A követi verifikációt az országgyűlésre óhajtotta bízni, amit több évre választott követekkel, évente kívánt tartani. A reformellenzék zömével ellentétben meg akarta szüntetni a követutasításokat. Nyíltan ki mondta, hogy a reformok végcélja a „*törvényhozó hatalomban rejlő állományi erőknek célszerű elhelyeztetése*”, vagyis a centralizáció kell hogy legyen.¹³² Ebbe az irányba mutatott egyébként a fentebb említett reformok közül a megyei tisztviselők jogkörének újrászabályozása, valamint az országgyűlés hatáskörének bővítése is. Ezeket azonban az adott helyen nem részletezte, így e reformkívánatok említésekor még nem lehetett megállapítani a kívánt változtatások végső irányát. A centralizáció körülrása azonban nyilvánvalóvá tette, hogy Kemény az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírása után nem sokkal Csengeryék régi elvei mellett agítal.

Igazodás és elhajlás II.

Az országgyűlési teendők kijelölése

Az országgyűlésen megvitatandó legfontosabb kérdéseket és az ezekben követendő irányvonalat előbb Trefort, majd Eötvös jelölte ki a *Pesti Hirlapban*. Trefort írásaiban jórészt a reformellenzék politikai pozíciójához igazodott. Ugyanezt tette Eötvös is, aki azon-

¹²⁹ KEMÉNY Zsigmond, *Eszmetöredékek ... IX*, PH, 1847. június 10., 894. sz., 377.

¹³⁰ Uő, i. m. *XII*, PH, 1847. június 29., 905. sz., 421.

¹³¹ Uő, i. m. *VIII*, PH, 1847. június 8., 893. sz., 373.

¹³² Uő, *Eszmetöredékek ... X–XI*, PH, 1847. június 20., 900. sz., 401; PH, 1847. június 27., 904. sz., 417.

ban Kemény Zsigmondhoz hasonlóan elveit csak cikksorozatának az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírását követően megjelent darabjaiban fejtette ki részletesen, és az oppozíció megerendszert védelmező szárnyától eltérő eszmék ismertetésére is csak ekkor vállalkozott. Ezenkívül a politikai életbe is csak a *Nyilatkozat* aláírását követően vetette bele magát teljes energiával. Eötvös politikai aktivitásának fokozódása vélhetően annak volt köszönhető, hogy ekkor már társaival együtt a reformellenzék teljes jogú tagjának számítottak, sőt ő maga a párt vezetőinek sorába emelkedett. A centralisták legfőbb elvét, a parlamentnek felelős kormány eszméjét pedig az egész Ellenzéki Párt magáévá tette. Mindennek következtében pedig az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírása után a *Pesti Hírlap* minden addiginál nyíltabban tárgyalhatta a centralista elveket. A források tehát arra engednek következtetni, hogy az Eötvös által a centralista eszmék reformellenzék zömével történő elfogadtatására 1845 novemberében javasolt stratégia 1847. június 7-ére részben elérte célját.

Trefort cikksorozata elején újra jelezte, hogy csoportja alapjaiban akarja megreformálni a hazai intézményeket és törvényeket. Kifejtette azonban, hogy tudják, az országgyűlésen a szükséges reformoknak csak kis részét lesz alkalmuk megtárgyalni, így a legfontosabbakat kell előnyben részesíteniük. Erre az utasítások készítésénél is tekintettel kell lenni, nehogy „az országgyűlés majd a’ tárgyak’ sokasága miatt mitse végezessen”. Trefort tehát cikksorozatában taktikaként a verbális szoktatás *mérsékelt javaslat – radikális előreutalás* változatával élt, a legfontosabb reformokként pedig a „városi ügyet, adót, örökváltságot és ösiséget” nevezte meg.¹³³ Jórészt tehát azokat a gazdasági kérdéseket tekintette elsődlegesnek, melyek az ország fejlődéséhez elengedhetetlenek voltak. Ebben a pillanatnyi szükségességek mellett minden bizonnyal szerepet játszott, hogy a municipalistákkal kötött kompromisszum értelmében a centralistáknak igazodniuk kellett az azok által vallott elvekhez. Az e cikkekben kijelölt politikai pozíció tehát az 1844–45-ben kifejtett centralista kívánsatoknál közelebb állt a municipalistákéhoz.

¹³³ ☉ [TREFORT Ágoston], *Legközelebbi feladatunk I*, PH, 1847. január 26., 819. sz., 57.

Kossuth pedig 1846-ban a *Hetilap*ban szintén a kötelező örökváltságot és a közteherviselést jelölte meg elsődleges feladatként.¹³⁴

Az örökváltság indoklásánál Trefort nagy hangsúlyt fektetett az azt megtagadó nemességet fenyegető gyűlölet kimutatására. Erre finomabb formában már a nemesi adómentesség eltörlésének követelésekor is felhívta a figyelmet, mikor arra utalt, hogy ha a nemesség még akkor lemond előjogairól, az még nagylelkűség színében fog feltűnni.¹³⁵ Trefort érvelése itt érezhetően Kossuthéhoz igazodott, aki nem sokkal korábban a *Hetilap*ban figyelmeztetett ugyanerre: „Adózzunk urak, különben megadóztatunk. Menjünk, különben menettetünk.”¹³⁶

Bár Trefort a municipalista érdekegyesítési terminológiát nem használta, az érdekek egyesítésével kívánta a magyarországi nemzetiségeket a magyar néphez közelíteni. Az örökváltságot e cikkében is a korábban általa felvetett, és a reformellenzék zöme által is elfogadott módon, állami kármentesítéssel hajtotta volna végre.¹³⁷ Arra is rámutatott, hogy a nemesség ingatlanhitelt az ősiség eltörlése nélkül nem kaphat. Ezzel az intézkedéssel válna valósággá a bírhatalmi jog is, amiről az előző országgyűlésen már született törvény, és ami nélkül valódi alkotmányos élet nem jöhet létre. A nemesi előjogok mellett ugyanis sem alkotmányos, sem nemzeti egység nem alakulhat ki.¹³⁸ A legfontosabb reformnak mégis a városi kérdést tar-

¹³⁴ KOSSUTH Lajos, *A teendők legfőbbike*, H, 1846. július 28., 60. sz., 999–1003; Uő, *Adó*, H, 1846. december 15. 100. sz., 1639–1644.; Uő, *Adózzunk*, H, 1846. december 25., 103. sz., 1687–1691.

¹³⁵ ☉ [TREFORT Ágoston], *Legközelebbi feladatunk II*, PH, 1847. február 2., 823. sz., 73.

¹³⁶ KOSSUTH Lajos, *Adózzunk*, H, 1846. december 25., 103. sz., 1687–1691.

¹³⁷ ☉ [TREFORT Ágoston], *Legközelebbi feladatunk III*, PH, 1847. február 9., 827. sz., 89.

¹³⁸ ☉ [Uő], *Legközelebbi feladatunk IV*, PH, 1847. február 18., 832. sz., 109. – Később, egyik ősiséggel foglalkozó cikkében abbeli véleményét is kifejtette, hogy az ősiség eltörlésével egy időben az összes birtokigénynek is meg kell szűnni. Saját bevallása szerint ezzel az elmúlt országgyűlés kerületi választmányának javaslatához ragaszkodott. Véleményéért így a reformellenzék sem ítéltette el. (☉ [Uő], *Ősiség II*, PH, 1847. május 30., 888. sz., 349.)

totta, mivel szerinte az alsótábla a városi szavazatok nélkül a másik három ügyet nem tudná keresztülvinni. Trefort véleménye a városi ügy részleteiben tért el a reformellenzék zömének elképzelésétől. A régi centralista elveknek megfelelően fejtette ki, hogy a városok belrendezését az országgyűlési szavazatjogtól el kell választani. Ezt Csengeryhez hasonlóan olyan választási törvény segítségével képzelte el, mely censzusos alapon tette volna a követet a város lakóinak képviselőjévé.¹³⁹ E törvény eredményeképpen pedig az utasítási jog – amit a centralisták megszüntetendőnek véltek, a reformellenzék zöme viszont nem – magától elhalna.¹⁴⁰

Cikksorozatában Trefort a konzervatívokkal vitázva a közjó előmozdítása érdekében a municipalisták által gyakran alkalmazott republikanizmus politikai nyelvét használva megjegyezte: „A’ nép’ életéből kell a’ törvényeknek fejlődni: ezt mondja sok conservatív. Ha e’ szavakkal azt akarnák mondani, hogy mit a’ nép igazságosnak és jónak elismer, ’s mi üdvére szolgál, azt törvénybe kell foglalni, alig lehetne kifogásunk e’ nézet ellen”.¹⁴¹ Nép alatt azonban nyilvánvalóan nem csupán a nemességet, hanem a magyarországi társadalom többi osztályát is értette, és a közjórt szolgáló törvényekkel mindegyikük felemelkedését el kívánta érni. A centralisták által ritkán használt republikánus politikai nyelvet tehát a reformellenzék zöme szokásának megfelelően ki is nyitotta a nemességen túlmutató republikanizmus irányába.¹⁴² Trefort tehát nemcsak kívánatai nagy részében, de e helyütt még beszédmódjában is igazodott a reformellenzék megerendszert védelmező szárnyához.

Az adóügyön Trefort a nemesi adómentesség eltörlése és a közteherviselés megvalósítása mellett évi tizenhárommillió forint adó

¹³⁹ Csengery elképzelését lásd ebben a kötetben: *Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése; Csengery és Szalay óvatosságtól való távolodása a reformellenzék zömének politikai pozíciójától.*

¹⁴⁰ ☉ [TREFORT Ágoston], *Legközelebbi feladatunk V*, PH, 1847. március 4., 840. sz., 145.

¹⁴¹ ☉ [Uő], *Legközelebbi feladatunk IV*, PH, 1847. február 18., 832. sz., 109.

¹⁴² A municipalisták nyelvhasználatához lásd ebben a kötetben: *IV. Az országgyűlés előtt. Kísérlet a reformellenzék politikai pozíciójának befolyásolására.*

befizetését is értette,¹⁴³ melynek egy részét indirekt adó útján kívánta előteremteni. Az indirekt adó fajtái közül a dohánymonopóliumot most is elvetette, és egy korábbi *Pesti Hírlap*-os cikkre utalva a földbirtokszerződések belajstromzási bélyegdíját, a szeszegetési és a húsfogyasztási adót ajánlotta.¹⁴⁴ A dohánymonopólium bevezetése ellen nemcsak Trefort – illetve a centralisták közül Csengery –, hanem Kossuth is tiltakozott, így az ezzel kapcsolatban írtakat a reformellenzék zöme sem kifogásolhatta.¹⁴⁵

Látható tehát, hogy a legközelebbi feladatok meghatározásakor Trefort is jobbára az ellenzék egésze által elfogadott elveket ismertetett, miközben érvkésztetésben és nyelvhasználatában is többször igazodott az oppozíció zöme által alkalmazotthoz. A Trefort által a reformellenzéknek kívánt politikai pozíció így csupán a követutatisások eltörlésében, és a városi kérdés centralista alapú rendezésében tört el a Kossuthék által öhajtottól.

Eötvös József *Teendőink* című cikksorozata 1847. május 13. és november 25. között jelent meg 19 folytatásban. Megírását a szerző Széchenyi *Politikai programm töredékek*-jének megjelenésével indokolta. Széchenyi ugyanis kijelentette művében, hogy ha az ellenzék országgyűlési többséget szerez, az hazagyilkolásnak te-

¹⁴³ ☉ [TREFORT Ágoston], *Legközelebbi feladatunk I*, PH, 1847. január 26., 819. sz., 57.

¹⁴⁴ ☉ [Uő], *Legközelebbi teendőink VI*, PH, 1847. június 3., 890. sz., 357. A korábbi cikk: T. A. [Uő], *Indirect adó II*, PH, 1845. január 16., 422. sz., 31.

¹⁴⁵ Trefort korábbi írásai, melyekben a dohánymonopólium ellen foglalt állást: T. Á. [Uő], *Vámügy és a' B. P. Híradó*, PH, 1845. július 20., 506. sz., 45; T. Á. [Uő], *Vámügy*, PH, 1845. október 31., 565. sz., 289. Kossuth és Csengery állásfoglalására lásd például: KOSSUTH Lajos, *Vámügy*, H. 1846. május 22., 41. sz., 699–700; [CSENGERY Antal], *A' vámügy és dohánymonopolium*, PH, 1846. augusztus 23., 731. sz., 123; [Uő], *Dohányügy I–II*, PH, 1846. november 19., 781. sz., 333; PH, 1846. november 22., 783. sz., 341; ** [Uő], *Még egypár szó a' dohányügyben I–II*, PH, 1846. december 15., 796. sz., 393; PH, 1846. december 22., 800. sz., 409; x. y. [Uő], *A' B–P. Híradó legújabb taticája a' dohánymonopolium és indirect adók körül*, PH, 1847. július 29., 922. sz., 65.

kinthető.¹⁴⁶ Eötvös állítása szerint erre válaszul vette védelmébe az ellenzékét. Célja azonban nem csupán állásfoglalás lehetett a Széchenyi–Kossuth-vitában. Széchenyi ugyanis műve elején közeledni próbált az általa az ellenzék orgánumának nevezett *Pesti Hirlaphoz*, mikor köszönetet mondott a centralista lapnak az őt abban korábban ért dicséretért.¹⁴⁷ Ezzel Eötvöséket szembe is kívánhatta fordítani a reformellenzék zömével, hiszen rámutatott, hogy a centralisták szerint „az ellenzék sorain kívül is lehet és van hazafiui helyzet, melynek betöltése közhasznót szül és ekkép nem szégyen; s hogy pártokon felülemelkedni sem mindig bűn, de néha még a legszen-
tebb kötelesség is”.¹⁴⁸ Eötvös így, ha jó viszonyát meg akarta őrizni Kossuthékkal, nem térhetett ki a válaszáadás elől. Tevékenysége közben pedig még az ellenzék legfontosabb teendőinek, vagyis politikai pozíciójának kijelölésére is talált módot. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Eötvös ugyan válaszolt a lapban Széchenyi állításaira, de Kossuth Szentimrey Izidór néven a *Hetilapban* megjelent Széchenyihez írt nyílt levelét a *Pesti Hirlap* nem hozta le.¹⁴⁹ Ennek okát a *Hetilap* abban jelölte meg, hogy a *Pesti Hirlap* szerkesztőinek állítása szerint nem él „után nyomott cikkekből”, és a szóban forgó írásban nem látnak annyit, „mint némellyek”.¹⁵⁰ A *Hetilap* szerkesztője, Wargha István ezután azzal vádolta meg a centralistákat, hogy félnek Kossuth nevét szerepeltetni lapjukban. Attól tartanak ugyanis, hogy ezzel arra emlékeztetnék az olvasót, hogy Kossuth idején a *Pesti Hirlap* nem volt élettelen, gyakorlatiatlan.¹⁵¹ A cent-

¹⁴⁶ SZÉCHENYI 1990.

¹⁴⁷ Széchenyi a *Pesti Hirlap* 1846. április 5-ei vezércikkére hivatkozik. (SZÉCHENYI 1990, 1.) Ebben a Bécsből hazatérő Széchenyiről írja az ismeretlen szerző: „a’ pártokon kívül álló fényes egyéniség, ki nevének hitelét épen az által alapította meg, mert megállotta függetlenül helyét esőben és napfényben, ’s a’ sokaság’ sár-gulacsait és a’ nem-sokaság’ töviseit egyenlő kebellet fogadta”. (A. n., *Tiszai levelek I*, PH, 1846. április 5., 653, 231.)

¹⁴⁸ SZÉCHENYI 1990, 2.

¹⁴⁹ Szentimrey Izidór [KOSSUTH Lajos], *Melletünk*, H, 1847. április 20., 136. sz., 506–510. A cikkről bővebben ír KOSÁRY 2002, 363–364.

¹⁵⁰ *Fővárosi hírnök*, H, 1847. május 11., 142. sz., 612.

¹⁵¹ Uo. Május 4-én a *Hetilap* még azt is megemlítette, hogy a *Pesti Hirlap* nem hozta le Kossuth válaszát. H, 1847. május 4., 140. sz., 583.

ralisták azzal vágtak vissza, hogy a vezércikk nem hízelgésre való, és a hírlapírók nem gyermekek, hogy minden mozdulatukat dicsérni kellene. Ezt követően Warghát azzal utasították rendre, hogy ők sem várják tőle elődje, Vállas Antal nevének folytonos szerepeltetését. Pedig a centralisták megítélése szerint a Vállas irányította *Hetilap* jobb volt, mint amit Wargha szerkeszt. Utóbbit „bővérűen ’s élet-essenciával haldokló”-nak nevezték.¹⁵² A centralisták „leckézését” Wargha hasznavehetetlennek titulálta, és mint illet, figyelemre sem méltatta.¹⁵³ A szinte csak személyeskedésre szűkülő vita ezzel véget ért.¹⁵⁴ Arra pedig nincs adat, hogy a két lap a vizsgált időszakban többször is ilyen éles polémiába keveredett volna.

Eötvös a *Teendőinkben* a csoportképviselői beszédmodot használva, az ellenzék egésze nevében írta: „miután elleneink nemcsak szándékaikat, hanem ritka nyíltsággal azon országos takticát is előnkbe adták, mellyel magoknak az egyes megyékben többséget akarnak szerezni: mi is nyiltan [...] bevalljuk azt, mit a’ jelen körülmények között tenni akarunk”.¹⁵⁵ A tennivalók ismertetését az ellenzék nevének elemzésével kezdte. Széchenyi szerint ugyanis a „zsarnokság’ ideálja”, hogy az ellenzék az ellenőri szerep mellett a kormányt is meg akarja szerezni, és többségre törekszik. Eötvös viszont rámutatott, hogy az ellenzék név csak a párt pillanatnyi állását fejezi ki, nem elveit. Nincs a világon olyan párt, mely csupán a kormány tevékenységének ellenőrzését tűzte volna ki célul, így ha a körülmények változnak, az ellenzéki jelleg is változni fog. Széchenyi szerint viszont az ellenzék és a kormány helycseréje Magyarországon elképzelhetetlen, amiből Eötvös azt a következtetést vonhatta le, hogy a grófnak „a’ magyar nemzet’ alkotmányosságáról

¹⁵² □, *A’ Hetilap*, PH, 1847. május 13. 879. sz., 307–308. (A cikk a *Fővárosi újdonságok* rovatban jelent meg.)

¹⁵³ *Rövidke nyilatkozat*, H, 1847. május 14., 143. sz., 628–629.

¹⁵⁴ A vitát részletesen elemzi DEÁK 2010, 60–62.

¹⁵⁵ *** [Eötvös József], *Teendőink I*, PH, 1847. május 13., 879. sz., 307; ua. in: Eötvös 1978, II, 341–344. Már Fenyő István is rámutatott, hogy Eötvös valódi célja olyan „elemző és definiáló” számvetés elkészítése volt, „amely félreérthetetlenül az ország elé állítja a tennivalókat”. (FENYŐ 1997, 350.)

igen különös fogalmai lehetnek”,¹⁵⁶ vagyis – mai fogalmakkal élve – Széchenyi nem tette magáévá a parlamenti váltógazdaság eszméjét. Ez az elv részét képezte a centralisták által használt parlamentáris kormány fogalomnak, és mint korábban láthattuk, a reformellenzék zömének vezetői is ez idő tájt kezdték elfogadni, olyannyira, hogy az még az *Ellenzéki Nyilatkozatba*, illetve annak korábbi, márciusi tervezetébe is bekerült.¹⁵⁷ Eötvös Széchenyi műve révén így cikksorozatában kidomboríthatta a két ellenzéki csoportosulás elvi közösségét. Mindemellett Eötvös helyenként a municipalisták által gyakrabban használt republikanizmus beszédmódjával is élt, például mikor kiemelte, hogy pártjának céljai „[n]emzetiség, alkotmányos szabadság ’s törvényes függetlenségünk’ fentartása ’s kifejtése”.¹⁵⁸ A cikksorozat harmadik darabja pedig az 1847. márciusi ellenzéki konferencia nyilatkozatának szellemiségét tükrözte.¹⁵⁹ Eötvös ugyanis kijelentette: mindent, ami az ellenzék céljai eléréséhez közelebb visz, jöjjön az bárkitől is, az ellenzék elfogadja. Ha a kormány Széchenyi állításának megfelelően valóban a reformok útjára lépett, az ellenzék vele is hajlandó együttműködni. Ehhez azonban meg kellene bizonyosodniuk a kormány jó szándékáról, aminek eddig éppen az ellenkezőjét tapasztalták. Nyíltan kimondta, hogy pártja nem bízik a kormányban, ami miatt a haladás irányítását sem hagyhatják rá. Mindez az ellenzéki konferencia nyilatkozatá-

¹⁵⁶ *** [EÖTVÖS József], *Teendők II*, PH, 1847. május 14., 880. sz., 313; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 345–348. A sorozat negyedik darabja ugyanilyen értelemben nyilatkozik az ellenzékiesség mibenlétéről. (*** [Uő], *Teendők IV*, PH, 1847. május 27., 886. sz., 339; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 354–359.)

¹⁵⁷ Lásd ebben a kötetben: *Centralisták és municipalisták; Az országgyűlés bezárása után. A politikai pozíció részletes kifejtése; Vámügyi kompromisszum; Kossuth és a kormányfelelősség eszméje.*

¹⁵⁸ Ezt a sorozat több darabjában is hangsúlyozza: *** [EÖTVÖS József], *Teendők I*, PH, 1847. május 13., 879. sz., 307; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 341–344; *** [Uő], *Teendők II*, PH, 1847. május 14., 880. sz., 313; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 345–348; *** [Uő], *Teendők IV*, PH, 1847. május 27., 886. sz., 339; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 354–359.

¹⁵⁹ *** [Uő], *Teendők III*, PH, 1847. május 23., 885. sz., 333; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 348–354.

ban, szintén az egész ellenzék nevében csoportképviseleti beszéd-móddal szerepel: „[E]llenzésünket úgy, valamint pártolásunkat nem személyekhez, hanem tárgyakhoz és tényekhez kötjük”.¹⁶⁰ „[A] kormánynak minden jó és törvényes cselekedetét pártolni fogjuk, s nem kötjük pártolásunk feltételéül, hogy minket a hatalom ne ignoráljon, vagy csak a mi segedelmünkkel éljen.”¹⁶¹ „[A] Kormánynak mult országgyűlés óta eljárását sokakban törvénytelennek és veszélyesnek találjuk”. „[A] conservatív párt privilegiális és absolutisticus irányban működik; a kormány politicáját pedig főképp csak saját hatalmának tágítására látjuk irányozva, tehát nincs biztosítékunk, hogy nélkülünk a nemzeti alkotmányos élet biztosításával s kifejlesztésével összhangzó reformok mind kezdeményeztetni fognak”.¹⁶²

Eötvös azt is kifejtette, hogy a Széchenyi által alapítani kívánt középpárthoz – melyről a gróf a *Politikai programm töredékeiben* is írt – nem csatlakozhatnak, mivel nem létezik, és a kormány körül nem ez csoportosul.¹⁶³

Az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírása előtt megjelent cikkekben mindössze ennyi olvasható, a tényleges teendők felsorolására csak később került sor. A június 7. után legfontosabbként megjelölt feladatok között is szinte csak olyanokat nevezett meg, melyeket az *Ellenzéki Nyilatkozat* is tartalmazott: büntető törvénykönyv kidolgozása,¹⁶⁴ birtokviszonyok rendezése¹⁶⁵ és az ösiség ehhez szük-

¹⁶⁰ Pest, 1847 március 15.: Az országos ellenzék konferenciájának nyilatkozata. In: KLÖM XI, 120.

¹⁶¹ I. m. 121.

¹⁶² I. m. 120.

¹⁶³ *** [EÖTVÖS József], *Teendők III*, PH, 1847. május 23., 885. sz., 333; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 348–354.

¹⁶⁴ *** [Uő], *Teendők IX (Büntetőtörvény)*, PH, 1847. augusztus 6., 927. sz., 85; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 376–380.

¹⁶⁵ *** [Uő], *Teendők X (Birtokviszonyok)*, PH, 1847. augusztus 8., 928. sz., 89; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 380–383.

séges eltörlése,¹⁶⁶ általános örökváltság,¹⁶⁷ a nemesi adómentesség eltörlése,¹⁶⁸ népképviselet,¹⁶⁹ Magyarország és az örökös tartományok közötti viszony pontos definiálása,¹⁷⁰ kormányfelelősség és többségi kormány.¹⁷¹ A *Nyilatkozat*ban ezek közül egyedül a büntető törvénykönyv nem szerepelt. Eötvös azonban ezt is igyekezett a *Nyilatkozat*ból levezetni, és a büntető törvénykönyvet az ellenzéki dokumentum által is célként kitűzött törvény előtti egyenlőség felé történő fontos lépésként értelmezte.¹⁷²

Eötvös tehát az adott pillanatban csupán a büntető törvénykönyvvél kívánta bővíteni a reformellenzék által az *Ellenzéki Nyilatkozat*ban kijelölt politikai pozíciót. Igaz, az 1843–44-es országgyűlésen a reformellenzék támogatta az akkor végül elfogadásra nem került büntetőtörvénykönyv-javaslatot,¹⁷³ így tehát Eötvös valójában ezzel a kívánnal sem lépett túl az egész reformellenzék célkitűzésének keretein. A teendőket ugyanakkor részleteiben tárgyalta cikkeiben, amit a *Nyilatkozat* terjedelmi korlátok és a belső viták elkerülése miatt nem tehetett meg. E részletekben Eötvös véleménye helyenként eltért az oppozíció megerendszert védelmező szárnyaétól. Az örökváltság tárgyalása során például kimondta, hogy annak

¹⁶⁶ *** [Uő], *Teendők XI–XIV (Ősiség I–IV)*, PH, 1847. augusztus 27., 939. sz., 135; PH, 1847. augusztus 29., 940. sz., 139–140; PH, 1847. szeptember 9., 946. sz., 163–164; PH, 1847. szeptember 10., 947. sz., 167–168; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 383–415.

¹⁶⁷ *** [Uő], *Teendők XV (Örökváltság)*, PH, 1847. október 28., 974. sz., 277; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 415–420.

¹⁶⁸ *** [Uő], *Teendők XVI (Adó)*, PH, 1847. október 31., 976. sz., 283; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 420–424.

¹⁶⁹ *** [Uő], *Teendők XVII–XVIII (Népképviselet I–II)*, PH, 1847. november 18., 986. sz., 327; PH, 1847. november 19., 987. sz., 333; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 424–433.

¹⁷⁰ *** [Uő], *Teendők XIX*, PH, 1847. november 25., 990. sz., 343; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 433–436.

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² A törvény előtti egyenlőség az *Ellenzéki nyilatkozat*ban: *Pest, 1847 június 7. Az ellenzéki nyilatkozat Deák Ferenc által összefoglalt végleges szövege*. In: KLÖM XI, 155.

¹⁷³ MÉREI–VÖRÖS 1983, 917–918.

célszerű rendezésére csakis az országgyűlés készíthet javaslatot. Az indítvány megtételéhez ugyanis „az ország’ különböző vidékei’ viszonyainak teljes ismerete” szükséges.¹⁷⁴ Ezzel pedig csak az országgyűlés rendelkezik. Eötvös ezzel burkoltan újra a centralizáció szükségességére hívta fel a figyelmet. Az író-politikus tehát az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírása előtt cikksorozatában a verbális szoktatás taktikáinak *mérsékelt*, majd az aláírást követően *mérsékelt javaslat – radikális előreutalás* típusát alkalmazta.

Keményhez hasonlóan tehát Eötvös csak az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírását követően vállalkozott arra, hogy a municipalistákétól eltérő elveket ismertessen a *Pesti Hírlapban*. Pedig az 1846 folyamán az ellenzéki konferenciáktól távol maradó Eötvös a tárgyalat időszakban már újra fontos szerepet vállalt ezeken.¹⁷⁵ A municipalista vezetők pedig rendszerint előzékenyen bántak vele. Egy 1847. március 14-én kelt titkosrendőri jelentés szerint az ellenzéki vezérkar úgy döntött, hogy Eötvöst Buda, Szalayt pedig Zólyom követévé kell választani.¹⁷⁶ Ez a határozat értelmezhető a reformellenzéki vezetők centralisták irányába tett gesztusaként, hiszen Eötvös és Szalay így bekerültek volna az alsóházba. Ám mivel városi követként nem rendelkeztek volna szavazati joggal, jelenlétük nem vitt volna közelebb a centralisták által kívánt eredmények eléréséhez. Az 1847. március 15-i tanácskozás után azonban Eötvös egyértelműen a reformellenzék vezetőinek sorába emelkedett. Az értekezleten Kossuth kijelentette, hogy törekedni kell a kormányfelelősség megvalósítására.¹⁷⁷ Eötvös válaszában szintén közeledni próbált Kossuth álláspontjához, és egyetértését fejezte ki az elhangzottakkal

¹⁷⁴ *** [EÖTVÖS József], *Teendőink XV (Örökváltság)*, PH, 1847. október 28., 974. sz., 277; ua. in: EÖTVÖS 1978, II, 415–420.

¹⁷⁵ Eötvös 1846-ban csak a június eleji tanácskozáson vett részt. (FENYŐ 1997, 343.) Kemény szerint Eötvös 1846-ban még barátait is ritkán látogatta meg. KEMÉNY 1982, 263. Lásd még FENYŐ 1997, 343.

¹⁷⁶ 200. Pest, 14. Márcz. 1847. In: KLÖM XI, 274.

¹⁷⁷ *Titkos jelentés a március 15-i ellenzéki tanácskozások lefolyásáról*. In: KLÖM XI, 122–125; *Részlet ismeretlen leveléből, amelyben beszámol a március 15-i ellenzéki konferencia és az ugyanakkor tartott konzervatív tanácskozás eseményeiről*. In: KLÖM XI, 128–130; FENYŐ, 1997, 344.

kapcsolatban. Kijelentette, hogy az adott körülmények között ő is a meggyerendszerben keresi az alkotmányos garanciákat, és azt még kinövéseiben is tiszteli. A kormányzatot ugyanakkor élesen bírálta. Megállapította, hogy a Helytartótanács helyett az idegen befolyás alatt álló Kancellária kormányoz, mely a hazai ipart és kereskedést elnyomja, az országgyűlés adókiivetési jogát pedig a hadiadóra korlátozza, míg indirekt adó címén tömérdek kincset visz ki az országból, ami nem tudni, hová lesz. Eötvös a beszédben tehát a kormány törvénytelen intézkedéseire hívta fel a figyelmet, és a reformellenzék zöme által gyakrabban használt republikanizmus beszédmódjával élt. Eközben a municipalista kívánatoknak megfelelően a magyar nemzetiség „teljes és tökéletes kivívását” is a teendőik közé sorolta – azaz a kulturális nacionalizmus politikai nyelvét is alkalmazta a beszédben –, és Kossuthhoz hasonlóan alkotmányt követelt az örökös tartományok számára is.¹⁷⁸ Vélhetően e beszédnek is köszönhetően Eötvöst beválasztották az *Ellenzéki Nyilatkozat* elkészítésére kiküldött hattagú bizottságba.¹⁷⁹ A tanácskozáson elfogadott előzetes ellenzéki programot pedig a reformellenzék a *Pesti Hirlapban* akarta megjelentetni,¹⁸⁰ amit azonban a cenzúra megakadályozott.¹⁸¹ Egy nem sokkal az ellenzéki értekezlet után kelt titkos-

¹⁷⁸ *Titkos jelentés a március 15-i ellenzéki tanácskozások lefolyásáról.* In: KLÖM XI, 122–125; *Részlet ismeretlen leveléből, amelyben beszámol a március 15.-i ellenzéki konferencia és az ugyanakkor tartott konzervatív tanácskozás eseményeiről.* In: KLÖM XI, 128–130; FENYŐ, 1997, 344. Az alkotmány követelése az örökös tartományok számára összefüggött az alsó-ausztriai, a csehországi és a magyarországi ellenzék 1847–48-as összefogási kísérletével. Eötvös beszédének e része tehát nemcsak a közeledést szolgálta a reformellenzék zöméhez, hanem külpolitikai jelentőségű is volt. Erről lásd DEÁK 1999, 52.

¹⁷⁹ *Pest, 1847 március 15.: Az országos ellenzék konferenciájának nyilatkozata.* In: KLÖM XI, 120–122; 219. *Pest, 16. März. 1847.* In: KLÖM XI, 274–275. A március 16-án kelt titkosrendőri jelentés 8 tagú bizottságról ír. A bizottságról lásd még FENYŐ, 1997, 344.

¹⁸⁰ Az előzetes programot lásd *Pest, 1847 március 15.: Az országos ellenzék konferenciájának nyilatkozata.* In: KLÖM XI, 120–122.

¹⁸¹ *Buda, 1847 április 15.: A könyvvizsgáló hivatal felterjeszti Apponyihoz az ellenzéki határozatok korrektúrapéldányát a Pesti Hirlapból és jelenti,*

rendőri jelentés arról számolt be, hogy „[a]z ellenzék vezéregyéniségei, névszerint *Batthyány Lajos* és *Kázmér, Teleky László, Ráday [Gedeon]* grófok, valamint *Kossuth, Szentkirályi* elhatározták, hogy ha *Deáknak* nem fogják országgyűlési követnek megválasztani, vagy a választást [*Deáknak*] vissza kell utasítani, báró *Eötvös József* lenne a legalkalmasabb az Ellenzéki Párt vezetőjének a következő országgyűlésen az alsótáblán, hogy következőképpen mindent be kellene majd vetni azért, hogy az ő megválasztását Békés megyében keresztülvigyék.”¹⁸² Eötvös tehát alig pár nap alatt Buda város kevésbé jelentős követi státuszának várományosából az alakulófélben lévő Ellenzéki Párt vezetői posztjának jelöltjévé lépett elő. A reformellenzék Eötvössel kapcsolatos határozatának keletkezéséről azonban semmit sem tudunk, ám vélhetően ennek a döntésnek volt köszönhető, hogy az Ellenzéki Kör június 6-án tartott ülésén a Kossuth és Deák által készített *Ellenzéki Nyilatkozatot* Eötvös olvasta fel. Ekkor tartott beszédében a konzervatív pártot az ország érdekeinek elhanyagolásával vádolta meg, majd az ezen érdekekért semmit sem tevő kormány iránti bizalmatlanságát fejezte ki. Elítélte az adminisztrátori rendszert is, és alkotmányt követelt az örökös tartományok számára is.¹⁸³

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a municipalista vezetők nyilvános megállapításaik ellenére sem tartották a mindennapi politikai életben tapasztalatlanak Eötvöst, különben nem szavazhatták volna meg az Ellenzéki Párt lehetséges vezetőjének. Részben erre utalhat az is, hogy a titkosrendőri jelentésekben meglehetősen sűrűn fordulnak elő hírek az Eötvös megválasztására irányuló tervekről. Fentebb már volt szó az 1847. márciusi, budai és Békés megyei jelölését érintő határozatokról. Az 1847. június 30-ai titkosrendőri jelentés szerint Eötvöst már a vezérmegye, Pest követének akarták Szentki-

hogy a kinyomatás megakadályozására minden intézkedést megtett. In: KLÖM XI, 130–131.

¹⁸² 235. *Pest*, 26. *März*. 1847. In: KLÖM XI, 276. Lásd még FENYŐ 1997, 344. Az idézetet Gábori Kovács József fordította és látta el kiegészítésekkel. A határozathoz lásd még DEVESCOVI 2007, 158.

¹⁸³ 387. *Pest*, 10. *Juni*. 1847. In: KLÖM XI, 281–283.

rályi Móriccral együtt megválasztatni.¹⁸⁴ Augusztus 22-én pedig arról született jelentés, hogy Eötvös Biharban lesz követ.¹⁸⁵ Úgy tűnik tehát, hogy a reformellenzék mindent megtett azért, hogy Eötvös az országgyűlés alsótáblájára kerüljön. A báró megválasztatása körüli hosszas tervezgetést azonban valószínűleg Eötvös társadalmi beágyazottságának hiánya is indokolta. A megyei életben való jártasság és ismertség nélkül ugyanis Eötvösnek még a reformellenzék támogatásával sem lehetett sok esélye a követi poszt megszerzésére. Békés megyében ugyan végül jelöltette magát, ám látva, hogy itt sem rendelkezik elegendő támogatottsággal, visszalépett, és még a választás előtt elutazott.¹⁸⁶ Mivel pedig a reformellenzék a vezérségre legalkalmasabbnak tartott Deák megválasztását sem tudta elérni, így Kossuth lett az Ellenzéki Párt vezetője az alsótáblán, aki később méltónak is bizonyult erre a szerepre.

Eötvös csak a *Nyilatkozat* aláírását követően vetette bele magát teljes energiával a politikai életbe. 1847. június 9-én már a Pest megyei gyűlésen is megjelent, és ismét a megyerendszer védelmére érdekében, valamint az adminisztrátori rendszer ellen szólalt fel. Beszédmódjában ez alkalommal is élt a municipalisták által gyakrabban használt republikanizmus politikai nyelvének egyes elemeivel. Előbb ennek megfelelően feltette a kérdést, hogy „[h]a leiratok által meg lehet változtatni egész birói rendszerünket, akkor [...] miben vagyunk szabadok ’s alkotmányosak’”. Majd kifejtette, egyetért azzal, hogy „a’ rend’ eszméje népszerűsége jusson” és hogy a „municipalis rendszer’ hiányai ne magasztaltassanak, de míg csak a’ nemzet alkotmányos, a’ kormány pedig nem az: addig egy constitutionalis végrehajtás’ attributioit nem olyan’ számára követelni nem lehet, ’s míg ez áll, addig [...] mindig paizsnak” tekinti a megyerendszert.¹⁸⁷ Ezzel újra hangsúlyozta a centralisták által már

¹⁸⁴ 439. *Pest, 30. Juni. 1847.* In: KLÖM XI, 284.

¹⁸⁵ 548. *Ofen, 22. August. 1847.* In: KLÖM XI, 286.

¹⁸⁶ A Békés megyei választásról lásd GÁNGÓ 2013, 1082–1083.

¹⁸⁷ E–y., *Pestmegye*, PH, 1847. június 13., 896. sz., 386–387 (a tudósítás a *Törvényhatósági dolgok* rovatban jelent meg); FERENCZI 1903, 157–159.

többször is kimondott elvet,¹⁸⁸ miközben a kormány iránti bizalmatlanságát is kifejezte.

Eötvös részt vett emellett a Pest megyei utasításokat kidolgozó választmány munkájában is. Ferenczi Zoltán szerint a követutasítás több pontja Eötvös elvei alapján készült, és Eötvös a Békés megyei utasítás készítésekor is jelen volt, így elvei abba is bekerültek. Mivel pedig a haladó megyék utasításai a pesti mintájára készültek, a centralista elvek ezek jó részében is megmutatkoztak.¹⁸⁹ Ferenczi megállapításainak vizsgálata már egy másik munka tárgya lesz, de az ő megfigyelései magyarázatot adhatnak arra a kérdésre, hogy miként nyerhettek olyan mértékben teret a centralista elvek, hogy 1848. március 3-án Kossuth híres felirati beszédében lényegében elfogadta azokat.

Eötvös tehát nemcsak 1847. június 6. előtti cikkeiben, hanem ezen időpont előtti és utáni beszédeiben is közeledni próbált az ellenzék megyerendszert védelmező szárnyához. Úgy tűnik azonban, hogy az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírása után újra visszatért korábbi elvei hirdetéséhez. A június 6-ai dátum így a centralista eszmék kifejtésének módjában is fontos változást hozott. Szalayék ekkor már a párt tagjaiként – ráadásul Eötvös a párt egyik vezetőjeként – szólhattak az ellenzékhez, ami a korábbinál jóval nagyobb mozgásteret biztosított a számukra. Ettől kezdve nyíltan hirdethették saját elveiket, és teljes jogú ellenzékiként próbálhatták meggyőzni tágabb értelemben vett elvbarátaikat saját elvi alapjaik igazáról.

¹⁸⁸ Lásd ebben a kötetben: *Közeledési kísérletek a publicisztika útján.*

¹⁸⁹ FERENCZI 1903, 157–159.

ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Jelen kötet eredményei arra engednek következtetni, hogy a centralisták nem voltak annyira tapasztalatlanok politikai téren, mint ahogy azt a szakirodalom egy része állítja.¹ Erre a centralisták politikai tevékenysége mögött meghúzódó és korábban nem elemzett stratégiai megfontolások vizsgálata révén mutattam rá. Főként Gerely András és Ruszoly József kutatásaira, illetve eddig nem, vagy csak kevésbé ismert forrásokra támaszkodva amellet érveltem, hogy Eötvösök a vizsgált időszakban végig arra törekedtek, hogy eszméiket elfogadtassák a reformellenzék egészével. A központosítók elképzelései szerint a következő diétán az ellenzék így már a centralista elvek mellett állt volna ki. Eötvösök céljait kezdetben – vélhetően Szalay instrukciói nyomán – hírlapi vita útján, a követendő elvek tisztázásával kívánták elérni. 1845 novemberétől, az Eötvös által ekkor javasolt stratégiának megfelelően pedig teret kívántak engedni a municipalistáknak a lapban. Úgy vélték ugyanis, hogy ezután Kossuthék elfogadják majd őket ellenzéken belüli erőnek, így szabadon hirdethetik eszméiket. Szalayék 1844. júliusi fellépésekor azonban elveiket még csak kevesen ismerték Magyarországon, így politikai pozíciójuk kijelölésével egy időben még arra is figyelmet kellett fordítaniuk, hogy a centralista eszméket részletesen megismertessék a közvéleménnyel. A centralista cikkek „doctrainer” jellegüket főleg ennek a körülménynek köszönhették. Szalayék ismeretterjesztő tevékenységét tehát úgy tűnik, politikai helyzetük és lehetőségeik felmérése előzte meg. Cselekedeteik emiatt a centralisták korábbi monográfiájának véleményével ellentétben

¹ GERŐ 1993, 112–116; FENYŐ 1997, 321; ERDŐDY 2015, 83.

nem magyarázhatók azzal, hogy ne lettek volna érzékenyek a pillanatnyi politikai eseményekre,² főleg mivel az országgyűlés 1844. novemberi bezárásáig szinte kizárólag az éppen a diéta elé kerülő ügyeket tárgyalták.

Könyvemben rámutattam, hogy Eötvös József és Szalay László más-más stratégia mentén kívánta megkísérelni a csoport eszméinek elfogadtatását. A szerkesztő Szalay döntései miatt azonban Eötvös óvatosabb stratégiája csak kevésbé érvényesülhetett, ráadásul a többi centralista is Szalay elképzelését támogatta. A szerkesztő stratégiája azonban nem járt sikerrel, így Eötvös 1845 novemberében Szalayhoz írott leveleiben újabbat ajánlott barátjának. Mivel a szakirodalom az Eötvös ezen üzeneteiben olvasható javaslatnak korábban egyáltalán nem szentelt figyelmet, hosszasan elemeztem Eötvös tervének előzményeit és következményeit. Mindeközben pedig amellet érveltem, hogy a centralisták által 1845 novemberében a municipalistáknak tett engedmények Eötvös stratégiájának részeként születtek meg. A csoport tagjai pedig már a kompromisszum megszületésének pillanatában készültek arra, hogy adandó alkalommal visszatérnek elveik hirdetéséhez a lapban.

1845 novemberében Eötvös az új stratégia kidolgozásakor vélhetően figyelembe vette, hogy Metternichnek küldött memorandumai miatt kapta meg csoportja a *Pesti Hirlapot*. Valószínűleg ezt szem előtt tartva gondolta úgy, hogy ha a centralisták megígérik a lap átadását Kossuthéknak, a laptulajdonos Landerer nem fogja azt átengedni a municipalistáknak Metternich engedélye nélkül. A birodalmi kancellár pedig ezt nem fogja engedélyezni, mivel a fennálló helyzet éppen beleillik terveibe. A lap tehát Eötvös várákozása szerint mindenféleképpen a centralisták kezén maradt volna. Az események menetéből kikövetkeztethető, hogy Eötvös ekkor helyesen mérte fel a helyzetet, igaz, stratégiájának megvalósulásához az események centralisták számára kedvező alakulására és Csengery sikeres közvetítői tevékenységére is szükség volt. A lap valóban centralista irányítás alatt maradt, a szerkesztő Csengerynek pedig 1846 februárjára több ponton is sikerült módosítania az 1845. novemberi megegyezés feltételeit. Szalayék ezt követően már csak

² FENYŐ 1997, 321.

az alkalmat várták, hogy Eötvös tervének megfelelően visszatérjenek elveik hirdetéséhez.

Arra már több szakirodalmi tétel is felhívta a figyelmet, hogy a centralisták 1846-ban a *Pesti Hirlapon* kívül megjelent írásaikban saját korábbi elveik mellett álltak ki.³ Fenyő István pedig azt is kiemelte, hogy a vámügyben 1846-ban Trefort Ágoston újra a birodalmon belüli vámszövetség mellett foglalt állást, és Kossuthot sikerült védvámrendszeri álláspontjának módosítására bírnia.⁴ Én egyrészt Fenyővel ellentétben úgy vélem, hogy a szóban forgó *Pesti Hirlap*-beli írások Csengery tollából származnak. Másrészt pedig az Eötvös által 1845 novemberében javasolt stratégia tükrében amellett érveltem, hogy a vámszövetség melletti agitáció a centralista eszmékhez való visszatérés első lépése volt. A központosítás eszméje melletti érvelés újakezdése azonban ekkor még korainak bizonyult. Csengerynek mégis sikerült egy olyan új politikai pozíciót kijelölnie, melyre támaszkodva csoportja 1847 elején visszatérhetett régi elveihez. Ráadásul e pozíció ellenére Kossuth nem vonta meg az ellenzék orgánuma címet a *Pesti Hirlaptól*, ami világosan jelezte az oppozíció csoportjai közötti viszony jobbra fordulását. Úgy vélem tehát, hogy e vita nemcsak Kossuth vámügyi nézeteinek módosulása miatt jelentős, hanem azért is, mert a centralisták félig-meddig sikeres taktikai erőpróbájául szolgált. A siker azért nem volt teljes, mert a közvélemény az ekkor létrejött vámügyi kompromisszumot Csengeryék vereségeként értékelhette. Kossuth ugyanis az újonnan kialakított vámügyi rendszert továbbra is a védvámrendszer névvel illette.

Nem újdonság ugyanakkor, hogy a centralisták 1847 januárjában visszatértek politikai programjuk hirdetéséhez. A stratégiai szempontú megközelítés révén azonban rámutathattam, hogy a csoport tagjai ekkor jóval óvatosabban tárgyalták az elveik mentén elképzelt reformokat, mint 1844–1845-ben. Ennek oka az lehetett, hogy

³ Lásd pl. MST I, 772–773 (a vonatkozó fejezetet Kosáry Domokos jegyzi); FENYŐ 1997, 331–333; KOSÁRY 2002, 354–355. Eötvös kapcsán SCHLETT 1987, 101; GERGELY 2003, 228 (a vonatkozó fejezetet Pajkossy Gábor jegyzi); BÓDY 2004, 37; DEVESCOVI 2007, 155.

⁴ FENYŐ 1997, 326–327.

ekkor már az ismeretterjesztő tevékenység súlya nem nyomta őket, így kevésbé voltak rákényszerülve a reformellenzék zömét sértő érvek használatára. Ráadásul eddigre az ellenzék olyannyira elfogadta ellenzéken belüli erőnek a centralistákat, hogy az opposíció vezetői szerint Deák után Eötvös lett volna a legalkalmasabb a párt vezérének a következő országgyűlés alsóházáján, és mindent meg is tett megválasztása érdekében. Ez egyrészt azt mutatja, hogy maguk a municipalista vezetők sem tartották politikailag tapasztalatlanak Eötvöst, másrészt pedig az Eötvös által kidolgozott stratégia sikerességét. Ebben pedig kulcsszerepet játszott a két ellenzéki csoport között közvetítő szerepet betöltő és az Eötvös által javasolt lépéseket végrehajtó Csengery is.

Az ellenzék egysége, mely a centralisták fellépésekor szakadt meg, 1847. június 7-én állt helyre. Az ekkor létrejött Ellenzéki Párt alapító dokumentumául szolgáló *Ellenzéki Nyilatkozat* ráadásul megjelölte azokat a reformpontokat, melyek eléréséért a párt dolgozni fog a továbbiakban. Az ekkor létrejött egység tehát jóval magasabb szerveződési szintet jelentett annál, mely a centralista eszmék megjelenésekor bomlott fel. Az ellenzéken belüli viták azonban a párttá alakulással még nem ülték el, hiszen a *Nyilatkozat* csak az elérendő célokat jelölte ki, a megvalósítás módját azonban nem. A centralisták ezt követően – érthető módon – amellet foglaltak állást, hogy a változtatásokat az ő rendszerük mellett kell életbe léptetni. Ezt pedig ekkor már szabadabban tehették, hiszen ők is beléptek az Ellenzéki Pártba. Szintén a stratégiai megközelítésnek köszönhetően fejthettem ki, hogy Eötvös József *Teendőink*, illetve Kemény Zsigmond *Eszmetöredékek a' korteskedés és ellenszerei körül* című cikksorozatainak csak az *Ellenzéki Nyilatkozat* aláírását követően jelent meg részeiben álltak ki a centralista eszmék mellett. Mindennek következtében az ellenzéki töredékek által kijelölt politikai pozíciók, ha céljaikban nem is, de a fogalmak és sokszor a jelszavak szintjén is újra távolodni kezdtek egymástól. A helyzet később olyan mértékben kiéleződött, hogy a centralisták 1848 elején szövetséget kötöttek Széchenyivel Kossuth megbuktatására.⁵ Ez azonban azt is jelenti, hogy az ellenzéki csoportok politikai pozí-

⁵ Részletesen elemzi GERGELY 1982, 127–155.

cióinak összevetése 1847. június 7-e után is bír relevanciával. Jelen munka tehát ebből a szempontból folytatható lenne egészen 1848. december végéig. Csengery, és az időközben társszerkesztővé avanzsáló Kemény ugyanis ekkor léptek vissza a lap szerkesztésétől. Ezzel egyszersmind Csengery lapvezetői tevékenységének vizsgálata is teljessé válna.

A jövőben vizsgálandó periódust négy részre lehetne bontani. Az első részben a centralisták által a diétán tárgyalni kívánt kérdéseket, ezek óhajtott megvalósítási módját, valamint az elfogadtatásuk érdekében az 1847–48-as országgyűlés megnyitása előtt alkalmazott stratégiát kellene kutatni. A második az országgyűlés megnyitásától az első felelős magyar kormány megalakulásáig tartó időszakot vizsgálná különös tekintettel arra, hogy Eötvösék milyen irányba próbálták befolyásolni cikkeikkel a törvényhozás munkáját, valamint hogy céljaik elérése érdekében milyen szövetséget kötöttek a parlamenten kívüli és belüli erőkkel. A harmadik rész a Baththyá-ny-kormány megalakulása utáni időszakot venné górcső alá Eötvös és Trefort külföldre távozásáig. Eötvös a kormány minisztere, Trefort 1848. április 27-én a földművelés, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium államtitkára,⁶ majd emellett a júliusi választások után a főváros terézvárosi kerületének képviselője,⁷ Szalay pedig az igazságügyi minisztérium kodifikáló osztályának főnöke lett.⁸ Mindezek miatt ennek a periódusnak a vizsgálatakor nem csupán arra kell tekintettel lenni, hogy a *Pesti Hirlap* az országgyűlés elé kerülő tárgyakban a döntést mely irányba kívánta befolyásolni, hanem arra is, hogy a centralisták milyen szerepet játszottak az új törvények előkészítésében és elfogadtatásában. Emellett szót kellene ejteni az ekkor félhivatalos kormánylappá váló *Pesti Hirlap* kormányzatot támogató tevékenységéről is. A negyedik rész az 1848. szeptember végétől december végéig tartó időszak vizsgálatakor csupán Csengery és a társszerkesztő Kemény cikkeinek vizsgálatára szorítkozhatna. A politikai tevékenységet folytató centralisták

⁶ MANN 1982, 43.

⁷ I. m. 43–44.

⁸ ANTALFFY 1983, 195.

közül ugyanis Szalay,⁹ Eötvös és Trefort addigra már elhagyták az országot,¹⁰ Irinyi pedig a radikálisokkal szavazott a parlamentben.¹¹

A későbbiekben szándékomban áll jelen kötetet e fejezetekkel kiegészíteni. A tervbe vett könyv így azt vizsgálná, hogy egy, a reformkorban meghatározó szerepet játszó csoport hogyan töltötte be hivatását a létrejöttétől a feloszlásáig. E mű megírása közben is a sajtó tevékenységére koncentrálnék, és továbbra is nagy hangsúlyt helyeznék a csoport tevékenységét nagyban befolyásoló stratégiai és taktikai megfontolásokra.

⁹ Szalay 1848 májusában diplomáciai megbízatása miatt hagyta el az országot. (ANTALFFY 1983, 195–204.)

¹⁰ Lásd például MANN 1982, 44; GÁNGÓ 2000, 205–208.

¹¹ FENYŐ 1998, 271.

BIBLIOGRÁFIAI RÖVIDÍTÉSEK

- ANDICS 1975 – ANDICS Erzsébet, *Metternich és Magyarország*, Bp., Akadémiai, 1975.
- ANDICS 1981 – *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*, szerk., bev. Andics Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1981, I.
- ANGYAL 1915 – ANGYAL Dávid, Szalay László emlékezete. In: *Emlékbeszédek a M. Tud. Akadémia tagjai fölött*, szerk. A főtítkár, Bp., MTA, 1915.
- ANTALFFY 1983 – ANTALFFY György, *Szalay László a reformkor politikai-jogi gondolkodója*, Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.
- BARBER 2000 – Stephen BARBER, *Political Strategy: Modern Politics in Contemporary Britain*, Liverpool, Liverpool Academic Press, 2000.
- BARLA 1970 – BARLA Gyula, *Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt*, Bp., Akadémiai, 1970 (Irodalomtörténeti füzetek, 67).
- BEKSICS 1882 – BEKSICS Gusztáv, *A magyar doctrinaierék: Csengery Antal, B. Eötvös József, B. Kemény Zsigmond, Szalay László, Trefort Ágoston*, Bp., Rudnyánszky, 1882.
- BEKSICS 1883 – BEKSICS Gusztáv, *Kemény Zsigmond a forradalom s a kiegyezés*, Bp., Athenaeum Rt, 1883.
- BENKŐ 1976 – *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára: Harmadik kötet Ö–Zs*, szerk. Benkő Loránd, Kubinyi László, Papp László, Bp., Akadémiai, 1976.
- BÉNYEI 1996 – BÉNYEI Miklós, *Eötvös József könyvei és eszméi*, Debrecen, ONIX, 1996 (Csokonai História Könyvek).
- BH – Budapesti Híradó

- BÍRÓ 2003 – BÍRÓ Gáspár, *Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába*, Bp., Osiris, 2003.
- BÓDY 2004 – BÓDY Pál, *Eötvös József*, Bp., Eötvös József Könyvkiadó, 2004.
- BSz –Budapesti Szemle
- BURTON–MILLER–SHEA 2015 – Michael John BURTON–William J. MILLER–Daniel M. SHEA, *Campaign Craft: The Strategies, Tactics, and Art of Political Campaign Management*, Santa Barbara, ABC-CLIO, LLC, 2015⁵.
- CARVILLE–BEGALA 2002 – James CARVILLE–Paul BEGALA, *Buck up, Suck up... and Come back when You Foul up: 12 winning Secrets from the War Room*, New York, Simon and Schuster, 2002.
- CZINEGE 2012 – CZINEGE Szilvia, Gróf Apponyi György a politikus hivatalnok: Kancellár és kancellária a reformkor végén, *Századok*, 2012/3, 609–652.
- CZÖCH 2006 – CZÖCH Gábor, Hogyan határozható meg a város területe? Az 1843/44. évi városi törvény vitái, *Korall* 2006. június, 24–25. sz., 216–230.
- CZUCZOR–FOGARASI – CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, I–V, Pest, Emich Gusztáv, 1862–1870.
- CSENGERY 1851/a – CSENGERY Antal, Szalay László. In: *Magyar szónokok és statusférfiak (Politikai jellemrajzok)*, kiad. Csengery Antal, Pest, Heckenast, 1851, 513–561.
- CSENGERY 1851/b – *Magyar szónokok és statusférfiak (Politikai jellemrajzok)*, kiad. Csengery Antal, [Kemény Zsigmond], Pest, Heckenast, 1851, 205–227.
- CSENGERY 1884/a – *Csengery Antal összegyűjtött munkái: Történeti tanulmányok és jellemrajzok*, Bp., Kilián Frigyes, 1884, II.
- CSENGERY 1884/b – *Csengery Antal összegyűjtött munkái: Történetírók és a történetírás*, Bp., Kilián Frigyes, 1884, III.
- CSENGERY 1884/c – *Csengery Antal összegyűjtött munkái: Publicistai dolgozatok és beszédek*, Bp., Kilián Frigyes, 1884, IV.
- CSENGERY 1898 – CSENGERY Antal, *Jellemrajzok*, Bp., Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1898.
- CSORBA 2000 – CSORBA László, *A tizenkilencedik század története*, Szekszárd, Pannonica, 2000 (Magyar Századok).

- CSORBA–VELKEY 1998 – CSORBA László–VELKEY Ferenc, *Reform és forradalom: 1790–1849*, Debrecen, Csokonai, 1998 (Történelmi Kézikönyvár).
- DÁVID 2013 – DÁVID Gábor Csaba, „Célunk tökéletesedésünk”: *A nemzetnevelő Wesselényi Miklós*, Bp., Argumentum, 2013 (Irodalomtörténeti füzetek, 172).
- DÁVIDHÁZI 2004 – DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2004 (Irodalomtudomány és Kritika).
- DEBRECZENI 2009 – DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009.
- DEÁK 1996 – DEÁK Ágnes, Wesselényi Szózata a korabeli osztrák–német és szláv röpiratirodalom tengerében. In: *Wesselényi emlékülés: Debrecen – Hadad – Zilah – Zsibó*, szerk. Takács Péter, Fehérgyarmat, Kölcsey Társaság–Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézet, 1996 (A Kölcsey Társaság füzetei 8.), 17–38.
- DEÁK 1999 – DEÁK Ágnes, Együttműködés vagy konkurencia: Az alsó–ausztriai, a csehországi és a magyarországi ellenzék összefogási kísérlete 1847–1848-ban, *Aetas*, 1999/1–2, 43–61.
- DEÁK 2000 – DEÁK Ágnes, Fenyő István: A centralisták: Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon: Budapest, Argumentum Kiadó, 1997., *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2000/3–4, 523–531.
- DEÁK 2001 – DEÁK Ferenc, *Válogatott politikai írások és beszédek I: 1825–1849*, szerk., jegyz., Molnár András, Bp., Osiris, 2001 (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók).
- DEÁK 2010 – DEÁK Ágnes, *A koronás Wargha, Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatában*, Bp., Akadémiai, 2010.
- DEÁK–MOLNÁR 2003 – DEÁK Ágnes–MOLNÁR András, *Deák Ferenc*, Bp., Vince, 2003 (Tudomány–Egyetem).
- DÉNES 1989 – DÉNES Iván Zoltán, *Közügygé emelt kiváltságörzés: A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években*, Bp., Akadémiai, 1989.
- DÉNES 1993 – DÉNES Iván Zoltán, A magyar liberálisok szellemi horizontja és értékvilága, 1830–1848. In: *Szabadság és nemzet*:

- Liberalizmus és nacionalizmus Közép és Kelet-Európában*, szerk. Dénes Iván Zoltán, Bp., Gondolat, 1993, 123–150.
- DÉNES 1998 – DÉNES Iván Zoltán, A köz java és az egyén boldogsága: A politikai és az egyéni szabadság viszonya, *Világosság*, 1998/5–6, 114–131.
- DÉNES 2008/a – DÉNES Iván Zoltán, *Szabadság – közösség: Programok és értelmezések*, Bp., Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, 2008 (Eszmetörténeti Könyvtár 9).
- DÉNES 2008/b – DÉNES Iván Zoltán, *Liberális kihívásra adott konzervatív válasz*, Bp., Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, 2008 (Eszmetörténeti Könyvtár 11).
- DEVESCOVI 2002 – DEVESCOVI Balázs, Mit lehet tudni *A falu jegyzője* első két kiadásáról, és mi következik ezekből az irányregényre nézvést?, *Irodalomtörténet*, 2002/2, 219–231.
- DEVESCOVI 2007 – DEVESCOVI Balázs, *Eötvös József (1813–1871)*, Pozsony, Kalligram, 2007 (Magyarok emlékezete).
- DOBSZAY 2005 – DOBSZAY Tamás, A szabad községek rendezésétől a szerződött községek felszabadításig. A községek ügye az 1843/44-es országgyűlésen, *Századok*, 2005/3, 545–584.
- DOBSZAY 2008 – DOBSZAY Tamás, „Szokjon gyapjas fülök az ezután már gyakrabban hallható igazság szavához”: A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban, *Századvég*, 2008, 47. sz., 113–150.
- EH – Erdélyi Híradó
- EÖTVÖS 1838 – EÖTVÖS József, *Vélemény a ’fogházjavítás’ ügyében, ns. Borsod vármegye ebbeli küldöttségéhez*, Pest, Heckenast, 1838.
- EÖTVÖS 1846 – EÖTVÖS József, *Reform*, Lipcse, Köhler Károly Ferencz, 1846.
- EÖTVÖS 1903 – BÁRÓ EÖTVÖS József, *Kisebb politikai cikkek*, Bp., Révai Testvérek, 1903 (Báró Eötvös József összes munkái XVII).
- EÖTVÖS 1967 – *Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz*, bev. Nizsalovszky Endre, kiad. Lukácsy Sándor, Bp., Akadémiai, 1967 (Irodalomtörténeti füzetek, 55).
- EÖTVÖS 1973 – EÖTVÖS József, *A karthausi – Versek – Drámák*, szerk., bev. Wéber Antal, Bp., Magyar Helikon, 1973 (Eötvös József művei).
- EÖTVÖS 1974 – EÖTVÖS József, *A falu jegyzője*, szerk., bev. Wéber Antal, Bp., Magyar Helikon, 1974 (Eötvös József művei).

- EÖTVÖS 1975 – EÖTVÖS József, *Arcképek és programok*, szerk., bev. Fenyő István, Bp., Magyar Helikon, 1975 (Eötvös József művei).
- EÖTVÖS 1976/a – EÖTVÖS József, *Levelek*, szerk. Oltványi Ambrus, Bp., Magyar Helikon, 1976 (Eötvös József művei).
- EÖTVÖS 1976/b – EÖTVÖS József, *Kultúra és nevelés*, szerk. Mezei Márta, Bp., Magyar Helikon, 1976 (Eötvös József művei).
- EÖTVÖS 1978 – EÖTVÖS József, *Reform és hazafiság: Publicisztikai írások*, szerk. Fenyő István, Bp., Magyar Helikon, 1978 (Eötvös József művei), I–III.
- EÖTVÖS 1996 – EÖTVÖS József, *A karthauzi*, utószó, szerk. Gángó Gábor, Bp., Unikornis, 1996 (A magyar próza klasszikusai).
- EÖTVÖS–LUKÁCS 1842 – EÖTVÖS József–LUKÁCS Móríc, *Fogházjavítás*, Pest, Heckenast, 1842.
- ERDŐDY 2015 – ERDŐDY Gábor, Szalay László, a politikus, *Történelmi Szemle*, 2015/1, 67–95.
- ERDŐDY–HERMANN 2002 – ERDŐDY Gábor–HERMANN Róbert, *Batthyány – Szemere*, Szekszárd, Pannonica, 2002, (Fekete Fehér).
- ESZTEGÁR 1901 – ESZTEGÁR László, Adalékok Kossuth Lajos hírlapírói pályájához, *Magyar Könyvszemle*, 1901, 1–19.
- FARRELL 1996 – David M. FARRELL, *Campaign Strategies and Tactics: Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective*, eds. Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, Pippa Norris, London, Sage, 1996, 160–183.
- FAUCHEAUX 2003 – *Winning Elections: Political Campaign Management, Strategy and Tactics*, ed. Ronald A. Faucheaux, New York, M. Evans and Co., 2003.
- FAZAKAS–MIRU–VELKEY 2013 – „*Politica philosophia okoskodás*”: *Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a XX. századig*, szerk. Fazakas Gergely Tamás, Miru György, Velkey Ferenc, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2013.
- FEHÉR M. 2014 – FEHÉR M. István, Forradalom és rendszerváltás: Kemény Zsigmond két politikai röpirata mai szemmel. In: *A sors kísértései: Tanulmányok Kemény Zsigmond munkásságáról születésének 200. évfordulójára*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, mtárs., Dobás Kata, Pintér Borbála, Bp., Ráció, 2014, 63–84.
- FENYŐ 1978 – FENYŐ István, Magyarság és emberi egyetemesség: Eötvös József, a publicista, In: Eötvös József, *Reform és hazafi-*

- ság, *Publicisztikai írások*, szerk., bev. Fenyő István. Bp., I, 1978, 5–81.
- FENYŐ 1997 – FENYŐ István, *A centralisták: Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*, Bp., Argumentum, 1997.
- FENYŐ 1998 – FENYŐ István, Utazás a múltból a jelenbe, In: IRINYI József, *Német-, Francia-, és Angolországi úti jegyzetek*, bev., kiad. Fenyő István, Bp. Argumentum, 1998, 255–272.
- FENYŐ 2012 – FENYŐ István, Szemere Bertalan és a centralisták a reformkorban, *Századok*, 2012/3, 509–516.
- FERENCZI 1903 – FERENCZI Zoltán, *Báró Eötvös József: 1813–1871*, Bp., Athenaeum, 1903 (Magyar Történeti Életrajzok).
- FERENCZI 1904 – FERENCZI Zoltán, *Deák élete*, Bp., MTA, 1904, II.
- FILEP 2014 – FILEP Tamás Gusztáv, Sok zaj egy tojáslepényért: Kemény Zsigmond a nemzetiségi kérdésről In: *A sors kísértései: Tanulmányok Kemény Zsigmond munkásságáról születésének 200. évfordulójára*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, mtárs, Dobás Kata, Pintér Borbála, Bp., Ráció, 2014, 17–31.
- FÖRENDI NAPLÓK – *Felsőleges Első Ferdinánd Austriai császár, Magyar- és Csehország e' néven ötödik koronás királya által szabad királyi Pozsony városába 1843-dik évi május 14-kére rendelt Magyar-országgyűlésen a 'Méltóságos Fő-Rendeknél tartatott országos ülések Naplója: III. kötet*, Pozsony–Pest, Az Országgyűlési Irományok Kiadó Hivatala–Landerer és Heckenast, 1844.
- FRANK 2006 – FRANK Tibor, Az emigráns Kossuth és a politikai marketing születése, In: *Kossuth Lajos, „a magyarok Mózese”*: *A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya, a Debreceni Egyetem, Debrecen Megyei Jogú Város és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2002. szeptember 25–26-án Debrecenben rendezett tudományos tanácskozásának előadásai*, szerk. Hermann Róbert, Bp., Osiris, 2006, 177–212.
- FÜZES é. n./a – *Batthyány Kázmér és a magyar Védegylet*, szerk. bev. Füzes Miklós, Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, é. n. (Pannónia Könyvek).
- FÜZES é. n./b – FÜZES Miklós, Előszó. In: *Batthyány Kázmér és a magyar Védegylet*, szerk. bev. FÜZES Miklós, Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, é. n. (Pannónia Könyvek), 7–15.

- GÁBORI KOVÁCS 2009 – GÁBORI KOVÁCS József, „Írói dicsőséget nem kerestem”: Anonimitás és a szerzői attribúció lehetőségei a centralista Pesti Hirlapban, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2009/5, 539–574.
- GÁBORI KOVÁCS 2012 – GÁBORI KOVÁCS József, A centralisták szerepe az ellenzék egységesítésében, *Századok*, 2012/3, 563–607.
- GÁBORI KOVÁCS 2014/a – GÁBORI KOVÁCS József, Ellenzéki párt-töredékek közeledése a publicisztika útján 1845-ben. In: *A sors kísértései: Tanulmányok Kemény Zsigmond munkásságáról születésének 200. évfordulójára*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, mtárs, Dobás Kata, Pintér Borbála, Bp., Ráció, 2014, 53–62.
- GÁBORI KOVÁCS 2014/b – GÁBORI KOVÁCS József, A textológus felelőssége a Pesti Hirlap szerzőségi azonosításainak tapasztalatai alapján. In: *Textológia – filológia – értelmezés: Klasszikus magyar irodalom*, szerk. Czifra Mariann, Szilágyi Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi, (Csokonai Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium) 55.) 2014, 215–236.
- GÁBORI KOVÁCS 2015 – GÁBORI KOVÁCS József, Kemény Zsigmond útja a Pesti Hirlapig: A centralisták a municipalisták és Széchenyi hívei vonzásában, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2015/4, 501–527.
- GÁNGÓ 2000 – GÁNGÓ Gábor: Joseph Freiherr Eötvös in Bayern, September 1848–Dezember 1850. In: *Ungarn-Jahrbuch*, Hrsg. Gabriel Adriányi, Horst Glassl, Ekkehard Völkl, München, Verlag Ungarisches Institut, 2000, 205–222.
- GÁNGÓ 2008 – GÁNGÓ Gábor, A megye aljegyzője: Bárány Eötvös József Fejér megyei hivatala, 1833–1835, *Századok*, 2008/1, 49–61.
- GÁNGÓ 2013 – GÁNGÓ Gábor, Bárány Eötvös József és Békés megye, *Századok*, 2013/5, 1079–1092.
- GELLÉRI 1892 – GELLÉRI Mór, *Ötven év a magyar ipar történetéből: 1842–1849*, Bp., 1892, 126.
- GERGELY 1982 – GERGELY András, *Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban: A fiumei vasút*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982 (Értekezések a történeti tudományok köréből, 98).
- GERGELY 1986 – GERGELY András, A radikális reform stratégiája: Kossuth jegyzetei 1847-ből, *Világosság*, 1986/10, 629–632.

- GERGELY 1987 – GERGELY András, *Egy nemzetet az emberiségnek: Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról*, Bp., Magvető, 1987.
- GERGELY 1990 – GERGELY András, Liberalizmus és nemzet: Eötvös József és a Habsburgok az 1840-es években, *Világosság*, 1990/1, 1–8.
- GERGELY 1998 – GERGELY András, A múlt század uralkodó eszméi, *Vigilia*, 1998/11, 802–804.
- GERGELY 2003 – *Magyarország története a 19. században*, szerk. Gergely András, Bp., Osiris, 2003.
- GERGELY 2007 – András GERGELY, Kossuth und die deutsche Einheit (1841 – 1871). In: *Lajos Kossuth (1802 – 1894): Wirken – Rezeption – Kult*, hrsg. Holger Fischer, Stefanie Steifert, Hamburg, Krämer, 2007, 75–95.
- GERGELY 2011 – GERGELY András, Széchenyi, az író. In: *Széchenyi mint magánember*, szerk. Pelyach István, Bp., Logod Bt., 2011, 57–75.
- GERŐ 1993 – GERŐ András, Reformszerepek és liberális társadalomérzékenység Magyarországon. In: *Magyar polgárosodás*, Bp, Atlantisz, 1993 (East-European Non-Fiction), 95–123.
- GRAY 1996 – John GRAY, *Liberalizmus*, Pécs, Tanulmány, 1996.
- H – Hetilap
- HECKENAST 1850 – *Ujabb kori Ismeretek tára: Tudományok és politikai és társas élet Encyclopaediája*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1850, II.
- HERMANN 1998 – HERMANN Róbert, *Szemere Bertalan*, Bp., Új Mandátum, 1998 (Magyar Szabadelvűek).
- HERMANN 2008 – HERMANN Róbert, Szemere Bertalan a reformkorban, *Századok*, 2008/3, 535–593.
- HERMANN 2010 – HERMANN Róbert, Az „Ellenőr” – Egy ellenzéki zsebkönyv születése, *Századok*, 2010/3, 505–528.
- HERMANN 2011/a – HERMANN Róbert, A Bach-huszár és a huszárkapitány, Jakab Elek ismeretlen (fél)munkája, *Korunk*, 2011/2, 49–60.)
- HERMANN 2011/b – HERMANN Róbert, Szemere Bertalan 1845-ös követjelentési beszéde: Egy kiadástörténeti rejtély nyomában. In: *História mezején: A 19. század emlékezete: Tanulmányok*

- Pajkossy Gábor tiszteletére*, szerk. Deák Ágnes, Völgyesi Orsolya, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2011, 221–230.
- HITES 2014 – *Jólét és erény: Tanulmányok Széchenyi István Hitel című művéről*, szerk. Hites Sándor, Bp., reciti, 2014 (Hagyományfrissítés 2.)
- HÖKE [JAKAB] 1893 – HÖKE Lajos, [JAKAB Elek], *Magyarország újabbkori történelme: 1815-től 1892-ig: I. kötet*, kiad. Szabó Ferencz, Nagybecskerek, 1893 (Történeti Nép- és Földrajzi Könyvtár).
- HÓMAN–SZEKFÜ 1936 – HÓMAN Bálint–SZEKFÜ Gyula, *Magyar történet*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936², 384.
- HORKAY–HÖRCHER 1997 – HORKAY–HÖRCHER Ferenc, *A koramodern politikai eszmétörténet cambridge-i látképe*, Pécs, Tanulmány, 1997.
- HORVÁTH 1840 – HORVÁTH Mihály, *Az ipar és kereskedés története Magyarországon, a három utolsó század alatt*, Buda, Magyar Királyi Egyetem, 1840.
- HORVÁTH 1868 – HORVÁTH Mihály, *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*, Pest, Ráth Mór, 1868 I–III.
- IMRE 2014 – IMRE László, „Bevált jóslatok” és nemzetkaraktológiai értékviszonyítások Kemény Zsigmond politikai jellemrajzaiban. In: *A sors kísértései: Tanulmányok Kemény Zsigmond munkásságáról születésének 200. évfordulójára*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, mtárs. Dobás Kata, Pintér Borbála, Bp., Ráció, 2014, 94–107.
- IVÁNYI–GRÜNWARD 1930 – IVÁNYI–GRÜNWARD Béla, *Történeti bevezetés*. In: Gr. Széchenyi István, *Hitel: A Taglalat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok*, szerk., bev. Iványi-Grünwald Béla, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1930 (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai: Gróf Széchenyi István Összes Munkái 2).
- Jkor – Jelenkor
- KAPOSI 1993 – KAPOSI Zoltán, *Magyarország gazdaságtörténete (1700–1830)*, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi, 1993.
- KAPOSI 2002 – KAPOSI Zoltán, *Magyarország gazdaságtörténete (1700–1848)*. In: *Magyarország gazdaságtörténete a Honfoglalástól a 20. század közepéig*, szerk. Honvári János, Bp., Aula, 2002.

- KAPOSI 2010 – KAPOSI Zoltán, *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*, Bp.–Pécs, Dialóg Campus, 2010 (Studia Oeconomica: Dialog Campus Tankönyvek), 54.
- KARDOS 1905 II – KARDOS Samu, *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*, Bp., Légrády Testvérek, 1905, II.
- KAUTZ 1868 – KAUTZ Gyula, *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*, Pest, Heckenast, 1868.
- KECSKEMÉTI 2008/a – KECSKEMÉTI Károly, *Magyar liberalizmus 1790–1848*, Bp., Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, 2008 (Eszmetörténeti Könyvtár 10).
- KECSKEMÉTI 2008/b – KECSKEMÉTI Károly, A kontinentális liberalizmus magyar változata. In: *Liberalizmus és nemzettudat: Dialógus Szabó Miklós gondolataival*, szerk. Dénes Iván Zoltán, Bp., Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, 2008 (Eszmetörténeti Könyvtár 8), 223–240.
- KEMÉNY 1906 – KEMÉNY Zsigmond, A két Wesselényi Miklós In: *Uő, Történelmi és irodalmi tanulmányok II*, kiad. Gyulai Pál, Bp., Franklin-Társulat, 1906 (Báró Kemény Zsigmond összes művei, X), 7–118.
- KEMÉNY 1966 – *Kemény Zsigmond Naplója*, kiad., bev. Benkő Samu, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1966.
- KEMÉNY 1982 – KEMÉNY Zsigmond, *Forradalom után* In: *Uő, Válogatások a történelemre*, szerk. Tóth Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1982 (Kemény Zsigmond művei), 5–180.
- KEMÉNY 1983 – KEMÉNY Zsigmond, *Korkívánatok: Publicisztikai írások 1837–1846*, kiad. Rigó László, Bp., Szépirodalmi, 1983 (Kemény Zsigmond művei).
- KEMÉNY 2007 – *Kemény Zsigmond levelezése*, kiad. Pintér Borbála, Bp., Balassi Kiadó–ELTE, 2007.
- KERÉNYI 2002 – KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002.
- KISS 2008 – KISS Csilla, *A szabadságeszme Magyarországon a XIX. század közepén európai kontextusban*, Szombathely–Köszeg, Társadalomtudományok és Európa-Tanulmányok Intézete, 2008.
- KLÓM II – *Kossuth Lajos összes munkái II: Országgyűlési Tudósítások II*, kiad. A Keleteurópai Tudományok Intézet Történetu-

- dományi Intézetének munkaközössége, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1949 (Magyarország újkori történetének forrásai).
- KLÖM III – *Kossuth Lajos összes munkái III: Országgyűlési Tudósítások III: 1834 március 25–november 29*, kiad. Barta István, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1949 (Magyarország újkori történetének forrásai).
- KLÖM VI – *Kossuth Lajos összes munkái VI: Ifjúkori iratok Törvényhatósági Tudósítások*, kiad. Barta István, Bp., Akadémiai–Magyar Történelmi Társulat, 1966 (Magyarország újkori történetének forrásai).
- KLÖM XI – *Kossuth Lajos összes munkái XI: Kossuth Lajos 1848/49-ben I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48*, bev. BARTA István, Bp., Akadémiai, 1951 (Magyarország újkori történetének forrásai).
- KOMLOS 1990 – John KOMLOS, *Az Osztrák–Magyar Monarchia mint közös piac: Ausztria-Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században*, Ford. Jász István, Bp., Maecenas, 1990.
- KOSÁRY 1942 – KOSÁRY Domokos, *Kossuth és a Védegylet: A magyar nacionalizmus történetéhez*, Bp., Athenaeum, 1942. (Különnyomat a Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi Évkönyvéből).
- KOSÁRY 2002 – KOSÁRY Domokos, *Kossuth Lajos a reformkorban*, Bp., Osiris, 2002² (Millenniumi Magyar Történelem: Életrajzok).
- KOSSELLECK 2003 – Reinhart KOSSELLECK, *Elmúlt jövő: A történeti idők szemantikája*, ford. Hidas Zoltán, Bp., Atlantisz, 2003 (Circus Maximus).
- KOSSUTH 1847/a – Kossuth Lajos orsz. védegyleti igazgató értekezése a védegylet közgyűlésen 1846. August. 20.^{am} In: *Magyar szövegek*, Hamburg, Voight H. G. 1847, 65–217.
- KOSSUTH 1847/b – Kossuth Lajos, Adó. In: *Ellenőr. Politikai zsebkönyv*, szerk. Bajza József, Németország, A' pesti Ellenzéki Kör, 1847, 448–572.
- KOSSUTH 1847/c – Deregnyei [Kossuth Lajos], A magyar politikai pártok értelmezése. In: *Ellenőr. Politikai zsebkönyv*, szerk. Bajza József, Németország, A' pesti Ellenzéki Kör, 1847, 224–290.
- KOSSUTH 1902 – *Kossuth Lajos kiadatlan levelei B. Wesselényi Miklóshoz I–II*, TT, kiad. Ferenczi Zoltán, 1902, 161–193, 321–345.

- KOSSUTH 1911 – *Kossuth Lajos iratai*, kiad. Kossuth Ferencz, XIII, Bp., Athenaeum, 1911.
- KOSSUTH 1989 – Deregyei [KOSSUTH Lajos], *A magyar politikai pártok értelmezése*, bev. Szigethy Gábor, Bp., Magvető, 1989 (Gondolkodó Magyarok).
- KOVÁCS 1894 – *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója*, szerk., kiad. Kovács Ferencz, Bp., Franklin, 1894, V.
- KOVÁCS 2013 – KOVÁCS József, *Egységtől egységig: Csengery Antal és a centralista Pesti Hírlap szerepe az Ellenzéki Párt megszervezésében I–II*, Miskolc, 2013, [disszertáció kézirat]. (A disszertáció az interneten is elérhető: http://phd.lib.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_15257_section_7768.pdf [A letöltés időpontja: 2014. 04. 14.]
- KUTHY 1841 – KUTHY Lajos, *Polgári szózat: Kelet' népéhez 1841.*, Pest, Heckenast, 1841.
- LIDDEL HART 1991 – LIDDEL HART–Basil Henry, *Strategy*, New York–London, Meridian, 1991².
- LILLEKER–LEES–MARSHMENT 2005 – *Political Marketing: A Comparative Perspective*, ed. Darren G. Lilleker, Jennifer Lees-Marshment, Manchester–New York, Manchester University Press, 2005.
- LIST 1940 – LIST Frigyes, *A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere*, Bp., Magyar Közgazdasági Társaság, 1940, ford. Horn József.
- Magyar Értelmező Kéziszótár – Magyar értelmező kéziszótár*, szerk. Juhász Józsefet al., Bp., Akadémiai, 2003².
- Magyar Törvénytár 1000–1526 – Magyar Törvénytár: 1000–1526. évi törvényczikkek*, ford., jegyz. Nagy Gyula, Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, jegyz. MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin Társulat, 1899 (Corpus Juris Hungarici: Magyar Törvénytár 1000–1895, Milleniumi Emlékiadás).
- Magyar Törvénytár 1740–1835 – Magyar törvénytár: 1740–1835. évi törvényczikkek*, szerk., jegyz. Márkus Dezső, ford. Csiky Kálmán Bp., Franklin Társulat, 1901 (Corpus Juris Hungarici: Magyar Törvénytár: 1000–1895: Milleniumi Emlékiadás).

- MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR 1985 – MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, *Megbíraltak és bírálók: A cenzúrahivatal aktáiból (1790–1867)* Bp., Gondolat, 1985.
- MANN 1982 – MANN Miklós, *Trefort Ágoston élete és működése*, Bp., Akadémiai, 1982.
- MARTINKÓ 1983 – MARTINKÓ András, *Értjük, vagy félreértjük a költő szavát?*, Bp., RTV–Minerva, 1983.
- MÉREI–SPIRA 1957 – *Magyarország története II: Magyarország újkori története 1790–1918 I*, szerk. Mérei Gyula, Spira György, Bp., Tankönyvkiadó, 1957.
- MÉREI–VÖRÖS 1983 – *Magyarország története V/2*, szerk. Mérei Gyula, Vörös Károly Bp., 1983².
- MEZEY 1995 – MEZEY Barna, *A magyar polgári börtönügy kezdetei*, Bp., Osiris–Századvég, 1995.
- MEZEY 2012 – MEZEY Barna, *A fenyítőházak forradalma: A modern büntetés-végrehajtás alapvetése Európában*, Bp., Gondolat, 2012.
- MEZEY 2013 – MEZEY Barna, Eötvös József és a magyar börtönügyi terminológia. In: *A kincset csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra: Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*, szerk. Gángó Gábor, Bp., ELTE Eötvös József Collegium, 2013, 229–243.
- MIRU 2011 – MIRU György, *Szabadság és politikai közösség: Kosuth Lajos politikai alapfogalmai*, Bp., Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, 2011 (Eszmetörténeti Könyvtár 15).
- MOLNÁR 1996 – MOLNÁR András, *Batthyány Lajos a reformkorban*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1996.
- MOLNÁR 1998/a – MOLNÁR András, *Deák Ferenc*, Bp., Új Mandátum, 1998 (Magyar Szabadelvűek).
- MOLNÁR 1998/b – MOLNÁR András, Deák Ferenc és az Ellenzéki nyilatkozat. In: *Az Ellenzéki nyilatkozat és a kortársak: Tudományos emlékülés: Zalaegerszeg, 1997. június 7.*, szerk. Molnár András, Zalaegerszeg, Zalaegerszegi Szabadelvű Kör, 1998, 15–25.
- MOLNÁR 1998/c – *Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai*, szerk. Molnár András, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1998.

- MOLNÁR 2007/a – Molnár András, *Viam meam persecutor: Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig*, Bp., Osiris, 2007.
- MOLNÁR 2007/b – MOLNÁR András, Batthyány Lajos gróf és Deák Ferenc kapcsolata a reformkorban, *Századok*, 2007/3, 533–556.
- MSTI – *A magyar sajtó története: 1705–1848*, szerk. Kókay György, Bp., Akadémiai, 1979.
- NEWMAN 2000 – Bruce I. NEWMAN, *Politikai marketing mint kampánystratégia*, ford. Doubravszky Sándor, Bp., Bagolyvár, 2000.
- OLTVÁNYI 1994 – OLTVÁNYI Ambrus, Irinyi József In: Uő, *A szellem szevedélye: Tanulmányok, cikkek, bírálatok*, Bp, Gondolat, 1994, 150–153.
- Országgyűlési iratok – Felséges első Ferdinánd austriai császár Magyar- és Csehországoknak e' néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1843/4-ik esztendei pünkösdi hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai I–V*, Pozsony–Pest, Az Országgyűlési Irományok Kiadó Hivatala, Landerer és Heckenast, 1844.
- PAPP 1922 – PAPP Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond*, Bp., MTA, 1922, I.
- PAQUETTE 2002 – Laure PAQUETTE, *Political Strategy and Tactics: A Practical Guide*, New York, Nova Science Publishers, 2002.
- PAQUETTE 2005 – Laure PAQUETTE, *Campaign Strategy and the Key to Political Longevity*, New York, Nova Science Publishers, 2005.
- PÉTER 1998 – PÉTER László, *Az Elbától keletre: Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*, Bp., Osiris, 1998.
- PH – Pesti Hírlap
- PORTER 2006 – Michael E. PORTER, *Versenysztratégia*, ford. Pollák Tamás, Tényi György, Bp., Akadémiai, 2006.
- PULSZKY 1958 – PULSZKY Ferenc, *Életem és korom*, Bp., Szépirodalmi, 1958 (*Magyar Századok*), I.
- RIGÓ 1974 – RIGÓ László, Barla Gyula: Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1974, 513–518.
- RIGÓ 1983 – RIGÓ László, *A hírlapíró Kemény (1837–1846)*. In: KEMÉNY Zsigmond, *Korkívánatok: Publicisztikai írások 1837–1846*, kiad. Rigó László, Bp., Szépirodalmi, 1983 (Kemény Zsigmond művei).

- SÁNDOR 1979 – SÁNDOR Pál, Deák politikai koncepciójához (Ismeretlen levele 1842-ből), *Történelmi Szemle*, 1979/2, 262–282.
- SCHLETT 1987 – SCHLETT István, *Eötvös József*, Bp., Gondolat, 1987 (Magyar História: Életrajzok).
- SCHLETT 2009 – SCHLETT István, *A politikai gondolkodás története Magyarországon I*, Bp., Századvég, 2009.
- SCHLITTER 1909 – HANS SCHLITTER, Die wiener Regierung und die ungarische Opposition im Jahre 1845 (Ein Beitrag zur Vorgeschichte des Reichstages von 1847/48), *Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs*, 1909 Januar, Heft IV, 241–295.
- SÖTÉR 1967 – SÖTÉR István, *Eötvös József*, Bp., Akadémiai, 1967².
- STIPTA 1995 – STIPTA István, *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására: Tervezetek, javaslatok, törvények*, Bp., Osiris, 1995 (Jogtörténet).
- SZ. DEBRECZENI 1992 – SZ. DEBRECZENI Kornélia, *Magyar írói álnévlexikon: Gulyás Pál lexikonának kiegészítése*, Budapest, PIM, 1992.
- SZABAD 1971/a – SZABAD György felszólalása. In: *Vita Magyarországon kapitalizmuskori fejlődéséről*, Bp., Akadémiai, 1971 (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből: Új Sorozat 55), 87–97.
- SZABAD 1971/b – SZABAD György, Eötvös József a politika útjain, *Századok*, 1971, 658–669.
- SZABAD 1977 – SZABAD György, *Kossuth politikai pályája, ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*, Bp., Kossuth–Magyar Helikon, 1977.
- SZABAD 1998 – SZABAD György, A kormány parlamenti felelősségének kérdése. In: *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*, szerk. Szabad György, Bp., KIT Képzőművészeti, [1998], 92–111.
- SZABAD 2002 – SZABAD György, *Kossuth irányadása*, Bp., Válasz, 2002.
- SZABÓ 1989 – SZABÓ Miklós, A liberalizmus elvi kérdései I. In: *Uő., Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*, szerk. Tallár Ferenc, Bp., Medvetánc, 1989, 47–53.
- SZABÓ 1993 – SZABÓ Miklós, *A magyar nemesi liberalizmus: 1825–1910*. In: *Szabadság és nemzet*, szerk. Dénes Iván Zoltán, Bp., Gondolat, 1993, 150–181.

- SZABÓ G. 2001 – SZABÓ G. Zoltán, Nyelvészet és költői nyelv a romantikus Vörösmarty-nál, *Magyar Tudomány*, 2001/2, 164–169.
- SZABÓ G. 2011 – SZABÓ G. Zoltán, *Kölcsey Ferenc (1790–1838)*, Pozsony, Kalligram, 2011.
- SZALAY 1843 – SZALAY László, A szabad királyi városok ügyében. In: Uő, *Válogatott történeti tanulmányok*, szerk. Soós István, Bp., Osiris, 2000 (Millenniumi Magyar Történelem: Hírtorikusok), 161–166.
- SZALAY 1846 – SZALAY László, *Státusférfiak és szónokok könyve*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1846, I–III.
- SZALAY 1847 – SZALAY László, Vallásügy; Országgyűlési beszédek I–II. In: *Ellenőr. Politikai zsebkönyv*, szerk. Bajza József, Németország, A' pesti Ellenzéki Kör, 1847, 86–92.
- SZALAY 1913/a – *Szalay László levelei*, kiad. Szalay Gábor, Bp., Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1913.
- SZALAY 1913/b – SZALAY Gábor, Szalay Lászlóról (I), *Budapesti Szemle*, 1913. január (433. sz.), 75–99.
- SZALAY 1988 – SZALAY László, *Publicistai dolgozatok*, Bp., Franklin, 1988 (A Jogtudomány Magyar Klasszikusai), I–II. [Reprint kiadás]
- SZÁNTÓ 1984 – SZÁNTÓ György Tibor, *Csengery Antal*, Bp., Akadémiai, 1984 (A Múlt Magyar Tudósai).
- SZÁNTÓ 1988 – *Idegen kezek*, szerk. kiad. Szántó György Tibor, Bp., Kozmosz Könyvek, 1988.
- SZÉCHENYI 1847 – SZÉCHENYI István, *Politikai program töredékek*, Pest, Trattner-Károlyi, 1847.
- SZÉCHENYI 1903 – SZÉCHENYI István, Világ, In: *Gróf Széchenyi István válogatott munkái*, bev. Beöthy Zsolt, Lampel Róbert, Wodianer F. és Fiai, 1903, 165–352.
- SZÉCHENYI 1990 – SZÉCHENYI István, *Politikai program töredékek*, Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár – Széchenyi Társaság, 1990. [Reprint kiadás]
- SZEGEDY-MASZÁK 1989 – SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*, Bp., Szépirodalmi, 1989.
- SZEKFÜ 1987 – SZEKFÜ Gyula, „Valahol utat veszítettünk”, bev., kiad. Szigethy Gábor, Bp., Magvető, 1987 (Gondolkodó Magyarok).

- SZEMERE 1847 – SZEMERE Bertalan *Követjelentési beszéde: Miskolc, 1845. január 9-ikén*, Kiadja egy gyorsíró. Miskolc. [Lipcse?]. 1847.
- SZEMERE 1873 – SZEMERE Bertalan, Beszéd a fővárosi ifjúsághoz, midőn ez Szemerét Pesten 1845. Szeptember 25 én fáklászenével tisztelte meg. In: *Uő, Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok a forradalom előtt és után*, Bp., Ráth Mór, 1873², 248–253.
- SZEMERE 1994 – Szemere Bertalan levelei Szalay Lászlóhoz, bev., kiad. Ruzsoly József, *Dimenziók: Felső-Magyarországi Szemle*, 1994/2, 24–33.
- SZIGETHY 1989 – SZIGETHY Gábor, *Kossuth vagy Deregyei? Szigethy Gábor előszava*. In: Deregyei [KOSSUTH Lajos], *A magyar politikai pártok értelmezése*, bev. Szigethy Gábor, Bp., Magvető, 1989 (Gondolkodó Magyarok), 3–9.
- SZILÁGYI 2004 – SZILÁGYI Márton, Megváltás és katasztrófa (Eötvös József: *Magyarország 1514-ben*), *Irodalomtörténet*, 2004/4, 433–453.
- SZILÁGYI 2013/a – SZILÁGYI Márton, Önösség és áldozat (Eötvös József: *A karthauzi*) In: *A kincset csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra: Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*, szerk. Gángó Gábor, Bp., ELTE Eötvös József Collegium, 2013, 73–82.
- SZILÁGYI 2013/b – SZILÁGYI Márton, Egy vígjáték politika és irodalom metszéspontján: Eötvös József: *Éljen az egyenlőség*, *Irodalomtörténet*, 2013/4, 513–521.
- SZINNYEI 1980–81 – SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., 1980–81² (A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Utánnyomat Sorozata).
- SZÖCS 1996 – SZÖCS Sebestyén, *A városi kérdés az 1832–36. évi országgyűlésen*, Bp., Budapest Főváros Levéltára, 1996 (Várostörténeti Tanulmányok).
- SZÜCS 1981 – *Szücs Miklós naplója*, szerk. Kilián István, Miskolc, Miskolci Városi Könyvtár–Herman Ottó Múzeum, 1981 (Borsod–Miskolci Füzetek, Irodalomtörténeti Dokumentáció Borsodiensis III).
- TAKÁTS 2007/a – TAKÁTS József, *Modern magyar politikai eszméletörténet*, Bp., Osiris, 2007 (Osiris Tankönyvek).

- TAKÁTS 2007/b – TAKÁTS József, *Ismerős idegen terep: Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Bp., Kijárat, 2007.
- TAKÁTS 2011 – TAKÁTS József, Politikai nyelvek a „Nemzeti hagyományok”-ban, *Holmi*, 2011/9, 1088–1096.
- TAKÁTS 2012 – TAKÁTS József, Kemény Zsigmond és a rajongás politikai fogalma, *Holmi*, 2012/10, 1212–1218.
- TAKÁTS 2014 – TAKÁTS József, *A megfelelő ötvözet*, Bp., Osiris 2014.
- TAXNER-TÓTH 2005 – TAXNER-TÓTH Ernő, *(Köz)véleményformálás Eötvös regényeiben*, Debrecen, Kossuth–Debreceni Egyetem, 2005 (Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium) 33).
- TEVESZ 2014 – TEVESZ László, „Történetpolitikai tanulmányok” a reformkorban: 1837–1841: Pulszky Ferenc és Horváth Mihály koncepciója a magyar társadalomfejlődés jellegzetességeiről, *Modern Magyarország*, 2014/1, 1–25. http://epa.oszk.hu/02300/02336/00003/pdf/EPA02336_moma_2014_kulonszam_008-027.pdf, 2016. március 21.
- TÓTH 2002 – *Millenniumi magyar történet: Magyarország története a honfoglalástól napjainkig*, szerk. Tóth István György, Bp., Osiris, 2002.
- TÖRÖK 2006 – TÖRÖK Gábor, *Pártok, stratégiák és taktikák: A 2006-os választási kampány politikai elemzése*. In: *A 2006-os Országgyűlési választások: Elemzések és adatok*, szerk. Karácsony Gergely, Bp., DKMKA, 145–173.
- TREFORT 1841 – TREFORT Ágoston, A nemzeti gazdaságnak rendszerei (Felolvasatott a Magyar tud. Akadémia Kis Gyűlésében 1841. december 6.) In: *Uő, Emlékbeszédek és tanulmányok*, Bp., MTA, 1881, 257–283.
- TRÓCSÁNYI 1965 – TRÓCSÁNYI Zsolt, *Wesselényi Miklós*, Bp., Akadémiai, 1965.
- TRÓCSÁNYI 1970 – TRÓCSÁNYI Zsolt, *Wesselényi Miklós és világa*, Bp., Gondolat, 1970.
- VÁCZY 1890 – VÁCZY János, *Deák Ferencz emlékezete II: Levelek: 1822–1875*, Bp., Ráth Mór, 1890.
- VARGA 1981 – VARGA János, Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843.) In: *Somogy megye múltjából* (Levéltári Évkönyv 12), Kaposvár, 1981, 155–195.

- VARGA 1982 – VARGA János, *Helyét kereső Magyarország: Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*, Bp., Akadémiai, 1982.
- VARGA 1983 – VARGA János, *Kereszttűzben a Pesti Hírlap (Az ellenzéki és a középútas liberalizmus elválása 1841–42-ben)*, Bp., Akadémiai, 1983.
- VÁROSÜGYI TÖRVÉNY JAVASLAT – *Az 1843-dik évi ország gyűlésen jelenlévő szabad királyi városok követeinek külön tartott tanácskozási üléseiben a' részükről előlegesen készített elrendezési vázolatnak, a' kerületi választmány munkálatával lett egybe hasonlításával készült, és megállapított javaslata a' szabad királyi Városok belszerkezetét tárgyzó törvény czikkely iránt*. Pozsony, Wéber S. Lajos, 1843.
- VELIKY 1998 – VELIKY János, *Eötvös József*, Bp., Új Mandátum, 1998 (Magyar Szabadelműek).
- VELIKY 2009 – VELIKY János, *A változások kora. Polgári szereplők és változáskoncepciók a reformkor második évtizedében*, Bp., Új Mandátum, 2009.
- VELIKY 2014 – VELIKY János, Kemény és a politikai nyelvek a reformkor második évtizedében. In: *A sors kísértései: Tanulmányok Kemény Zsigmond munkásságáról születésének 200. évfordulójára*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, mtárs, Dobás Kata, Pintér Borbála, Bp., Ráció, 2014, 32–52.
- VELKEY 2004 – VELKEY Ferenc, *Köri mozgalmak: Pest kulturális-közeleti egyesületei a pártalakulás előszelében (1845–46)*, *Könyv és Könyvtár*, 2004, 133–163.
- VOINOVICH 1904 – VOINOVICH Géza, *B. Eötvös József*, Bp., Révai Testvérek, 1904.
- VÖLGYESI 2005 – VÖLGYESI Orsolya, Kossuth Lajos és Pest vármege 1845-ben. In: *Tanulmányok Pest megye monográfiájához I.*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2005 (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 4.), 101–116.
- VÖLGYESI 2013/a – VÖLGYESI Orsolya, Ősi alkotmány és törvényhozói szabadság: Versengő politikai nyelvek a polgári törvények vitájában az 1832–1836-os országgyűlésen, *Történelmi Szemle*, 2013/3, 401–424.

- VÖLGYESI 2013/b – VÖLGYESI Orsolya, Alkotmányos függetlenség és gazdasági szabadság: A szuverenitás kérdése Kölcsey és a magyarországi reformellenzék politikai diskurzusában: 1832–1833, *Magyar Tudomány*, 2013/4, 432–437.
- VÖLGYESI 2013/c – VÖLGYESI Orsolya, Kölcsey és a reformellenzék a törvényszékek elrendezéséről szóló operátum országgyűlési vitájában, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2013/2, 155–168.
- VÖLGYESI 2014 – VÖLGYESI Orsolya, Kereslet és kínálat a rendi politikában: Kossuth Lajos Pest megyei követé választása 1847-ben. In: *Piacok a társadalomban és a történelemben: Rendi társadalom – polgári társadalom 26.: A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2012. évi, debreceni konferenciájának kötete*, szerk., Halmos Károly–Kiss Zsuzsanna–Klement Judit, Bp., Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2014, 435–447.
- WESSELÉNYI 1843 – WESSELÉNYI Miklós, *Szózat a' magyar és szláv nemzetiség' ügyében*, Lipcse, Wigand Ottó, 1843.
- WESSELÉNYI 1903/a – B. Wesselényi Miklós kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz, kiad. Ferenczi Zoltán, *Történelmi Tár*, 1909, 161–197.
- WESSELÉNYI 1903/b – B. Wesselényi Miklós kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz, kiad. Ferenczi Zoltán, *Történelmi Tár*, 1909, 321–354.
- WESSELÉNYI 1904 – B. Wesselényi Miklós levelei Deák Ferenczhez 1841–1850: Első Közlemény, kiad. Ferenczi Zoltán, *Történelmi Tár*, 1904, 292–320.
- WESSELÉNYI 1986 – WESSELÉNYI Miklós, *Balítéletekről*, Bp., Széchenyi, 1986. [reprint kiadás]
- Z. KOVÁCS 2001 – Z. KOVÁCS Zoltán, Korsó és díszedény: „Irányszatosság” és ironia *A falu jegyzője* értelmezésében, *Irodalomtörténet*, 2001/4, 530–553.
- ZÁBORSZKY 1841 – ZÁBORSZKY Alajos, *A' Pesti Hirlap elleni gyanúsítások és haladás*, Pest, Landerer és Heckenast, 1841.

NÉVMUTATÓ

- Ambrózy Lajos, báró 267
András, II., Árpád-házi,
magyar király 284
Andrássy Gyula, gróf 253
Andrássy Károly, gróf 266
Apponyi György, gróf 92, 93,
230, 267, 276, 277, 330
- Balogh Pál 199
Barabás Miklós 171
Barla Gyula 14
Batthyány Kázmér, gróf 174,
195, 198, 220, 266, 331
Batthyány Lajos, gróf 73, 74,
86, 94, 100, 105, 106, 164,
174, 183, 191–198, 203–206,
208, 265, 266, 274, 331, 339
Beksics Gusztáv 14, 145, 209,
276
Bélteki Kázmér 176
Beöthy Ödön 165, 301–303,
Beöthy Zsigmond 252
Bertha Antal 301
Bezerédj István 74, 86, 100,
203, 204
Bíró Gáspár 19
Brassai Sámuel 157
- Canning, George 189
Czirák János, gróf 267
- Csengery Antal 13, 15, 21, 27,
31, 50, 64, 75, 89, 92, 94–96,
99, 104, 113–117, 125, 134,
139, 145, 146, 156, 157, 159,
162–171, 173, 191, 194,
197–199, 201–207, 209, 210,
226–251, 254–258, 260,
274–279, 284–298, 306, 311,
314, 319, 322, 323, 336–339
- Dávidházi Péter 75
Deák Ágnes 15, 16, 44, 52, 54,
97, 174
Deák Ferenc 30, 35, 36, 61, 69,
70, 76, 77, 98, 100, 121, 129,
138, 169, 172, 198, 203, 204,
264, 277, 280, 328, 331, 332,
338
De La Motte Károly, gróf 267
Dénes Iván Zoltán 62, 66, 234,
282, 283, 306
Deregyei (Kossuth
egyik írói álneve) 273
Dessewffy Aurél, gróf 77

- Dessewffy Emil, gróf 67, 77,
153, 161, 176, 189, 218, 219,
232, 234–237, 245, 285
- Dobszay Tamás 17, 69, 71, 282,
318
- Egressy Gábor 171
- Emődy Dániel 165
- Engel Sándor 166
- Eötvös József, báró 10–15, 26,
28–31, 45, 46, 48, 49, 53–57,
61, 62, 65–71, 73–75, 77,
79–82, 85–92, 94, 95, 97–100,
102, 103, 106, 107, 109, 113,
118–123, 125–132, 136–141,
144, 147–151, 153–162,
164–166, 169–171, 173–197,
199–208, 210, 217, 230, 239,
258, 265, 266, 271, 272,
276–281, 283–285, 291, 297,
298, 300, 307, 308, 311, 313,
315, 318–320, 323–333,
335–340
- Erdődy Gábor 17, 191
- Erkel Ferenc 171
- Faucheaux, Ronald 25
- Fazekas Csaba 17
- Fehér M. István 32
- Fényes Elek 136, 199
- Fenyő István 11, 32, 97, 133,
134, 141, 145, 146, 169, 210,
276, 325, 337
- Ferenczi Zoltán 11, 15, 191,
276, 278–280, 333
- Főrizs Gergely 17
- Fox, Charles James 72, 73
- Frank Tibor 21
- Frigyes, II., Nagy, porosz király
189
- Gángó Gábor 181–183
- Gergely András 22, 45, 65, 88,
89, 192, 335
- Ghyczy Kálmán 76
- Gorove István 30, 254
- Gyapay László 16
- Hartleben, Conrad Adolf 175
- Hazucha Ferenc 176
- Heckenast Gusztáv 84, 92, 95,
196, 203
- Hermann Róbert 134, 141
- Horváth Mihály 66, 258
- Irányi Dániel 30, 165, 312
- Irinyi József 30, 31, 56, 109–113,
120, 121, 123, 125, 126, 130,
151, 154, 164, 165, 173, 340
- István, I., Szent, magyar király
284
- Jakab Elek 134
- Jósika Samu, báró 92
- Josipovich Antal 252
- József, II., Habsburg-Lotaringiai,
magyar király 213, 222
- József nádor, Habsburg főherceg
267
- Kállay Ferenc 306
- Kálmán, Könyves, Árpád-házi,
magyar király 284

- Kant, Immanuel 60
 Károly, X., Bourbon,
 francia király 266
 Kautz Gyula 230, 258, 275
 Kecskeméti Gábor 16
 Kelmenfy László
 → Hazucha Ferenc
 Kemény Zsigmond, báró 13,
 14, 28, 30–32, 138, 140, 141,
 167, 204, 252, 256, 281, 314,
 316–320, 329, 338, 339
 Kende Zsigmond 92
 Klauzál Gábor 100, 203, 204,
 265
 Kóczán József 141
 Komlos, John 220
 Kosáry Domokos 13, 32, 83,
 105, 31
 Koselleck, Reinhart 58–62, 64,
 131
 Kossuth Lajos 9, 15, 16, 21–23,
 33, 39–45, 47–54, 57, 61, 66,
 67, 71, 74–80, 82–84, 86,
 89–95, 103, 105, 115, 122,
 123, 126, 134–138, 140, 149,
 150, 158, 162–165, 170, 172,
 188, 191, 197–205, 207, 209,
 210, 214–218, 220, 222, 230,
 232, 235, 238–250, 252,
 254–259, 264, 270–275, 277,
 281, 295, 304, 313, 315, 318,
 321, 323, 324, 329–333,
 335–338
 Kovács Lajos 150–157, 160,
 161, 174, 187, 272
 Kozma Barbara 16
 Kölcsey Ferenc 39, 92
 Kronperger Antal 199
 Kubinyi Ferenc 265
 Kuthy Lajos 74
 Landerer Lajos 66, 82–84, 90,
 95, 138, 163, 170, 193, 194,
 196–198, 203, 206, 336
 Liddell Hart, Basil Henry, Sir
 19
 Liptay Sándor 172, 174
 List, Friedrich 51, 71, 215, 217
 Lódi → Szeberényi Andor
 Lónyay Gábor 199
 Lónyay Menyhért, gróf 76, 253,
 275
 Lukács Móric 30, 138, 181, 198
 Luzenbacher Érdy János 199
 Machiavelli, Niccolò 189
 Madách Imre 30
 Majláth Antal, gróf 262–264
 Majláth János, gróf 267
 Majthényi Antal, báró 266–268
 Majthényi László, báró 266
 Mária Terézia, Habsburg,
 magyar királynő 213, 222
 Mátyás Józsefné, özv. 84, 85
 Mérei Gyula 192
 Meszlényi Rudolf 198
 Mesznil Viktor, báró 267
 Metternich, Klemens Wenzel
 Lothar von, herceg 65–68,
 82, 83, 88, 92, 193, 197, 220,
 336
 Mikes János, gróf 318
 Miksó György 168
 Miru György 48

- Molnár András 265
Montesquieu (Charles-Louis de Secondat) 60
Müller, Johannes von 60
- O'Connell, Daniel 72, 73
Oszterhuber József 121
- Pajkossy Gábor 17, 192
Pákh Albert 165, 167, 168
Pálffy Fidél, gróf 263
Pálffy József, gróf 267
Papp Ferenc 13
Péchy Emánuel, gróf 267
Perczel Mór 172, 220, 301, 303
Pitt, William 285
Porkoláb Tibor 16
Pulszky Ferenc 30, 76, 100, 125, 138, 157, 164, 165, 172, 176, 195, 196, 269, 270, 273
- Ráday Gedeon, gróf 78, 172, 331
Rhédey József 71
Richelieu, Armand Jean du Plessis de 189
Rigó László 32
Rudics József 265, 267
Ruszoly József 133, 138, 139, 335
- Savigny, Friedrich Karl von 32
Schlett István 80
Somlyai Dániel 136
Somssich Miklós 260–262
Sötér István 184, 185
Spira György 192
- Szabad György 28, 97, 100, 158, 224, 258
Szabó Gyuláné 16
Szabó Miklós 54, 55, 144
Szabó Pál 73, 74
Szalay Gábor 77, 169
Szalay László 10, 13, 14, 26, 27, 30–32, 54, 65–68, 70–81, 84–87, 89–92, 94, 95, 97, 98, 100, 101, 104, 106–108, 119, 120, 122, 126–128, 131–137, 139, 141, 142, 144, 146, 147, 151, 152, 154, 156, 158, 159, 162–164, 166–169, 171, 182, 191, 193–198, 201, 202, 205, 230, 239, 244, 253, 277, 279, 280, 285, 286, 289–291, 296–306, 310, 314, 315, 322, 329, 333, 335, 336, 339, 340
Szapáry Miklós, gróf 267
Szász Károly 32
Szeberényi Andor 254, 311, 312
Szeberényi Lajos 311
Széchen Antal, gróf 266
Széchenyi István, gróf 28, 39, 61, 66, 67, 158, 194, 206, 239, 277, 281, 282, 323–327, 338
Széchenyi János, gróf 267
Szegedy-Maszák Mihály 32
Szekfü Gyula 31, 32
Szemere Bertalan 11, 30, 31, 85, 90, 91, 133–146, 156, 159, 162, 163, 166, 168, 268, 273, 274, 301, 303, 315
Szentimrey Izidor (Kossuth egyik álneve) 324

- Szentkirályi Móric 50, 78, 112,
203, 204, 271, 331
Szigligeti Ede 171
Szilágyi Márton 27
Szinthay János 135
Szinyei József 253, 306
Szokolay István 253, 254, 312
Szontágh Pál 30
Szűcs Miklós 135
- Takáts József 17, 32, 33, 62,
282, 283
Taxner-Tóth Ernő 177, 209
Teleki Domokos, gróf 13, 148,
149, 155, 157, 160–163, 243,
272
Teleki László, gróf 15, 172, 174,
191, 195, 199, 203–207, 220,
249, 275, 331
Tevesz László 269
Tihanyi Ferenc, gróf 267
Toldy Ferenc 75
Toperczer Ödön 165
Tóth Lőrinc 30, 168, 169, 252,
312, 313
Trefort Ágoston 13, 30, 31, 65,
71, 76, 77, 95, 102–104, 108,
131, 135, 136, 138, 147, 148,
151, 164, 166, 168, 171, 173,
191, 197, 203, 205, 206,
214–217, 221, 223–226, 229,
230, 232, 236, 237, 247, 253,
258, 260, 279, 308–311, 313,
319–323, 337, 339, 340
- Turay János 168
Turay Jánosné 168
- Ulászló, II., Jagelló, magyar király
263, 271, 272
- Vadnay Miksa 135, 141
Vadnay Rudolf 141
Vállas Antal 136, 199, 200, 325
Varga János 56, 65, 133
Varga Soma 169
Vay Lajos, báró 266
Vécsey Miklós, báró 92
Veliky János 32, 61, 62, 68, 88,
133, 194, 218
Velkey Ferenc 17, 172
Viczy Héder, gróf 266
Vida Károly 305, 306
Völgyesi Orsolya 17, 21, 22, 94
Vörösmarty Mihály 171
- Wargha István 199–201, 324,
325
Wenckheim Béla, báró 266
Wesselényi Miklós, báró 15,
30, 33–40, 42, 43, 49, 52, 71,
77, 82, 83, 98, 138, 141, 167,
198, 199, 202–205, 207, 249,
310, 312, 318
- Záborszky Alajos 252, 312, 313,
315–317
Zay Károly, gróf 253
Zichy Ottó, gróf 266

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

A sorozatban megjelent kötetek

1. PÉTER László: Espersit János. Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez. 1955.
2. VARGA Imre: Szádeczky: Miscellanea. Egy XVIII. századi versgyűjtemény ismertetése. 1955.
3. FORGÁCS László: Bajza és Belinszkij. 1955.
4. FENYŐ István: Az Aurora. Egy irodalmi zsebkönyv életrajza. 1955.
5. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: A drámaíró Csokonai. 1956.
6. HEGEDŰS Nándor: Ady Endre Nagyváradon. 1956.
7. KOMLÓS Aladár: Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében. 1956.
8. FEJŐS Imre: Vörösmarty arca. 1956.
9. TRÓCSÁNYI Zsolt: A nagyenyedi kollégium történetéhez. 1957.
10. ECKHARDT Sándor: Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből. 1957.
11. GERGELY Pál: Arany János és az Akadémia. 1957.
12. BARÁNSZKY-JÓB László: Arany lírai formanyelvének fejlődéstörténeti helye. 1957.
13. BUSA Margit: A Thököly-kódex és kuruckori versei. 1958.
14. WALDAPFEL József: Gorkij és Madách. 1958.
15. VAJDA János levelei Milkó Izidorhoz. 1958.
16. SÜKÖSD Mihály: Tudós Weszprémi István. 1958.
17. VÖRÖS Károly: Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez. 1958.
18. GÁLDI László: Szenczi Molnár Albert zsoldárverse. 1958.
19. MEZEI Márta: Történetiszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában. 1958.
20. FEKETE Sándor: Petőfi, a segédszerkesztő. A költő ismeretlen írásaival. 1958.

21. REJTŐ István: Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon. 1958.
22. NAGY Péter: Szabó Dezső indulása. 1958.
23. FÓNAGY Iván: A költői nyelv hangtanából. 1959.
24. POGÁNY Péter: Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán (1770–1823). Vásári ponyvairatok. 1959.
25. BALASSI Bálint Szép magyar komédiája. A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei. 1959.
26. HEGEDŰS Nándor: Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját. 1959.
27. REJTŐ István: Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák. 1959.
28. FENYŐ István: Reformkori irodalmunk az egykorú orosz sajtó tükrében. 1959.
29. RADÓ György: Majakovszkijról. 1960.
30. ZIMÁNDI István: Péterfy Jenő és baráti köre. 1960.
31. SÁFRÁN Györgyi: Arany János és Rozvány Erzsébet. 1960.
32. CSANDA Sándor: A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar–szlovák kapcsolatai. 1961.
33. MEZŐSI Károly: Petőfi családja a Kiskunságban. Kiskunfélegyházi életük. 1961.
34. GERÉB László: A munkásügy irodalmunkban 1832–1907. Tanulmányok. 1961.
35. CSUKÁS István: Ady Endre a szlovák irodalomban. 1961.
36. MERÉNYI Oszkár: Ismeretlen és kiadatlan Kölcsey dokumentumok. 1961.
37. KISS Ferenc: A beérkezés küszöbén. Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága. 1962.
38. ZRINSZKY László: A Magyar Tanácsköztársaság emléke költészetünkben 1919–1945. 1962.
39. CSAPLÁROS István: Kraszewski és Magyarország. 1963.
40. VARGA József: Ady útja az „Új versek” felé. 1963.
41. LENGYEL Géza: Magyar újságmágnások. 1963.
42. BARANYI Imre: A fiatal Madách gondolatvilága. 1963.
43. TAMÁS Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig. 1964.
44. GREZSA Ferenc: Juhász Gyula egyetemi évei 1902–1906. 1964.

45. MARKOVITS Györgyi: Üldözött költészet. Kitiltott, elkobzott, perbefogott kötetek, versek a Horthy-korszakban. 1964.
46. KOMLÓS Aladár: A szimbolizmus és a magyar líra. 1965.
47. KUNSZERY Gyula: A magyar szonett kezdetei. 1965.
48. T. ERDÉLYI Ilona: Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor. 1965.
49. PÉCZELY László: Tartalom és versforma. 1965.
50. SZIKLAY László: Az ifjú Hviezdoslav. 1965.
51. POSZLER György: Szerb Antal pályakezdése. 1965.
52. CSAPLÁR Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. 1967.
53. KÁNTOR Lajos: Százéves harc „Az ember tragédiájá”-ért. 1966.
54. SZIGETI József: A Balassi-comoedia és szerzője. 1967.
55. EÖTVÖS József levelei Szalay Lászlóhoz. Közzéteszi Nizsalovszky Endre. (A leveleket sajtó alá rendezte Lukácsy Sándor.) 1967.
56. CSATÁRI Dániel: A Vásárhelyi Találkozó. 1967.
57. SZABOLCSI Miklós: A verselemzés kérdéseire. 1968.
58. RÓNAY László: Az Ezüstkör nemzedéke. 1967.
59. VARGA Imre: Magyar nyelvű iskolaelőadások a XVII. század második feléből. 1967.
60. VARANNAI Aurél: John Bowring és a magyar irodalom. 1967.
61. POMOGÁTS Béla: Kuncz Aladár. 1968.
62. SCHWEITZER Pál: Ember az embertelenségben. A háborús évek Ady-verseinek szimbolikus motívum-csoportjai. 1969.
63. HORVÁTH János: Vörösmarty drámái. 1969.
64. FEKETE Sándor: Petőfi, a vándorszínész. 1969.
65. BALOGH László: Asztalos István. 1969.
66. D. BIRNBAUM Marianna: Elek Artúr pályája. 1969.
67. BARLA Gyula: Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt. 1970.
68. TAMÁS Anna: Az Életképek. 1970.
69. T. ERDÉLYI Ilona: Irodalom és közönség a reformkorban. Regélő Pesti Divatlap. 1970.
70. H. LUKÁCS Borbála: Szellemtörténet és irodalomtudomány. 1971.
71. NÉMETH G. Béla: Tragikum és történetfelfogás. 1971.
72. BÁN Imre: Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században. 1971.
73. PÓR Péter: Konzervatív reformtörékvések a századforduló irodalmában. Justh Zsigmond és Czöbel Minka népiessége. 1971.
74. KÖHÁTI Zsolt: Sárközi György. 1971.

75. KATONA Béla: Krúdy Gyula pályakezdése. 1971.
76. BÉNYEI Miklós: Eötvös József olvasmányai. 1972.
77. FEKETE Sándor: Petőfi romantikájának forrásai. 1972.
78. AGÁRDI Péter: Rendiség és esztétikum. 1972.
79. MÁLYUSZ Elemér: Királyi kancellária és krónikairás a közép-kori Magyarországon. 1973.
80. HOPP Lajos: A Rákóczi-emigráció Lengyelországban. 1973.
81. DERSI Tamás: A századvég katolikus sajtója. 1973.
82. MARTINKÓ András: Költő, mű és környezet. 1973.
83. PÉTER Katalin: A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. A Síralmas panasz keletkezéstörténete. 1973.
84. SIVIRSKY Antal: Magyarország a 19. századi holland irodalom tükrében. 1973.
85. TÖRÖK Gábor: Lírai igefüggvények stilisztikája. 1974.
86. PÓR Anna: Balog István és a 19. század elejének népies színjátéka. 1974.
87. SZALAI Imre: A Vajda János Társaság. 1975.
88. BÁN Imre: A Karthausi Névtelen műveltsége. 1976.
89. CZIGÁNY Lóránt: A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830–1914. 1976.
90. S. SÁRDI Margit: Petrőczy Kata Szidónia költészete. 1976.
91. SIPOS Lajos: Babits Mihály és a forradalmak kora. 1976.
92. KOLLIN Ferenc: A Prager Könyvkiadó története. 1977.
93. SZUROMI Lajos: József Attila: Eszmélet. 1977.
94. NEMES István: Radnóti Miklós költői nyelve. 1979.
95. DI FRANCESCO, Amedeo: A pásztorjáték szerepe Balassi Bálint költői fejlődésében. 1979.
96. SZILÁGYI János: A Népszava irodalompolitikája 1919 és 1929 között. 1979.
97. OROSZ László: A magyar verstani eszmélkedés kezdetei. 1980.
98. BÉCSY Tamás: A drámaelmélet és dramaturgia Csokonai művében. 1980.
99. LICHTMANN Tamás: Pap Károly. 1979.
100. Mégis győztes, mégis új és magyar. Tanulmányok a Nyugat megjelenésének hetvenedik évfordulójára. 1980.
101. GERSKOVICS, Alekszandr: Petőfi és a színház. 1980.

102. NAGY SZ. Péter: Az idilltől az abszurdig. Gelléri Andor Endre pályaképe. 1981.
103. KELEMEN Péter: Szimbolista versszerkezetek Kosztolányi első korszakában. 1981.
104. BÓNIS György: Révay Péter. 1981.
105. RUBIN Péter: Francia barátunk, Auguste de Gerando. 1982.
106. KULIN Ferenc: Hódíthatatlan szellem. 1982.
107. POMOGÁTS Béla: A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája. 1983.
108. HOPP Lajos: A lengyel irodalom befogadása Magyarországon 1780–1840. 1983.
109. LACZKÓ András: Ecset és toll. Rippl-Rónai József és az irodalom. 1983.
110. PÉTERFFY Ida: Horváth Ádám munkássága a „Hunniás” előtt. 1985.
111. MARKOVITS Györgyi: A magyar írók harca a cenzúra ellen. 1985.
112. MAY István: A magyar heroikus regény története. 1985.
113. DEME Zoltán: Verseghy könyvtára. 1985.
114. ANGVALOSI Gergely: A lélek lehetőségei. 1986.
115. BARTA János: A pálya ívei. Kemény Zsigmond két regényéről. 1985.
116. KOROMPAY H. János: Műfordítás és líraszemlélet. Egy fél évszázad magyar Baudelaire-értelmezései. 1988.
117. MARTINKÓ András: Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükrében. 1988.
118. GÖMÖRI György: Angol–magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században. 1989.
119. NEMESKÉRI Erika: Cholnoky László. 1989.
120. KEMÉNY Katalin: Az ember, aki ismerte saját neveit. Széljegyzetek Hamvas Béla Karneváljához. 1990.
121. SANTARCANGELI, Paolo: Magyarok Itáliában. Tanulmányok és előadások. 1990.
122. KÚTFALVI Oszkár: Újságpaploták. 1991.
123. NÉMETH G. Béla: Péterfy Jenő. 1991.
124. GYENIS Vilmos: Hermányi Dienes József (1699–1763). 1991.
125. HIMA Gabriella: Kosztolányi és az orosz regény. 1992.

126. SZÉLES Klára: Henszlmann Imre művészetelmélete és kritikai gyakorlata. 1992.
127. DERÉKY Pál: A vasbetontorony költői. 1992.
128. KABDEBÓ Lóránt: »A magyar költészet az én nyelvemen beszél.« 1992.
129. KILIÁN István: A minorita színjáték a XVIII. században. 1992.
130. KULCSÁR SZABÓ Ernő: A magyar irodalom története 1945–1991. 1993.
131. NAGY Imre: Nemzet és egyéniség (Drámai irodalmunk az 1810-es években: a hazafiság drámái). 1993.
132. PINTÉR Márta Zsuzsanna: A ferences iskolai színjátszás a XVIII. században. 1993.
133. TAXNER-TÓTH Ernő: Rend, kételyek, nyugtalanság (A *Csongor és Tünde* kérdései). 1993.
134. BOTKA Ferenc: Déry Tibor és Berlin (A Szemtől szembe és forrásvidéke). 1994.
135. KRISTÓ Gyula: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. 1994.
136. MEZEI Márta: Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben. 1994.
137. KLANICZAY Tibor/KLANICZAY Gábor: Szent Margit legendái és stigmái. 1994.
138. VARGA Imre: A magyarországi protestáns iskolai színjátszás a kezdetektől 1800-ig. 1995.
139. SZILI József: Arany hogy istenül. Az Arany-líra posztmodernsége. 1996.
140. P. MÜLLER Péter: Drámaforma és nyilvánosság. A magyar dráma alakulása Örkény Istvántól Nádas Péterig. 1997.
141. S. VARGA Pál: Két világ közt választhatni. Világkép és többszólamúság Az ember tragédiájában. 1997.
142. BAJZA Kálmán: Az Athenaeum-per. Az első magyar sajtóper története. 1997.
143. BERKES Tamás: Sárkány Oszkár. Egy „apollonista” tudós derékba tört élete. 1998.
144. SZABÓ G. Zoltán: A kéziratról a kiadásig. Kölcsey Ferenc verseinek szöveggyűjteménye. 1999.
145. CSORBA Sándor: Bessenyei György világa. 2000.

146. HARTVIG Gabriella: Laurence Sterne Magyarországon (1790–1860). 2000.
147. VARGA Imre–PINTÉR Márta Zsuzsanna: Történelem a színpadon. Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a 17–18. században. 2000.
148. BENE Sándor: Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriájáról. 2000.
149. SZILÁGYI Márton: Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói élet-pálya társadalomtörténeti tanulságai. 2001.
150. LUKÁCSY Sándor: Petőfi eszmerokonai. 2001.
151. TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: Az egyházi irodalom műfajai a XVII–XVIII. században. Tanulmányok. 2002.
152. MELCZER Tibor: „Ha minden összetört...” Radnóti Miklós költészete utolsó versei tükrében. 2003.
153. JÁSZBERÉNYI József: „A Sz: SOPHIA’ Templomában látom én felszentelve NAGYSÁDAT”. A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség. 2003.
154. NAGY Levente: Zrínyi és Erdély. (A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel). 2003.
155. KELEMEN Zoltán: Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy Gyula műveiben. 2005.
156. DEMETER Júlia–PINTÉR Márta Zsuzsanna: „Jöszte poétának”. Egy ismeretlen Csokonai-versgyűjtemény. 2005.
157. BAGI Dániel: Gallus Anonymus és Magyarország. A Geszta magyar adatai, forrásai, mintái, valamint a szerző történet szemlélete a latin Kelet-Közép-Európa 12. század eleji latin nyelvű történetírásának tükrében. 2005.
158. FÜZFA Balázs: „...Sem azé, aki fut...” Ottlik Géza *Iskola a határon* című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében. 2006.
159. CSIBRA Zsuzsanna: Tenyérnyi selymen végtelen tér. Kínai költők magyar fordításokban. 2006.
160. TASNÁDI Attila: Bölöni György, a kritikus. 2006.
161. LATZKOVITS Miklós: A drámaírás gyakorlata a 16–17. századi Magyarországon. 2007.
162. KNAPP Éva: „Judít képit én viseltem”. Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok. 2007.

163. VÖLGYESI Orsolya: Egy siker kudarca. Kuthy Lajos pályafutása. 2007.
164. HEGEDÜS Béla: Prodrömus. Kalmár György (1726–?) világról. 2008.
165. CSÖRSZ Rumen István: Szöveg szöveg hátán. A magyar költészet variációs rendszere 1700–1840. 2009.
166. BALOGH F. András: Német-magyar irodalmi együttélések a Kárpát-medencében. 2009.
167. BARTHA Katalin Ágnes: Shakespeare Erdélyben (XIX. századi magyar nyelvű recepció). 2010.
168. HAJDU Péter: Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelmek. 2010.
169. WÉBER Antal: Magyarország 1514-ben és 1848-ban. Történelmi regény vagy regényes történelem. 2011.
170. SZÉNÁSI Zoltán: A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből. 2011.
171. N. MANDE Erika: Színház a magyar sajtóban a két világháború között. A sajtóforrások szerepe az összehasonlító színháztörténeti kutatásokban, különös tekintettel a *Napkelet* és a *Magyar Szemle* színházi rovatára. 2012.
172. DÁVID Gábor Csaba: „Célunk tökéletesedésünk”. A nemzetnevelő Wesselényi Miklós. 2013.
173. RÓZSA Mária: Pesti német nyelvű lapok a kultúráközvetítés szolgálatában a reformkorban és az 1850-es években. 2013
174. GERE Zsolt: Szebb idők. Vörösmarty epikus korszakának rétegek. 2013.
175. BALOGH Piroska: Teória és medialitás. A latinitás a magyarországi tudásáramlásban 1800 körül. 2015.

A kiadásért felel Láng András, az Argumentum Kiadó igazgatója.
Felelős szerkesztő Tóth Magdaléna.
A borítót Murányi Zsuzsa tervezte.
Tördelte Sárvári László.
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme.

